

DEMOKRATIČNOST WWW-KOMUNICIRANJA

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Enes Osmančević

Demokratičnost www-komuniciranja

Sarajevo, 2009.

Demokracija i komunikacija

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung

Za izdavača: Helmut Kurth

Lektura: Zinaida Lakić

Korice: Yolanda Consolani

Štampa: Amosgraf d.o.o., Sarajevo

Tiraž: 500 primjeraka

*Sva prava pridržana:
Friedrich-Ebert-Stiftung*

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.77:004.738.52]

OSMANČEVIĆ, Enes

Demokracija i komunikacija /Enes
Osmančević. - Sarajevo : Friedrich Ebert
Stiftung, 2009. - 256 str. : graf. prikazi ; 24 cm

O autoru: str. 256. - Bibliografija: str. 236-255
i uz tekst

ISBN 978-9958-9036-3-2

COBISS. BH-ID 17687814

SADRŽAJ

I. UVOD.....	5
II. WEB INFORMIRANJE.....	10
Pojam i značaj web informiranja	10
Povijest web informiranja.....	17
Društvene refleksije informacijsko-komunikacijskog toka weba.....	20
Učesnici informacijsko-komunikacijskog toka weba u BiH	24
Online spram tradicionalnog novinarstva	27
Konvergencija tradicionalnih u online medijima	39
Online novinarstvo u svijetu i BiH	42
Tematska i žanrovska profiliranost online i tradicionalnih medija.....	51
Informacije i pojašnjavajući kontekst online novinarstva.....	55
Interaktivnost web medija	61
Jezik online i tradicionalnih medija	64
Objektivnost i pristrasnost u online i tradicionalnim medijima.....	70
Uloga i značaj publike u online i tradicionalnim medijima.....	74
Budućnost web informiranja.....	77
III. DEMOKRATSKO KOMUNICIRANJE	81
Temelji demokratičnosti u komuniciranju.....	81
Povijesne pobjede i porazi demokratskog u komuniciranju.....	93
Nedemokratska komunikacija	100
Aktualna komunikacijska situacija u Bosni i Hercegovini	107
Web komunikacija međunarodnih organizacija u Bosni i Hercegovini.....	115
Javno komuniciranje instanci vlasti u Bosni i Hercegovini.....	118
Javna komunikacija političkih partija u Bosni i Hercegovini	126
Organizacijsko komuniciranje na primjeru bosanskohercegovačkih univerziteta.....	133
Javno komuniciranje nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini.....	139
Javna riječ i odgovornost u Bosni i Hercegovini	142
Obilježja javne komunikacije u Bosni i Hercegovini	157
Mogućnost demokratizacije javne komunikacije u Bosni i Hercegovini	164

IV. WEB INFORMIRANJE I DEMOKRATSKO KOMUNICIRANJE.....	171
Specifičnosti online medija i javne komunikacije u Bosni i Hercegovini	171
Mogućnosti online publike u profilaciji tema u okviru web informiranja.....	175
Istraživanja javnosti, feedback, forumske diskusije i polemike u online medijima	177
Aktualna politička pitanja na webu.....	181
Različitosti na webu.....	189
Ljudska prava na webu.....	195
Socijalne teme na webu.....	200
Edukacija na webu	203
Online tretiranje odgovornosti za ratne zločine počinjene u BiH	206
Novija povijest Bosne i Hercegovine u online medijima	211
Blog – pojedinac na webu	213
Web informiranje i demokratsko komuniciranje u BiH.....	224
 V. ZAKLJUČAK.....	 227
 LITERATURA	 236
O AUTORU	256

I. UVOD

Nove informacione tehnologije mijenjaju navike i ponašanje pojedinaca, ali i samu strukturu društvene zajednice, kako na globalnoj tako i na lokalnoj razini. Naša komunikacijska *essentia* i *existentia* u ovom, kako ga Nicholas Negroponte (1998) naziva, *postinformativnom dobu* bitno je drugačija u odnosu na prethodna dva desetljeća, u kojima je primjena pionirskih novih informacionih tehnologija znatno uznapredovala:

- Dominantno je određena globalnom mrežom ljudske komunikacije i transmisije – Internetom, odnosno njegovim najvećim i najpopularnijim medijem *World Wide Webom* (WWW), sa stotinu miliona web servera i više od milijardu web stranica.
- Web karakterizira hiperprodukcija informacija. Procjenjuje se da je u posljednjih 30 godina proizvedeno više informacija nego u prethodnih 5.000 godina, odnosno da nedjeljno izdanje *New York Timesa* sadrži više informacija nego što ih je tokom cijelog svog života mogla imati obrazovana osoba u 18. stoljeću (Ramonet, 2001).

Dok smo u procesu javnog informiranja ranije bili oslonjeni isključivo na tradicionalne medije masovnog komuniciranja, na prva dva medija – štampu i TV, sada postajemo sve više ovisni o trećem mediju – webu, kao izvoru informacija, i to na bitno drugačiji način, koji mijenja način publiciranja i primanja informacija, odnosno tradicionalne komunikacijske uloge. S obzirom na to da su pojmovi komuniciranje i informiranje općepoznati pojmovi u svakodnevnoj upotrebi, ali i složeni i neodvojivi pojmovi, koje tumače brojne različite teorije, navest ćemo njihova osnovna značenja u kontekstu međusobne korelacije. Pojam *komuniciranje* označava tok, odnos između subjekata u procesu razmjene informacija odnosno sporazumijevanja, a pojam *informiranje* ono što čini svrhu i sadržaj tog procesa, odnosno tog odnosa – prikupljanje, oblikovanje, distribuciju ili razmjenu informacija. Prema tome, pod komuniciranjem podrazumijevamo proces saopćavanja, općenja, sporazumijevanja, razmjene, uspostave zajedništva odnosno društvenosti, a ovaj složeni pojam se može različito definirati sa stajališta karaktera, interakcije, sredstava koja se koriste, intencionalnosti, konteksta, korištenja i značenja simbola te brojnih drugih odlika, ciljeva i efekata. Uvažavajući određenje nekih teoretičara da je komuniciranje proces ostvarivanja veza među ljudima, da je to aktivnost i da se komuniciranje uči, pod pojmom komuniciranje podrazumijevamo sveukupnost veza, dodira i općenja među pripadnicima društva. Informiranje je suština komunikacijskog procesa i zasniva se na davanju i primanju informacija, koje podrazumijevaju novo znanje, formu i svrsishodnost. Pojmovi informacija i informiranje su složeni i višeznačni pojmovi koje teorije različito definiraju sa stajališta sadržaja, strukture, korisnosti, medija prenošenja. Teorije informacija nisu intencija ove knjige, ali jeste informiranje kao osnova novinarske djelatnosti i komuniciranje kao temeljni socijalni proces.

Za razliku od ranije čvrste podjele komunikacijskih uloga, i s tim u vezi više ili manje pasivnog primanja informacija, web nudi aktivan odnos primanja i davanja informacija u kreativnoj konzumaciji informacijskih sadržaja, zapravo nudi mogućnost uspostave komunikacijskog odnosa među korisnicima, za što tradicionalni mediji nemaju mogućnosti. O tome svjedoče istraživanja komunikacijskih potreba i navika među milijardom korisnika Interneta.

Prema istraživanjima *Nielsen Net Ratinga*, posjeta news siteova na webu porasla je među Britancima za 25 posto tokom rata u Iraku, a prema istraživanjima Univerziteta UCLA (SAD) Amerikanci se sa sve više povjerenja informiraju na webu, koji je smanjio gledanost TV programa, čitanje novina, magazina i knjiga. S tim u vezi zapažena je tendencija pomjeranja publike od tradicionalnih ka novim medijima komuniciranja, među kojima svakako dominira web. S druge strane, web se kritizira kao medij na kome se najviše plasiraju manje važne informacije, dok se informacije od važnosti za donošenje odluka i orijentaciju zadržavaju u političkim elitama, tako da korisnici weba i dalje ostaju neinformirani o najvažnijim stvarima.

Zbog svoje dostupnosti, web je u kratkom vremenu postao najdinamičniji i najdemokračičniji medij u povijesti komuniciranja. Pod demokračičnošću komunikacije podrazumijevamo proces nadilaženja autoritarnog komuniciranja kao monopolske radnje, pluralizaciju političkog komuniciranja – omogućavanjem jednakih komunikacijskih mogućnosti što većem broju sudionika za suočavanje mišljenja, slobodan protok ideja i uspostavu participativnog komuniciranja. "Demokračsko komuniciranje bi trebalo da je instrument osnovnih ljudskih prava i sloboda, mač demokračije, prijetnja vlastodršcima, tribina javne kontrole" (Vreg, 1991: 300). *World Wide Web* je medij upravo tih mogućnosti.

Nijedna od informacija, bez obzira na to da li ih na webu objavljuju vlade, organizacije, medijski profesionalci, pa čak i pojedinci na svojim *weblogovima*, nema monopol. Naprotiv, sve su u ravnopravnom položaju i samo je do konzumenta da se opredijeli koje informacije će konzumirati. Čak ima mogućnost trenutnog komentiranja informacija, izražavanja svojih stavova i reakcija na informacije, *feedbacka*, pa i njihovog dopunjavanja, ne samo u online medijima nego i u pravljenju enciklopedije od strane posjetitelja weba, kao što je to slučaj sa *Wikipedijom*.

No da li će se u tom obilju informacija, kako ga Edgar Moren naziva, informacijskom oblaku, svi lako i uspješno snalaziti? Da li je u pravu Francis Balle kada tvrdi da "suočavanje sa preobiljem udarnih vijesti spektakularno stavljenih u prvi plan onemogućava razlikovanje glavnog od sporednog" (Balle, 1997: 51)? Da li će izuzetna informacijska ponuda prerasti u svoju suprotnost, kako to konstatira Thomas Hylland Eriksen – umjesto bolje obaviještenog stanovništva, proizvesti zbunjeno stanovništvo (Eriksen, 2003)? Konačno, hoćemo li u informacionom društvu više uživati u slobodi komunikacije ili patiti zbog manjka slobode od informacija?

Pitanje koje je u središtu ove teme glasi: Kako komunikatori i komunikanti na webu – vlade, političke partije, nevladine organizacije, univerziteti, mas-mediji, online mediji

i pojedinci, koriste mogućnosti ovog medija i koliko demokratičnost informiranja u virtualnom prostoru weba može utjecati na demokratizaciju javne komunikacije u realnom prostoru društvene zajednice, bilo na lokalnom ili globalnom nivou?

U traženju odgovora na ovo pitanje neminovno je pravljenje distinkcije između komuniciranja kao toka, odnosa između subjekata, i informiranja kao svrhe i sadržaja tog procesa i odnosa. Ova knjiga je fokusirana na analizu web portala i stranica različitih instanci vlasti u BiH, političkih partija, univerziteta, nevladinih organizacija, online medija i pojedinaća, karaktera informacija koje objavljuju, te njihovim posljedicama na demokratizaciju komuniciranja u našoj zemlji. Pritom je, naravno, više pozornosti posvećeno usporedbi online i tradicionalnih medija, zbog toga što su tradicionalni mediji masovnog komuniciranja – novine, ali i radio i TV, igrali presudnu ulogu u formiranju i razvoju demokratskih društava koja do sada poznajemo, a posebno što tu demokratsku tradiciju uz njih sada nastavljaju i online mediji, i to u najvećem i najvažnijem mediju Interneta – webu.

Upravo kao što su novine unaprijedile ljudsku komunikaciju, utjecale na razvoj nacionalnih jezika i država, razvile javno mnijenje, dodjeljujući mu status društvenog fenomena stalno rastuće važnosti, tako online novinarstvo u okviru weba ima mogućnost demokratizacije javnog komuniciranja ne samo na globalnoj nego i na nacionalnim razinama.

U istraživanju ovih mogućnosti komparirao sam web portale i stranice online izdanja u svijetu i Bosni i Hercegovini, a s druge strane izdanja i programe online s tradicionalnim izdanjima i programima medija u našoj zemlji, kako bih došao do saznanja o sličnostima i razlikama u stupnju interaktivnosti i demokratičnosti web informiranja kod nas i u svijetu, ali i online i tradicionalnih medija u Bosni i Hercegovini. Pritom sam se najvećim dijelom svog istraživanja oslanjao na teorije novih medija, jer tradicionalne nisu u stanju objasniti novu medijsku situaciju obilježenu novim informacionim tehnologijama i najznačajnijim medijem – webom.

Umjesto tradicionalnih teorija o podjeli medijskih uloga – radio najavljuje događaj, televizija ga prenosi, a novine pojašnjavaju, nove medijske teorije u fokusu imaju sljedeće elemente nove komunikacijske situacije:

- Konvergenciju medija, omogućenu digitalizacijom, odnosno multimediju. Na web portalima i online medijskim izdanjima informacija ide paralelno kao tekst, zvuk i slika sa brojnim hiperlinkovima (hyperlinkovima) koji nas upućuju na druge izvore informacija, te na arhive o istom ili sličnim događajima, ili informacije o akterima događaja.
- Širi, pojašnjavajući kontekst u online medijima, omogućen je *hipertekstom*, *hyperlinkovima* i *downloadom*¹ zvuka, videa, TV slike, koji su predmet informacije u online medijima ili mogu poslužiti kao dodatna argumentacija za neku tvrdnju.

¹ Objašnjenja temeljnih komunikoloških i tehničkih pojmova u vezi s novim informacionim tehnologijama i novom komunikacijskom situacijom data su u daljnjem tekstu (op. E.O.).

- Viši stupanj interaktivnosti omogućen je trenutačnim feedbackom, javnom reakcijom publike online medija na vijest ili stav, ne samo u istom online mediju nego odmah uz pojedinačnu vijest, izvještaj, reportažu, komentar ili stav.
- Reakcija javnosti omogućena je glasanjem u anketama, ali i slobodnim diskusijama u okviru foruma online medija, komentarima na članak, ali i mogućnošću e-mail korespondencije sa autorima tekstova.
- Nove forme komunikacije, poput bloga, personalnog online žurnala, koji omogućava pojedincu slobodno, kontinuirano publiciranje vlastitih stavova, na jednakopravan način kao i medijskim organizacijama i institucijama.
- Ostvarenje interesa građana u smislu transakcijske razmjene javnih informacija, obrazaca, svih vrsta aplikacija, finansijskih, poslovnih transakcija, i konačno glasanja na izborima. Preduvjet za ostvarenje ovih interesa je prelazak sa web stranica u kojima dominira web master na web portale zasnovane na novim web menadžment tehnologijama, koje isključuju ulogu web mastera i omogućavaju aktivno konzumiranje informacija.
- Viši stupanj demokratičnosti u komunikaciji, što je *conditio sine qua non* ostvarenja boljeg razumijevanja među ljudima, unaprjeđenja interkulturalne komunikacije i, konačno, višeg stupnja demokratičnosti u zajednici.

Pristupajući ovom istraživanju, imao sam na umu dvosmjernost komunikacijskog problema: odnos pojedinca spram novih informaciono-komunikacijskih tehnologija, s jedne, i utjecaj tih tehnologija na društvo odnosno kulturu, tačnije komunikaciju kao centralni fenomen kulture, s druge strane. Pojednostavljeno: kakve su mogućnosti pojedinca u novoj komunikacijskoj situaciji dominantno određenoj rasprostranjenosti Interneta, i kakav je utjecaj komunikacijskih fenomena u okviru Interneta na kolektivitete i individue u smislu demokratičnosti komunikacije?

Imajući u vidu dosadašnja iskustva da se tehnologija uvijek inkorporira u određeni kulturni kontekst, te da, osim predvidivih, sadrži i brojne nepredvidive učinke, ne smije se glorificirati utjecaj tehnologije na društvo, ali se, jednako tako, ne smije ni zanemariti. Teoretičar komunikacija Neil Postman primijetio je da tehnologija "igra vlastitim kartama", što je gotovo isti iskaz koji su desetljećima kasnije formuliраli Alexander Bard i Jan Söderqvist: "Svaka revolucionarna tehnologija prikazuje svoje pravo lice tek nakon perioda inkubacije" (Bard & Söderqvist, 2003: 27). Neumitno se reaktualizira i važnost pitanja koje je France Vreg formuliраo posljednjeg desetljeća 20. stoljeća: "Da li će informacijska tehnologija imati negativne učinke na demokratizaciju društva – ili će doprinositi razvoju novih oblika komunikacijske povezanosti i demokratizacije društva?" (Vreg, 1991: 11) Odgovor koji je tada Vreg ponudio, zbog svoje uopćenosti, aktuelan je ne samo danas: "Nesporo je, međutim, historijsko iskustvo da nova tehnologija sama po sebi nikada u historiji čovječanstva nije vodila u nove oblike političke demokratije; razvoj demokratije i demokratskog komuniciranja ostaje zadatak čovjeka" (Vreg, 1911: 11).

O odnosu tehnologije i društva na sličan način govori i Melvin Kranzberg (1989): "Tehnologija nije ni dobra ni loša, niti je neutralna." Aktualnost ovih stavova pokušao sam potkrijepiti odgovorima na pitanja: Kakva je to intencija čovjeka *hic et nunc* ka demokratičnosti, i koliko mu u ostvarenju tog ideala može pomoći korištenje novih medija komunikacije, posebice najvećeg i najznačajnijeg – weba? Kako se taj proces odvija u jednoj, za suvremeni svijet, netipičnoj komunikacijskoj sredini kakva je Bosna i Hercegovina?

Iako na webu ne postoji tako izražena podjela na komunikatore i komunikante u komunikacijskom procesu kao u tradicionalnim medijima, možemo konstatirati mnogo veće mogućnosti svih učesnika u komunikacijskom procesu. Komunikatori imaju mogućnost za trenutačno publiciranje svojih informacija na globalnoj mreži i gotovo trenutačnu reakciju komunikanata. Recipijenti online informacija imaju mogućnosti selekcije informacija, šireg pojašnjavajućeg konteksta, veći stupanj interakcije i povjerljivosti, trenutačni odgovor i mogućnost dijaloga i poliloga s novinarima, urednicima, ali i ostalim recipijentima online informacija. Konačno, svaki posjetitelj weba može postati komunikator, kreacijom vlastite web stranice ili, još jednostavnije, bloga. Ove specifičnosti online informiranja stvaraju pretpostavke za demokratizaciju komunikacije između medijskih djelatnika i publike, između recipijenata samih, odnosno uspostavu građanskog novinarstva, ali i demokratizaciju javnog komuniciranja, kako na razini globalne tako i nacionalnih zajednica.

Iako web portali i stranice nisu uvijek na razini svjetskih dostignuća, iako je u Bosni i Hercegovini relativno mali broj učesnika u informacijsko-komunikacijskom toku weba, online mediji i konzumenti njihovih informacija uspjeli su afirmirati novi, demokratičniji način komuniciranja, čiji se utjecaj iz sfere virtualne komunikacije i javnosti već prenosi u realni prostor bosanskohercegovačke zajednice. Ovaj utjecaj će sa informatizacijom odnosno većom dostupnošću Interneta za građane sve više rasti i time doprinijeti demokratizaciji javnog komuniciranja u Bosni i Hercegovini, a time i demokratizaciji društva. Značaj koji u procesu demokratizacije društva pridajem komunikaciji oslanja se na ranije postavke sociologije i komunikologije, koje je u najkraćem sublimirao Vreg (1991): "Komunikacijska radnja je svjesno posezanje čovjeka u prirodu, u društveni život, predstavlja mijenjanje društvenih odnosa i svijeta."

Uvjeran sam da je demokratičnost komunikacije preduvjet boljeg razumijevanja među ljudima, unaprjeđenja društvenih odnosa, stvaranja sigurnijeg svijeta i daljnjeg napretka civilizacije. Istraživanja međusobnog odnosa i utjecaja između web informiranja i mogućnosti razvoja demokratičnosti javnog komuniciranja osnovna je intencija ove knjige.

II. WEB INFORMIRANJE

Pojam i značaj web informiranja

Web² je komunikacijsko-publikacijski sistem stalnog i najbržeg rasta u povijesti ljudske komunikacije. Web informiranje je novi način globalne komunikacijske³ razmjene informacija u okviru internetskog komuniciranja, naročito njegovog najvećeg medija – weba, zasnovan na nelinearnom, hipertekstualnom⁴ modelu povezivanja i dopunjavanja informacija, u kojem tradicionalna podjela komunikacijskih uloga na komunikatora i komunikanta gubi na značaju zbog jednakih mogućnosti u plasiranju informacija, kako od pojedinaca tako i institucija, te stalnog komentiranja i dopunjavanja postojećih novim informacijama. "World Wide Web je korisnički-prijateljski interfejs⁵ na internetu" (Gauntlett, 2004: 5).

"Web predstavlja nešto kvalitativno novo. Web je možda – rečeno riječima pisca Viljama Gibsona (William Gibson) – nalik na neku vrstu beskrajnog časopisa, ili neku vrstu beskrajne biblioteke, ali se razlikuje od biblioteke i ako zanemarimo količinu reklama. Prije svega, informacije na mreži nisu sređene ni alfabetski, ni na bilo koji drugi način. Razne strane i teme su povezane na slučajne načine. Sajtovi nisu ni hijerarhijski; jedna stranica je jedna stranica, a site jednog kreativnog studenta može biti podjednako dobar i zauzimati onoliko mjesta na monitoru koliko i naslovna strana Majkrosofta" (Eriksen, 2003: 22/23).

Web informiranje kao novi način publiciranja i konzumiranja informacija uvjetovano je civilizacijskom potrebom za efikasnijim, demokratičnijim načinom primanja i davanja informacija, a omogućeno internetskom tehnologijom, preciznije webom. Tačan omjer međusobnog utjecaja i ovisnosti između civilizacijske potrebe i tehnologije, odnosno šta je čemu prethodilo, to jest da li je tehnologija izazvala potrebu, ili je potreba izazvala tehnološki izum, nije moguće tačno odrediti. To je zapravo vječna dilema odnosa tehnologije i kulture, odnosno njene centralne kategorije – komunikacije. Teorijske postavke kako sredstva komunikacije određuju temeljne postavke funkcioniranja društava, odnosno kako dominantan način komunikacije određuje tip društva, predstavio je najprije Harold Innis⁶, a kasnije i Marshal McLuhan⁷.

² World Wide Web (web) je globalni sistem kompjuterskih stranica (siteova) koje se mogu pregledati posredstvom komponenti hardvera i softvera: kompjutera priključenih na Internet, programa i *browsersa* (preglednika) (op. E.O.).

³ "Globalno komuniciranje znači: prijenos informacija, podataka, mnijenja i vrijednosti koje priopćavaju institucije, mediji i vlade preko granica, tehnologiju tog prijenosa, rezultate prijenosa" (France Vreg, *Humana komunikologija*, HKD i Nonacom, Zagreb, 1998, str. 80).

⁴ **Hipertekst** – program koji na web stranici uključuje linkove ili prečice za druge dokumente, dozvoljavajući korisnicima da lakše preskoče jedan tekst kako bi došli do traženog i konsekvencionalnog, i išli od jedne ideje do druge u multilineru, bez posljedičnog načina. Originalni tvorac je Ted Nelson, koji je 1965. godine hipertekst predstavio kao organizacionu fondaciju za WWW (op. E. O).

⁵ **Interface (interfejs)** – specifičan odnos i veza između dvaju sistema, u komunikološkom smislu posebno između ljudi i kompjutera (op. E.O).

⁶ **Harold Innis, *Empire and Communications***, University of Toronto Press, 1950, i **Harold Innis, *The Bias of Communications***, University of Toronto Press, 1951.

⁷ (Vidjeti u **Marshal McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man***, University of Toronto Press, 1962, i **Marshal McLuhan, *Understanding Media: The Extension of Man***, McGraw-Hill, New York, 1964).

Iako su ovim postavkama izricane zamjerke o tzv. tehnološkom determinizmu, one su ostale dominantne u istraživanjima društvenog karaktera medija masovnih komunikacija. Najreprezentativniji predstavnici ovog pravca komunikološkog mišljenja bili su Joshua Meyrowitz⁸, Fred Inglis⁹ i Rowland Lorimer¹⁰.

Dok je Marshal McLuhan šezdesetih godina prošloga stoljeća tvrdio da će razvoj elektronskih komunikacija ukinuti prostor i vrijeme, futuristički predviđajući da ćemo živjeti u *globalnom selu*, novije komunikološke teorije tvrde da su prostor i vrijeme samo socijalni konstrukti čije je postojanje uvjetovano interakcijom, prisustvom i odsustvom.

Sloboda raspolaganje informacijama veća je u *cyberspaceu*¹¹ nego li u realnom prostoru, za koje neki komunikolozi, poput Benedikta, tvrde da su identični, uvažavajući specifičnosti i jednog i drugog: "U cyber-prostoru običan čovjek i informatički radnik, kauboj ili infokrata – može tragati, manipulirati, stvarati ili kontrolirati informaciju, i to neposredno..." (Benedikt, 1991: 119-124) Zbilja, imamo li svi ovakve mogućnosti u realnom prostoru?

Pristup webu ovisi o trostupanjskoj tehnologiji: provajderima – koji nam omogućavaju internetsku konekciju, modulu za kretanje u mreži i mašini za pretraživanje. Nažalost, nemaju svi iste mogućnosti za konekciju, niti pristup svim sadržajima. Iako danas broj korisnika Interneta premašuje milijardu¹², odnosno šestinu čovječanstva, Internet još uvijek nije pod jednakim uvjetima dostupan svima, niti je ukinuo komunikacijsku neravnopravnost. Nekadašnja velika diskrepancija u korištenju mas-medija u svijetu

⁸ Joshua Meyrowitz, *No Sense of Place*, Oxford University press, New York, 1985.

⁹ Fred Inglis, *Teorija medija*, AGM, Barbat, Zagreb, 1997.

¹⁰ Rowland Lorimer, *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd, 1998.

¹¹ *Cyberspace* je složen, višeznačan pojam, nastao u području znanstvene fantastike, ali prihvaćen u znanosti od teoretičara novih komunikacijskih medija. U cilju preciznijeg pojašnjenja poslužit ćemo se Ogdenovom definicijom: "Cyberspace" oživotvorio je William Gibson u svojem romanu *Neuromancer* (1984), a u popularni govor ušao je kao **moniker** za Internet ili, točnije, ono što bi Internet mogao postati. Stoga, kao proizvod znanstvene fantastike 'artefakt' budućnosti 'cyberspace' je vrlo nezgodna riječ za definiranje. Za naše potrebe, ovdje ćemo koristiti cyberspace u označavanju konceptualnog 'mjestu izvan prostora' u kojem su riječi, ljudski odnosi, podaci, bogatstvo, status i moć stvoreni kao iskaz ljudi koji se koriste kompjuterski posredovanom komunikacijskom tehnologijom." Ogden M., *Politics in a Parallel Universe: Is There a Future for Cyberdemocracy*, Futures 26, 1994. Citirano prema: Cynthia J. Alexander i Leslie A. Pall, *Digitalna demokracija, Politike i politika u umreženom svijetu*, Panliber, Osijek, Zagreb, Split, 2001.

Cyberspace je, objašnjava Steven Jones, "mentalna dimenzija egzistencije, nastala kao posljedica interfejsa čoveka i kompjutera, paralelni univerzum koji počiva na mreži kompjuterske komunikacije". Steven Jones, *Virtuelna kultura, Identitet i komunikacija u kiber-društvu*, XX vek, Beograd, 2001.

Benedikt isti pojam definira na sljedeći način: "Cyberspace je globalna mreža, koja se sama održava, kojoj se pristupa preko računala, a koja je višedimenzionalna i umjetna ili virtualna stvarnost. U ovoj stvarnosti, za koju je svako računalo prozor, s vizualnim i zvukovnim podacima nisu nužno reprezentacije fizičkih objekata jer ova stvarnost dolazi u formi znakova i akcija, napravljena od podataka – čistih informacija" (M. Benedikt, *Cyberspace: First Steps*, MIT Press, Cambridge, 1991).

¹² "Broj korisnika Interneta porastao je na jednu milijardu, što je gotovo šestina čovječanstva koji su dostupni online. Prema rezultatima istraživačke tvrtke comScore Inc. najveći broj korisnika Interneta je u Kini, koja je zemlja s najvećom populacijom internetskih surfers. "Prelazak brojke od milijardu korisnika Interneta velik je trenutak za povijest", kazao je Magid Abraham, direktor istraživačke tvrtke, te nadodao: "Internet je postao spomenik globalnoj zajednici te nas stalno podsjeća da svijet postaje manji." "Brojka od milijardu korisnika bila je dosegnuta još tijekom 2008. godine, te je sada točan broj korisnika daleko premašio tu brojku, prenose mediji. No, broj korisnika tvrtke comScore Inc. nije najtočniji s obzirom da su obuhvaćeni korisnici Interneta stariji od 15 godina koji koriste Internet od kuće ili posla. Pored toga, postoji veliki broj korisnika mladih od 15 godina, kao i onih koji koriste Internet sve češće putem mobilnih uređaja" (Izvor: Index.hr - www.index.hr).

između bogatih i siromašnih, sjevera i juga, o kojoj je pisao McBride¹³, sa Internetom je još više izražena. Najveći broj korisnika je u Aziji – 41 posto, dok je njih 28 posto iz Evrope, 18 posto iz Sjeverne Amerike, 7 posto iz Latinske Amerike, a 5 posto korisnika sa Bliskog istoka. U Kini Internet koristi oko 180 miliona ljudi starijih od 15 godina, dok je ta brojka u SAD-u oko 163 miliona. Slijede: Japan sa 60 miliona korisnika te Velika Britanija i Njemačka sa po 37 miliona korisnika.¹⁴

Podaci o ukupnom broju pojedinačnih korisnika Interneta iz decembra 2008. godine, prikazani tabelarno i razvrstani po regijama: (Izvor: comScore World Metrix)¹⁵

Total Worldwide Internet Audience: Regional Breakdown Ranked by Total Unique Visitors (000)* December 2008 Age 15+, Home & Work Locations Source: comScore World Metrix		
Region	Total Unique Visitors (000)	Share of Total Worldwide Internet Audience (%)
Worldwide	1,007,730	100.0%
Asia Pacific	416,281	41.3%
Europe	282,651	28.0%
North America	185,109	18.4%
Latin America	74,906	7.4%
Middle East & Africa	48,783	4.8%

*(Podaci ne uključuju korisnike javnih kompjutera, kao što su u Internet kafei, niti pristup Internetu mobilnom telefonijom)

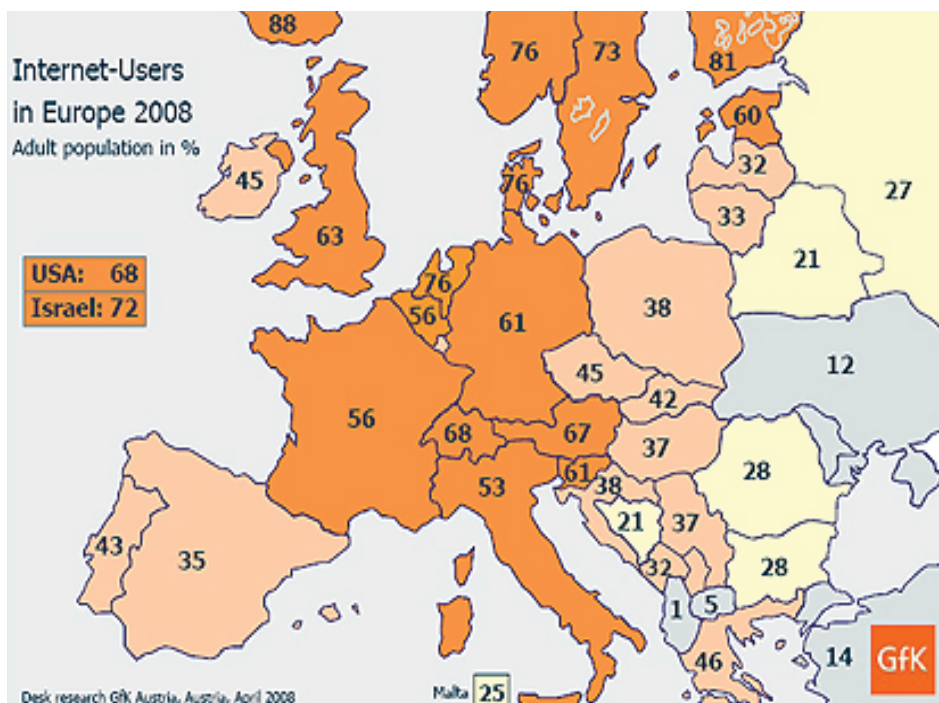
Velike nejednakosti u mogućnostima pristupa, broju korisnika i broju pretplatnika izražene su i unutar Evrope. Dok je Island po broju korisnika Interneta na prvom mjestu u Evropi sa 88 posto, Finska sa 82 posto, Norveška i Danska 76 posto, Švedska 73 posto, na začelju su Bosna i Hercegovina sa 21 posto¹⁶, Turska 14 posto, Moldavija 12 posto, Makedonija 5 posto i Albanija sa samo 1 posto korisnika, pokazalo je istraživanje GfK market research groupa, čiji su rezultati predstavljeni na karti Evrope.

¹³ McBride S., Many Voices One World, Report by the Internacional Commision for the study of Communication Problems, Paris, 1980.

¹⁴ Izvor: comScore Inc. Global Internet Audience Surpasses 1 billion Visitors, According to comScore (<http://www.comscore.com/press/release.asp?press=2696>).

¹⁵ Izvor: comScore World Metrix: (<http://www.comscore.com/press/release.asp?press=2696>).

¹⁶ Podaci Regulatorne agencije za komunikacije govore o 27,25 posto korisnika Interneta u BiH. Vidjeti više u poglavlju ovog rada - Online novinarstvo u svijetu i BiH (op. E. O.).

Karta Evrope sa upisanim procentima korisnika Interneta u 2008. godini¹⁷

Nejednakosti u pristupu Internetu i sadržajima na mreži dostigle su do sada neviđene razmjere. Očekuje se da će u narednim godinama, sa razvojem komunikacijske infrastrukture i smanjenjem cijene konekcije, te nejednakosti biti manje. Ohrabruje porast broja korisnika u zemljama u razvoju, poput Kine, ali ne i ograničenja koja su na snazi.¹⁸ Posebno što su ograničenja još veća u drugim zemljama, naročito onim u arapskom svijetu.¹⁹ No trendovi govore da se može očekivati porast broja korisnika Interneta i smanjenje ograničenja u pojedinim zemljama. To bi svakako doprinijelo smanjenju diskrepancije u komunikacijskoj moći, odnosno potaklo demokratičnost komunikacije.

¹⁷ Istraživanje GfK market research groupa. Izvor: Malta star: <http://www.maltastar.com/pages/msrv/msfullart.asp?an=20367>

¹⁸ **Kineski surferi imaju pristup pornografiji, ali ne i vijestima**

Surferi Internetom u Kini imaju gotovo neograničen pristup pornografiji, no siteovi s vijestima, informacijama o zdravlju i obrazovanju te tisuće tajvanskih siteova su redovno blokirani, otkrili su istraživači s Harvarda. Oni su testirali više od 200.000 siteova i saznali da je 20.000 nedostupno, te da kineska vlada uspješno blokira osjetljive materijale, čega je zaključak da Kina promovira korištenje neta u poslovne svrhe, ali ne i za političke debate. Analiza filtriranja kineskog neta pokazala je da je blokirano mnoštvo siteova s osjetljivim političkim materijalima, siteovi o demokraciji i ljudskim pravima, ali i AIDS-u i drugim spolno prenosivim bolestima. Iscrpnije... Izvor: (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/2540309.stm>, 4. 12. 2002.).

¹⁹ **Najmanje 25 država cenzurira Internet**

Studija o filtriranju Interneta OpenNet inicijative, znanstvenika s Cambridgea, Harvarda, Oxforda i sveučilišta u Torontu, našla je dokaze o cenzuri u 25 od 40 država koliko ih je bilo pod istragom. Kina, Iran, Burma, Sirija, Tunis i Vijetnam imaju najrigoroznije filtre za političke stranice. Iran, Oman, Saudijska Arabija, Sudan, Tunis, Ujedinjeni Arapski Emirati i Jemen imali su najstrožu filtraciju društvenih sadržaja, blokirajući pornografiju, kockarske stranice te one homoseksualnog sadržaja. Iscrpnije... Izvor: Sci-Tech Today: (http://www.sci-tech-today.com/news/Study-Finds-Increasing-Net-Censorship/story.xhtml?story_id=11100DKEHDXU, 21. 5. 2007.).

Najplodnije područje informatičke razmjene u cyberspaceu, zapravo osnova za uspostavu novih komunikacijskih odnosa, svakako je World Wide Web – medij najbržeg rasta i najvećeg opsega u povijesti ljudske komunikacije, koji je u relativno kratkom vremenu značajno utjecao na društvene odnose: "Kompjuterska komunikacija ne samo da oblikuje društvene odnose, ona je prostor u kom se odnosi dešavaju i sredstvo pomoću kog pojedinci ulaze u taj prostor. Ona je više od ozračja u kom se događaju društveni odnosi (iako jeste i to), jer je komentirana i imaginativno konstruirana pomoću simboličkih procesa koje pojedinci i grupe započinju i na kojima rade" (Jones, 1995: 16).

U okviru World Wide Web²⁰ mnoštvo informacija se prezentira i pohranjuje na različite načine: najdinamičniji protok informacija odvija se u okviru web stranica²¹ i web portala²², dok se količinski najveći broj informacija pohranjuje u okviru web enciklopedija²³ i tražilica²⁴. Stotine miliona web stranica kreiraju i ažuriraju kako organizacije, zajednice, vladine i nevladine udruge, političke partije, tako i pojedinci.

Mike Ward razlikuje nekoliko vrsta najvažnijih pokretača i vlasnika web stranica:

- "Novinske organizacije (novine, televizijske kompanije i novinske agencije);
- Komercijalne organizacije (proizvođači, trgovci i finansijske institucije);
- Organizacije nacionalnih i lokalnih vlada;
- Grupe za pritisak – ljudi koji žele promjene, u političkoj, socijalnoj ili ekološkoj sferi;
- Neprofitne organizacije (dobrotvorne grupe i zajednice); i
- Milioni pojedinaca koji koriste web kako bi saopćili svijetu svoje preokupacije, vjerovanja i želje" (Ward, 2002: 12).

²⁰ Programi koji na webu pružaju informacije nazivaju se poslužiteljima ili serverima (*servers*), a oni koji pružaju pojedinačne informacije nazivaju se klijentima (*clients*).

²¹ **HTML**, programski jezik za formiranje tekstualnih sadržaja na Internetu definira web stranicu na sljedeći način: "Web stranica je sekvencijalna lista zasebnih elemenata: blokova teksta, slika, digitalnih video-zapisa i linkova do drugih strana." Wikipedia nudi sljedeću definiciju: "Web stranica je izvor informacija koje su podesne za World Wide Web i kojima se može pristupiti preko web browsera" Izvor: Wikipedia: (http://en.wikipedia.org/wiki/Web_page).

²² "Web portal je mjesto koje omogućava pojedine funkcije kroz web stranice. Najčešća funkcija web portala je tačka pristupa informacijama na World Wide Webu. Portali prezentiraju informacije iz različitih izvora na unificiran način" Izvor: Wikipedia: (http://en.wikipedia.org/wiki/Web_portal).

²³ Web enciklopedije su elektronski resursi informacija klasificirani na enciklopedijski način papirnatih izdanja, dostupne kao pretplatničke ili slobodne enciklopedije. Najpoznatije su *Encyclopaedia Britannica*: www.britanica.com, *Classic Encyclopedia*: <http://www.1911encyclopedia.org>, *Encyclopaedia Encarta*: <http://encarta.msn.com> i Wikipedia, koju uređuju i dopunjavaju korisnici weba: <http://www.wikipedia.org>, koja sadrži više od 7 miliona članaka napisanih na više od 200 različitih jezika.

²⁴ Najpoznatija tražilica Google ima 36 velikih datacentara: 19 u SAD-u, 12 u Evropi, 3 u Aziji i po jedan u Rusiji i Južnoj Americi. Google je u 2007. godini na ove centre potrošio 2,4 milijarde dolara. Izvor: Royal Pingdom: (<http://royal.pingdom.com/?p=276>) .

World Wide Web nije samo hipermedij²⁵, on je i metamedij²⁶. Osim što je najveći resurs informacija sa mogućnošću traganja, povezivanja, usporedbe, provjeravanja i dopunjavanja, web pruža mogućnost novog – *kreativnog konzumiranja informacija*. Za razliku od tradicionalnih mas-medija, koji svoje sadržaje emitiraju linearno – od početka prema kraju (priloga, emisija i programa u elektronskim, odnosno članaka, rubrika i izdanja u printanim medijima), na webu informacije su postavljene u dijelovima, s linkovima koji omogućavaju konzumentu da odabere koji dio informacije ga zanima, da može konzumirati informacije redoslijedom koji on odabere, a ne koji mu je nametnut od komunikatora. Zbog te osobitosti komunikacija na webu je nazvana nelinearnom komunikacijom. Dakle, kreativnost započinje mogućnošću konzumenta informacija da sam odredi koje informacije i kojim redoslijedom će konzumirati, odnosno da sam kreira način kako će čitati priču, ili koje će od ponuđenih sekvenci gledati, i kojim redoslijedom, a koje neće. To znači da priča koja je publicirana na webu, odnosno njeni elementi, može biti različito konzumirana od posjetitelja do posjetitelja, u neograničenom broju kombinacija, jer percepcija svakog pojedinca je drukčija i ovisi o mnogo faktora. Time je stvorena mogućnost za korisnike web stranica da mogu birati koje dijelove informacije žele, i kojim redom, konzumirati, odnosno da ne moraju pratiti sadržaje linearno – od početka do kraja, kako bi izabrali ono što ih zanima. Kreativno konzumiranje informacija ne podrazumijeva samo odabir dijelova i redoslijeda sadržaja koje konzument želi primiti, već i načine za ispoljavanje svoje reakcije na ponuđene informacije. Tačnije, svaki korisnik ne samo da može trenutačno reagirati na informaciju objavljenu na webu, publicirati svima vidljiv – svoj komentar, nego može ponuditi i pozicionirati svoje sfere interesa, način traganja za informacijama, svoje refleksije na objavljeno. Zapravo, i više od toga: može pozvati i druge da mu pomognu u tome, može on sudjelovati u kreativnom konzumiranju informacija drugih, odnosno započeti beskraju intelektualnu društvenu igru operacionaliziranja informacijama, kao što zapaža Thomas Hylland Eriksen: "Aktivni korisnici weba već više godina imaju osećanje da je www gusta i neprohodna džungla koja raste iz dana u dan. Kada se čovek vrti po njoj u lovu na informacije koje ne nalazi, lako stiče utisak da je web ostvarenje filozofske priče Horhea Luisa Borhesa (Jorge Luis Borges) o biblioteci u Vavilonu. Ta mitska biblioteka je sadržala, osim svih knjiga koje su bile napisane, i sve knjige koje su *mogle biti napisane* – dakle sve zamislive kombinacije slova" (Eriksen, 2003: 141). Uz javnost tog rada, jednakopravnost u pristupu i publiciranju informacija, uz globalnost komunikacije – koji su jedino mogući na webu – ishodište te kreacije u konzumiranju informacija svakako je – *demokratizacija komunikacije*, odnosno demokratizacija društvenih odnosa. "Cyber-prostor je arena

²⁵ "Hipermedija je produžetak hiperteksta, pojma pod kojim podrazumevamo međusobno spoenu naraciju ili povezane informacije. Ideja potiče od ranih eksperimenata Dagleasa Engleberta, na Standfordskom institutu za istraživanje, a ime je nastalo u radu Teda Nelsona sa Brown univerziteta, okvirno 1965" (**Nicholas Negroponte, *Biti digitalan***, Clio, Beograd, 1998, str. 70).

²⁶ Jedan od vodećih teoretičara novih medija Lev Manovich upravo tako definiira Internet, kao metamedij, odnosno kao složenu mrežu konvergencija ranijih medija. **Meta** (grč. iza, iznad, izvan) u novijoj filozofiji novokovanica kojom se označava da je nešto izvan dosega dotične sfere. U našem značenju – medij koji je iznad dosadašnjih, tradicionalnih medija, zbog toga što u sebi objedinjava sve njihove funkcije i mogućnosti: tekst, sliku, živu sliku, ton (op. E.O).

moći: korisnici kompjuterske komunikacije svakodnevno djeluju uz pretpostavku da se *tiranija geografije* (potcrtao E. O.) može prevazići u cyber-prostoru... Cyber-prostor je, zapravo, iznova osmišljena javna sfera društvene, političke, ekonomske i kulturne interakcije" (Jones, 1997: 63).

Zaista, web je najkraća staza za bijeg od malih ali krvoločnih diktatora, kakvih je naše podneblje puno – od institucija i poduzeća u kojima radimo, birokratiziranih šefova, menadžerske shizofrenije, narcisoidnih političara, pa sve do nacionalističkih kriminogenija poput Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Ratka Mladića i njihove anticivilizacijske satrapije.²⁷ Dakle, web može biti *bijeg od tiranije geografije, tiranije palanke, tiranije ideologija, tiranije lidera, tiranije mas-medija*, ali web može biti i *prevencija protiv virusa tiranije* u realnom životu, no koliko ćemo ga koristiti za jedno ili drugo – stvar je našeg izbora.

Web je veći od svih drugih medija, kako po obimu sadržaja tako i po broju posjetitelja, koji nemaju obilježja tradicionalne, pasivne publike, već aktivnih sudionika u web komunikaciji.

Web objedinjuje mogućnosti svih tradicionalnih medija – novina, radija, TV-a, i to u novoj komunikacijskoj situaciji, koju karakterizira viši stupanj interakcije, u kojima sve prethodne funkcije tradicionalnih medija na webu bivaju posebno naglašene, zapravo remedijalizirane. Ovu osobinu weba potvrđuje i Fidlerova teorija propagacije – da su osobine medija koji prethode novom mediju ne samo preuzete nego i usavršene u tom novom mediju.

Web je fleksibilniji od svih ostalih medija. Za razliku od tradicionalnih medija, gdje su sadržaji unaprijed definirani, i slijede logiku uređivačkih principa i politika, na webu je moguće birati različite pravce kretanja za informacijama, birati između različitih opcija, ideologija, stavova i opredjeljenja, debatirati, polemizirati, prosvjedovati na milionima web stranica i portala. Specifičnost weba je u mogućnosti da posjetitelji web stranica i portala, zapravo korisnici Interneta, imaju mogućnost korištenja linkovskog povezivanja različitih stranica jednih sa drugima. Ti napredni alati su u rukama čitatelja, a ne samo urednika i programera, koji bi, slijedeći logiku tradicionalnih medija, trebalo da za nas odlučuju koje stranice posjećivati, kako povezivati jedne sa drugima, i koje dijelove web stranica i informacija objavljenih na njima koristiti. Osim toga, posjetitelji web stranica i portala ne moraju linearno ići od informacije do informacije. Koristeći različite izbornike, online indekse, rubrike i naslove, korisnici weba mogu trenutačno i direktno ići na informacije koje ih zanimaju. One na web stranicama i portalima mogu biti preuzete iz različitih medija, ili linkovski usmjerene prema različitim medijima. Osim toga, većina web stranica ima izbornik sa sličnim vijestima, odnosno vezanim vijestima, pa čak i arhive sličnih vijesti. One pružaju mogućnost uvida u širi, pojašnjavajući kontekst događaja. U tome je differentia specifica weba u odnosu na tradicionalne medije masovnih komunikacija.

²⁷ Vidjeti detaljnije u optužnicama Haškog tribunala protiv spomenutih na web stranici: (<http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm>).

Povijest web informiranja

Zasluge za kreiranje ideje weba pripisuju se Wannevaru Bushu, tačnije njegovim razmišljanjima prezentiranim u radu *As We May Think*, objavljenom u časopisu *Atlantic Monthly*, jula 1945. u SAD-u.²⁸ Bush je osmislio plan *memex* mašine za povezivanje linkova ukupnog civilizacijskog znanja. Iako njegov *memex* nikada nije izgrađen, poslužio je kao ideja vodilja za kasnije izume hipertekstualnog povezivanja informacija na webu.

Tri izumitelja američke kompanija AT&T – Walter Brattain, John Bardeen i William Shockley, razvili su 1947. godine tranzistor, zapravo *chip*, koji će kasnije dovesti do izuma digitalizacije i kompresije, bez kojih bi web bio – jednostavno nezamisliv! Za svoj izum Brattain, Bardeen i Shockley dobili su Nobelovu nagradu 1956. godine. Šest godina kasnije – 1962. godine, AT&T je, koristeći tranzistorsku tehnologiju, uspio odaslati telefonsku poruku od Chicaga do predgrađa Skokie. Bio je to prvi digitalni telefonski poziv. U Bellovim laboratorijima razvijena je tehnologija usmjeravanja različitih poziva kroz istu telefonsku liniju, simultano. Digitalizacija²⁹ je omogućila novi proces nazvan – *multiplexing*, a AT&T je prezentirao svoj *multiplex* telefon sistem 1965. godine.

U razvoju weba svakako važno mjesto zauzima i razvoj vještačke inteligencije. "Alan Turing se generalno smatra prvom osobom koja je ozbiljno predložila inteligenciju mašina, u svom radu iz 1950. godine, pod naslovom 'Kompjuterska mašinerija i inteligencija'. Kasniji pioniri, poput Marvinina Minskija³⁰, nastavili su Turingovo duboko interesovanje za čistu vještačku inteligenciju" (Negroponte, 1998: 148).

Šezdesetih godina 20. stoljeća Doug Engelbart prezentira prototip "oNLine System" (NLS), a Ted Nelson uvodi u upotrebu pojam *hipertekst* na 20. nacionalnoj konferenciji Association for Computing Machinery, u New Yorku, 1965.

Web je medij najbržeg rasta u okviru Interneta – čija prethistorija počinje futurističkim predviđanjima *Julesa Gabriela Vernea* (1828-1905), preko komunikacijskog sistema Ministarstva obrane SAD-a – ARPANET, njegovog korištenja u američkoj akademskoj zajednici, pa sve do njegovog globalnog rasta. Pretečom Interneta smatra se komunikacijski sistem američkog ministarstva odbrane i vojske ARPANET (*Advanced Research Project Agency Network*), nastao 1969. godine sa ciljem povezivanja strateški značajnih mjesta, sistemom mreže kompjutera koji su bili dodatno osigurani. Taj sistem je bio pouzdan jer je funkcionirao na principu pakovanja informacija i njihovog odvojenog prosljeđivanja različitim pravcima, u cilju njihovog sigurnog protoka. Ideja i dizajn Interneta djelo je Larryja Robertsa iz 1963. godine. Ideja decentralizacije informacija, njihovog transportiranja u različite centre umjesto koncentriranja i pohranjivanja na jednom mjestu, osnovna je ideja Interneta. Mogućnost decentraliziranog toka informacija i

²⁸ Izvor: (<http://www.w3.org/History.html>).

²⁹ Digitalizacija je proces pretvaranja informacija u binarni kod uz pomoć 0 i 1 (op. E. O.).

³⁰ Marvin Minski autor je knjige "Društvo uma" 1987. godine (op. E.O.) "u kojoj on predlaže da se inteligencija ne smesta u neki centralni procesor, već u kolektivno ponašanje velike grupe specijalizovanih, međusobno vrlo povezanih mašina" (Nicholas Negroponte, *Biti digitalan*, Clio, Beograd, 1998, str. 149).

multicentričnosti u njihovom pohranjivanju i operacionaliziranju – u osnovi je rasta i razvoja demokratičnosti Interneta.

Američka kompanija *Mead Data Central* 1973. godine, uz pomoć telefonije, ponudila je korištenje *Lexisa* – prve online baze podataka tzv. *full-texta*. Samo pet godina kasnije – 1978., Mead Data Central je ponudio *Nexis*, prvu online bazu nacionalnih novinarskih publikacija u Americi, koja je uključivala *New York Times*, *Washington Post*, *Associated Press* te *U.S. News & World Report*. Ideja informiranja na webu začeta je krajem 80-ih godina 20. stoljeća, u European Center for Nuclear Research (CERN) u Ženevi, gdje je World Wide Web i razvijan, s ciljem osiguranja pristupa dokumentima posebnih nuklearnih istraživanja na različitim lokacijama gdje su vršena (Vitanza, 1998: 2-11).

Izumitelj World Wide Weba je Tim Berners-Lee³¹, u to vrijeme mladi britanski konsultant CERN-a, koji je napisao računalni program *Enquire-Within-Upon-Everything*. Berners Lee je razvio ideju hiperteksta Vannevara Busha i Teda Nelsona iz pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća. Tim Berners-Lee sa svojim suradnicima je 1991. godine dizajnirao prvi WWW file dostupan na Internetu koji se mogao *downloadovati*³² uz pomoć *File Transfer Protocola* (FTP), odnosno napisao program na osnovu kojeg je razvijen informacijski sistem nazvan World Wide Web, najpopularniji i najkorisniji servis, ali i najmoćniji medij najbržeg rasta u okviru globalne komunikacijske mreže. Na svojoj vlastitoj web stranici Tim Berners-Lee opisao je svoj izum kao "internetski baziranu inicijativu za globalnu informacijsku razmjenu".³³

Osamdesetih godina 20. stoljeća telefonske i kablovske kompanije započele su korištenje optičkih kablovskih linija. To je omogućilo da National Science Foundation spoji istraživače sa superkompjuterima uz pomoć Interneta. Krajem 1991. godine Paul Kunz³⁴ instalirao je prvi web server izvan Evrope.

Na Univerzitetu u Ilinoji (*The University of Illinois*) razvijen je jednostavan i popularan način komunikacije, koji nije zahtijevao izvanrednu kompjutersku pismenost, nazvan *Mosaic*. *Mosaic* se brzo širio među profesorima i studentima, a zbog svoje primjenjivosti dalje je razvijan i evoluirao je u *Netscape*. Bio je to prvi značajniji komercijalni proizvod weba, smatra Roland de Wolk (2001: 7). Tokom 1993. broj HTTP servera se od 200 povećao na hiljade.³⁵ Danas se njihov broj procjenjuje na blizu stotinu miliona, a daljnji razvoj weba u ingerencijama je *World Web Consortiuma*, koji razvija interoperabilne tehnologije (specifikacije, vodiče, softver i alate) koje vode web ka njegovom punom potencijalu.³⁶

³¹ Više o Timu Berners-Leeju vidjeti na: (http://www.connected-earth.com/Galleries/Pioneersand_personalities/B/Berners-Lee/index.htm).

³² **Download** – proces preuzimanja podataka sa interneta na kompjuter. Za "download" dokumente često, iako ne obavezno, sugerirana je opcija *snimiti* (op. E.O.).

³³ Vidjeti više na: (<http://www.w3.org/People/Berners-Lee>).

³⁴ O Paulu Kunzu vidjeti više na: (http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Kunz).

³⁵ Izvor: (<http://www.connected-earth.com/Galleries/Frombuttonstobytes/ComputerNetworks/DevelopmentoftheInternet/index.htm>).

³⁶ Izvor: World Web Consortium: (<http://www.w3.org>).

Tokom 1992. godine *New Mexico Tribune* započeo je sa online izdanjem, a gotovo u isto vrijeme i *Chicago Tribune*, a zatim i *St. Louis Post Dispatch* i *Charlotte Observer*. Iste godine svoju web stranicu pokreće i CNN. Već u 1994. godini novinari u većim redakcijama otvarali su svoje prve e-mail adrese i uživali u brzini elektronskog dopisivanja. Direktori i urednici magazina prvi su iskoristili prednosti weba, prekidajući dotadašnju tradiciju tiskanja u papirnatom izdanju, pojavljujući se online, sa boljim tehničkim karakteristikama teksta i slike. U tim godinama svoje stranice i online izdanja pokreću *Associated Press*, *New York Times*, *Los Angeles Times*, *Daily Telegraph* i *USA Today*. Osim web inačica papirnatih izdanja novina, svoj elektronski dnevnik bez papirnatine inačice pokreće novinska kompanija *Nando Times*.

Prema predviđanjima medijskih eksperata i magnata, elektronske novine će u potpunosti zamijeniti papirnata izdanja.³⁷ S ovim predviđanjima ne možemo se složiti jer nijedan medij komunikacije tokom povijesti nije u potpunosti nestao, već su mediji koji nisu pratili tehnologiju ostajali da žive u izvornoj formi, ali su istovremeno postajali sadržajem tehnološki naprednijih medija. Radio nije ukinuo novine, niti je televizija ukinula radio. "Za tri postojeća mass medija važno je do tada isto zlatno pravilo: dopunjavati se, a ne sudarati se" (Balle, 1997: 21). Prema tome, teško je očekivati da će web, kao najveći treći medij, ukinuti prethodna dva, jer njihove sadržaje, zahvaljujući konvergenciji, uspješno objedinjava. U prilog ovom stavu ide i zapažanje Giovannija Gozzinija: "Važno je napomenuti da ekspanzijom elektronske publike nije umanjen tiraž štampanih izdanja, koji je između 1983. i 1997. porastao s milion i 300.000 na milion i 600.000 primeraka" (Gozzini, 2001: 416). Dakle, papirnatine i elektronske novine imat će svaka svoju, ali i zajedničku publiku, jer tendencija je informiranje iz više medija, njihovo kombiniranje, uspoređivanje i provjera. Svaki čitatelj, zahvaljujući webu, postaje neka vrsta medijskog istraživača i informacijskog analitičara. Za potrebe vlastite informiranosti i stvaranja potpunije slike o zbivanjima u svijetu.

Sredinom 1990-ih stotine novina i publikacija imale su svoja online izdanja u Americi, a krajem devedesetih bilo je sasvim jasno da su najviše inovacija u oblasti "novih medija" željeli predvoditi upravo magazini. U tome nisu zaostajali ni elektronski mediji iako nisu bili motivirani kao printani, jer još nije bio razvijen u dovoljnoj mjeri softver koji bi omogućio postavljanje i korištenje zvuka i žive slike na webu na način kako se to čini danas. Ipak, "krajem 1996. godine preko četiri stotine televizijskih kuća i hiljadu i dvjesto radiostanica izradilo je web stranice" (Herman & McChesney, 2004: 184).

³⁷ **Murdoch poručio novinskim urednicima da se prihvate weba**

Medijski magnat Rupert Murdoch (vlasnik News Corp. i FOXNews.com) na godišnjem susretu američkih novinskih urednika zatražio je od njih da prihvate Internet, i rekao da su ljudi iz branše tiskanog novinarstva "sjedili i gledali" dok se nova generacija digitalnih potrošača okrenula od novina. Murdochu se, eto, upalila žarulja, a pritom su mu pomogli i podaci jednog istraživanja po kojima 44% ljudi u dobi od 18 do 34 godine koristi barem jednom dnevno web siteove da bi doznali vijesti. Murdoch je urednicima novina poručio da moraju prevladati način prikupljanja i isporuke vijesti kako bi dosegli čitatelje i oglašivače koji se sele na web.

Izvor: Associated Press, publicirano na www.monitor.hr i (<http://www.foxnews.com/story/0,2933,153381,00.html>, 13. i 14. 4. 2005.).

Rast weba ilustrira usporedba podataka iz 1999. godine: "Početkom 1999. godine u Sjedinjenim Državama ima 2.059 onlajn novina, što je 43% od ukupnog broja elektronskih novina u čitavom svetu..." (Gozzini, 2001: 415). Za tu istu godinu veže se značajniji upliv Interneta u informiranju: "Prvi značajan odraz prisustva Interneta na informativnom planu dobijen je 1999. tokom rata na Kosovu: stroga kontrola vesti koju je Miloševićev režim sproveo u Srbiji ne uspeva da priguši glas pojedinca i grupa poveren telematskoj mreži, čija priroda otežava otkrivanje i onemogućavanje učesnika u komunikaciji" (Gozzini, 2001: 413). Upravo je mogućnost pojedinca da plasira svoje stavove u istoj ravni sa institucijama i vladama, dakle ta sloboda i ravnopravnost, osigurala prestiž Interneta, njegovu *differentiu specificu* u odnosu na tradicionalne medije, i konačno – njegov nezadrživ i sve brži rast. Kako u tom brzom rastu brojke i statistika u kvantificiranju weba vrlo brzo zastarijevaju i bivaju irelevantne svjedoči sljedeći podatak: "U 2000. godini više od 60 posto američkih novina imalo je svoje web stranice, a najpopularniji među njima imali su više od tri miliona pojedinačnih posjeta svakog mjeseca", informira Larry Pryor u svom članku *A Century Closes, a Century Opens* (Wolk, 2001).

Kao što je tiskarski stroj Johana Gutenberga označio početak masovnog komuniciranja, tako je i izum Tima Berners-Leeja – World Wide Web, označio početak globalnosti komunikacije i stvorio pretpostavke za globalno komuniciranje. Takva komunikacija omogućila je brži i veći protok informacija o svima i o svemu, približila ljude i kulture jedne drugima, reducirala neobaviještenost, stvorila novi kvalitet informacija i novi način njihovog kreativnog konzumiranja i učinila realnim McLuhanova predviđanja o svijetu kao *globalnom komunikacijskom selu* u kojem svi o svima znaju sve. Stare metode manipulacije i ideološke isključivosti učinila je anahronim, ali je istovremeno potakla nove manipulante da razmišljaju o novim metodama obmane i pozicioniranja u novoj raspodjeli informacijske moći. Informacijska moć je atomizirana i potencijalno diseminirana do grupa i pojedinaca. Mogućnost da pojedinac ili grupa mogu publicirati na isti način kao i vlade i vladine institucije suštinska je prednost weba i jedna od temeljnih karakteristika koja omogućava viši stupanj demokratizacije komunikacije u odnosu na tradicionalne medije masovnih komunikacija.

Društvene refleksije informacijsko-komunikacijskog toka weba

Sveobuhvatnost, hypersadržajnost, dinamizam, veliki i brz protok informacija na webu zaista su učinili svijet *globalnim selom* u kojemu svi o svima znaju sve. Posjetitelji weba zanimaju se jednako za poremećaje na berzi u New Yorku, represiju vladajuće nomenklature u Rusiji nad opozicionarima, kao i za ljudske žrtve nezapamćene hladnoće u Kini, političko nasilje u Keniji, ili krizu vlade u Srbiji. Ovakva vrsta interesiranja za ljude i probleme u drugim, dalekim državama, čak i na drugim kontinentima, nije postojala u vrijeme informacionog suvereniteta država bitno određenih medijima masovnih komunikacija – državnom televizijom i vladinim

novinama. Uredništva dominantnih medija masovnih komunikacija bila su u etatičkoj simbiozi s vladajućim strukturama i na osnovu ideoloških kriterija vršila selekciju vijesti koje će diseminirati ka publici. Nije bilo načina da se sazna nešto drugo i drugačije, osim da se (najčešće diskretno) slušaju propagandni programi radiostanica namijenjeni inostranstvu, poput *Glasa Amerike*, *Radio Moskve* ili *Radio Tirane*.³⁸ Tek će, neposredno pred pad Berlinskog zida, satelitska antena učiniti realnim nastojanje pojedinaca da sami određuju koga će i šta će slušati i gledati, kojim informacijama će više vjerovati, koji sistem vrijednosti će odabrati... Web je uveo pojedince u višu sferu slobode izbora medijskih sadržaja, ali i interaktivnog komunikacijskog odnosa s jednakim mogućnostima primanja i plasiranja informacija. Veza između dominantnog načina komunikacije i tipa zajednice najvidljivija je na distinkciji tradicionalnih i novih medija i njihovih komunikacijskih mogućnosti: izostanak komunikacije, nepotpuna, nekorektna komunikacija, zasnovana na stereotipijama, predrasudama ili netrpeljivosti, uzrok je nesporazuma i problema najrazličitijih vrsta u tradicionalnim zajednicama – oslonjenim na tradicionalne medije komunikacije. Može li unaprijeđenje komunikacije u okviru mogućnosti koje pruža Internet, dakle trenutačne komunikacije bez obzira na prostornu i vremensku udaljenost, dovesti do nadilaženja socijalnih, političkih, nacionalnih, religijskih i moralnih problema? Daglas Schuler smatra da je staro shvaćanje zajednice prevaziđeno i da ga treba unaprijediti kako bi se suočilo sa izazovima današnjice: "Stara ili 'tradicionalna' zajednica često je bila zatvorena, neprilagodljiva, izolirana, nepromjenljiva, monolitna i homogena. *Nova zajednica* – ona koja je duboko posvećena demokratskom rješavanju problema – mora nastati iz ostataka stare" (Schuler, 1996: 9). Pozivajući se na stav McGregoryja Wisea, publiciran u njegovoj knjizi *Technology and Social Space*, da će Internet zajednicu učiniti boljom, Steven Jones argumentira: "Stvorio bi tu zajednicu (Internet – op. E.O.) prije iz komunikacije nego iz stanovanja i postojanja koji ne jamče komunikaciju" (Jones, 2001: 21). Zaista, zajednica nastala na temeljima razvijenije komunikacije imala bi više mogućnosti za razvoj demokratičnosti u komunikaciji nego zajednice nastale na osnovu korištenja zajedničkog (realnog) prostora. Tim više jer se online zajednice uspostavljaju na osnovu stvarne komunikacijske potrebe, zajedničkih ciljeva i interesa, za razliku od tradicionalnih zajednica koje se uspostavljaju na osnovu zajedničke blizine i zajedničkog životnog prostora. Problem, međutim, nastaje kada se ciljevi željeni u komunikaciji ostvare, jer se *online zajednica* tada može raspršiti ili modificirati, a problemi u realnim zajednicama i dalje ostaju. S druge strane, moramo li uvijek online zajednice promatrati u relacijama sa njihovim *offline dopunama* (kako život u realnom prostoru naziva Steven Jones)? Rješenje problema je, čini se, u mogućnostima utjecaja online zajednica na tradicionalne, odnosno u usvajanju demokratičnijih standarda online komunikacije u našoj komunikaciji u realnom prostoru, u našim svakodnevnim životima. To je, čini se, prirodan put, jer čovjek je komunikacijsko biće, i istovremeno je član brojnih primarnih i sekundarnih

³⁸ Poznate radiostanice koje emitiraju svoje programe na brojnim stranim jezicima i koje su, u vrijeme hladnoratovske podijeljenosti svijeta, nudile mogućnost drugačijih informacija u odnosu na oficijelne kreirane u centru partijske moći i diseminirane posredstvom državnih medija – štampe, radija i televizije (op. E. O.).

društvenih grupa. Čovjekova *sui generis* sposobnost komuniciranja u različitim grupama i zajednicama, učenje uspoređivanjem i kombiniranjem različitih iskustvenih polja, zapravo sposobnost prenošenja civilizacijskog naslijeđa, potreban je iako ne i dovoljan uvjet za ostvarenje mogućnosti veće demokratičnosti u komunikaciji. U ostvarenju tog cilja, osim čovjekove komunikabilnosti, neophodni su – veća i ravnopravnija dostupnost informacijskih resursa, ali i vrijeme u kojem će znanje i socijalno djelovanje u cilju demokratizacije pokazati svoje efekte. Društvene refleksije weba primjetne su kroz promjene u našem ponašanju i djelovanju:

- *Web je omogućio ljudima da se iskažu*: izraze svoje misli, osjećanja, strahove, nade, da to podijele s drugima i prevladaju osjećaj usamljenosti.
- *Web je povezao ljude stvarajući nove zajednice*: komunikacijske mogućnosti weba uzdigne su pojedinca iz njegove determiniranosti u realnom svijetu, pružile mu mogućnost slobode i osjećaja pripadnosti zajednici zasnovanoj na sličnim preferencijama i senzibilitetu u cyberspaceu.
- *Web je pružio mogućnosti dobijanja drugog ili više različitih identiteta*: pojedinac ne mora ostati zatočenik kolektivnih identiteta teritorija, etniciteta, nacije, religije, ideologije, pa čak ni svog osobnog identiteta. Web pruža i mogućnost anonimne komunikacije, odnosno komunikacije pod pseudonimom, nadimkom (*nickname*). U polivalentnoj komunikaciji weba moguće je ostati anonimn, ali i otkriti i prihvatiti druge identitete zasnovane na drugačijim sistemima vrijednosti.
- *Web je izbrisao oštru liniju podijeljenosti između globalnog i lokalnog*: time je učinjena anahronom podijeljenost na lokalne, nacionalne, regionalne i globalne teme. U prvi plan je izbila zanimljivost informacije, odnosno reakcije aktera i okoline na događaj, što je doprinijelo stvaranju novog kvaliteta informacija. "Otkako su npr. lokalna izdanja dospjela na mrežu, ona su postala i globalna, kao što su i sama globalna izdanja i produkcije lokalno dostupne" (Vočkić-Avdagić, 2002: 21).
- *Povišena je naša potreba za informacijama*: posljedica je to velike informacijske produkcije i ponude na webu, brzog informacijskog toka i interakcije. Povišena potreba u mnogim slučajevima stvara ovisnost o informacijama odnosno komunikacijskoj povezanosti sa drugima. Biti online je način života.
- *Unaprijeđena je naša senzibiliziranost za provjerljivost informacija*: direktan je to učinak konvergencije tradicionalnih medija na webu (štampe, radija i TV), odnosno njihovih sadržaja (teksta, slike, zvuka i žive slike). Web je svojevrsni metamedij koji pruža različite mogućnosti za provjeru informacija.
- *Primjetno je pomjeranje publike od tradicionalnih medija komunikacije ka novim*: posljedica je to veće dostupnosti i prednosti weba u odnosu na štampu, radio i TV.
- *Društvena uloga novinarstva i novinara bitno je izmijenjena*: od nekadašnjeg poimanja "štampe kao organa partije" (Lenjin), novinarstva kao čuvara vladajuće ideologije i poretka, te, konačno, novinara kao društveno-političkog radnika, zahvaljujući komunikabilnosti novih informacionih tehnologija, novinarstvo

sve više postaje "konverzacija, a ne propovijed" (Bathia), a novinar *global citizen* (građanin svijeta).

- *Stvorena je nova kultura web komuniciranja*: to podrazumijeva produkciju i konzumaciju vijesti, stavova, komentara, polemika, poliloga. Produkciju koja je oslonjena na više izvora i koja je demokratičnija, i konzumaciju koja podrazumijeva interakciju, pa je zbog toga i kreativna konzumacija vijesti, umjesto dosadašnje, u većoj ili manjoj mjeri pasivne konzumacije i pasivnih konzumenata.
- *Promijenjena je društvena struktura zajednice*: umjesto dosadašnjih klasa u masovnoj proizvodnji kapitalizma – kapitalista i proletarijata, u proizvodnji bitova informacijskog društva stvaraju se nove klase *netokrata* (onih koji upravljaju mrežom) i *konzumtarijata* (onih koji konzumiraju njene sadržaje), na sličan način kako je to činio proletarijat u kapitalizmu – konzumiranjem. Po toj analogiji konzumiranje proletarijata jeste – konzumtarijat. "Sama mreža, povratna sprega i društvena inteligencija nalaze se u samom srcu netokracije" (Bard & Söderqvist, 2003: 123). Dakle, umjesto vlasnika kapitala, finansijera i industrijalaca, nova klasa netokrata započinje svoju vladavinu nad konzumtarijatom: "Informacionalistički proletarijat će prije svega biti potrošački proletarijat, ili, kako smo ga mi nazvali, konzumtarijat" (Bard & Söderqvist, 2003: 127).
- *Web je inicirao viši stupanj socijalnog aktiviteta u realnom prostoru*, uslijed dinamičnije diskusije o aktualnim pitanjima na webu, u okviru forumskih diskusija, ali i blogerske zajednice. Aktivitet u diskusijama iz virtualnog prostora prerastao je u socijalni aktivitet u realnom prostoru.³⁹
- *Stvorena je nova – virtualna javnost u okviru weba*, odnosno ukupne komunikacije Interneta, koja je dinamičnija i mobilnija od tradicionalne javnosti.
- *Web je utjecao na promjene nacionalnih politika, ali i međunarodnih odnosa*: osim što je svojom demokratičnošću utjecao na razvoj transparentnosti rada, kako državnih organa tako i političkih partija i organizacija, web je multiplicirao mogućnosti nevladinog sektora i građanskih udruženja u povezivanju i ostvarivanju svojih političkih interesa. Osim toga, za razliku od mas-medija, koji su vodili publiku ka konzumerstvu informacija i zabave, web je omogućio participaciju svim sudionicima u globalnom informacijsko-komunikacijskom toku, a naročito nevladinim organizacijama i pokretima, da se povežu i nadiđu lokalne okvire u svom djelovanju.⁴⁰

³⁹ Primjer prelijevanja diskusija iz virtualnog prostora weba u realni prostor su prosvjedi građana Sarajeva u februaru i martu 2008. godine. Povod je bilo ubistvo maloljetnog Denisa Mrnjavca u sarajevskom tramvaju od strane triju maloljetnika. Građani su prosvjedovali zbog pogoršanja stanja sigurnosti i tražili ostavke gradonačelnice Sarajeva i kantonalnog premijera. U okviru diskusija na internetskom forumu portala Sarajevo-x (<http://www.sarajevo-x.com>) iniciran je prosvjed. S obzirom na to da tradicionalni mediji (naročito printani) nisu posvetili naročitu pažnju ovim prosvjedima, portal Sarajevo-x postao je medij koordinacije građanskih prosvjeda. Time je potvrđena teza o većoj mobilnosti virtualne javnosti čak i u realnom prostoru, te utjecaju Interneta na formiranje javnosti u BiH. Vidjeti više u Enes Osmančević, *Internet, tradicionalna i virtualna javnost*, Magistrat, Sarajevo, 2003.

⁴⁰ Web je omogućio bolju komunikacijsku povezanost svih ogranaka i svih pripadnika *Green Peacea*, a samim tim i veću sinhroniziranost i efikasnost djelovanja. Naizgled apsurdno: web kao globalni komunikacijski medij omogućio je povezivanje i sinhroniziranost akcija i antiglobalističkim pokretima, koji svoje prosvjede planiraju i dogovaraju upravo koristeći se web komunikacijom (op. E. O.).

- *Web pruža velike mogućnost poslovanja i zarade*: svaki kreativan pojedinac na webu ima mogućnosti zarade kreiranjem i publiciranjem informacija, web dizajnom, reklamom, propagandom i prodajom. Mnogo je pojedinaca koje je web učinio uspješnim poslovnim ljudima.
-

Učesnici informacijsko-komunikacijskog toka weba u BiH

Sloboda i demokratičnost javne komunikacije uvijek su, u većoj ili manjoj mjeri, ograničeni i podređeni interesima formalnih i neformalnih centara moći. Bilo da je riječ o totalitarnim režimima, vladama zemalja u tranziciji, ili čak razvijenim demokratijama, predstavnici tih *elita vlasti* uspijevali su za sebe izboriti povlaštenu poziciju u informacijsko-komunikacijskom toku zajednice. Informacija više, ili informacija prije ostalih – oduvijek je i svuda značila prednost, sredstvo da se izbori povlašten položaj, moć, način da se vlada drugima. Ta se pozicija zasnivala na mogućnosti otpočinjanja ili završetka komunikacije bez dodatnih objašnjenja ili odgovornosti za takve postupke, nametanju tema diskursa, stvaranju pozicije za govorenje bez mogućnosti uzvraćanja, polemike, dodatnog argumentiranja... Zapravo, radilo se uvijek o pozicioniranju na vrhu jednolinijske hijerarhijske komunikacije, koje je imalo za cilj omogućiti monopolsku poziciju u komunikaciji, sa što manje odgovornosti. Oni koji su za sebe uspijevali stvoriti povlaštenu poziciju u komunikacijskom toku zajednice za sve ostale su nametali različita ograničenja. Ovisno o tim ograničenjima mijenjala se i struktura učesnika komunikacijskog toka. U antičkoj Grčkoj, u Atini, uz ideal *agore* u javnoj komunikaciji egzistirala je zabrana za strance, robove i žene. Slično je bilo i u Rimskom carstvu. U srednjem vijeku privilegiju slobode javnog govorenja za sebe su brižljivo čuvali svećenstvo i plemstvo. Na ograničenja javnog prostora pratećim društvenim konfiguracijama ukazivao je Habermas (1962/1989), glorificirajući prosvjetiteljsku racionalnost javne sfere u kojoj racionalna debata pomaže uspostavi participatorne demokracije. Novije komunikološke teorije kritiziraju Habermasov koncept javne sfere, ističući da je umjesto racionalne javne debate u njoj ipak dominirala potreba moćnih da vježbaju vještinu upravljanja. Ljudi bez svojine i žene bili su *eo ipso* isključeni iz ovog elitističkog javnog prostora, primjećuje Fraser (56-80).

Respektirajući Habermasove postavke o literarnoj javnosti koja se javlja u Evropi na prijelazu srednjeg vijeka u novo doba, kritičke opservacije novijih komunikoloških teorija, te u skladu sa istraživanjima utjecaja Interneta na formiranje javnosti u BiH, izveden je zaključak da u okviru internetskih forumskih diskusija egzistira komunikacijski fenomen sličan literarnoj javnosti, nazvan *virtualna javnost*: "Ako je javnost salona i kafana s početka modernog doba, zbog dominantnosti umjetničkih i društvenih tema i karakterističnog elitizma, bila nazvala – literarnom, onda se javnost u okviru foruma, zbog mogućnosti vođenja diskusije u kontinuitetu, sa karakterističnom interaktivnošću i brzom razmjenom stavova, može nazvati novom (internetskom) ili virtualnom javnošću" (Osmančević, 2003: 141).

Mogućnost pristupa Internetu za građane Bosne i Hercegovine još uvijek je ovisna o monopolu državnih firmi na komunikacijskom tržištu. Državni telekom operatori u ulozi internetskih provajdera u najvećoj mjeri diktiraju cijene internetske konekcije te tako limitiraju aktivnosti na proširenju potrošačkog korištenja usluga *Mreže*. Ipak, komunikacijske potrebe građana, tranzicijski položaj zemlje i komunikacijska otvorenost prema tendencijama zapadnih zemalja uvjetovali su dinamizaciju internetskih komunikacija u našoj zemlji. Dokaz tome je sve češće pokretanje web portala sa domenom⁴¹ "ba",⁴² koji se na određen način natječu, ili u blažem obliku kopiraju način rada najpopularnijih portala iz susjednih zemalja. Domena "ba" je, u skladu s međunarodnim preporukama, podijeljena na standardne poddomene:

- *edu.ba* - predviđena za registraciju institucija koje se bave obrazovanjem: osnovne, srednje i stručne škole, registrirane pri nadležnim ministarstvima, te privatne škole, kao i privredne subjekte/firme čija je primarna djelatnost edukacija ili obuka,
- *org.ba* - predviđena za registraciju organizacija i udruženja građana, institucija kulture, muzeja, pozorišta i drugih neprofitabilnih pravnih osoba,
- *net.ba* - predviđena za registraciju subjekata koji su legalni davatelji internetskih usluga,
- *gov.ba* - predviđena za registraciju organa vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta, Brčko Distrikta, kantona, kao i općinskih i gradskih organa vlasti,
- *unsa.ba* - predviđena za registraciju svih fakulteta, akademija i drugih članica Univerziteta u Sarajevu,
- *unbi.ba* - predviđena za registraciju svih fakulteta, akademija i drugih članica Univerziteta u Bihaću,
- *untz.ba* - predviđena za registraciju svih fakulteta, akademija i drugih članica Univerziteta u Tuzli.

Svaka web stranica ima jedinstvenu adresu, tačnije URL⁴³ adresu, pomoću koje preglednici tačno lociraju stranicu. Svaka URL adresa sastoji se iz sljedećih dijelova: *http://organizacija.područje*, i upravo poznavanje ovih sastavnih dijelova URL adrese omogućava nam bolje snalaženje u velikom broju web stranica.

Sljedeći rezultate višegodišnjih istraživanja vršenih za potrebe ove knjige, možemo zaključiti da su institucije vlasti u BiH na svim nivoima, najneaktivniji i najnekrektivniji sudionici informacijsko-komunikacijskog toka weba. Institucije vlasti relativno kasno su započele s kreiranjem vlastitih web stranica. Osim toga, na pokrenutim web stranicama instance vlasti rijetko vrše ažuriranje (*update*) odnosno dopunjavanje stranica novim informacijama. Čak i kada to rade, ne uvažavaju logiku

⁴¹ Internet domene su sistem adresa koje se sastoje od slovnih i numeričkih znakova i koje omogućavaju komunikaciju kompjutera, web stranica i usluga koje su vezane na Internet (op. E. O.).

⁴² Country Code domena Bosne i Hercegovine je domena *.ba* (Izvor: IANA - Internet Assigned Numbers Authority: <http://www.iana.org/root-whois>). UTIC (Univerzitetski tele-informatički centar Univerziteta u Sarajevu) registrirani je administrator domene "ba". Izvor: UTIC: (<http://www.utic.Net.ba>)

⁴³ URL (*Uniform Resource Locator*) jedinstvena je adresa web stranice koja omogućava njeno tačno pronalaženje (op. E. O.).

weba, grubo narušavajući demokratičnost komunikacije koja je njegova osnovna karakteristika.⁴⁴ Umjesto demokratskog, institucije vlasti u BiH na svim nivoima pokušavaju održati hijerarhijski, jednolinijski, nedemokratski model komunikacije, tačnije informiranja – odozgo nadolje. Na webu taj anahroni način djeluje još anahronije i besmislenije. Zapravo, tek na webu, bez ideološke ikonografije, bez pritiska partijskih nomenklatura, bez frazeologije u jeziku, bez svih opsjena i ucjena kojima vlast obasipa građane, dakle tek na webu se vidi da je komunikacija institucija vlasti na svim instancama u BiH zapravo – negacija komunikacije. Tačnije, to je neka vrsta plemenskog monologa, neke mantre koju vrač monopolski izgovara u društvu dominantno oralnog načina komunikacije, u kojem se znanje, informacije prenose s koljena na koljeno, odnosno od vođe prema koncentričnim krugovima sljedbenika. Taj oblik komunikacije, karakterističan za društva prije pojave pismenosti, u ovom postinformativnom dobu, na webu – ostavlja tragikomičan dojam. Najgore od svega je što se uz pomoć tako primitivnog načina komunikacije, u savremenom svijetu 21. stoljeća – nosioci političkih i javnih funkcija uspješno održavaju na svojim visokim i privilegiranim pozicijama.

Nešto aktivniji sudionici u komunikaciji bosanskohercegovačkog weba su novinari u redakcijama printanih i elektronskih medija. Pritom je uočljiv veći aktivitet novinara u printanim medijima, koji od početnih web stranica osnivaju portale. To je objašnjivo dominantnim poimanjem web stranice kao elektronske inačice novina, pri čemu se zanemaruje konvergencija medija, odnosno mogućnosti da se uz tekst integriraju zvuk, slika, živa slika. Manje čudi to što te mogućnosti zanemaruju novinari u printanim medijima, jer oni ionako nemaju iskustva sa zvukom i slikom. Teško je, međutim, objašnjivo što novinari elektronskih medija u BiH poimaju web stranicu kao inačicu novina, odnosno ne koriste mogućnosti za pokretanje portala na kojima bi dominirali videoklipovi, ili zvučni zapisi koji bi pratili tekstualne vijesti.

Veliki aktivitet i dinamizam u informacijsko-komunikacijskom toku weba ispoljavaju nevladine organizacije, udruge i pojedinci na *blogovima*.⁴⁵ U ovom dijelu dovoljna je konstatacija kako su upravo pripadnici različitih udruga i nevladinih organizacija te pojedinci prvi prepoznali demokratski karakter trećeg medija i krenuli u korištenje tih mogućnosti. S prvim godinama novog milenija ispoljen je komunikacijski intenzitet i dinamizam u internetskim forumskim diskusijama,⁴⁶ dok su danas blogovi sve brojniji i sve čitaniji. Za razliku od svjetskih trendova, u kojima online, ali i tradicionalni mediji prenose zanimljive stavove, zapažanja i komentare sa blogova, urednici bosanskohercegovačkih medija još uvijek to rijetko čine. Za očekivati je skorbu promjenu, jer je uočeno pomjeranje prema blogovima i same publike, koju će, zarad rentabilnosti medija, trebati iznova zainteresirati za tradicionalne i online medije u našoj zemlji.

⁴⁴ Detaljnije o rezultatima istraživanja u odjeljku IV – *Web informiranje i demokratsko komuniciranje* (op. E. O.).

⁴⁵ Ovaj fenomen detaljnije je analiziran u nastavku rada, u odjeljku IV – *Web informiranje i demokratsko komuniciranje* – poglavlje *Blog – pojedinac na Webu* (op. E. O.).

⁴⁶ Vidjeti više u **Enes Osmančević, Internet, tradicionalna i virtualna javnost**, Magistrat, Sarajevo, 2003.

Upravo publika online medija, dakle posjetitelji web portala i stranica, najaktivniji je sudionik informacijsko-komunikacijskog toka weba u našoj zemlji. Njihov aktivizam se ispoljava dvojako: jednom kao posjetitelja web stranica i portala, a drugi put kao autora sadržaja na webu, najčešće komentara, diskusija ili blogova. Dakle, publika online medija, pripadnici virtualne javnosti, pojedinci preuzimaju na sebe dvojnost uloga, naizmjenično bivajući komunikantima – kada pišu blogove ili pokreću forumske diskusije, a drugi put kada čitaju vijesti na webu, gledaju videoklipove, slušaju radijske emisije, ili sve to zajedno konzumiraju u multimedijalnom web izričaju. Zbog toga nisu publika u tradicionalnom poimanju, već su korisnici weba.

Nasuprot ograničenjima za potencijalne učesnike javnog diskursa, nasuprot generalnoj javnosti formiranoj pod utjecajem elita moći i vlasti, oblikovane u tradicionalnim medijima, dakle – tradicionalne javnosti, World Wide Web je otvoren i nudi različite mogućnosti za sudjelovanje u javnoj komunikaciji – na bazi ravnopravnosti. Zbog toga je web u kratkom roku postao prihvatljiv za najrazličitije nevladine organizacije (NGO) i manjinske grupe (homoseksualci, feministkinje i drugi), ali i pojedince koji su kreirali izrazito samosvjesnu blogersku zajednicu. Osim toga, na djelu je umrežavanje pojedinaca, grupa i NGO-a kao odgovor na sustavno isključivanje iz javne sfere u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija.

Logika World Wide Web-a je posve drugačija od logike tradicionalnih mas-medija: umjesto intencije nametanja stavova – web nudi demokratičnost, umjesto persuazije – argumentaciju, umjesto unificiranosti mišljenja – pluralnost. Zbog svega bi se moglo zaključiti kako ukupnost komunikacija na webu više afirmira stajalište konzumenata nego li je to slučaj u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija.

Zapravo, komunikacijski odnos baziran na interakciji učinio je anahronom tradicionalnu podjelu na komunikatore i komunikante. Štaviše, web tolerira i neprijateljska ponašanja. Te odlike pozicionirale su web kao najdemokratičniji medij u povijesti ljudske komunikacije. Čak i u uvjetima kontradiktorne komunikacijske situacije u Bosni i Hercegovini – web je medij najveće demokratičnosti, koja tek odnedavno biva prepoznata. Nažalost, za sada još nedovoljno iskorištena. Za očekivati je da će s rastom broja korisnika Interneta u BiH, odnosno s podizanjem nivoa elektroničke pismenosti, odnosno komunikacijske kulture – demokratičnost weba biti iskorištena za demokratizaciju javne komunikacije, demokratizaciju i civilizacijski napredak našeg društva.

Online spram tradicionalnog novinarstva

Štampa je tokom svojeg razvoja odigrala nekoliko važnih uloga u lokalnim i nacionalnim društvenim zajednicama. Najprije, dovela je do standardizacije jezika i pisma, i time omogućila bolje sporazumijevanje i čvršće zajedništvo. S tim u vezi je i uspostava država-nacija odnosno jezičnih zajednica. Društva kulture pisma su

prostorno usmjerena – štampa je stizala do rubova nacionalnih država i istovremeno bivala ujedinitelj i graničar. Zato se kaže da je štampa proizvela i nacionalizam i demokraciju. Efekti i ostalih tradicionalnih medija u znaku su kontradikcija: Radio je proizveo osjećaj povezanosti jedinice sa mnoštvom, sa čovječanstvom, dozvolio da maštamo, i tako pomiješao stvarnost i fikciju. Televizija je stvorila spektakl, prikazala borbu za demokraciju, ali i strahote rata, potaknula naš interes za tu vrstu informacija, ali i otupila našu sposobnost empatije. Tradicionalni mediji su, u svakom slučaju, više ili manje modificirali stvarnost, preoblikovali naše sposobnosti percepcije, prilagodili ih nakanama ideologije koja stoji iza njih, interesa elita ili finansijskog profita.

Tradicionalni mas-mediji stvaraju privid komuniciranja, privid kontinuiteta na osnovu kojega se uspostavlja održivost zajednica, privid dostupnosti sadržaja za svakoga pod jednakim uvjetima, privid demokratske komunikacije. Zapravo se radi o informiranju, i to o hijerarhijskom, jednolinijskom informiranju "odozgo prema dolje". No taj model komuniciranja u novoj komunikacijskoj situaciji postao je anahron: "Dosadašnja (isključiva) dominacija piramidalnih, centraliziranih i diseminativnih komunikacionih obrazaca, pa time i raznih vrsta totalitarnih modela na državnoj (nacionalnoj) ravni više nije na isti način održiva. U novomedijskoj situaciji umreženih kompjutera teško da su ostvarivi obrasci: jedan emisioni centar – masovna publika" (Vočkić-Avdagić, 2002: 9).

Iako su tokom svoje historije podupirali revolucionarne snage, nerijetko predvodeći borbu za naprednije i bolje – naročito štampa, tradicionalni mediji su, odavno već, dio vladajućeg *establishmenta*, u službi su održanja postojećih odnosa, a ponekad čak i puka transmisija vlasti.⁴⁷ Zbog te medijske poslušnosti aktualna politička nomenklatura u BiH nerijetko ide i protiv evropskih principa o uspostavi jedinstvenog javnog RTV servisa za cijelu BiH, nastojeći da se održi *status quo* medijskog finansiranja kantonalnih i lokalnih TV, ne žaleći pritom milione maraka novca poreznih obveznika.⁴⁸ Suprotstavljeni stavovi i praksa domaćih političkih struktura, s jedne, i predstavnika međunarodne zajednice, s druge strane, koji su bili predmetom analize Helsinškog komiteta za ljudska prava, i danas se čine aktualnim: "Ured visokog predstavnika za BiH i domaće vladajuće strukture uzajamno se optužuju zbog materijalne situacije u medijima. Tako je s početka Ured visokog predstavnika bezuspješno inicirao da federalna vlada otpiše milionske gubitke RTVBiH kako bi ova u procesu transformacije startovala od nule. To je bio odgovor na zamjerke domaćih gremija, jer federalna televizija nije dobila nikakvu podršku

⁴⁷ RTV Tuzlanskog kantona je primjer medija koji je puka transmisija vlasti. Finansiran budžetskim sredstvima u iznosu od oko milion KM godišnje, sa oko 100 uposlenih, svoje programe zasniva na apologetskom odnosu prema djelovanju Vlade TK. U programima RTVTK gotovo da nema problemskih političkih emisija, niti istraživačkih tema. Slobodni novinar iz Tuzle Mirza Mukić je zapisao da bi "volio živjeti u kantonu u kojem je stvarnost onakva kakvu je prikazuje RTVTK" (op. E. O.).

⁴⁸ **Vlada TK pokrenula aktivnosti s ciljem da se kantonalna RTV izuzme od privatizacije**

Nakon što je prethodno Skupština Tuzlanskog kantona dala svoju saglasnost za donošenje Odluke o izuzimanju iz privatizacije JP RTVTK i zadržavanju 100 posto u državnom vlasništvu, Vlada TK je na posljednjoj sjednici Tuzlanskog kantona zadužila Nadzorni odbor JP RTVTK da u saradnji s Kantonalnom agencijom za privatizaciju poduzme aktivnosti prema federalnoj vladi i parlamentu s ciljem donošenja odluke o izuzimanju ovog preduzeća iz privatizacije. Izvor: Tuzlarije: (www.tuzlarije.net, posjećeno 17. 3. 2008).

za televiziju. OHR je optužio vladajuće stranke SDA i HDZ⁴⁹ da traže novac za federalnu televiziju, a pritom izdavaju ogromna sredstva kantonalnim stanicama, koje nisu nezavisne, multietničke i finansijski transparentne. Ovo ilustruje situaciju u medijskom sistemu u BiH, u koji bi se trebalo još jače intervenirati kako bi se stvorili uslovi za njegovu reformu i materijalnu stabilizaciju⁵⁰ (Helsinški komitet za ljudska prava BiH, 1999). Uprkos deklarativnom zalaganju za uređenje medijskog prostora u BiH, odnosno uspostavu jedinstvenog RTV servisa za cijelu zemlju, nije se odmaklo naprijed. Stvoreni su ogromni dugovi u entitetskim emiterima (RTVFBiH i RTRS), kao i javnom emiteru BHR1 i BHTV1. Izostanak napretka u procesu rekonstrukcije Radio-televizijskog sistema Bosne i Hercegovine ohrabrio je dezintegracijske procese i poslužio kao argument protiv uređenja medijskog prostora, a sve sa ciljem očuvanja postojećih pozicija političke i ekonomske moći. Pritom se iznova poziva u pomoć nacionalizam, odnosno nastojanja s početka rata u BiH (1992-1995) da se formiraju nacionalni RTV kanali odnosno nacionalne televizije. "Nacionalna televizija je fantastično sredstvo za stvaranje jednogumlja i propagande. Rečeno na jedan drugi način: nacionalna televizija stvara jedinstvenu nacionalnu solidarnost i jedinstveno nacionalno zajedništvo. Ona komunicira neposredno i sa osjećajnim nabojem se obraća i pismenima i nepismenima" (Eriksen, 2003: 103). Naročito nepismenima!

O nekom revolucionarnom prevratu u *mainstream*⁵¹ medijima gotovo da je nemoguće govoriti. Čak i ako imamo neku konkretnu akciju, onda je ona na razini incidenta, ili je plod nečijeg individualnog djelovanja.⁵² Ovaj stav podupire i Jean Baudrillard kritizirajući medijsku "objektiviziranu podršku porukama bez odgovora", nazivajući medije "tranzitnom mrežom na daljinu": "Institucionalizirana ponavljanjem, spektakularizirana medijima, riječ umire. Dakle, strateška je iluzija vjerovati u kritički obrat u medijima. Takav iskaz danas se može odnositi na dekonstrukciju medija kao takvih, na njihovu dekonstrukciju kao sustava ne-komunikacije" (Baudrillard, 2001: 40). Dakle, kritički obrat u postojećim medijima nije moguć jer su postojeće tehnološke konfiguracije i menadžerske i novinarske nomenklature u službi već uspostavljenih odnosa vlasti, ideologije i profita.⁵³

Zaista, brojni mediji u Bosni i Hercegovini koji su finansirani budžetskim sredstvima na različitim nivoima – od općine, preko kantona, pa do entiteta u BiH, nude više ili manje iskrivljenu sliku stvarnosti i bastioni su nekomunikacije, i kao takvi postali su smetnja daljnjem razvoju demokratskih procesa u našoj zajednici. Pogotovo što su

⁴⁹ SDA – Stranka demokratske akcije, HDZ – Hrvatska demokratska zajednica.

⁵⁰ Izvještaj Helsinškog komiteta za ljudska prava BiH, broj 35-12/99, analizirani period od 1. 1. 1999. do 31. 12. 1999 – "Situacija medija u BiH u kontekstu ljudskih prava".

⁵¹ **Mainstream** je generalno pojam koji označava uobičajeni pravac mišljenja većine, ili preferenciju. Također označava nešto što je uobičajeno, očekivano, poznato masama, dostupno generalnoj publici. Pod mainstream medijima podrazumijevaju se etablirani elektronski i printani mediji, koji su najdostupniji javnosti, i koji imaju najveći utjecaj na formiranje javnog mnijenja (op. E. O.).

⁵² Takav je slučaj sa razobličavanjem lažiranih izbornih rezultata u Ukrajini 2004. godine, kada je prevoditeljica vijesti za gluhe na nacionalnoj TV gestikulacijom saopćila da izborni rezultati nisu tačni (op. E. O.).

⁵³ Mogućnosti za kritički pristup nudi web – u sadržajima siteova i portala, forumskih diskusija, komentara i reagiranja na članke online medija, a posebno individualističkog pristupa blogova koji već nalaze svoje mjesto u online programima i izdanjima, čak i oficijelnih medija (op. E. O.).

medijski sadržaji koji su bili predmetom istraživanja imali visok stupanj pristrasnosti, ovisno o ljudima, partijama i ideologijama o kojima pišu, interesima kapitala koji iza njih stoji. U bosanskohercegovačkoj komunikacijskoj situaciji često se unaprijed može znati kako će koji medij izvijestiti o nekom događaju, pa čak i to da će o istom događaju pojedini mediji izvijestavati dijametralno suprotno. U tom medijskom rašomonu istina često strada kao kolateralna šteta.

Potvrdu Baudrillardovog stava o mas-medijima kao sustavima ne-komunikacije nalazimo i u ne tako davnoj komunikacijskoj praksi bivše Jugoslavije, a naročito u vrijeme osvajanja vlasti bivšeg partijskog aparata a kasnije jednog od ključnih inspiratora i generatora ratova na prostoru bivše Jugoslavije – Slobodana Miloševića. O tome svjedoče knjige Bogdana Bogdanovića – *Mrtvouzice, mentalne zamke staljinizma*, i Dragiša Pavlovića⁵⁴ – *Pitanjem na odgovore*⁵⁵ i *Olako obećana brzina*⁵⁶. O sinhroniziranoj antidemokratskoj aktivnosti vlasti, pravosuđa i medija, među brojnim svjedočanstvima u knjizi Svetlane Slapšak i grupe autora *Rat je počeo na Maksimiru*, nalazi se i ovo: "Jedno od bitnih dostignuća demokratskog društva, sledstveno tome i medija, kao što je pravo svakog pojedinca, organizacije ili institucije da demantuje objavljeni tekst ili vest, u Srbiji je od 1987. naprosto izbrisano. Iako postojeći zakon jasno nalaže da svako, čije se ime ili organizacija pomene u nekom mediju, ima pravo na demanti, to je najčešće bilo neizvodljivo. Time su novinari i urednici dobili od sudstva i države 'odrešene ruke' da objavljuju šta im padne na pamet" (Čurgus Kazimir, 1997: 146).

U tradicionalnim medijima masovnih komunikacija moguća je i manipulaciji *feedbackom*, odnosno mišljenjima, stavovima i reagiranjima njihovih čitatelja odnosno publike. Više nego ilustrativan primjer navodi Stjepan Gredelj: "Reč je, naravno, o rubrici 'Odjeci i reagovanja' u Politici, koja je gotovo tri godine (od jula 1988. do marta 1991.) predstavljala, ne samo najotvorenije vežbalište za (najčešće analfabetko) nadmetanje u maštovitosti verbalnog lečenja frustracija, kompleksa, primitivizma, animoziteta, atavizama i patološke mržnje, već je bila i barometar (rasta) pritiska u nacional-političkom loncu koji je nagoveštavao nastupajuću erupciju. To je bio i tezaursus i priručnik i praktikum sladostrasne i ničim omeđene mržnje, na kojem se testirala, temperirala i podstrekavala spremnost budućih ratnih dobrovoljaca da (kada ustreba) reči pretoče u (krvavu) akciju" (Gredelj, 1997: 160).

Ovaj primjer pokazuje nam da su na najgori mogući način iznevjerena nekadašnja očekivanja o civilizatorskoj i demokratizacijskoj ulozi medija. To je naročito vidljivo usporedimo li prethodni stav o ulozi medija u našoj ne tako davnoj prošlosti sa očekivanjima američkog politologa Roberta Dahla od prije nepunih 50-ak godina: "Telekomunikacije mogu svakom građaninu pružiti mogućnost da na javni dnevni red postavi vlastita pitanja i da sudjeluje u raspravama sa stručnjacima, kreatorima

⁵⁴ Bogdan Bogdanović i Dragiša Pavlović među prvima su se suprotstavili nacionalističkoj politici Slobodana Miloševića, ali su bili i prve žrtve njegove odmazde. Zbog prijetnji smrću morali su napustiti Srbiju, ali su nastavili svoju borbu protiv velikosrpskog osvajackog projekta (op. E. O.).

⁵⁵ Dragiša M. Pavlović, *Pitanjem na odgovore*, BIGZ, Beograd, 1986.

⁵⁶ Dragiša M. Pavlović, *Olako obećana brzina*, Globus, Zagreb, 1988.

politike i sugrađanima" (Dahl, 1989: 339). Zaista, nove informacione tehnologije, njihova rasprostranjenost i dostupnost, način njihovog korištenja, novi odnosi koje uspostavljaju – pružaju mogućnost za novu komunikacijsku situaciju u kojoj pojedinac nije tek usamljeni, pasivni recipijent, već ima mogućnost, veću nego ikada prije, da izrazi svoj stav. I ne samo pojedinac nego i društvene grupe i pokreti koji su ignorirani od *mainstream medija*. No da li će i naša sadašnja očekivanja o komunikacijskoj praksi weba u cilju demokratizacije biti iznevjerena? Da li će digitalizacija, koja je označila oslobođenje od mehaničkih ograničenja analognog kodiranja, i označila direktan pristup informacijama smještenim u datotekama i direktorijima, umjesto ranijeg linearnog omogućiti multicentrični pristup menadžiranja informacijama? Da li smo dovoljno naučili o zloupotrebi medija, i koliko će odnos elita vlasti i moći, pod utjecajem demokratsnije komunikacije weba, prema medijima uistinu biti promijenjen?

Znakovito je promišljanje Lawrencea Grossmana (1995: 15), koji tvrdi da su "veliki gubitnici u današnjem preoblikovanju i ponovnom oživljavanju javnog utjecaja tradicionalne institucije koje su poslužile kao glavni posrednici između vlade i njezinih građana, političke stranke, sindikati, udruge građana, čak i komentatori i izvjestitelji u *mainstream novinarstvu*". Teško je prognozirati šta će proizvesti web, ali se može pretpostaviti da bi se odgovor mogao tražiti u spektru od liberalizma do novih vrsta zajednica, temeljenih na stavovima, opredjeljenjima, a ne na geografiji. Na generacijama koje dolaze je zadatak da daju ocjene o ispravnosti ovih pretpostavki, ali i da analiziraju i mjere efekte tekovina novih informacionih tehnologija i nove komunikacijske kulture. Ne tako davno – ovo je bila samo naznaka: "Mogućnost da se selekcija informacija vrši u prijemu značit će da iz obilja informacija koje jedan medij proizvodi tokom dana konzument može odabrati samo nekoliko vrsta, nekoliko informacija, ili samo jednu koja ga zanima. Ovo može dovesti do promjene u funkcioniranju masovnih medija, jer se uredničke intervencije, selekcije informacija po važnosti i njihovog smještanja u vrh izdanja ili emisije mogu prepustiti publici, odnosno individualnom recipijentu" (Osmančević, 2003: 135/136). Ne tako davna očekivanja demokratizacije medija danas su realnost weba.

Pod utjecajem Interneta, tačnije weba, CNN je prvi dopustio mogućnost gledateljima da komentiraju vijesti i događaje, i to slanjem e-mailova redakciji, ili emitiranjem zvučnih zapisa reakcija, pa sve do slanja videosnimaka događaja, u formi videoklipova, zvanih *iReports*. Na portalu CNN-a, u gornjoj desnoj sekciji nalazi se izbornik *iReport* koji nudi opcije preuzimanja i slanja videozapisa koje pojedinci, gledatelji, šalju kao internetske izvještaje s mjesta događaja.⁵⁷ Osim ove, CNN nudi i mogućnost koja se zove *the iReport Blog*, u čijem podnaslovu stoji da su to needitirane, nefiltrirane vijesti. CNN navodi da ima 80.532 *ireportera* širom svijeta, a da je njih 1.108 bilo aktivno odnosno slalo svoje reportaže tokom februara 2008.⁵⁸ Ovi sadržaji sve više nalaze svoje mjesto u TV programima ne samo CNN-a, BBC-a i drugih velikih TV kompanija nego i u regionalnim i lokalnim TV stanicama.

⁵⁷ Izvor: CNN – iReport: (<http://edition.cnn.com/ireport>, stranica posjećena 16. 3. 2008).

⁵⁸ Izvor: (<http://edition.cnn.com/ireport>, stranica posjećena 16. 3. 2008).

Online novinarstvo, kao poseban vid novinarstva, odnosno mrežne komunikacije omogućene kompjutersko-telekomunikacijskom simbiozom, javlja se u okviru Interneta u posljednjoj dekadi 20. stoljeća, kao nagovještaj posebne komunikacijske i medijske kulture koja svoj procvat doživljava upravo sada, početkom 21. stoljeća. Mike Ward smatra da online novinarstvo od tradicionalnog razlikuje sljedeće:

- Online istraživanje i izvještavanje (mnoštvo različitih izvora informacija, koje uključuje prethodne priče, originalne dokumente, nizove podataka, saopćenja za štampu i informacije od pojedinaca),
- Online kao medij publiciranja (publiciranje online može svima otvoriti nove prilaze u diseminaciji informacija i uspostaviti dinamičnije relacije sa čitateljima), (Ward, 2002: 18-26).

U odnosu na tradicionalno, online novinarstvo karakteriziraju sljedeće prednosti:

- *Sloboda izbora*: Web pruža slobodu izbora u odabiru online medija, web portala i stranica, sadržaja i načina interpretacije, institucionalne i pojedinačne interpretacije, *hiperlinkovskog* povezivanja i traganja za informacijama, grupiranja sličnih informacija, pretraživanja po različitim kategorijama i arhivama informacija. Za razliku od tradicionalnih medija, koji su i sami vlasnički, ideološki, tematski, teritorijalno, profesionalno limitirani, i koji svojoj publici nameću ograničenja i nude joj samo određenu količinu unaprijed selektiranih informacija, web nema te vrste ograničenja. Sloboda pristupa i traganja za informacijama, proces selektiranja – prepušten je i posjetitelju web portala, stranica ili *blogova*. Zapravo, i više od toga: svaki pojedinac koji na webu traga za informacijama ima mogućnost njihovog uspoređivanja, ali i uspoređivanja izvora, komentiranja i nadopunjavanja, te konačno – mrežnog povezivanja po osnovu osobnih preferencija. Time se tvore nove vrste zajednica i uspostavljaju novi međuljudski odnosi.
- *Web je postao novi javni prostor komunikacije* u koji se ulazi lako, bez prepreka, u kome se ne mora čekati, niti ikoga znati da bi se stupilo u komunikaciju, već se informacije saopćavaju odmah i znanima i neznanim, a naročito ovim drugima. U odnosu na tradicionalne medije, koji su stvarali iluziju javnog komunikacijskog prostora, web je stvorio mogućnosti ostvarenja individualne komunikacijske slobode, "razvoj i afirmaciju pojedinaca kao 'agenasa' modernog svijeta" (Vočkić-Avdagić, 2002).
- *Viši stupanj otvorenosti*: Otvorenost u smislu selektiranja tema, događaja, sfera interesiranja, pristupa, tumačenja, autora, ali i otvorenosti prema publici, znatno je veća u online nego u tradicionalnom novinarstvu. Tradicionalni mediji masovnih komunikacija su čvrsto hijerarhijski oslonjeni na svoje uredničke i novinarske nomenklature koje nastoje da odgonetnu sfere interesiranja svoje publike. U tom smislu uredništva i urednici profiliraju setove tema za koje smatraju da su od posebnog interesa za publiku. Vrlo je teško razlučiti šta je to interes publike nekog medija a šta urednička projekcija mogućeg interesa te publike. Zbog pogrešno formulirane početne premise – da urednici odlično znaju šta su sfere interesiranja

njihove medijske publike – dolazi do pogrešaka da se publici nude teme koje za nju nisu posebno zanimljive. To je projiciranje pretpostavke interesa pojedinca ili grupe u očekivani interes masovne publike jednog medija. Ovu vrstu novinarske deformacije teško je otkriti jer u masovnoj publici ne postoji precizno definiran interes, niti ga je moguće tačno utvrditi čak ni frekventnim istraživanjima preferencija. Osim toga, masovna publika, sa obilježjima amorfnе mase, lako je prilagodljiva i spremna da prihvati kao interesantnu temu za koju prethodno nije imala neki interes, pa čak i da je na skali interesa podredi temi za koju je prethodno bila sigurna da je od njenog posebnog interesa, ili da je posebno senzibilizirana za nju.

Redakcije online medija uglavnom nisu tako čvrsto hijerarhijski strukturirane, i ne počivaju na strogo definiranom i nepromjenljivom broju medijskih profesionalaca. Liberalnije su u smislu prihvaćanja suradnika, koji ne moraju biti medijski profesionalci, ali i otvorenije u procesu percepcije događaja i tema koje će medijski obrađivati i ponuditi svojoj publici. Ova bitna razlika u percepciji interesa publike uvjetovana je različitim karakterom tradicionalnih i online medija. Dok su tradicionalni mediji prostorno definirani (doseg i opseg frekvencija, mreže distribucije) i uglavnom svođeni na nacionalnu razinu (koja s pojavom globalizacije gubi na značaju), online mediji egzistiraju u *cyberspaceu*, odnosno globalno su usmjereni (njihova publika potencijalno mogu biti svi korisnici weba), i nisu u mogućnosti unaprijed percipirati svoju publiku. To se reflektira i u odabiru tema: čak i kada se obrađuje neka tema od lokalnog značaja za realni prostor, njoj se pristupa višedimenzionalno (sa lokalne, nacionalne i globalne razine – jer valja zainteresirati sve potencijalne posjetitelje i svima biti što je moguće više razumljiv). Za razliku od tradicionalnih medija, koji su okrenuti više ili manje stalnoj publici, i koji se staraju da očuvaju konzistentnost uređivačke politike, odnosno dosljednost u označavanju događaja u svijetu o kojem izvještavaju, online mediji, čak i kada je njihova misija komunikacija unutar jedne zajednice (useljenici, manjinske zajednice), uvijek ostavljaju mogućnost *upliva sa strane*, odnosno mogućnost drugog i drugačijeg svjetonazora, viđenja i tumačenja stvarnosti. Zbog toga su online mediji otvoreniji od tradicionalnih medija masovnih komunikacija.

- *Decentralizirana struktura globalne komunikacijske mreže i njenog najrazvijenijeg medija – weba*, u odnosu na centraliziranu strukturu tradicionalnih medija i na njima zasnovanih modela javne komunikacije. Decentralizirana struktura weba pretpostavka je njegove interaktivnosti i demokratičnosti.
- *Mnogostrukost pristupa, tema, autora i načina pisanja*: Ako bismo predvidivost tradicionalnih medija u smislu selektiranja događaja, tema i tumačenja mogli nazvati *konzistentnom* (jer mediji se temelje na prepoznatljivoj filozofiji života, favoriziranju jednog sistema vrijednosti i njegovih protagonista u odnosu na druge), onda bismo mogli tvrditi da je ta *konzistentnost* zapravo ona dimenzija medija oko koje se publika okuplja, odnosno onaj sadržaj koji nudi objašnjavanje zbivanja i ljudskog ponašanja u prostornim i vremenskim koordinatama. Ta konzistentnost,

koju bi radikalniji kritičari medija mogli nazvati i jednodimenzionalnošću, ili osiromašenjem medijskog tumačenja stvarnosti, zapravo je formula pojašnjavajućeg konteksta svakog pojedinačnog medija. On osigurava razumijevanje značenja za masovnu publiku. U tom smislu online mediji nisu u toj mjeri konzistentni, odnosno nisu jednodimenzionalni. Zapravo su više ili manje višedimenzionalni u smislu oslonjenosti na unaprijed zadane obrasce tumačenja, tako da ne osiguravaju uniformnost razumijevanja značenja, što se kod radikalnih kritičara obilja informacijske ponude na webu smatra nekom vrstom dezorijentacije i zbunjivanja publike. Ovaj pluralizam online medija se jednostrano tumači iz perspektive tradicionalnih medija, i nije riječ o dezorijentiranju ili zbunjivanju publike online medija već naprosto o mnogostrukosti pristupa i tumačenja, što se, u krajnjoj konsekvenci, svodi na viši stupanj demokratičnosti web komuniciranja.

- *Dostupnost izvora informacija:* Web, kao najveći resurs informacija, nudi više mogućnosti za pristup različitim izvorima informacija – ljudima, bazama podataka, novinskim arhivama. Ovaj fenomen poznat je kao AAA paradigma informacijskog društva, a znači dostupnost bilo čega, bilo kada i bilo gdje (*Anything, Anytime, Anywhere*). Za Francisa Ballea (1997) to je "krajnji domet, omega princip komunikacijskog društva..." Pristup je omogućen programima poput *Internet Explorera* ili *Mozilla Firefoxa*, ali i pretraživača poput *Googlea*, *Yahooa* ili *Altaviste*, te e-mailom. To nisu obična tehnička pomagala, već su to socijalni konstrukti, tačnije komunikacijske zajednice koje pretendiraju da budu globalne, baš kao što stoji u objašnjenju Mozila Firefoxa: "Mozila nije tradicionalna softver kompanija. Mi smo globalna zajednica posvećena izgradnji besplatnih i otvorenih izvora softverskih produkata i tehnologija za unaprjeđenje online iskustva za ljude odsvuda."⁵⁹ Web, kao izvor informacija, mogu koristiti svi, kako novinari u tradicionalnim tako i online medijima, ali samo online mediji ostavljaju svoju arhivu trajno dostupnom, povezujući je s informacijama drugih online medija, drugim arhivama, oficijelnim ili personalnim web stranicama, pa čak i blogovima. To je moguće zahvaljujući linearnom modelu informiranja i hiperlinkovskom povezivanju informacija.
- *Brojnost i raznolikost izvora:* Web sadržava milione stranica, blogova, dokumenata, priča, linkova, informacija, koje se iz sekunde u sekundu nadopunjavaju novim. Osim mnoštva informacijskih izvora na webu, njih karakterizira i šarolikost: svaka web stranica, portal, izvor je informacija. Svaka priča publicirana na webu je izvor, svaka osoba koja se spominje već jeste ili je potencijalni izvor informacija, jer se imena osoba na webu u principu pišu potcrtano, drugačijom bojom, i hiperlinkovski povezuju s njihovim web stranicama, ako ih imaju, ili s vijestima o toj osobi na toj istoj ili drugim web stranicama. To nam omogućava pristup većem broju informacija o različitim ljudima, ali i da pratimo informacije o jednoj ili grupi osoba kroz različite žurnalističke forme, različite poglede, u različitim situacijama. To mnoštvo pogleda, interpretacija, komentara, zaključaka zaista nam

⁵⁹ Izvor: Mozilla: (<http://www.mozilla.com/en-US/firefox/about/>).

pruža mogućnost za prisjećanje, bolju analizu i, konačno, bolju informiranost, odnosno prosuđivanje o ljudima i događajima koji su predmet našeg interesa i opserviranja.

- *Provjerljivost izvora*: Većina informacija publiciranih na webu sadrži jasno naznačene izvore sa upisanom hipervezom, na koji se jednostavnim klikom može posjetiti izvorna web stranica ili portal i provjeriti autentičnost informacije. Time je kultura označavanja izvora informacije na webu na znatno višem stupnju nego u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija, u kojima još uvijek nerijetko nailazimo na informacije bez navođenja izvora, ili čak na nepotpisane vijesti, osvrte i komentare, pa čak i plagiranje. Navođenje izvora informacije na webu je uvjet njene relevantnosti. Ako bi se pojavila informacija na webu bez navođenja izvora, ona ne bi bila percipirana ozbiljno. Zapravo bi se mali broj posjetitelja odlučio čitati tu informaciju bez izvjesne doze sumnje. Na ovaj način web utječe na podizanje kulture konzumiranja informacija.
- *Brzina publiciranja i brzina pristupa*: Online mediji svoje sadržaje čine dostupnim publici u znatno kraćem vremenu nego tradicionalni mediji. Uzrok tome je digitalizacija koja je pojednostavila obradu i publiciranje teksta, zvuka, slike, žive slike, i ubrzala vrijeme obrade informacija. U tradicionalnim medijima vrijeme potrebno za obradu informacija i njihovu prezentaciju publici varira od medija do medija. Najsporije su novine (iako je sa digitalizacijom znatno ubrzan proces prijeloma i štampanja), slijedi ih TV (sa znatno bržom kompjuterskom montažom u odnosu na prethodne *Beta* i *Umatic* formate), dok je radio najbrži. Dugo je, uslijed toga, do pojave Interneta bila važeća tradicionalna podjela medijskih uloga: radio najavljuje događaj, TV ga prenosi, novine ga pojašnjavaju. Internet je učinio anahronom ovu podjelu, objedinjujući na webu sve ove medijske uloge zahvaljujući konvergenciji medija. Na webu sve stiže zajedno i sve stiže odmah: Tekst, zvuk, slika, živa slika. Web je medij najbržeg protoka informacija u povijesti komunikacija. Ritam protoka informacija u štampi je jedan dan, na TV nekoliko sati, ili, u najboljem slučaju, jedan sat ili desetina minuta (CNN, BBC, SKY News), dok na radiju taj ritam može biti i brži. Na webu se ritam protoka informacija mjeri minutama, a ponekad i sekundama. Vijesti u ogromnim količinama se slijevaju na web, poput informacijske bujice, i u fokusu su pažnje do pojave nove, važnije, potpunije, ili bolje oblikovane vijesti. Brzina informacijskog obilja svakako utječe na bolju informiranost posjetitelja web stranica i portala, pospješuje demokratičnost u komunikaciji, a svakako stvara dobre pretpostavke za demokratizaciju društva. Kritičari brzine informacija na webu skeptični su spram sposobnosti procjene relevantnosti izvora u tako dinamičnom prilivu i izmjeni vijesti, pitajući se da li su čitatelji postali bolje informirani i da li su uopće senzibilizirani za pitanja pouzdanosti izvora.⁶⁰ Ovisno o tipu konekcije (*Dial-Up*,

⁶⁰ Ovakva kritička stajališta zastupaju Ignacio Ramonet, urednik *Le Monde Diplomatique*a i autor knjige *La tyrannie de la communication* (*Tiranija komunikacije*), kao i novinar Ryszard Kapucinski (op. E. O.).

ADSL⁶¹, Broadband⁶²) brzina pristupa sadržajima na webu varira. No, bez obzira na razlike i vrstu konekcije, moguća brzina pristupa sadržajima na webu je velika, i ne odnosi se samo na tehnički aspekt. Za očekivati je veću propusnu moć i brzinu prijenosa podataka, pogotovo ako se imaju u vidu najave iz švicarskog instituta CERN (gdje je osmišljen web) o uspostavi nove, paralelne mreže optičkih vlakana i routera, za sada nazvanoj *Grid*, koja će omogućiti višestruko brže prenošenje podataka od dosada uspostavljenih standarda.⁶³ Na webu se online izdanja medija stalno dopunjavaju, tako da se mogu pratiti u specifičnom vremenu weba, koje ide ispred realnog. Zahvaljujući tome, moguće je, najčešće oko ponoći, kada se na webu uglavnom publiciraju elektronska izdanja sutrašnjih novina, čitati različite sadržaje, dakle nekoliko sati prije negoli njihova papirnata inačica ugleda svjetlo dana. Pojedini web portali već su dostigli taj stupanj brzine da inoviraju vijesti na svakih 30 minuta, kao i to da im čitatelji mogu imati pristup i pomoću WAP telefona.

- *Orijentiranost na korisnika*: Umjesto ranije konzumentske uloge čitatelja, gledatelja, slušatelja tradicionalnih medija – štampe, TV-a i radija, obuhvaćenih pojmom publika mas-medija, na webu je sve podređeno korisniku, čime se i terminološki pravi distinkcija nove, aktivnije, u odnosu na prethodnu, pasivniju ulogu konzumenta informacijskih sadržaja novih medija. "Tamo gde tradicionalni mediji nude sadržaj, internet od korisnika zahteva da sami stvore sadržaj iz nepreglednih izvora koje im stavlja na raspolaganje" (Štambuk, 1999: 41).
- *Ravnopravnost komunikatora i komunikanta*: Na webu nema povlaštenog položaja za komunikatora kao što je to slučaj u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija, koji su zapravo organizacije medijskih profesionalaca sa misionarskom i monopolskom aktivnošću prikupljanja informacija, njihovog operacionaliziranja i diseminacije u skladu sa interesima vlasnika medija, ideoloških i profesionalnih preferencija. Komunikant je u takvoj komunikacijskoj situaciji manje ili više pasivni konzument za njega unaprijed selektiranih i uređenih sadržaja prema kriteriju medijskih profesionalaca u centru u kojem se skupljaju informacije, i u kojem je koncentrirana inteligencija. Na webu zapravo slabi i gubi na važnosti tradicionalna raspodjela medijskih uloga između komunikatora i komunikanta. Ovdje je riječ o "pomjeranju inteligencije sa predajnika na prijemnik"

⁶¹ "ADSL (*Asymetric Digital Subscriber Line*) – Asimetrična digitalna pretplatnička linija je tehnologija za prenos digitalnih informacija velikim brzinama korištenjem postojećih telefonskih linija do domova i firmi" (Mihajlo Šolajić, *Džepni rečnik novih tehnologija*, Kompjuter biblioteka, Čačak, 2000, str. 6).

⁶² "Broadband transmission (transmisija velike širine opsega) – Vrsta transmisije podataka u kojoj jedan jedini medij (žica) može da nosi nekoliko kanala odjednom. Kablovska televizija, na primer, koristi transmisiju velike širine opsega" (Mihajlo Šolajić, *Džepni rečnik novih tehnologija*, Kompjuter biblioteka, Čačak, 2000, str. 23).

⁶³ "Na europskom institutu CERN u Švicarskoj, istom onom koji je proizveo 'web' naš svakidašnji, znanstvenici rade 'grid', paralelnu internetsku mrežu optičkih vlakana i modernih routera koja će podatke prenositi **10.000 puta brže od prosječnog ADSL-a**. Tom brzinom, primjerice, skinuli biste kompletnu diskografiju Rolling Stonesa s drugog kraja svijeta za manje od dvije sekunde. Grid će omogućavati i prenošenje hologramskih projekcija (Cisco već nudi svoje rješenje - video), videotelefoniju visoke definicije te umreženo igranje sa stotinama tisuća drugih igrača. Već ovog ljeta znanstvenici s Cerna će iskušati novu mrežu prilikom analiziranja podataka novog akceleratora čestica poznatog pod nazivom Large Hadron Collider". Izvor: Monitor.hr: (www.monitor.hr) i The Sunday Times: (<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/uk/science/article3689881.ece>).

(Negroponte, 1998: 25). Suština weba je u mogućnosti preuzimanja naizmjeničnih uloga pošiljatelja i primatelja informacija, jer svako ko publicira informaciju na webu ne može ostaviti konzumente bez mogućnosti *feedbacka*. Ako za to nema mogućnosti na web stranici ili portalu gdje je informacija izvorno publicirana, naći će se mogućnosti na drugim stranicama i portalima, odnosno na brojnim blogovima. Također, onaj ko konzumira informacije ne samo da može nego je i pozvan da reagira na informacije. Dakle, na webu niko nije privilegiran, niti bilo ko ima mogućnost za sebe odabrati i zadržati privilegiranu ulogu komunikatora. Svako ko se uključuje u informacijsko-komunikacijski tok weba sudjeluje u dinamičnoj izmjeni uloga komunikatora i komunikanta.

- *Viši stupanj interaktivnosti*: Online mediji na webu objavljuju nove informacije, desetine, stotine novih informacija svake nove sekunde. To obilježje informacija zapravo je novi način borbe za čitatelje, reklamu, prestiž. No, ključni cilj i glavno sredstvo te borbe nisu informacije, već, sukladno demokratskom karakteru weba, to su komentari na vijesti, diskusije, forumi. Mediji na webu višim stupnjem interaktivnosti sa čitateljima stvaraju novu vrstu zajednica – zasnovanih na informaciji, njenom plasiranju, aktivnom konzumiranju i trenutačnim i transparentnim *feedbackom*. Štaviše, stvara se jedna nova situacija u kojoj su konzumenti informacija na istom poslu kao i oni koji ih publiciraju: "U poznu zimu 2000. godine stručnjak za informacione tehnologije Bente Sulid (Bente Sollid) je izazvala izvesnu pažnju u novinarskim krugovima kada je u jednom intervjuu naglas razmišljala o kritici izvora i kontroli kvaliteta u internetskom novinarstvu. Njeno shvatanje je bilo da internet novinari moraju da rade takvom brzinom da retko imaju vremena da provere izvore. Zato to moraju, po njenom mišljenju, da čine čitaoci. Drugim rečima, na čitaocima je odgovornost za otkrivanje grešaka u tekstu" (Eriksen, 2003: 95). Dakle, publika web medija nije pasivna u onoj mjeri u kojoj je to publika tradicionalnih medija, naročito štampe. Naprotiv, brojni su primjeri publike web medija koja je u funkciji redaktora i lektora pojedinih izdanja. Aktivniji posjetitelji online medija vrlo često šalju svoje komentare direktno autorima članaka ili priloga na webu, diskutiraju s njima, upućuju ih na nove izvore, slične i drugačije informacije, i na taj način ne samo da aktivno konzumiraju informacije nego i sudjeluju u njihovom kreiranju.
- *Web je omogućio pojavu nove vrste novinarstva – wiki novinarstvo*: Wiki je zapravo novi pristup u kreativnoj konzumaciji weba, nova vrsta alata i stranica koja omogućava korisnicima da uređuju i dopunjavaju sadržaje web stranica. Osim toga, *wiki* je način zajedničkog rada na prikupljanju, uređivanju i širenju informacija i znanja. Bazična vrijednost wiki stranica su ljudi, ljudi, tehnologija i ljudi.⁶⁴ Izumiteljem *wiki* interaktivne komunikacije u okviru weba smatra se Ward Cunningham, koji je želio stvoriti mogućnost da u kratkom vremenu na jednostavan način razmjenjuje svoje ideje s kolegama širom Interneta.⁶⁵ On je

⁶⁴ "A fundamental value of wiki is People, People, Technology, People".

Izvor: AboutUs.org: (<http://www.aboutus.org/TheWikiWay:WhatIsWiki>).

⁶⁵ Izvor: AboutUs.org: (<http://www.aboutus.org/TheWikiWay:WhatIsWiki>).

odlučio koristiti termin *wiki*, što je havajska riječ za brzo. Danas stotine hiljada ljudi kreira svoje *wiki* stranice.

- *Web je stvorio pretpostavke za aktivnu participaciju građana u javnoj komunikaciji kroz novu formu građanskog novinarstva*: Ono što se u komunikologiji tradicionalnih medija smatralo idealom – participacija građana u javnoj komunikaciji – ostvareno je na webu zahvaljujući tehnološkim pretpostavkama koje su iskorištene za ostvarenje ideala participativnog novinarstva.⁶⁶
- *Online novinarstvo je relativiziralo pitanje kompetencija novinara*: Za razliku od tradicionalnog novinarstva, naročito u bosanskohercegovačkoj novinarskoj tradiciji, gdje je za bavljenje novinarstvom neophodno imati i formalno obrazovanje (komunikološki, fakulteti političkih nauka, ili društvenog usmjerenja), online novinarstvo ne insistira na diplomi, već na sposobnosti da se pronade originalan način pronalaska informacija, i još više, zanimljiv način njenog prezentiranja na webu. Ovdje se postavlja pitanje adekvatne edukacije i kompetencija novinara, te s tim u vezi – kvaliteta novinarskih sadržaja.
- *Viši stupanj demokratičnosti u komunikaciji*: U odnosu na tradicionalne medije, web nudi višestruke mogućnosti za demokratičniju komunikaciju. Najprije, kada je riječ o izobilju informacija, odnosno dostupnosti, brojnosti, brzini, raznolikosti ne samo informacija nego i stavova, mišljenja, komentara i diskusija. Rijetko se na webu može naći vijest iz samo jednog ili samo dva izvora. Čak i ako takva vijest bude plasirana, u vrlo kratkom vremenu uslijedit će reakcija. U vrlo kratkom vremenu informacije na webu se dopunjavaju, ukrštaju, poništavaju jedna drugu. Informacije na webu su stalno tu. One ne nestaju s novim izdanjem novina. Na njih se ne mora čekati kao na redovite ili periodične emisije na radiju ili TV-u. Informacije na webu su stalno dostupne, sa mogućnošću pozicioniranja na vrhu novopristiglih, aktualnijih, odnosno premještanja u arhive manje aktualnih, ili grupacije povezanih vijesti. Za razliku od tradicionalnog, online novinarstvo nikada ne završava prijelom novina, nikada ne završava montažu priloga. Sve je zapravo otvoreno i čeka nove informacije, nastavak priče i reakcije koje mogu uslijediti čak i u sekundama nakon objavljivanja. Tradicionalni mediji masovnih komunikacija, u kojima je *feedback* slab, podložen uredničkom filtriranju, a samim tim i manipulaciji, u inferiornom su odnosu spram online medija, koji nude mogućnosti trenutnog *feedbacka*, needitiranu, odnosno autentičnu reakciju konzumenta web informacija. *Feedback* na webu nije nešto što je drugo ili drugačije od informacije, nešto što je odvojeno od informacije, što joj stoji nasuprot, kao što je to slučaj u tradicionalnim medijima u kojima je *feedback*, u svakom slučaju, vidno odvojen od informacije. Na webu, *feedback* nastavlja primarnu informaciju, nije rezolutno odijeljen od nje. On je njen dio, logičan nastavak, potvrda prijema, razumijevanja, kreativnog konzumiranja informacije, odgovora, dvosmjernosti i višesmjernosti komunikacije weba, zapravo *conditio*

⁶⁶ **Participativno novinarstvo** (*participatory journalism*) i građansko novinarstvo (*citizen journalism*) su sinonimi za aktivnu ulogu građana u procesu prikupljanja, selekcije, izvještavanja, analiziranja i diseminacije vijesti (op. E. O.).

sine qua non demokratičnosti u komunikaciji. U odnosu na tradicionalne medije masovnih komunikacija, online mediji nude više mogućnosti za demokratičan odnos sudionika u komunikacijskom procesu koje iniciraju i posreduju.

- *Online novinarstvo konvergira različite medije*: Dok su tradicionalni mediji suštinski podijeljeni dominantnim načinom komunikacije (pismo, govor, živa slika i zvuk), i spram toga profilirani prema preferencijama publike, online mediji su fleksibilni, s mogućnostima konvergiranja⁶⁷ različitih načina komunikacije preuzetih iz prethodnih medija, štampe, radija i TV-a. Konvergencija medija omogućila je webu da postane multimedij, što je jedan od razloga njegovog brzog rasta i prihvaćenosti među publikom koja jedino na webu može u isto vrijeme čitati novine, slušati radio i gledati TV, te reporterske uratke gledatelja, čitati komentare čitatelja. Zapravo i više od toga, tema koja je novinarski obrađena na webu ne završava kada to novinar ili uredništvo odluče, već onda kada konzumenti informacija online medija na webu odluče da je tako, odnosno kada iscrpe sve varijacije u diskusiji, ili nemaju više ništa novoga saopćiti.

Konvergencija tradicionalnih u online medijima

Intencija je ljudi da komunikacijom stignu što dalje i do što većeg broja ljudi. Time se pojedinac socijalizira, odnosno realizira svoju *sui generis* odrednicu društvenog bića, ali i pokušava djelovati na druge persuazivno, pridobiti ih za sebe, svoje ciljeve i nastojanja. U tim nastojanjima ljudska komunikacija uvijek se koristila tehnikom kako bi povećala doseg i opseg komunikacije, i tako je nastalo novinarstvo kao organizirana društvena aktivnost. Od Gutenbergove Biblije 1455. do Interneta novinarstvo je prešlo dugi put korištenja različitih tehnologija – od tiskarskog stroja, preko telegrafa, telefona, kamere, predajnika, satelita, do optičkog kabla i kompjutera. Svaka nova tehnologija pružala je nove mogućnosti, ali i postavljala nove izazove pred novinare, mijenjajući ne samo poziciju pojedinca u ovoj odgovornoj društvenoj profesiji nego i temeljne postavke same novinarske profesije.

U vezi s promjenama koje u medijima izaziva korištenje svake nove tehnologije postoje dva oprečna pristupa, odnosno dilema da li je riječ o evoluciji ili pak o revoluciji. Ovakvu dilemu sugerira i Melvin Kranzberg u naslovu svoga rada *Informacijsko doba – evolucija ili revolucija?*⁶⁸ Teorija medijske metamorfoze Rogera Fidlera predstavlja svojevrsno pomirenje oprečnih stavova o medijima i tehnologiji.

Prvi pristup – da je riječ o evoluciji medija, zastupa engleski teoretičar Brian Winston: "Nema ničega u povijesti električnih i kasnije elektroničkih komunikacijskih sustava a koje nisu najavile već postojeće društvene tvorevine. Zato termin revolucija nije nikako prikladan za proces koji se ovdje događa" (Winston, 1998: 2).

⁶⁷ Konvergencija je objedinjavanje i sažimanje medijskih potencijala (op. E. O.).

⁶⁸ Melvin Kranzberg, *The Information Age: Evolution or Revolution?* u: Bruce r. Guile, *Information Technologies and Social Transformation*, National Academy of Engineering, Washington D.C., 1985.

Drugo stajalište – da je nova informaciona tehnologija već proizvela revolucionarne promjene koje mijenjaju strukturu zajednice, navike, opredjeljenja i ponašanje i pojedinca i kolektiviteta, zastupa većina analitičara i teoretičara novih medija, poput Stevena Jonesa, Nicholasa Negropontea, Antoineta Irida, Jana Van Dijka, Johna Herberta i drugih. U tim stajalištima autor ovoga rada nalazi više argumenata za objašnjenje nove medijske situacije i njenih društvenih posljedica nastalih korištenjem Interneta, a posebno World Wide Weba. Lucidnu paralelu o tehnološkom razvoju i novinarstvu prezentira nam John Herbert: "Tehnološka revolucija radija u ranim 20-im i televizije u 50-im transformirala je industriju vijesti tako dramatično kao što to kompjuter i Internet čine danas" (Herbert, 2000: 7).

Teorija medijske metamorfoze Rogera Fidlera⁶⁹ upućuje na zajednički razvoj i koegzistenciju medija, nastajanje novih, postepeno – metamorfozom starih medija, širenje novih medija kanalima prethodnih, prilagođavanje medija novim komunikacijskim okolnostima, postojanje prilike i motivirajućih društvenih, ekonomskih i političkih razloga uvjeti su za prihvatanje tehnologija novih medija u društvu, i konačno – da se tehnologija novih medija uvijek prihvata sa zakašnjenjem, to jest da je od koncepta do prihvatanja potrebno vrijeme od 20 do 30 godina.

Zanimljiv primjer ranog konvergiranja medija, tačnije korištenja računalnih tehnologija u TV novinarstvu, navodi John Pavlik: "ABC News je razvio novi informacijski sistem za izvještavanje o (američkim, op. E.O.) izborima 1988. godine, kreiran na kompjuterskoj hipertekstualnoj bazi podataka svih kandidata, njihovog glasanja, snimaka, govora i stavova o različitim pitanjima. MAGNA (*Machintosh General News Almanac* kreirali su izvršni producent ABC Newsa David Bohrmann i Larry Wod iz *Apple Computer*'sa) također je uključivala kompletnu bazu podataka o republikanskim i demokratskim konvencijama" (Pavlik, 1998: 6).

Revolucionarni izumi u mikroelektronici, digitalizaciji, načinima optičke transmisije i razvoju programskog softvera stvorili su preduvjete za konvergenciju medija, odnosno, kako to zaključuje Jan Van Dijk: "stvorili su uvjete za dva suštinska oblića druge komunikacijske revolucije: naprednu integraciju zvuka, teksta, podataka i slika u jednom mediju, i povećanu interaktivnost u online konekcijama. To će postati jasno kada opišemo kako su telekomunikacije, podaci, i mass komunikacije, simbolizirani kroz telefon, kompjuter i kompleks televizije, videa i audija, integrirani i kako će biti integrirana dalje. Obično se ovaj proces naziva konvergencijom" (Van Dijk, 1999: 31).

Marshall McLuhan, kojeg s pravom smatraju pretečom novog medija i novih mogućnosti u komunikaciji, tvrdio je da je "sadržaj jednog medija uvijek drugi medij" (McLuhan, 1973:168). Time je, zapravo, proročanski nagovijestio ono što se dogodilo – da su sadržaji tradicionalnih medija – tekst, slika, zvuk, živa slika, u novoj tehnološkoj konfiguraciji postali zapravo novi medij – World Wide Web.

⁶⁹ Roger Fidler, *Mediamorphosis*, Clio, Beograd, 2004.

Objedinjavanjem teksta, zvuka, slike, žive slike, kompjuterske animacije, baza podataka u jedan medij prevaziđena je tradicionalna podjela medija na tekstualne, audio i vizualne medije, ali i tradicionalističko poimanje njihovih društvenih uloga u kojima je radio najavljivao događaj, televizija ga prenosila, a štampa pojašnjavala. Time se zrcali paradigma novih informacionih tehnologija, koja je, prema Manuelu Castelssu (2000), zasnovana na visokoj fleksibilnosti elemenata koji "konvergiraju u visoko integrirani sistem". Kompjuterima posredovana komunikacija uvjetovala je drugačiju formu ljudskog komuniciranja, postavljajući se kao alternativa modelu masovnog komuniciranja, te konačno premostila ograničenja vremena i prostora u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija. Time je kompjuterski posredovana komunikacija, u okviru weba – najmoćnijeg medija globalne komunikacijske mreže Interneta, uspostavila novu paradigmu demokratičnosti u komunikaciji.

Komunikacijske prednosti svakog od medija – integrirane u multimediju velike propusne moći u kratkom vremenu unutar *mreže*, učinile su online medije hipermedijima, pružajući tako njihovim konzumentima najbolje od svih medija na jednom mjestu. To je jedan od ključnih razloga popularnosti i brzog rasta weba, hibridnog medija i metamedija, zapravo mogućnosti koje on pruža u novom načinu komuniciranja, interaktivnog – umjesto linearnog komuniciranja. Upravo interaktivnost, kao mogućnost stalnog dopunjavanja i komentiranja informacija, njihovo povezivanje *hipervezama*, učinila je da uloge komunikatora i komunikanta u komunikacijskoj situaciji obilježenoj tradicionalnim medijima postanu anahrone. Time su stvorene pretpostavke za demokratizaciju komunikacije. Prije svega, omogućila je to do sada neviđena preglednost različitih medija na jednom mjestu, trenutačna izmjena pozicija komunikatora i komunikanta, ne samo izuzetan *feedback*, sudjelovanje u online medijskoj produkciji, već i kreiranje personalnog medija u kome se može odgovarati i na nepostavljena pitanja – *bloga*.

Postmodernističko opažanje Jeana Francois Lyotarda da će znanja koja nisu prenosiva u "informatičkim kvantitetima" biti napuštena i da će usmjerenja novih istraživanja ovisiti o tome mogu li se njihovi rezultati prenijeti na kompjuterski jezik u medijskoj sferi potvrđena su konvergencijom tradicionalnih medija na webu i njegovom ekspanzijom, najvećom u povijesti ljudske komunikacije. Ukupnost mogućnosti svih dosadašnjih medija konvergirana je na webu, najsloženijem mediju u povijesti, integrirajući tako pojedince u komunikacijsku mrežu visoke simbioze s računarima, telekomunikacijama, tekstom, slikom, živom slikom i zvukom. Komunikolozi novih medija i online novinari smatraju da je upravo ova mogućnost weba, dakle konvergencija, označila kraj tradicionalnim medijima masovnih komunikacija. S druge strane, dosadašnje komunikacijsko iskustvo čovječanstva govori da nijedan oblik komunikacije ni medij koji je na njemu zasnovan nije u potpunosti nestao. Kako god bilo – u tim komunikacijskim mogućnostima potpuno je promijenjena komunikacijska slika pojedinca, njegova općila višestruko su unaprijeđena i senzibilizirana, njegova komunikacijska moć multiplicirana. S druge strane, on je još u ekvilibristici između sebstva i mrežnosti, između *self* i *net*. *Mreži* su pripisani i

novi atributi: umjesto nacije i/ili države, sada taj novi globalni kolektivitet dodjeljuje identitet. Digitaliziran zvuk, slike, žive slike pretaču se s tekstom, informacija putuje brzinom misli, i vraća se modificirana, obogaćena jednako brzo. Realnost i fikcija se miješaju i pretapaju. Sve je u jednom i jedno je u svemu.

Online novinarstvo u svijetu i BiH

Online je generički pojam za digitalni pristup informacijama, njihovu obradu i diseminaciju. Svaki put kada pristupimo Internetu, bez obzira na intenciju, vrstu konekcije, kada *surfamo*, *chatamo* s poznatim i nepoznatim osobama, šaljemo ili odgovaramo na *e-mailove*, mi smo online. Međutim, online ne podrazumijeva samo tehnički aspekt komunikacije. Zapravo, to je najmanje. Online znači novu filozofiju komunikacije, zasnovanu na novom poimanju uloge recipijenta, više mogućnosti za pristup informacijama, njihovo komentiranje, dopunjavanje, uređivanje, diseminaciju te afirmaciju principa jednakih, ili barem izbalansiranih mogućnosti komunikatora i komunikaanta, zapravo aktivno i kreativno konzumiranje informacija.

Istraživanja i studije u posljednjem desetljeću u svijetu, koji su imali za cilj proučavanje novih u odnosu na tradicionalne medije, i s tim u vezi efekte njihovog utjecaja na publiku, potvrdili su sljedeće:

1. Sve veći broj novinara u svijetu koristi kompjutere i Internet u svom radu, najčešće za pronalaženje i provjeru relevantnosti izvora, ali i provjeru tačnosti podataka. S rastom weba kao resursa informacija proporcionalno je raslo i korištenje online izvora i alata, što je uvjetovalo razvoj kompjuterskog novinarstva – *Computed Assisted Journalism*⁷⁰. Komunikologija novih medija prepoznaje nekoliko vrsta kompjuterskog novinarstva. John Garcia razlikuje:

- *computer assisted research* (kompjutersko istraživanje),
- *computer assisted reporting* (CAR) (kompjutersko izvještavanje),⁷¹
- *computer asisted presentation* (kompjuterska prezentacija).⁷²

Iako sa zakašnjenjem za svjetskim trendovima, u bosanskohercegovačkim redakcijama računari i Internet sve više se koriste kao pomagala u novinarskom radu, naročito u kompjuterskom istraživanju. Još uvijek je to najčešće traganje za izvorima i informacijama uz pomoć tražilica kakve su *Google*, *Yahoo*, *Altavista*, *Lycos* i sl. Rijetka su sistemska istraživanja baza podataka ili specijaliziranih web stranica stručne javnosti jer je vrlo rijetka stručna analiza pojedinih pitanja, problema, fenomena.

⁷⁰ John Garcia smatra da "kompjutersko novinarstvo podrazumijeva upotrebu elektroničkih sredstava pri istraživanju, uobličavanju i objavljivanju novosti". Izvor: (www.nyu.edu/pages/journalism/caj/home/html).

⁷¹ **Computer assisted reporting** – korištenje računara u prikupljanju i analizi podataka neophodnih za pisanje novinarskih priča. Izvor: Wikipedia: (http://209.85.135.104/search?q=cache:1nFjNXkjGAMJ:en.wikipedia.org/wiki/Computerassisted_reporting+Computer+assisted+reporting&hl=en&ct=clnk&cd=2).

⁷² Izvor: New York University: (www.nyu.edu/pages/journalism/caj/home/html).

2. *Primjetno je pomjeranje publike od tradicionalnih ka online medijima*, što je razumljivo ima li se u vidu rast weba i rast korisnika Interneta u svijetu.⁷³ U našoj komunikacijskoj situaciji tradicionalni mediji, najviše televizija, još uvijek su dominantni mediji informiranja. To je objašnjivo visokim stupnjem nepismenih u našem društvu, prijemčivošću televizije kao medija, naročito za takvu vrstu publike, i još uvijek elitističkim karakterom korisnika Interneta. Naime, najveći broj korisnika Interneta u Bosni i Hercegovini nalazimo među visokoobrazovanima, studentskom i radno sposobnom populacijom, te srednjoškolcima. No s obzirom na rast broja korisnika Interneta u našoj zemlji, i s tim u vezi porastom elektroničke pismenosti, za očekivati je izraženije pomjeranje publike od tradicionalnih ka online medijima i u Bosni i Hercegovini.

3. Web je smanjio gledanost televizije, a broj čitatelja online izdanja novina i magazina je u porastu u odnosu na broj čitatelja papirnatih izdanja novina. Sve više ljudi konzumira medijske sadržaje više na webu nego u drugim tradicionalnim medijima, pokazala su istraživanja u SAD-u.⁷⁴ Kod nas, nažalost, nema relevantnih istraživanja koja bi utvrdila omjere u broju konzumenata tradicionalnih i online izdanja novina, ali ohrabruju podaci o sve većem broju korisnika online izdanja naših novina i magazina.

4. Web je omogućio novi vid prezentiranja i korištenja medijskih sadržaja: od konzumentski-generiranih, preko korisnički-kontroliranih, do potrošački-dirigiranih.⁷⁵ Za razliku od svjetskih trendova u online komunikaciji, gdje su nove vrste prezentacije i konzumacije informacija i zabave na visokom stupnju interakcije, u našoj komunikacijskoj situaciji moramo konstatirati tek njihove naznake. Za očekivati je da će i ova vrsta interaktivnih sadržaja u skoroj budućnosti biti inkorporirana u naše online medije. Mark Deuze (1998) razlikuje četiri vrste online novinarstva:

1. Vodeće informativne strane,
2. Indeks i kategorijalne stranice,
3. Metastranice i komentatorske stranice,
4. Zajedničke stranice i stranice za diskusiju.

- *Vodeće informativne strane*, kao posebna vrsta online novinarstva, imaju najviše sličnosti s tradicionalnim medijima, kako u načinu rada novinara i urednika tako i u odnosu prema publici. Takve su strane velikih medijskih

⁷³ The Project for Excellence in Journalism, Izvor: (www.firstmonday.org, 2004).

⁷⁴ Riječ je o tri projekta u posljednjih nekoliko godina: **Project for Excellence in Journalism** iz 2004, projektu **Pew Research Center** iz 2005 i projektu **The Media Center (American Press Institute)** iz 2005. godine.

⁷⁵ Mark Deuze, Towards Professional Participatory Storytelling in Journalism and Advertising. Izvor: first Monday: (<http://www.uic.edu/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/1257/1177>).

kompanija, poput CNN-a⁷⁶, BBC-a⁷⁷, Reutersa⁷⁸, ili domaćih: RTVBiH⁷⁹, TVFBiH⁸⁰, Avaza⁸¹, Fene⁸² i slično.

- *Indeks i kategorijalne stranice* nisu stranice velikih medijskih kompanija, niti su o njima ovisne. Nemaju razvijenu vlastitu produkciju vijesti, ili, ako je imaju, onda je ona skromna ili čak siromašna. Uglavnom svoje sadržaje zasnivaju na linkovskom povezivanju, odnosno tzv. dubokim linkovima, čijim klikanjem možemo otići na sadržajnije i etabliranije web stranice. Ova vrsta web stranica karakteristična je za tražilice, marketinške kompanije i blogere. Takve su web stranice Bosnia.ba⁸³, 24sata.info⁸⁴, Blogger.ba⁸⁵ i slično.
- *Metastranice i komentatorske stranice* predstavljaju posebnu vrstu novinarstva na webu koje se oslanjaju na produkciju drugih medija. Informacije koje se nude na ovoj vrsti stranica uglavnom su zasnovane na sadržajima koji su već postavljeni i mogu se naći na drugim web stranicama, ali i komentiranju tih sadržaja. Postoje podijeljena mišljenja o ovoj vrsti novinarskog rada. S jedne strane se kritizira ovisnost o drugim medijskim sadržajima, a s druge glorificira način da se selektiraju sadržaji drugih, komentiraju i iznose vlastiti stavovi o tome, što se smatra posebno značajnim za demokratičnost u komunikaciji. Takve stranice su Monitor.hr⁸⁶ i Index.hr⁸⁷.
- *Zajedničke stranice i stranice za diskusiju* preferiraju poliloški odnosno grupni i masovni pristup, spremnost za diskusije o različitim temama. Bez obzira na to uspoređuju li ih s uređenom platformom za diskutiranje ili grupnim blogom, u suštini je riječ o forumskim diskusijama, koje su, modificirane od svojeg prvotnog ispoljavanja u pionirskoj fazi Interneta, našle svoje mjesto na webu. Takve su stranice: Diskusije.net⁸⁸, City.ba, Tuzla live⁸⁹ i slično.

Devedesete godine prošloga stoljeća označile su procvat online novinarstva u svijetu. Dok su tradicionalni mediji u SAD-u metamorfozirali u elektronske inačice virtualne komunikacije weba, u našoj zemlji je, nažalost, dug i surov rat uništavao ljude i materijalna dobra. Zemlja je bila podijeljena, gradovi pod opsadom, ljudi u borbi za goli život i u komunikacijskoj izolaciji. Dok se globalna komunikacijska mreža širila svijetom, povezujući ljude, u Bosni i Hercegovini je vršen genocid, monstruozni

⁷⁶ (<http://edition.cnn.com>)

⁷⁷ (<http://www.bbc.co.uk>)

⁷⁸ (<http://www.reuters.com>)

⁷⁹ (<http://www.bhrt.ba>)

⁸⁰ (<http://www.rtvfbih.ba>)

⁸¹ (<http://www.avaz.ba>)

⁸² (<http://www.fena.ba>)

⁸³ (<http://www.bosnia.ba>)

⁸⁴ (<http://www.24sata.info>)

⁸⁵ (<http://www.blogger.ba>)

⁸⁶ (<http://www.monitor.hr>)

⁸⁷ (<http://www.index.hr>)

⁸⁸ (<http://www.diskusije.net>)

⁸⁹ (<http://tuzlalive.ba>)

zločini u ime velikodržavnih projekata i teorija *krvi, tla i nebeskog naroda*. To kašnjenje u mrežnom povezivanju ljudi, u online komunikaciji, ostavilo je posljedice koje se i danas osjećaju i vjerovatno neće biti sanirane za dugi niz godina. Podsjetimo: dok su *New Mexico Tribune*, *Chicago Tribune*, *St. Louis Post Dispatch* i *Charlotte Observer* pokretali svoja online izdanja, u Bosni i Hercegovini su ljudi protjerivani, a njihove kuće su paljene. U svojim prvim online izdanjima *Associated Press*, *New York Times*, *Los Angeles Times*, *Daily Telegraph* i *USA Today* izvještavali su o granatiranju Sarajeva sa okolnih brda, humanitarnoj krizi, ubijenim i masakriranim ljudima i djeci u Podrinju... Početak devedesetih, koji je u svijetu obilježen trasiranjem informacionih magistrala, širenjem globalne komunikacijske mreže i porastom broja korisnika Interneta, u Bosni i Hercegovini je ostao u sjećanju po masovnim zločinima, protjerivanju ljudi, podjeli zemlje, barbarskoj opsadi gradova, i otporu nacionalističkim i velikodržavnim projektima sa istoka i sa zapada. Razorna destrukcija osnovni je uzrok kašnjenju u prodoru i korištenju Interneta u Bosni i Hercegovini. Zamir⁹⁰ – organizacija koja je imala za cilj komunikacijsko povezivanje zemalja bivše Jugoslavije, i koja je prva osigurala vezu posredstvom Interneta, osnivanjem ureda u Sarajevu 1993. i Tuzli 1995. godine, smatra se pretečom u korištenju Interneta u Bosni i Hercegovini. Početkom 1996. godine osnovan je UTIC⁹¹, koji je kao prvi operater sa direktnom vezom sa Internetom dobio administraciju ".ba" domene. Samo godinu dana kasnije, 1997. osnovan je prvi komercijalni operater u Bosni i Hercegovini – BiHNet⁹², a zatim i ostali operateri, koji su teritorijalno-etnički determinirani.

Polazeći od definicije Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU), prema kojoj je korisnik Interneta svaka osoba od 16 do 74 godine starosti koja koristi Internet tokom godine, Regulatorna agencija za komunikacije⁹³ procijenila je da je u Bosni i Hercegovini u 2007. godini bilo 1.055.000 korisnika Interneta. Prikaz kretanja broja korisnika Interneta u periodu 2004-2007. prikazan je tabelarno:⁹⁴

Pregled broja korisnika Interneta u Bosni i Hercegovini po godinama

Godina	2004	2005	Indeks [%] 2005/2004	2006	Indeks [%] 2006/2005	2007	Indeks [%] 2007/2006
Broj korisnika Interneta	585.000	805.185	137,64	950.000	117,99	1.055.000	111,05

⁹⁰ Zamir – ZTN (*Zamir Transnational Network*), organizacija koja je imala za cilj komunikacijsko povezivanje zemalja bivše Jugoslavije, osnovan je 1991. godine. Prvi centri su djelovali u Zagrebu i Beogradu (op. E. O.).

⁹¹ UTIC (Univerzitetski tele-informatički centar Univerziteta u Sarajevu) na početku je imao međunarodni link na Vrije Universiteit (Slobodni univerzitet, Amsterdam, Holandija) kapaciteta 64 kbps, 2 usmjerivača, 4 poslužioica i 8 modemskih ulaza i internetski centar sa 10 računara. Finansijski ga je podržavalo SOROS otvoreno društvo BiH i Vlada Holandije (op. E. O.).

⁹² BiHNet je nastao sredstvima JP PTT saobraćaja BiH i vlade SAD-a. Prva veza ostvarena je posredstvom satelita između Sarajeva i New Yorka (op. E. O.).

⁹³ Regulatorna agencija za komunikacije (Agencija) je jedinstveno regulatorno tijelo nadležno za reguliranje polja telekomunikacija i emitiranja te uređenja radio-frekventnog spektra u Bosni i Hercegovini.

⁹⁴ Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije: (<http://www.rak.ba>).

Možemo zaključiti da broj korisnika Interneta u Bosni i Hercegovini tokom godina bilježi stalni porast. Međutim, kao što svjedoči *Indeks promjene broja korisnika Interneta*⁹⁵ za 2007. godinu, ovaj porast je u 2006. i 2007. godini izražen manjom stopom nego ranijih godina. Uzevši u obzir navedene podatke, Regulatorna agencija za komunikacije procjenjuje da stopa korištenosti Interneta u Bosni i Hercegovini za 2007. godinu iznosi 27,25 posto.⁹⁶

Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije, do 31. decembra 2007. godine u Bosni i Hercegovini je ukupno djelovalo 60 pružatelja Internet usluga koji su pružili usluge konekcije za ukupno 273.752 Internet pretplatnika. Broj pretplatnika prema vrstama pristupa Internetu u 2007. i 2006. godini prikazan je tabelarno:

Broj pretplatnika po vrstama pristupa Internetu u 2007. godini

Vrsta pristupa Internetu	Broj pretplatnika u 2007. godini
Dial-up	189.059
Bežični pristup	16.448
Kablovski pristup	29.412
ADSL	37.635
Iznajmljene linije	1.140
Ostalo	58
Ukupan broj pretplatnika na Internet	273.752

Broj pretplatnika po vrstama pristupa Internetu u 2006. godini⁹⁷

Vrsta pristupa Internetu	Broj pretplatnika u 2006. godini
Dial-up	197.909
Bežični pristup	4.330
Kablovski pristup	11.863
ADSL	22.170
Iznajmljene linije	1.241
Ostalo	147
Ukupan broj pretplatnika na Internet	237.660

Usporedbom broja pretplatnika Internet pristupa u 2006. i 2007. godini može se primijetiti da najveći porast pretplatnika bilježi usluga kablovskog pristupa, zatim ADSL konekcije, a onda bežičnog pristupa.

⁹⁵ Indeks promjene predstavlja stopu promjene mjerene veličine i dobija se stavljanjem u odnos broja korisnika dvije sukcesivne godine pomnoženo sa 100.

⁹⁶ Regulatorna agencija za komunikacije: Godišnja anketa korisnika RAK dozvola za pružanje internetskih usluga u Bosni i Hercegovini za 2007. godine, objavljeno 16. aprila 2008.

⁹⁷ Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije: (<http://www.rak.ba>).

Broj korisnika *dial-up* konekcije je u opadanju, što je razumljivo imaju li se u vidu slabije karakteristike konekcije, brzine i cijene pristupa u odnosu na usluge *ADSL* konekcije, koja ima sve veći broj korisnika, iako je *dial-up* konekcija i dalje dominantna vrsta pristupa Internetu.

Za očekivati je da će u narednim godinama ova vrsta pristupa izgubiti dominantnu poziciju pred porastom broja korisnika tehnički i tržišno prihvatljivijih vrsta usluga, koje postaju dostupne i našim korisnicima, i to sa sve manje vremenskog kašnjenja u odnosu na svjetske trendove.

Podaci o broju pretplatnika prema vrstama pristupa Internetu za period 2004-2007. godina prikazani su tabelarno:

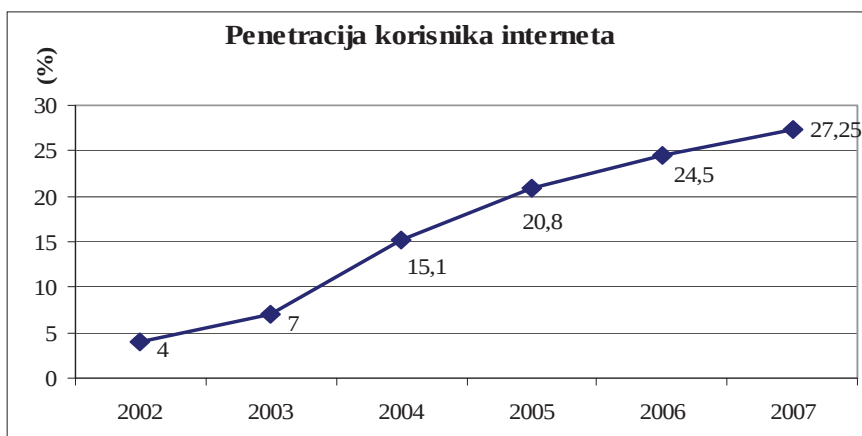
Internet pretplatnici po vrstama pristupa za period 2004-2007. godina

PRISTUP INTERNETU		Broj pretplatnika (ukupno)			
		2004.	2005.	2006.	2007.
Dial-up	a) Dial-up	162.300	162.789	197.909	189.059
	b) ISDN				
Broadband	c) Bežični pristup	1.641	3.046	4.330	16.448
	d) Kablovski pristup	2.394	4.751	11.863	29.412
	e) ADSL	1.497	4.845	22.170	37.635
	f) Iznajmljene linije	1.101	1.054	1.241	1.140
	g) Ostalo	4	6	147	58
	Ukupno broadband	6.637	13.702	39.751	84.693
Ukupan broj pretplatnika		168.937	176.491	237.660	273.752

Početno zaostajanje u širenju Interneta i brojnosti korisnika u odnosu na razvijene zemlje zapada djelomično je prevaziđeno u posljednjih nekoliko godina razvojem informacijske infrastrukture i s tim u vezi smanjenjem cijena *provajderskih* usluga. Ipak, broj online medija, elektronska pismenost i novomedijska komunikacijska kultura još uvijek su na niskom nivou.

Porast korištenosti Interneta u Bosni i Hercegovini tokom godina ilustriran je sljedećim dijagramom:

Dijagram penetracije korisnika Interneta

Uzimajući u obzir prethodna istraživanja o broju korisnika u Bosni i Hercegovini, prema kojima je 2001. godine bilo samo 2 posto korisnika, 2002. godine već 4 posto, ili duplo više, možemo zaključiti da je trend rasta broja korisnika Interneta u našoj zemlji u periodu 2001-2007. uvećan 14 puta. Prvotno zaostajanje u broju korisnika Interneta, uzrokovano posljedicama rata (1992-1995), u posljednjim je godinama nadoknađeno povećanjem broja naših građana priključenih na *Mrežu*, što nas upućuje na zaključak da, s malim zakašnjenjem, dinamika rasta ipak slijedi svjetske trendove.

Broj pretplatnika u 19 bh. gradova/regija

Grad/Regija	Broj stanovnika po gradovima/regijama	Broj ISP-a	Broj dial-up pretplatnika	Broj broadband pretplatnika	Ukupan broj pretplatnika
Sarajevo	401.687	16	27.240	31.048	58.288
Banja Luka*	450.899	11	52.938	9.328	62.266
Tuzla*	544.560	20	19.005	6.953	25.958
Zenica*	385.002	10	8.547	5.796	14.343
Bijeljina *	143.199	8	7.879	3.269	11.148
Mostar *	222.645	9	10.389	8.012	18.401
Prijedor*	172.504	7	5.165	2.235	7.400
Doboj	80.464	8	6.358	1.285	7.643
Bihać *	270.932	1	6.547	3.067	9.614
Zvornik *	137.391	5	3.297	734	4.031

Travnik	51.446	6	2.728	2.210	4.938
Teslić	49.021	5	1.702	104	1.806
Derventa	42.747	5	1.212	195	1.407
I. Sarajevo*	40.315	4	5.298	789	6.087
Trebinje *	67.604	5	4.955	635	5.590
Bugojno*	37.441	2	0	380	380
Livno	32.422	2	4.043	1.529	5.572
Goražde	31.556	2	844	352	1.196
Foča*	74.870	5	1.849	685	2.534

* Banja Luka⁹⁸, Tuzla⁹⁹, Zenica¹⁰⁰, Bijeljina¹⁰¹, Mostar¹⁰², Prijedor¹⁰³, Bihać¹⁰⁴, Zvornik¹⁰⁵, I. Sarajevo¹⁰⁶, Trebinje¹⁰⁷, Bugojno¹⁰⁸, Foča¹⁰⁹

U *cyberspaceu*, a naročito u dinamičnoj komunikaciji weba, statistika ne znači mnogo, jer je teško prezentirati brojke koje bi ilustrirale disperziranu i uvijek promjenljivu numeraciju web stranica i portala. Osim toga, brzina rasta broja stranica, portala, blogova, kao i korisnika weba, mjeri se minutama, i onemogućava relevantnu statistiku, jer čak i kada bi postojala mogućnost egzaktne statistike ona bi u trenutku objavljivanja već bila zastarjela. Web je toliko dinamičan da je stalno promjenljiv. No, za ilustraciju, možemo navesti da su u 2003. godini web zajednice na *Yahoo*, *GeoCities* i *Angelfire* imali više od po 4,5 miliona aktivnih web stranica svaka, dok je *FortuneCity* imala više od dva miliona web stranica. Danas su te brojke desetostruko i više uvećane, i gotovo je besmisleno objavljivati statističke rezultate ako je dobro poznat globalni trend rasta do sada nezabilježene prihvaćenosti web tehnologije među ljudima. "Izveštaj *Nielsen/NetRatings Market View*a je pokazao da su *Yahoo*, *GeoCities* imali više od 27 miliona pojedinačnih posjetitelja tokom jednog mjeseca (oktobra 2002)" (Cheung, 2004: 53). Broj pojedinačnih posjeta pojedinih portala ili tražilica na webu sada se mjeri desetinama, pa i stotinama miliona. Za razliku od statistike koja o webu postaje sve manje zanimljiva i smislena, pokušaji klasifikacije dobijaju sve više na značaju. Tako su sve novine i magazini razvrstani najprije prema teritorijalnom

⁹⁸ Regija Banja Luka obuhvata gradove: Banja Luka, Srbac, Čelinac, Kotor-Varoš, Knežev, Gradiška, Prnjavor, Laktaši.

⁹⁹ Regija Tuzla obuhvata gradove: Tuzla, Gračanica, Lukavac, Gradačac, Živinice, Brčko, Banovići, Čelić, Srebrenik, Kalesija, Kladanj.

¹⁰⁰ Regija Zenica obuhvata gradove: Zenica, Kakanj, Tešanj, Breza, Maglaj, Olovo, Visoko, Zavidovići, Žepče, Usora.

¹⁰¹ Regija Bijeljina obuhvata gradove: Bijeljina, Lopare, Ugljevik.

¹⁰² Regija Mostar obuhvata gradove: Mostar, Čapljina, Čitluk, Neum, Prozor, Stolac, Jablanica, Konjic.

¹⁰³ Regija Prijedor obuhvata gradove: Prijedor, Kozarska Dubica, Novi Grad, Kostajnica.

¹⁰⁴ Regija Bihać obuhvata gradove: Bihać, Cazin, Sanski Most, Velika Kladuša, Ključ, Bosanska Krupa.

¹⁰⁵ Regija Zvornik obuhvata gradove: Zvornik, Milići, Bratunac, Srebrenica, Šekovići, Vlasenica.

¹⁰⁶ Regija I. Sarajevo obuhvata: Han-Pijesak, Kalinovik, Lukavica, Pale, Sokolac, Trnovo.

¹⁰⁷ Regija Trebinje obuhvata gradove: Trebinje, Bileća, Gacko, Ljubinje, Nevesinje.

¹⁰⁸ Podatak o broju pretplatnika za grad Bugojno nije potpun jer je BiHNet svoje pretplatnike za ovaj grad dostavio zbirno sa pretplatnicima za Travnik.

¹⁰⁹ Regija Foča obuhvata gradove: Foča, Čajniče, Rogatica, Rudo, Višegrad.

principu (kontinenti i države), a zatim i prema specifičnim oblastima koje tretiraju, odnosno profilaciji (umjetnost, biznis, edukacija, zdravlje, muzika, sport i sl.). Jedan od preglednijih web portala svakako je *World Newspapers.com* koji nudi mogućnosti pretraživanja i vijesti objavljenih u različitim zemljama.¹¹⁰

Pregled najznačajnijih 10.000 online novina nudi i web portal Online Newspapers.com.¹¹¹ Iako je stranica grafički neprivlačna, pregledna je i jednostavna za pretraživanje. Klasifikacija je sačinjena prema regionalnom, ali i prema abecednom kriteriju, jasno prikazana, sa mogućnošću pretraživanja na više načina. U sekciji Evropa, u izborniku država, klikom na Bosnia and Herzegovina¹¹² dobit ćemo popis od 15 online novina i magazina.¹¹³ Još više informacija o medijima u Bosni i Hercegovini dobit ćemo na stranici Southeast Europe Online.¹¹⁴ Stranica je grafički jednostavna, sa geopolitičkom kartom Evrope u pozadini u plavoj boji. U lijevom izborniku nalaze se najaktualnije *vijesti*, *vijesti u fokusu*, kao i *vremeplov* te *kursna lista* eura spram ostalih nacionalnih valuta u Evropi. U desnom izborniku su tekstovi po izboru urednika, kao i linkovi prema međunarodnim organizacijama i institucijama, kao što su *Stability Pact*, *World Bank*, *USAID*, *EU*, *UNDP*, *Balkan Crisis Group*, *United Nations* i *Institute for War and Peace*. Stranica ima i tražilicu, koja odlično funkcioniše. U srednjem izborniku su pregledi *Who is Who in SEE* (*Ko je ko u jugoistočnoj Evropi*), u čijem se podizborniku nalazi i Bosna i Hercegovina. Klikom na taj link dobijamo popis i informacije o 35 domaćih i međunarodnih zvaničnika, od kojih neki nisu više na funkcijama, pa čak ni među živima. To naravno nije dovoljno, ali je očigledno da je zakazala inicijativa domaćih institucija da se ažuriraju svi relevantni podaci o ličnostima, ne samo iz političkog nego i kulturnog i javnog života. Izbornik Media Index – Bosnia and Herzegovina nudi popis printanih i elektronskih medija, kao i online izdanja i programa.¹¹⁵

¹¹⁰ Izvor: World Newspapers.com: (<http://www.world-newspapers.com>).

¹¹¹ Izvor: Online Newspapers.com: (<http://www.world-newspapers.com>).

¹¹² (<http://www.onlinenewspapers.com/bosnia.htm>)

¹¹³ Izvor: Online Newspapers.com: (<http://www.onlinenewspapers.com>).

Bosnia Herzegovina Newspapers

[Balkanske istraživačke mreže](#)

[Bosnian Institute News](#) [In English]

[Dani](#) [English available]

[Dnevni avaz](#)

[Dnevni list](#)

[Glas Srpske](#)

[Izbor iz štampe](#)

[Jutarnje novine](#)

[Ljiljan](#)

[Nezavisne novine](#)

[Oslobođenje](#) (Sarajevo)

[Slobodna Bosna](#)

[Svjetlo riječi](#)

[Ultimatum](#)

¹¹⁴ SEE Online: (<http://www.southeasteurope.org>).

¹¹⁵ Bosnia and Herzegovina media index

GENERAL - News Agencies

[News Agency of Bosnia and Herzegovina \(National\)](#)

[ONASA News Agency Sarajevo \(National\)](#)

Tematska i žanrovska profiliranost online i tradicionalnih medija

Žurnalistička percepcija i interpretacija događaja u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija unaprijed su definirani vlasničkom strukturom, uređivačkom politikom, ili ideološkim inkliniranjem vlasnika i urednika medija. Ovaj aspekt medijskog djelovanja u samim medijima masovnih komunikacija se najčešće prešućuje, zapravo čuva se kao "obiteljska tajna", jer vlasnici i urednici medija pomno stvaraju iluziju da su neovisni i beskompromisni, da rade u općem interesu, da su njihovi medijski sadržaji namijenjeni svima, bez ideoloških, finansijskih, interesnih i personalnih preferencija. Ustvari, vlasnici i uposlenici u velikim tradicionalnim medijima, ma kako to apsurdno zvučalo – zadovoljni su svojim limitiranostima, jer se u njima osjećaju sigurno. Zapravo, kao i sve korporacije na tržištu, koncentrirani su na svoj dio medijskog prostora u kojem stvaraju iluziju svemogućnosti kroz plasiranje svojih stavova i istina kao pozitivnog antipoda svim drugim stavovima, koji se a priori proglašavaju manje vjerodostojnim, ili čak neistinama. Zainteresirani su za svoju ciljnu

[Serbian press agency "SRNA" \(Bijeljina\) \(Local\)](#)

PRINTED - Daily Newspapers

[Dnevni avaz \(National\)](#)

[Hrvatska rijec \(Sarajevo\) \(National\)](#)

PRINTED - Weeklies

[BH Dani - a weekly](#)

[Bosnia and Herzegovina Official Gazette \("Sluzbeni List Bosne i Hercegovine"\) \(National\)](#)

[REPORTER online](#)

PRINTED - Magazines and Journals

["Novi Horizonti" - an islamic magazine \(ISSN:1512-617X\) \(National\)](#)

["Zasto ne" \("Why Not"\) - a life style magazine \(National\)](#)

[BUKA magazine \(National\)](#)

[Diwan Magazine - a cultural magazine \(National\)](#)

[Islamic Youth Magazine SAFF \(National\)](#)

[Kolaps - a literary magazine published by the Alternative Institute \(Mostar\) \(National\)](#)

[Ljiljan - a weekly magazine \(National\)](#)

[Nova Arka \("New Arc"\) - a monthly magazine "about the world's secrets" \(National\)](#)

[PATRIOT Magazine - Banja Luka \(Local\)](#)

[Southeast European Media Journal \(Media Online-Sarajevo\) \(International\)](#)

[Svjetlo Rijeci \(National\)](#)

[Uspjesan Menadzer \("Successful Manager"\) magazine \(Banja Luka\) \(Local\)](#)

[Walter - a weekly magazine \(Sarajevo\) \(National\)](#)

ELECTRONIC - TV channels

[Alternative TV \(Banja Luka\) \(Local\)](#)

[Bosnian-American Television in New York \(National\)](#)

[Independent Radio And Television - Banja Luka \("Nezavisna radio-televizija Banjaluka" \("NRTV BL"\)\) \(Local\)](#)

[NTV Hayat \(Sarajevo\) \(National\)](#)

[Radio televizija Bosne i Hercegovine \(in the local languages\)](#)

[Radio Televizija Republike Srpske \("Radio and TV of Republika Srpska"\) \(National\)](#)

[Televizija Tuzla \(Local\)](#)

[The Open Broadcast Network \(OBN\) \(National\)](#)

ELECTRONIC - Radio Stations

[Association of Private Local Radio Stations in BiH \(National\)](#)

[BIG radio \(Banjaluka\) \(Local\)](#)

[BM radio \(Zenica\) - 106.6 MHz FM \(Local\)](#)

[BORAM - Bosansko-Hercegovacka Radio Mreza \(a network of Radio Stations\) \(National\)](#)

[Independent Radio And Television - Banja Luka \("Nezavisna radio-televizija Banjaluka" \("NRTV BL"\)\) \(Local\)](#)

[Independent Radio TNT 92.8 FM \(Travnik\) \(Local\)](#)

skupinu, odnosno svoju publiku, i važno im je da im ona vjeruje, dok istovremeno zanemaruju publiku drugih medija. U komercijalnom smislu, zainteresirani su za svoj dio tržišne dobiti, pri čemu nije toliko važno boriti se za dio profita koji uzimaju drugi, već sačuvati svoj prihod od konkurencije.

Svoje veze sa politikom, sa centrima moći i odlučivanja vlasnici i urednici medija pokušavaju kriti. No gledateljska i čitateljska publika više je nego svjesna pristrasnosti u medijima, zbog čega s izvjesnom rezervom prima pojedine informacije iz pojedinih medija. U konačnici, krajnji gubitnici su mediji, koji zbog pristrasnosti gube svoju vjerodostojnost, ali i publika, koja ostaje uskraćena za potpune, nepristrasne informacije.

Tradicionalni mediji masovnih komunikacija imaju više ili manje definiran interpretativni okvir u koji "uklapaju" ljude i događaje. Zbog tog pristrasnog, simplificiranog odnosa prema stvarnosti, mediji se, više ili manje, zatvaraju pred mogućnosti interpretativne šarolikosti, odnosno drugačijeg mišljenja o aktualnim pitanjima. Time se reducira poliloški potencijal medija, i reducira javna komunikacija, koja je pretpostavka demokratskog djelovanja. "Masovnim je medijima svojstveno da su neposredovateljski, neprijelazni, da proizvode ne-komunikaciju – ako komunikaciju odredimo kao razmjenu, kao uzajamni prostor govora i odgovora, dakle neku odgovornost – ali ne psihološku i moralnu odgovornost, nego osobni suodnos jednog prema drugome u razmjeni" (Jean Baudrillard, 2001: 32).

Ograničavanje dijaloga i poliloga zbog ideološke pravovjernosti ili finansijskih interesa medija, koje za posljedicu ima opstrukciju demokratskih potencijala medijskog djelovanja i, u konačnici, redukciju javne komunikacije – ključni je argument za preispitivanje demokratske komunikacije tradicionalnih mas-medija. Osim toga, plasiranje informacija, kroz stalne rubrike u novinama, unaprijed definiranog obima (vanjska politika, unutarnja politika, intervju, kultura, sport, zabava i dr.) u osnovi je limitirajuće i presudno utječe na oblikovanje informacije, njen obim, ilustracije, odnosno opremu teksta (nadaslov, naslov, podnaslov, međunaslovi, antrfile).

Vlasnička struktura određuje uređivačku politiku, koja definira tematske preferencije, a onda i žanrovsku profiliranost novina. Tako se novine razlikuju prema svojoj fokusiranosti na određene oblasti (politika, ekonomija, društvo, umjetnost, sport), odnosno temama kojima pridaju veći značaj, i koje su više zastupljene u novinama u odnosu na druge (vanjska politika spram unutarnje, domaća ekonomija spram svjetskih finansijskih tokova, socijalna pitanja spram zanimljivosti iz života poznatih osoba i sl.).

Tematska profiliranost je *differentia specifica* svake novine u odnosu na sve druge, i zapravo je presudna u pridobijanju čitateljstva. Zapravo je taj proces dvosmjernan: uredništva nude čitateljstvu određeni spektar tema, fokusiranost na informacije koje smatraju bitnima, i tako nameću svoje preferencije odnosno svoj pogled na društveni život, ali – sa druge strane, nastoje odgonetnuti koji su to medijski sadržaji koje bi čitateljska publika željela konzumirati, pa onda to i nude u svojim izdanjima. Najbolji

primjer za to su dva najčitanija dnevna lista koja izlaze u Sarajevu – Dnevni avaz i Oslobođenje. Dnevni avaz više je tržišno orijentiran i zbog toga je koncipiran za najširu čitateljsku publiku, kojoj nudi kratke informacije sa bogatim i brojnim ilustracijama, najčešće fotografijama, ali i grafikonima, skalama, tabelama i slično. Najprisutniji žanrovi u izdanjima Dnevnog avaza su vijest, fotovijest, izvještaj, reportaža, a nešto manje komentar, osvrt i bilješka. Oslobođenje nastoji da slijedi tradiciju i ostvari utjecaj na mišljenje elite vlasti, kao što je to činilo tokom gotovo pet desetljeća vladavine socijalizma u Bosni i Hercegovini, jednoj od republika u sastavu bivše Jugoslavije. Zbog toga su dominantni sadržaji Oslobođenja komentari i osvrti o *par excellence* političkim temama. Odnos vijesti i komentara u Avazu i Oslobođenju stoje u obrnutoj srazmjeri.

Kada je riječ o tematskoj i žanrovskoj profiliranosti u elektronskim medijima u Bosni i Hercegovini, možemo konstatirati šarolikost koja onemogućava bilo koju vrstu generalizacije. Naime, o tematskoj i žanrovskoj profiliranosti možemo govoriti samo u većim radio i TV stanicama, poput BH Radija 1 i BHT 1, Federalnog radija i TV, te Radija i RTRS, kao i djelomice na TVKS, u čijim su programima pozicionirane intencije uredništva da određenim pojavama, događajima i akterima dodijeli status društvene relevantnosti i važnosti, iako pritom neka od uredništava stoje na dijametralno suprotnim stranama interpretiranja stvarnosti u kojoj živimo. Najbolji primjeri za to su programi FTV i RTRS, i aktualna politička pitanja koja tretiraju. Dok FTV gotovo dvije godine u kontinuitetu oštro kritizira predsjednika Vlade RS-a Milorada Dodika, RTRS-a o Dodiku izvještava apologetski, često ga pozivajući u emisije uživo, u kojima on monološki objašnjava svoje poteze, često se obračunavajući s političkim protivnicima, bez mogućnosti da se čuje i druga strana, pa čak i bez intervencija voditelja intervjua odnosno TV emisija.

Nasuprot tradicionalnim medijima masovnih komunikacija, koji su oslonjeni na oficijelne i neoficijelne centre političke moći i kapitala, odnosno na postojeću društvenu strukturiranost, web je radikalno drugačiji: karakterizira ga potpuna šarolikost vlasničke strukture web stranica i portala, tematska sveobuhvatnost svih aspekata života, žanrovska usmjerenost ka *storytellingsu*, u čijoj je osnovi intencija da se prezentira zanimljiva priča, uključujući hiperveze, audio, video, odnosno multimediju.

Osnovne karakteristike weba su otvorenost, pristupačnost, jednostavnost i jednakopravnost u publiciranju i konzumiranju informacija. Za razliku od tradicionalnih medija, koji moraju imati vlasnika, izvor finansiranja, sjedište u realnom prostoru, administrativne dozvole, ekipu medijskih profesionalaca i unaprijed predvidivu ciljnu skupinu kojoj je namijenjen medijski sadržaj, odnosno publiku mas-medija, web je otvoren ne samo za grupe i organizacije nego i za pojedince, privatne osobe koje publiciraju za najširu javnost. Pritom nije potrebno ispuniti sve administrativne formalnosti realnog prostora, već je dovoljno zakupiti domenu, biti registriran kod provajdera i izraziti svoju sposobnost i kreativnost komunikacije na web stranici, portalu, ili, jednostavno, bez svega toga, otvoriti

vlastiti blog i započeti komunikaciju s potencijalno cijelim čovječanstvom. Takvu mogućost ne može ponuditi nijedan tradicionalni medij masovnih komunikacija. U takvoj multivalentnosti komunikacijskih potencijala pitanje tematske i žanrovske profiliranosti na webu postaje deplasirano, posebno ako se ima u vidu komunikacijska posebnost svakog od komunikatora i recipijenata u naizmjeničnom i dinamičnom komunikacijskom odnosu.

Demokratskost komunikacije na webu nadilazi tradicionalnomedijska tematska i žanrovska određenja iako je moguće zaključiti o preferencijama pojedinih stranica i portala, pa i blogova. No pitanje tematske i žanrovske profiliranosti na webu je irelevantno i zbog velikog broja sudionika u interaktivnom komunikacijskom odnosu, poliloškog karaktera komunikacije i osobnosti individualnih komunikacijskih stilova. Interaktivnost i dinamizam komuniciranja temeljne su odrednice weba, koje stoje u opozitnom odnosu tematske i žanrovske određenosti tradicionalnih medija. Zapravo, zbog mogućnosti brzog *feedbacka* konzumenata web informacija, zbog mogućnosti plasiranja informacija od grupa i pojedinaca – potencijalno svi korisnici trećeg medija mogu postati izvori informacija, odnosno publicirati svoje stavove, ideje, komentare, te tako utjecati na tematsku profiliranost stranica i portala. S druge strane, nerijetko se administratori nekih web stranica i portala ponašaju po tradicionalnom masmedijskom obrascu intervencionizma, cenzure, pa čak i brisanja informacija koje se ne uklapaju u interpretativni okvir uredništva, vlasničke, ideologijske ili strukture moći koja stoji iza njih.

Nedemokratska komunikacija na webu predstavlja odstupanje od osnovne filozofije najslobodnijeg i najdemokratskijeg medija u povijesti civilizacije, i zapravo spada u sferu zloupotreba njegovih mogućnosti. Portali i stranice koje glorificiraju jednu ideologiju, političku partiju, centar moći, grupu ili lidera na štetu drugih i drugačijih zapravo su recidiv tradicionalnog masmedijskog ponašanja, i vrlo brzo bivaju prepoznati kao takvi, što rezultira gubitkom njihove vjerodostojnosti i utjecaja. Najbolji primjer za to je web stranica Tuzlarije¹¹⁶ koji se finansira iz budžeta Općine Tuzla, i koji gotovo da nema vlastitu novinarsku produkciju, već preuzima već objavljene vijesti drugih medija. U forumskim diskusijama administratorski intervencionizam i cenzura dostižu razmjere totalitarizma: ništa što bi predstavljalo kritiku aktualnog načelnika općine Tuzla ne može se pojaviti na toj stranici, već se odmah brišu dijelovi ili čak čitavi postovi, ime načelnika ako je napisano u kritičkom kontekstu odmah se briše, ali se istovremeno načelnikovi neistomišljenici spominju u negativnom kontekstu. Takva vrsta histerije ponavljana je više puta.¹¹⁷

Iznošenje neistina i pogrom nad ljudima, pogotovo kada dolaze iz lokalne sredine, višestruko je pogubno, jer sa globalnog komunikacijskog nivoa, najprije ne postoji

¹¹⁶ Tuzlarije: (www.tuzlarije.net).

¹¹⁷ Tuzlarije su već u više navrata obavile virtualni linč nad neistomišljenicima načelnika općine Jasmina Imamovića pozivajući da sve one koji nisu rođeni u Tuzli "treba protjerati", da za tako nešto "metak nije skup", te da ih treba "pobiti, isjeckati na komade, nasoliti i strpati u burad i vratiti odakle su došli". Nakon prosvjeda korisnika stranice, a naročito prozivanih građana, diskusije su pobrisane, ali je ostao gorak okus preispoljnog primitivizma na Tuzlarijama, posebno provincijalizma i ksenofobije (op. E. O.).

interes da se odgoneta šta je istina, a šta nije, te se stvari prihvaćaju "zdravo za gotovo", a postoji mogućnost za preuzimanje neistinita od drugih medija, web stranica i portala. Tako se pandemija virusa neistine u duhu nekadašnjeg agitpropa širi webom, koji zbog svoje veličine i velikog broja sudionika u komunikaciji ne može odmah reagirati na neistine. No ako je pristup neistomišljenicima na jednoj stranici ograničen, ili zabranjen, postoji mogućnost da se istinite informacije plasiraju na drugoj. Za to je potrebna volja, znanje, elektronska pismenost i vrijeme.

U uvjetima bosanskohercegovačke web kulture, s porastom broja korisnika Interneta i napretkom u elektronskom opismenjavanju, trebat će sve manje vremena za razotkrivanje neistina. Web za to nudi brojne mogućnosti, i samo je pitanje kada će one, i na koji način, biti iskorištene. No, zloupotreba slobode i demokratičnosti komunikacije na webu nikada neće biti u potpunosti onemogućena.

Informacije i pojašnjavajući kontekst online novinarstva

World Wide Web je najveći resurs informacija u svijetu, i to informacija koje su u linkovskoj vezi sa svim srodnim informacijama. Količina informacija na webu i brzina kojom se one plasiraju i konzumiraju – impresivne su. Fenomen digitalne akumulacije informacija i znanja zaokuplja jednako komunikologe, mediologe i futurologe. S tim u vezi za očekivati je razvoje mrežne memorije "veće od kapaciteta svih informacija koje kruže planetom" (Manović, 2001: 141).

Za razliku od informacija u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija, koje su žanrovski i hijerarhijski organizirane i strukturirane, čiji autori pretendiraju da ih plasiraju kao cjelovite i čvrsto definirane, u online medijima su linearno strukturirane sa brojnim linkovima koji vode do sličnih informacija, ili informacija o identičnim temama, bez autorske pretenzije da informacije hermetički zatvore i učine ih konačnim. Naprotiv, informacije na webu nisu inkorporirane u tradicionalne žanrove – vijesti, izvještaje, reportaže, kao što je to slučaj u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija, već su publicirane jednostavno kao informacije, zanimljive priče sa novom online formom. Jonathan Dube (2000) razlikuje sljedeće vrste online publikacijskih formi: *print plus*, *clickable interactives*, *slideshows*, *narrated slideshows*, *audio stories*, *animated stories*, *interactive webcasts*, *multimedia interactives*, *quizzes and surveys*, *live chats* i druge forme web publiciranja. Sve navedene vrste online publikacijskih formi prisutne su i u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja:

- *Print plus* je osnovna forma web publiciranja i prisutna je na svim većim web stranicama, čiji su sadržaji tekst, fotografije, linkovi, a vrlo često audio i video isječki. Iako karakteristična za web, forma *print plus* ne mora nužno biti pisana za web, već je često preuzeta iz tradicionalnih medija. Međutim, ono što joj daje obilježje originalne web forme, i što opravdava drugi dio naziva – plus, jest to što su, uz

osnovnu informaciju, na webu ponuđeni linkovi ka dodatnim informacijama, ili čak audio ili video zapisi o događaju. To omogućava širi, pojašnjavajući kontekst događaja, odnosno pruža mogućnost konzumiranja više informacija nego u tradicionalnim medijima.

- *Clikable interactives* je jednostavna interaktivna verzija novinske ili televizijske grafike koja se koristi za osiguranje informacija kao dodatka osnovnoj priči. No, sam alat i tehnike mogu biti korišteni na način da i sami ispričaju priču.
- *Slideshows* je više nego jedan jednostavan način prezentacije mnoštva slika o nekom događaju. Ova forma može biti korištena za samoprezentaciju, uz kombiniranje fotografija i dodatnih informacija. Dobrim odabirom fotografija, adekvatnim potpisima odnosno pojašnjenjima slika, te planiranim redoslijedom, moguće je kreirati interesantan fotoesej. Ova forma web prezentacije često se koristi u socijalnim mrežama, poput *Facebooka* i drugih, ali i na web portalima, koji uz vijest o nekom događaju nude *slideshow*, kao dodatnu vjerodostojnu ilustraciju onoga o čemu izvještavaju. *Slideshow* često koristi web portal *Index.hr*.
- *Narated slideshows* je kombinacija fotografija, audio i video zapisa za kreiranje snažnih web priča. Urednik web stranice ili portala koristi serije fotografija i audio zapisa kako bi dopunio jedno drugim.
- *Audio stories* je forma web publiciranja koja koristi audio zapise kao iznimno snažan način da se ispriča priča. Snaga zvučnog izraza je razlog zašto radio kao medij nije nestao nakon pojave televizije. Audiozapisi se koriste onda kada se zvuk ne može dočarati riječima, kada način na koji se nešto govori pruža dodatno značenje koje nemaju same riječi.
- *Animated stories* je forma izražavanja na webu kada se neki događaj, situacija, aktualni problem, odnos između ljudi može dočarati animacijom. To je najbolji način vizualnog izražavanja u nedostatku autentičnih fotografija ili videa. Ova vrsta web izraza najefektnija je kada se neke situacije, geste, izjave, ponašanje kritiziraju na humorističan način, odnosno karikirajući dovode do apsurdnosti. Nažalost, *animated stories* gotovo da uopće nije prisutan u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja. To se može dovesti u vezu s nedostatkom, ili čak potpunim izostankom karikature u većini domaćih dnevnih i sedmičnih izdanja novina i magazina.
- *Interactive webcasts* je forma web publikacijske forme koja se najčešće zasniva na *webcasting*¹¹⁸ *streaming video*¹¹⁹ prezentaciji sadržaja kombinirajući alate za interakciju sa prijenosom slike. Prateći linkovi ka dodatnim informacijama, chat, ankete omogućavaju interaktivnu komunikaciju koja je bitno različita od, uglavnom

¹¹⁸ **Webcasting** označava prijenos slike na Internetu, uživo, ili naknadni (odgođeni) video i/ili audio prijenos, slično tradicionalnom televizijskom ili radio prijenosu... Korisnici obično moraju imati odgovarajuću multimedijску aplikaciju za pristup gledanju Webcasta. Izvor: Webopedia: (<http://www.webopedia.com/TERM/W/Webcast.html>).

¹¹⁹ **Streaming video** je sekvenca "žive slike" koja se šalje u kompresiranoj formi preko Interneta i prikazuje gledateljima kada se oni pojave (konektiraju) na određeni site i zatraže određeni sadržaj. Izvor: Search Unifed Communications. Com: (http://searchunifiedcommunications.techtarget.com/sDefinition/0,,sid186_gci213055,00.html).

pasivnog, gledanja televizije. Dube (2000) navodi primjer portala MSNBC.com koji je tokom predsjedničke debate 2000. godine u Americi pružao mogućnost korisnicima da prate debatu na vlastitim računarima i koriste *Debate Monitor Panel* koji je konstantno dopunjavan činjenicama u vezi sa izjavama kandidata za predsjednika SAD-a. Nažalost, u našoj komunikacijskoj praksi weba još uvijek nemamo ovakvih mogućnosti, odnosno primjeri ovako uspješne kombinacije informiranosti i interaktivnosti još nisu zabilježeni.

- *Multimedia interactives* je specifična – hibridna forma karakteristična za web komuniciranje, koja uključuje posebnu tehnologiju za integriranje teksta, grafike, audio i video sadržaja, fotografija, a ponekad i anketa i upitnika. Sve to omogućava korištenje sveobuhvatne interaktivnosti koju, osim weba, ne može ponuditi niti jedan drugi medij komuniciranja.
- *Quizzes and surveys* su posebna komunikacijska forma na webu, koja ne podsjeća ni na jednu od formi komuniciranja u tradicionalnim medijima. Upitnici i istraživanja su također osobenost web komuniciranja iako uopće nisu uobičajena *web story*. No zbog toga što animiraju korisnika web stranice, pružaju mu mogućnost interakcije odnosno izražavanja stavova i mišljenja, vrlo su značajni, a rezultati istraživanja ili pregled izraženih stavova o nekom pitanju daju dodatnu mogućnost korisniku da sam kreira priču, odnosno stekne uvid u pojašnjavajući kontekst teme koja je aktualna i koja potiče korisnike na izjašnjavanje. Ova forma komuniciranja sve je prisutnija u bosanskohercegovačkoj web zajednici i pruža mogućnosti rasprave i argumentiranja, iako su česte zloupotrebe demokratskih mogućnosti ove forme. Najčešće zloupotrebe odnose se na diskreditaciju neistomišljenika određene ideologije koja često stoji iza proklamirane nezavisnosti web stranice. U demokraciji weba ova zloupotreba je time vidljivija, i doima se kao atak na virtualnu agoru online komunikacije.
- *Live chats* je posebna forma web komuniciranja koja nije publiciranje priče. No, chat može biti i to ako je dobro moderiran, odnosno ako se posreduje u pitanjima korisnika i odgovorima kompetentne osobe za davanje odgovora o aktualnim pitanjima. To može biti vrlo moćan način da se kreira priča o nekoj temi, jer korisnici postavljanjem pitanja određuju pravce kretanja dijaloga, a odgovorima na postavljena pitanja može se proširiti pojašnjavajući kontekst. Time se uz visok nivo interaktivnosti kreira priča u online komunikaciji. Nažalost, ova forma web komuniciranja još nije zaživjela u kulturi virtualnog komuniciranja u Bosni i Hercegovini. *Chat* je kod nas uglavnom nedomoderiran, odnosno neka vrsta netematizirane pričaonice o svemu i svačemu.

Čuveni novinski i web dizajner Mario Garcia pravi razliku između informacija koje su žanrovski organizirane u tradicionalnim medijima i informacija koje su izvanžanrovske, jednostavno kao povezane informacije – publicirane na webu: "Čitatelji su zainteresirani za informacije, čime nije rečeno da su zainteresirani za vijesti" (Garcia u: De Wolk, 2001).

Obilje informacija na webu povezano je informacijama o informacijama, odnosno – metainformacijama. Metainformacije nas pomoću grupacija, ključnih riječi i *tagova*¹²⁰ vode do drugih, a one opet, ovisno o onima za kojima tragamo, do svih onih koje su u bilo kojoj vrsti korelacije sa traženim pojmovima.

Povezanost informacija na webu omogućena je *hiperlinkovima*¹²¹, *hipertekstom* i *hipermedijom*¹²².

Imajući u vidu razliku između publiciranja informacija u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija i na webu, odnosno različitost žanrovske i linearne prezentacije informacija, vrijedi istaći i ključne smjernice web publiciranja. U svojim uputama za pisanje na webu, Jakob Nielsen (1997) savjetuje: "Budi kratak: piši ne više od 50 posto od teksta koji bi želio koristiti u publikaciji štampanoj na papiru, piši pregledno, ne traži od čitatelja da čita duge i neprekidne blokove teksta, koristi hipertekst kako bi podijelio duge informacije na više strana."¹²³ Razloge za ovakvu vrstu naputaka Nielsen navodi u činjenici da je čitanje sa kompjuterskog monitora 25 posto sporije nego čitanje sa papira, te da čitatelji tekstova na webu ne vole povlačiti duge tekstove od vrha ka dnu, odnosno kraju stranice. Zbog toga se preporučuje pisanje za web koje će biti 50 posto manje obimom u odnosu na tekst koji bi bio printan u papirnatim novinskim izdanjima. To nije samo u vezi sa sporijim čitanjem teksta na monitoru, već jednostavno dugi tekstovi na webu koji se moraju povlačiti prema kraju djeluju destimulirajuće na čitatelja.

Struktura članka trebalo bi da se zasniva na tri nivoa, odnosno na naslovu i dva podnaslova, odnosno međunaslovima ako to zahtijeva tekst. Nielsen (1997) također preporučuje isticanje i naglašavanje ključnih riječi kako bi se privukla čitateljska pažnja, ali i tekst u različitim bojama, kao i podvučene riječi *hiperteksta* u plavoj boji.

Brojne su upute različitih autora o tome kako uspješno pisati na webu. Izdvojit ćemo samo one komunikološki najzanimljivije:

- "Budi svoj. Piši konverzacijski. To je najprirodniji način pisanja – pokušaj pisati na isti način kao kad razgovaraš s prijateljem.
- Piši kratko, zbijenih pasusa. Ok, pišeš prirodno. Sjajno. Sada se vrati i uredi svoj rad, da bi saopćio što želiš koristeći nekoliko mogućih riječi (bez promjene originalne misli). To nije tako lako kao što zvuči, ali je dobra tehnika za korištenje kada publiciraš na webu.

¹²⁰ **Tag** je ključna riječ ili pojam povezan ili doznačen dijelu informacije (slika, geografska mapa, napomena na blogu, videoklipu i sl.) na način koji opisuje pojedinost i omogućava na ključnoj riječi baziranu klasifikaciju i pretraгу informacija. Izvor: Wikipedia: (http://en.wikipedia.org/wiki/Tag_%28metadata%29).

¹²¹ **Hiperlink** (hyperlink) je programirana veza za povezivanje stranica na webu. Hiperlink je referenca ili navigacioni element u dokumentu prema drugoj sekciji istog dokumenta, ili ka drugom dokumentu koji može biti na drugoj web stranici. Izvor Wikipedia: (<http://en.wikipedia.org/wiki/Hyperlink>).

¹²² **Hipermedija** – pojam koji se koristi za hipertekst koji nije samo tekst, već je prikazan i uz pomoć grafike, audio i video zapisa. Pojmove hipertekst (hypertext) i hipermedija (hypermedia) prvi je upotrijebio Ted Nelson 1965. godine. Izvor: Wikipedia: (<http://en.wikipedia.org/wiki/Hypertext#Etymology>).

¹²³ (Jakob Nielsen, Be Succinct! /Writing for the Web/: <http://www.useit.com/alertbox/9703b.html>).

- Podijeli informaciju na konzumentski prihvatljive veličine odnosno dijelove. To je jedino važno kada pišete za web. Ljudi ne čitaju, oni prelijeću očima sadržaje na webu. Niko ne voli skrolirati kroz duge naracije kako bi došao do *pravih stvari*.
- Piši naslove koje će ljudi čitati.
- Pogledaj dobre novine ili magazine i samo čitaj naslove. Šta te uvodi u priču, šta utječe na to da se odlučiš čitati pojedinu priču?
- Koristi aktivne glagole. Izbjegavaj glagole imati, biti...
- Uhvati njihovu pažnju. Ne boj se biti razigran ili pametan (pretpostavlja se da je to prikladno za web stranicu). Tvoj cilj je navesti čitatelja da čita više.
- Opisuj: navedi ključne elemente mišljenja u svoj naslov. Ponudi čitateljima dobru ideju šta će imati ako nastave dalje čitati" (Titta, 1993).

Krawford Kilian naglašava važnost privlačenja pažnje nestrpljivih posjetitelja, odnosno korisnika web stranica i portala. S tim u vezi Kilian savjetuje:

- "Kreiraj jednostavne i informativne naslove.
- Koristi navode u tekstu, zato što se ljudima čini da radije žele saznati šta je neko zapravo rekao.
- Navedi pitanja, kao što ih neko postavlja nama očekujući odgovor.
- Uvrsti neobične izjave, jer čitatelji vole biti iznenađeni.
- Uključi 'obećanje (nagovještaj) sukoba – jer čitatelji vole borbu'.
- Koristi nove načine da povežeš priču s nekim od velikih aktualnih događaja.
- Obraćaj se direktno čitatelju" (Ward, 2002: 129).

Brojni su savjeti o publiciranju informacija na webu, no pisanje za online medije uvijek je ovisno o kulturološkom kontekstu u kome se komunikacija odvija, i ne mogu se sublimirati univerzalna pravila koja bi važila za sve kulture, za svaku publiku i na svakom web portalu ili stranici. No mogu se usporediti funkcije i efekti tradicionalnih i online medija. Poznata McLuhanova sentenca "Medij je poruka" i tradicionalna podjela medijskih uloga – radio najavljuje događaj, televizija ga prenosi, a novine pojašnjavaju, odrednice su načina novinarskog rada u medijima. Radijska produkcija oslonjena je na zvuk i govor, televizijska na sliku, dok je novinska determinirana tekstom i fotografijom. Novinar u tradicionalnim medijima ima unaprijed zadane forme izražavanja, prethodno definirane elemente žurnalističkog izraza, koje ne može mijenjati. Može ih samo više ili manje uspješno koristiti. Doduše, televizija pruža nešto više mogućnosti medijskog izraza, međutim, s druge strane, ograničena je percepcijom publike, čiju pažnju pobuđuje zvuk, ali je slika ta koja je drži. Zbog pojednostavljenog komunikacijskog odnosa između TV novinara i publike, u kojem je sve očigledno, vidljivo, jasno, provjerljivo, pa čak i uz mogućnosti ponovljenog i usporenog vraćanja snimka, zumiranja detalja, dakle zbog tog pojednostavljenog odnosa očiglednosti TV

slike smatra se da gledanje televizije iziskuje najmanji intelektualni napor. Zbog toga se, dalje, smatra da televizija ima najjači utjecaj, ali među najneobrazovanijim slojevima medijskih konzumenata, onih koji ne problematiziraju mnogo, koji nisu skeptični, ne traže drugačija mišljenja i dokaze, koji "vjeruju svojim očima", koji su sigurni u ono što su vidjeli, a to je tačno jer je prikazano na televiziji. Svojim komunikacijskim mogućnostima televizija je stvorila publiku (pravo)vjernika, ali i razvila metode i tehnike propagande, manipulacije i mobilizacije masa.

Za razliku od novinarstva u tradicionalnim medijima, publiciranje na webu određeno je konvergencijom medija i interakcijom s publikom, zbog čega online novinar ili publicist na webu mora voditi računa o komunikacijskim mogućnostima svih medija, ali i specifičnostima weba: idejama, riječima, dizajnu, strukturi priče, fotografiji, audio i video sadržajima, interaktivnosti odnosno reakcijama publike i ocjenjivanju online priče ili web publiciranja. To je suštinska razlika i prednost online novinarstva u odnosu na tradicionalno. Zbog potpunije komunikabilnosti weba moglo bi se definirati pravilo korištenja komunikacijskih potencijala: tekst se koristi za objašnjavanje, multimedija za pokazivanje, a interaktivnost za razjašnjavanje i dokazivanje, odnosno kreativno mobiliziranje publike. U obilju informacija na webu moguće je koristiti nekoliko vrsta pretraživanja:

1. Surfanje ili pretraživanje uz pomoć tražilica,
2. Online pretraživanje uz pomoć tagova, srodnih pojmova, povezanih informacija ili ključnih riječi,
3. Pretraživanje arhiva online medija, odnosno online novinske dokumentacije,
4. Pretraživanje javnih dokumentacija koje su online,
5. Pretraživanje osobnih baza podataka (*bookmarks, preferences*).

U bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja dominiraju tehnike pretraživanja pomoću tražilica, pomoću ključnih riječi, povezanih informacija i tagova. Pretraživanje javnih dokumentacija je manje zastupljeno zbog toga što su još uvijek rijetke javne dokumentacije koje su online. O tehnikama pretraživanja ovisi uspješnost u pronalaženju sadržaja, ali njihova konzumacija ovisi o kvaliteti sadržaja, odnosno njihovoj autentičnosti, originalnosti i specifičnosti. Mark Deuze određuje dobar online žurnalizam kroz sadržaj online novinskih publikacija koje moraju imati sljedeće:

- "1. Originalan sadržaj (koji se postiže kombiniranjem tehnika izvještavanja i analize, lokalnih informacija, upućivanjem na referentne materijale i izvore, online, nelinearnim stilom saopćavanja, dodavanjem originalnih dokumenata i navođenjem linkova ka izvorima),
2. Fotožurnalizam,
3. Arhivu dostupnu za pretraživanje,

4. Participaciju publike (kroz online čitateljske diskusije i konferencijske/chat sesije),
5. Nivo e sadržaja,
6. Navigacione alate jednostavne za korištenje,
7. Elektronske poruke/bulletin board,
8. Konvergenciju medija, i
9. Opcije za korištenje" (Deuze, 1998).¹²⁴

Većina bosanskohercegovačkih web stranica i portala ne sadrži sve navedene elemente, što se može smatrati ozbiljnim nedostatkom. No, kako je broj korisnika Interneta u Bosni i Hercegovini u porastu, i kako je kultura web komuniciranja u razvoju, za očekivati je sadržajnije i potpunije web stranice i portale. To će s jedne strane inicirati vlasnici i urednici web portala s ciljem privlačenja većeg broja korisnika, i s tim u vezi većih marketinških efekata, odnosno veće zarade. S druge strane, s razvojem kulture komuniciranja na webu korisnici će imati sve više zahtjeva za konzumacijom ne samo različitih nego i količinski većeg broja informacija. Sadržaji web stranica i portala moraju se konstantno dopunjavati, grafički redizajnirati, i biti u funkciji olakšanog pristupa korisnika i njihovog većeg i kreativnog konzumiranja informacija. Jer, poznato je da korisnici weba brzo prelijeću pogledom preko sadržaja web stranica i portala u potrazi za informacijama i da se zadržavaju na stranici samo ako su pronašli ono što ih zanima. No, sistem *hiperlinkova* omogućava im daljnje traganje za informacijama kroz cijeli web. Prema tome, web stranice i portali imaju imperativ konstantnog razvoja, mijenjanja i prilagođavanja interesima korisnika, ili, jednostavno, gašenje ako ne zadovoljavaju informacijsku glad svojih konzumenata.

Interaktivnost web medija

Svi mediji masovnih komunikacija imaju viši ili manji stupanj interaktivnosti, koja je u središtu razvoja i međuovisnosti tehnologije i društva, odnosno komunikacijskih mogućnosti medija i potreba ljudi. Ako je komunikacija centralni fenomen kulture, onda je interaktivnost ključna odrednica, suština komunikacije. U tradicionalnim medijima masovnih komunikacija stupanj interaktivnosti uglavnom je nizak. Najizraženije je to u printanim medijima: novinama, magazinima, časopisima, gdje su uglavnom reakcije čitateljstva prostorno i vremenski limitirane. Prostorna ograničenja odnose se na veličinu rubrika predviđenih za pisma čitatelja, ili, još rjeđe – stranica na kojima se objavljuju reakcije na prethodno objavljene novinske tekstove i komentare. Vremenska ograničenja tiču se periodike izlaženja, i najmanja su u dnevnim izdanjima, u kojima, u najboljem slučaju, na reakciju čitateljstva treba čekati 24 sata, dok su znatno veća u sedmičnicima, ili još više u mjesečnim ili periodičnim izdanjima časopisa, u kojima

¹²⁴ Izvor: First Monday: (http://firstmonday.org/issues/issue3_12/deuze).

se reakcija čitateljstva, u najboljem slučaju, može objaviti tek u narednom broju. Česti su slučajevi da u mjesečnicima ili periodičnim časopisima uopće nema rubrike za reakcije čitateljstva. Zbog niskog stupnja interaktivnosti u tradicionalnim medijima izveden je zaključak da oni funkcioniraju na principu koncentracije inteligencije na jednom mjestu – u medijskom centru. "Emitovana televizija je primjer medija u kojem se cijela inteligencija nalazi u polaznoj tački. Predajnik određuje sve, a prijemnik samo prima ono što stiže do njega... Primjerak novina se takođe proizvodi sa čitavom svojom inteligencijom u predajniku" (Negroponte, 1998: 24/25). Web funkcionira na potpuno drugačijem principu – negaciji monopola na informaciju i raspodjeli inteligencije. Umjesto diseminacije iz jednog centra prema masi prijemnika, web je povezao sve sudionike u komunikaciji na principu istih mogućnosti i jednakopravnosti u komunikaciji, bez unaprijed određenih uloga, već sa dualnošću i naizmjeničnošću uloga – pošiljaoca i primatelja informacija. "Interaktivnost je omogućila raspodjelu inteligencije između predajnika i prijemnika i time izborila viši stupanj međuovisnosti i ravnopravnosti između komunikatora i komunikanta" (Osmančević, 2003: 128).

Mark Deuze (2001) smatra da se u okviru Interneta odnosno weba mogu razlikovati tri vrste interaktivnosti: navigaciona, funkcionalna i prilagodljiva. Navigaciona interaktivnost ostvaruje se opcijama kretanja kroz *site* i posjeduju je sve web stranice i portali. Funkcionalna interaktivnost ostvaruje se posredstvom linkova, *bulletin boarda* i diskusionih lista, i takođe je široko rasprostranjen oblik interaktivnosti. Prilagodljiva interaktivnost je sofisticiraniji oblik interaktivnosti koji omogućava prilagođavanje sadržaja web stranice potrebama korisnika na višoj razini.

Interaktivnost weba omogućila je do sada najveću komunikacijsku povezanost komunikatora i komunikanta, onoga koji producira informacije i onoga ko ih konzumira. Koncept korisnika kao suradnika, koautora, odnosno sukreatora informacija, neki komunikolozi¹²⁵ već su nazvali *prosumer*¹²⁶. Osim povišene interakcije komunikatora i komunikanta, web je omogućio i višu interaktivnost samih komunicanata, čime je teoriju o heterogenoj i disperziranoj publici učinio anahronom. Nizak stupanj interaktivnosti tradicionalnih mas-medija proizveo je linearnu komunikaciju mas-medija spram publike, a publiku disperzirao do atomiziranih pojedinaca, heterogenog sastava, bez ikakve ili sa neznatnom interakcijom. Web je omogućio interakciju samih konzumenata informacije, što je omogućilo demokratskost komunikacije, koja nije više inicirana, usmjeravana, kontrolirana i manipulirana iz monopolskih komunikacijskih centara – tradicionalnih mas-medija. Konzumiranje informacija na webu vođeno je potrebama i komunikacijskim aktivizmom publike. Mike Ward zapaža sljedeće razine interaktivnosti na webu:

- "Interakcija konzumenta s *producerom*, najočigledniji primjer je kada čitatelj šalje novinaru e-mail sa svojim viđenjem onoga što je objavljeno, ili davanjem daljnjih informacija,

¹²⁵ Alvin Toffler objašnjava fenomen prosumera kao "dobrovoljno navođenje konzumenta u produkciju". Navedeno prema Mark Deuze, *Towards Professional Participatory Storytelling in Journalism and Advertising*. Izvor: first Monday: (<http://www.uic.edu/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/1257/1177>).

¹²⁶ Producer/consumer - proizvođač, producent/korisnik (op. E. O.).

- Korisnik je u interakciji s korisnikom informacija, naprimjer koristeći komentare koji omogućavaju čitateljima da razmjenjuju viđenja i informacije; to može omogućiti različite strukture i perspektive za priču, i
- Korisnik može postati *producer* – kao što se online medij razvija, neki od glasova izvana postaju mnogo autoritativniji i povjerljiviji, praveći razmjenu s glavnim sadržajem" (Ward, 2002: 24).

Sve tri razine interakcijske razmjene u okviru weba od iznimne su važnosti za demokraciju javne komunikacije, isvetri razine prisutne su u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja, iako ne u jednakoj mjeri. Interakcija korisnik – korisnik najprisutniji je oblik komunikacijske razmjene u online komunikaciji u Bosni i Hercegovini. To se može objasniti izostankom demokratske tradicije u našoj kulturi komuniciranja, koja još uvijek sprječava čitatelja da ravnopravno komunicira sa donedavnim "društveno-političkim radnikom"¹²⁷ – novinarom. Komunikacija među korisnicima web informacija najprisutniji je oblik interakcije, koja je poticana teritorijalnim, ideološkim, etničkim, religijskim, zapravo kulturološkim razlikama u najširem smislu riječi. Nažalost, razlike u multikulturalnoj sredini kakva je Bosna i Hercegovina nerijetko se od svojih demokratskih potencijala pretvaraju u nedemokratsku komunikacijsku stvarnost, koja ne priznaje i ne poštuje drugo i drugačije. Vidljivo je to i u žučnim polemikama, prepunim ideološke, etničke, pa čak i religijske isključivosti. No, za očekivati je da će vremenom, s rastom kvantiteta komunikacije odnosno rasprave o svim aktualnim pitanjima, razvojem kulture komuniciranja, isključivosti i nedemokraciji biti sve manje, a tolerancije i demokraciji sve više. "Interaktivnost Internet komunikacije u funkciji je poticanja javnog diskursa o relevantnim pitanjima bilo lokalne ili globalne zajednice i, konačno, u funkciji demokratizacije kako tradicionalnih masovnih medija tako i društva u cjelini" (Osmančević, 2003: 130/131). Web ima mogućnosti da bude centralni medij demokratizacije komunikacije, posebno ima li se u vidu nerazvijenost printanih i etničku i ideološku pristrasnost elektronskih medija u etnički parcijaliziranoj, latentnoj javnosti Bosne i Hercegovine.

Važnost interaktivnosti web komunikacije za kolektivitet, za zajednicu, dakle, osim sociološkog, razmatrana je i sa psihološkog stajališta, odnosno kao važno pitanje uspostave, mijenjanja i razvoja identiteta pojedinca. "Interakcija sa ekranom nije nešto što mi znamo u vezi s televizijom. To je srce i duša onoga što čini online komunikaciju tako moćnom. I onda kada možeš imati stotine e-mail adresa, IRC identitete, nadimke, imaš mogućnost ostati skriven i ne biti nađen kad si u interakciji" (Gjurak, 2004: 31). Laura J. Gjurar navodi sljedeće posljedice interaktivnosti i anonimnosti na webu:

- "Promjenu spolnosti i identiteta: kad možeš biti interaktivan i imati više identiteta, onda imaš šansu za eksperimentiranje, donekle pokušati osjetiti kako je biti drugačijeg spola ili potpuno druga osoba sve zajedno.

¹²⁷ U bivšem, socijalističkom, jednopartijskom sistemu novinar je tretiran kao društveno-politički radnik, što ga je svrstavalo uz partiju na vlasti (SKJ). To je, naravno, u skladu sa Lenjinovim konceptom "štampe kao organa partije", a samim tim i novinara kao društveno-političkog odnosno partijskog radnika (op. E. O.).

- Vlasništvo: teško je znati ko šta posjeduje, ili ko je šta rekao, kada autor neke mail poruke ili web stranice može u potpunosti biti anonimn.
- *Flaming*¹²⁸: lako je reći nešto ružno kada si skriven ispod maske neke nepronalažive e-mail adrese.
- Odgovaranje: iznenađujuće, obični ljudi mogu odgovarati kompanijama ili medijskim mrežama. I ako niko ne odgovara, onda neke osobe mogu, umjesto čekanja na odgovor, postaviti svoje web stranice.
- Privatnost: možeš se osjećati anonimno na ekranu, ali internetska tehnologija (posebno web i e-trgovina) omogućava lako vlasnicima web stranica da tragaju za onim šta radiš, kada šta radiš, koliko trošiš i sl." (Gjurak, 2004: 31)

Nekadašnji vodeći kolumnist magazina *Hot Wired* i producent *CBS Newsa* – Jon Katz definira interaktivnost iz svog novinarskog iskustvenog polja, kao najveću razliku između tradicionalnih i online medija: "Najveća razlika između online novinarstva i tradicionalnih medija, vjerujem, jest interaktivnost. Online, pišem i sakupljam priče u sredini gdje su ljudi involvirani više od mene. Tu je potpun osjećaj *feedbacka* i sklonosti da se razmotre drugačija mišljenja. To je način da se piše o tehnologiji na značajan i neprijeteći način."¹²⁹ U bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja, nažalost, još uvijek ne postoji željeni nivo tolerancije i razumijevanja za drugo i drugačije. Zapravo, još uvijek nije primjetna spremnost da se razmotre, a kamoli prihvate drugačija mišljenja. Podijeljenosti iz realnog prostora prenose se u virtualni prostor web komunikacije, i to je jedna od osobitosti bosanskohercegovačke kulture web komuniciranja.

Jezik online i tradicionalnih medija

"Govorni jezik je prirodan. Pisanje je vještačko" (Boardman, 2005: 5). Ovaj Boardmanov jezgroviti zaključak formuliran je zapravo mnogo prije, doduše u drugačijim i odvojenim iskazima Benjamina Leeja Whorfa i Jacka Goodyja: "Govor je čovjekova najbolja predstava. To je njegov vlastiti 'čin' na pozornici evolucije, u kome on, ispred kulisa vasiona, zaista 'igra svoju ulogu'. Ali čini se da bogovi u gledalištu opažaju da je redoslijed kojim ovaj zadivljujući skup čovjekovih majstorija stiže do velike kulminacije predstave ukraden – iz univerzuma" (Lee Whorf, 1956). "Pojam prikazivanja zvuka grafičkim simbolom po sebi je tako zapanjujući skok imaginacije da nije važno to što se on zbio relativno kasno u ljudskoj povijesti, već činjenica da se uopće zbio" (Goody, 1972: 38).

Naglašavanjem različitosti između govorenja i pisanja Boardman nas upućuje da pismo mora biti posredovano makar i najprimitivnijom tehnologijom da bi se

¹²⁸ **Flaming** je žučna rasprava i ponekad uvrjedljiva razmjena poruka u chatu i drugim formama internetske komunikacije (op. E. O.).

¹²⁹ Izvor: Freedom forum: (<http://freedomforum.org/technology/katzcolumns.asp>).

prenijelo od pošiljaoca do odredišta, za razliku od govora, čiji je medij glas i koji u međusobnoj komunikaciji ne zahtijeva nikakvu tehnologiju prijenosa. Historijski gledano, bilo da je riječ o pisanju na papirusu, glinenim pločama, tiskano istočnjačkim tiskarskim strojem sa pokretnim drvenim slovima, ili Gutenbergovim olovnim odlivcima, modernim rotacijama, ili elektronski publicirano na webu, pisanje je uvijek tehnološki determinirano.

Govorni jezik u informativnim programima tradicionalnih elektronskih medija – radiju i televiziji, standardiziran je, jednostavan, logičan, razumljiv najširoj publici, različitih spolnih, dobni, obrazovnih, etničkih, religijskih i drugih karakteristika. Jednostavnost govora u osnovi je prihvatljivosti i popularnosti radija i televizije. Jednostavnost u govoru nije lako postići. Tom se idealu govorne komunikacije težilo od prvih oblika mišljenja – mitotvorstva, u tzv. mitskom dobu. Kasnije, u staroj Atini, period od 6. do 4. stoljeća p.n.e. vrijeme je u kojem je javno komuniciranje bilo način državnog i društvenog života, stjecanja afirmacije i uvjet napretka. U tom vremenu svoju oratorsku slavu stekli su čuveni govornici: Empedoklo, Perikle, Demosten, Solon, Klisten, Temistoklo, Kimon, Likurg, Hiperid, Lizijas... Važnost govorništva u Rimskom carstvu i utjecaj govornika na društveni život najjasnije je izražena u čuvenoj Ciceronovoj izreci: "Dvije su osobine koje čovjeku pribavljaju najveći ugled: besjedništvo i ratna vještina." Govornici – Menenije Agripa, Mark Macelo i Koton, Ciceron, Cezar, Antonije, Klaudije, Fabije, Scipion, braća Grasi, Katilina... bili su u svoje vrijeme jednako slavni kao i imperatori, a čini se i bolje upamćeni od njih – upravo zbog svojih govorničkih sentenci. Do danas, preduvjet svake značajnije društvene akcije bio je harizmatičan govornik. U savremenom medijskom svijetu vještina govorništva najprimjetnija je u elektronskim audiovizualnim komunikacijama, svojevrsnoj tradicionalnomedijskoj agori, gdje se govornici – bilo da su to medijski profesionalci, političari, edukatori, zabavljači ili muzičari, uvijek natječu za pažnju i naklonost gledateljske publike. Ima li za to boljeg načina od govora, bilo da je unaprijed pripremljen i pažljivo podešen baš za tu priliku, ili da je nepripremljen, spontan, nepredvidiv?

Sa pojavom Interneta započinje proces globalizacije komunikacije u kojemu je, zbog jezičkih barijera, važnost tradicionalnog govorništva zasjenjena živom slikom, medijskim događajem, senzacijom, spektaklom... No, zahvaljujući konvergenciji, odnosno mogućnosti objedinjavanja različitih medijskih sadržaja, uz korištenje snage fotografije, živih slika i tekstualnih naglašivača (naslova, pojašnjenja, linkova), modificirano govorništvo, prilagođeno i obogaćeno sadržajima novih medija komunikacije, zadobija novo značenje i novu komunikacijsku dimenziju.

Komentirajući Vregove zaključke u vezi sa globalnošću komunikacije, Jlenka Voćkić-Avdagić (2002: 55) ističe da "jezik globalnog komunikacijskog diskursa je jezik komuniciranja s općom javnošću koja ima svoj način razmišljanja i života, svoje norme i standarde života. Na ovoj ravni komunikacije upotrebljavaju se jezični izrazi koji su adekvatni jeziku opće javnosti, običnih ljudi".

Za razliku od globalnog komunikacijskog diskursa, na nacionalnoj, tačnije međunarodnoj razini, mogu se uočiti jezička odstupanja sa višestruko negativnim posljedicama po društvo: "Politički korektan govor je lingvistički hendikep dejtonske-postdejtonske države. Etnička i entitetska lingvistika izgradile su moćni vokabular dejtonske citadele koji pokreće tu birokratsku mašineriju, reproducira je i multiplicira njen smisao među ljudima koji stanuju u Bosni. Na taj način, jezik, kojeg objektivno nema, proizvodi zemlju koje nema, a samo to nemanje omogućuje protagonistima dejtonske Bosne da se imaju za sebe, i to tako da stvarno misle kako se po sebi imaju za sebe. Novoj, primitivnoj dejtonskoj buržoaziji, potreban je jezik bez porijekla u vrlini bezinteresnog bosanskog patriotizma, onaj jezik koji besmislu hiperbirokratske, po svemu, lude države, pozajmljuje, navlači vrline smisla" (Ćurak, 2004: 57).¹³⁰

Analizirajući govor mržnje u medijima u Srbiji u periodu 1987-1991., Velimir Ćurgus Kazimir o jeziku tih medija zaključuje: "To je jezik koliko otkrivački, u smislu novih, do tada prikrivanih tema, poput fizičke ugroženosti srpskog naroda na Kosovu, u Bosni i Hercegovini ili Hrvatskoj, pa do njegove neravnopravnosti u Sloveniji ili Makedoniji, ali i jezik koji isključuje sve dileme, u kojem su isključene sve retoričke figure koje ostavljaju mogućnost za alternativu, kompromis ili izvesnu distancu. Sve je svedeno na zaključak tipa: 'ovako ili nikako'. Tu čak i nije potrebna nekakva iznijansirana argumentacija" (Ćurgus Kazimir, 1997: 139/140).

Devijacije i nepreciznosti u jeziku medija poslijeratne Bosne i Hercegovine uočava i Abdulah Sidran: "Jezik na Federalnoj televiziji je proustaški. Oni misle da je hrvatski, ali je daleko od hrvatskog. Pravopis u našem novinstvu je nepravilan. U jednim se novinama vide imena etimološki napisana, a onda fonetski. Ispravno je pisati i fonetski i etimološki, a ako to ne radimo onda naš nepismeni narod još više činimo nepismenijim."¹³¹

Oštro polemizirajući sa Sidranom, Ivan Lovrenović, u članku *Krokodilske suze za Hrvatima*, objavljenom u magazinu BH Dani, u antrfileu – nadnaslova *Akademikov jezik*, dovodi u vezu s naslovom *Sidranova političku gadost*, ovako odgovara na Sidranove tvrdnje: "...kako jezik može biti proustaški? Jedino ako bi bio jezik kojim se afirmiraju i propagiraju ustaški ideološki, politički, kulturni, državni ciljevi i programi. Ima li toga u programima i emisijama Federalne televizije? Na noge se, butum državni, entitetski, kantonalni tužitelji, policije, sudovi! Ili to akademik i pjesnik Abdulah Sidran hoće reći da su mu neke riječi i izrazi koje katkad čuje s Federalne televizije – proustaški. Ali, ako je tako, poima li uopće kakvu političku gadost, te kakvu opaku insinuaciju time izgovara?"¹³²

U polemici koja se razvila na stranicama naših sedmičnika sudjelovao je i filolog Nenad Filipović, dodatno argumentirajući Sidranove stavove: "Sidran je samo konstatovao jedan otužan, te kulturno i moralno-politički zabrinjavajući fenomen. Slušati spikere FTV-a iz reda hrvatskog naroda, ali ne samo njih, kako govore smiješnim i ružnim HTV-ovskim

¹³⁰ Dostupno i na webu:

(<http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=78282EC3-7CA2-420E-BCF8-7DC309F89ED4>).

¹³¹ Abdulah Sidran "Mi smo na ubrzanom putu nestanka Bošnjaka", intervju Dnevni avaz, br. 4191, Politički prilog Sedmica, 26. 5. 2007, str. 2.

¹³² Ivan Lovrenović, *Krokodilske suze za Hrvatima*, magazin BH Dani, broj 520, 1. 6. 2007.

akcentima, onim u kojima se prelijepa bosanska četvoakcenatska sistema svodi na patrljak od, u najboljem slučaju, dva akcenta, te slušati leksiku kojom se ti spikeri služe, doprinosi da svakome onom ko išta zna o jezičkom izričaju bosanskih Hrvata, postaje jasno kako takav spikeroidni idiom, ne da nema blage veze sa bosanskim jezikom uopšte, ne da to nije govor Bošnjakâ i Srbâ, nego je nešto milionima svjetlosnih godina udaljeno i od govora bosanskih Hrvata..."¹³³

U navedenim polemikama se jasno uočava da se jezik koristi u političke svrhe, odnosno da se kroz raspravu o jeziku nastoje ostvariti izvanjezički ciljevi, bilo da su oni etničko-nacionalni, ideologijsko-partijski, ili birokratsko-etatički. Tradicionalni mediji su vrlo važno, ako ne i najvažnije sredstvo za ostvarenje tih ciljeva. Potvrdu ovog stava nalazimo u problematiziranju odnosa jezika i nacije u članku Hanke Vajzović *Blago nacijama i teško narodu*, objavljenom u magazinu BH Dani: "*Suodnos jezika i nacije*, kojim je značajno obilježena ne samo ukupna savremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini već i različiti drugi segmenti u društvenim odnosima (pri čemu se jezik iskorištava kao sredstvo ostvarenja izvanjezičkih ciljeva), neizbježno se, u uzročno-posljedičnim vezama, prenosi i na *medije*. Njihova se povezanost ispoljava, u ovom slučaju, ne kao (komunikološki) logična korelacija jezika i medija, pa i (politološki) jezika i nacije, umjesto toga insistira se na posredovanju *jezika* u ostvarenju prava *nacije* na vlastite medije. Pritom se i jezik i mediji iskorištavaju, zapravo, kao oruđe u postizanju neostvarenih nacionalističkih ambicija nacionalnih lidera."

¹³⁴

Na području bivše Jugoslavije bilo je i previše zloupotreba jezika za ostvarenje nacionalnih, i još više nacionalističkih ciljeva i velikodržavnih projekata, i ta zloupotreba je počela latentno u intelektualnim krugovima, društvima lingvista, povjesničara, ili akademijama nauka i umjetnosti u bivšoj zajedničkoj nam domovini, a onda je, s njenim raspadom, eskalirala u nacionalistički poklič. U posljednja dva desetljeća na području bivše Jugoslavije jezik protagonista političkog života bio je zapravo jezik smrti za stotine hiljada ljudi, koji su najprije stradali od jezika, a tek kasnije od militarnih i paramilitarnih strojeva za ubijanje. Naravno, ne u smislu Miljkovićevog pjesničkog senzibiliteta – *Ubi me prejaka reč*¹³⁵ – već u puno brutalnijem i pogibelnijem – balkanskoratovskom smislu riječi i nedjela. Taj i takav jezik, mrziteljski, ubilački, primitivan, pogrdan, psovalački i dan-danas živi po zapadnobalkanskim parlamentima, a naročito u pritvorskim jedinicama i sudačkim salama Međunarodnog tribunala za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije u Haagu.

Takav jezik se često mogao čuti u prijenosima i izvještajima iz Haškog tribunala, i svaki put je imao različitu percepciju – od zgražavanja ljudi koji su žrtve rata ili

¹³³ Nenad Filipović, *Ivana Lovrenovića gad(d)dar-ija*, Slobodna Bosna, broj 551, 7. 6. 2007.

¹³⁴ Hanka Vajzović, *Blago nacijama i teško narodu*, magazin BH Dani, br. 607, 30. 1. 2009.

¹³⁵ Branko Miljković, pjesnik, esejist, prevoditelj i kritičar, pisao je pod utjecajem francuskih simbolista Valerija i Malarmea, te učenja starogrčkog filozofa Heraklita. Rođen u Nišu 1934., živio u Beogradu, a umro u Zagrebu 1961. godine pod nerazjašnjenim okolnostima, koje je službena verzija proglasila suicidom. Njegova poezija odražavala je njegovu opsjednutost verbalnim, odnosno komunikacijom, kontradikcijama, voljom za paradoksom. "Gotovo od samog početka njegovo pjevanje se vezuje za mišljenje, spaja znanje i upitanost, pronicanje i agoniju", zapisao je Muharem Pervić u pogovoru njegove knjige *Dok budeš pevao* (Rad, Beograd, 1984). U knjizi je objavljena i kratka pjesma *Epitaf*: "Ubi me prejaka reč". Branko Miljković je pjesnik iznimne komunikabilnosti, pjesnik komunikacije, ili poetski komunikolog, mračne heraklitovske mudrosti (op. E. O.).

osuđuju rat do vrednovanja takvog jezika kao dokaza mitomanske svijesti – junaštva i nacionalnog integriteta najpoznatijeg pronositelja mržnje i primitivizma u iskvarenom jeziku – Vojislava Šešelja.¹³⁶

O drastičnim primjerima kvarenja jezika i njegove političke zloupotrebe mogli bismo naći mnogo primjera u svakodnevnoj komunikacijskoj praksi zemalja bivše Jugoslavije. Mogli bismo ih rangirati po gradaciji devijantnosti, i nažalost uvijek bismo iznova mogli naći primjere koji po svojoj destruktivnosti i pogubnosti utjecaja na društvo nadilaze sve prethodne. Jezik svakodnevne političke komunikacije u zemljama bivše Jugoslavije, a naročito u Bosni i Hercegovini i Srbiji, radikalizira se, vulgarizira, kvari, i kao takav nalazi svoje mjesto u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija, kako na radiju i televiziji tako i u tabloidima, novinama i magazinima. Posljedice takve komunikacijske prakse su višestruko negativne: stvara se netrpeljivost, mržnja prema drugom i drugačijem, lideri postaju ne oni sa dobrim idejama i izgrađenim vrijednosnim sistemom, već destruktivci i primitivci, oni koji preziru drugo i drugačije, oni koji uspješnije mrže... Na djelu je masovna histerija primitivizma, destrukcije i mržnje, ne samo u printanim i elektronskim medijima u zemljama bivše Jugoslavije nego se ti negativni trendovi prenose i u web komunikaciju.¹³⁷

Jezik web stranica i portala je neujednačen, nestandardiziran i ovisan je o pokretačima i moderatorima, ali i korisnicima stranica. Jezik oficijelnih web stranica i portala instanci vlasti i vladinih institucija u Bosni i Hercegovini je standardiziran, birokratiziran, stereotipan i nezanimljiv. Jezik online medija u našoj zemlji je književni jezik, medijski standardiziran, razumljiv, i ne razlikuje se od jezika u tradicionalnim medijima. Jezik komentara i polemika korisnika web stranica i portala je, međutim, nestandardiziran, narodni, dinamičan, često zapaljiv, ponekad i jezik mržnje, i varira ovisno o pravilima korištenja. Ovisno o jeziku kojim se komunicira, te s tim u vezi definiranim pravilima korištenja, načinima moderiranja i administriranja, moguće je identificirati četiri vrste web portala i stranica:

- Prva vrsta portala su osmišljeni i dobro moderirani portali, kao što je portal *Dnevnog avaza*, na kome su unaprijed definirani uvjeti korištenja i predviđene

¹³⁶ "Služba prevoditelja u Haškom tribunalu ovih dana crveni zbog Šešelja! Svaka njegova riječ mora da bude precizno prevedena, a lider radikala ih je tijekom tjedna nemilice bombardirao mnogobrojnim izrazima iz bogatog srpskog rječnika. Glasu javnosti je potvrđeno da prevodioci u Tribunalu profesionalno obavljaju svoj posao i da su sudci i Tužiteljstvo čuli sve Šešeljeve izjave. To je njihova dužnost, pa iako je nekada neprijatno, oni moraju raditi. I ranije se događalo da svjedoci koriste pri opisu događaja rečenice koje su neprijatne za prevođenje, ali to je jednostavno posao kao i svaki drugi", prenijela je Glasu javnosti Aleksandra Milenov, predstavnik tajništva Tribunala u Beogradu. Iako je sudac Patrick Robinson više puta opominjao i prekidao Šešelja tijekom svjedočenja, svi u Srbiji su u direktnom prijenosu mogli čuti kako on uzvraća uvredama Geofreyu Niceu, a nije zaobišao ni glavnog tužitelja Carlu del Ponte..." Izvor: (www.index.hr, stranica posjećena 10. 9. 2005).

¹³⁷ Primjer jezika mržnje, etiketiranja i markiranja, pa čak i harange prema neistomišljenicima je web stranica Tuzlarije (www.tuzlarije.net), koja se finansira iz budžeta Općine Tuzla i koja bespogovorno zastupa stavove općinskog načelnika. Sve ono što je drugačije biva izloženo beskrupuloznoj diskreditaciji, ruglu, pa čak i pozivima na linč. Čak se i saopćenja institucija koje nisu po volji načelniku općine Tuzla i uredništvu Tuzlarija otvaraju za komentare, u kojima plaćeni i anonimni komentatori pozivaju na mržnju, progon, pa čak i ubistva. Vidjeti više na forumima i komentarima Tuzlarija u vrijeme kampanje za lokalne izbore septembra 2008. te pitanjima izgradnje stadiona Tušanj i zbivanja u FK Sloboda iz Tuzle (op. E. O.).

situacije u kojima se neće tolerirati jezik mržnje, netolerancija, vrijeđanje po rasnoj, vjerskoj, nacionalnoj, spolnoj ili bilo kojoj drugoj osnovi, te predviđene intervencije moderatora i administratora za svaku od mogućih situacija.¹³⁸

- Druga vrsta su web portali koji imaju definirana pravila, ali nedosljednu i neprofesionalnu moderaciju i administriranje, na kojima su pravila postavljena *pro forme*, dok se izljev mržnje, netolerancija, vrijeđanje i vulgarnosti toleriraju.¹³⁹
- Treća vrsta web stranica i portala su oskudno ili posve neregulirani i nemoderirani portali bez definiranih pravila korištenja¹⁴⁰, kakvih je danas sve manje zahvaljujući razvoju kulture komuniciranja na webu.
- Četvrta vrsta web stranica i portala su oni sa definiranim pravilima ponašanja na forumu, pa čak i forumskim bontonom, ali se tolerira, pa čak i podstiče necivilizirana komunikacija koja favorizira jednu opciju, a grubo diskreditira druge.¹⁴¹ Takve su stranice nacionalističkih organizacija i partija, raznih sekti i neformalnih grupa¹⁴², koje čak otvoreno pozivaju na mržnju i napade na drugo i drugačije.¹⁴³

¹³⁸ "Otvoreni forum portala Dnevni avaz je interaktivna platforma za razmjenu mišljenja, stavova i informacija svih registrovanih posjetilaca Forumu...Učestvovanjem u diskusijama na Forumu prihvaćate njegova jednostavna pravila korištenja, a koja se svode na uljudnu komunikaciju diskutanata uz međusobno uvažavanje prilikom dijaloga... Svako vrijeđanje na nacionalnoj, vjerskoj, rasnoj, spolnoj ili bilo kojoj drugoj osnovi povlači za sobom uskraćivanje pristupa Forumu, uz prethodnu opomenu ili bez nje." Izvor: Web portal Dnevnog avaza – Forumaska pravila i uređivačka politika foruma: (<http://www.dnevniavaz.ba/forum/viewtopic.php?f=80&t=2387>).

¹³⁹ Na web stranici Tuzlarije postavljena su pravila: "Klikom na 'Prihvatam pravila foruma' obavezujete se da nećete objavljivati uvredljive poruke po bilo kojoj osnovi – rasnoj, nacionalnoj, vjerskoj... Ne dopušta se objavljivanje vulgarnih, prijeteci poruka, etiketiranje, zadiranje u privatnost i svih ostalih koje nisu u skladu sa zakonom. Administratori i moderatori Forumu imaju pravo i obavezu uklanjati, editirati, premještati ili zatvarati teme koje nisu u skladu sa Pravilima foruma. Također imaju pravo editirati naslove tema, te prema potrebi brisati ili editirati problematične poruke. Ukoliko i sami uočite problematičnu poruku, slobodno je prijavite moderatoru. Svaka poruka je stav isključivo njenog autora i ne odražava stav vlasnika foruma i isti se ne može smatrati odgovornim za njihov sadržaj. "No, pravila ne poštuju moderator i administrator, već interveniraju u diskusijama koje odstupaju od monolitnosti mišljenja općinskog načelnika koji je favoriziran na forumu, a dozvoljavaju jezik mržnje, vrijeđanje, pa čak i harangu prema neistomišljenicima. Izvor: Tuzlarije: (<http://bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/forum/member.php?Action=Upis>).

¹⁴⁰ Jedan od rijetkih portala sa dominantno forumskim diskusijama, ali bez pravila korištenja, jest Zabavni portal Raja plus.com. Izvor: (<http://www.rajaplus.com/index.php>).

¹⁴¹ Na web stranici Srpskinacionalisti.com postavljena su i pravila ponašanja i forumski bonton. No, tendenciozno se promiče mržnja prema onima koji nisu Srbi, ili nisu srpski nacionalisti. Tako je u izborniku Blog postavljen sljedeći sadržaj:

"Хиџрет-дједо" 12. јануара 2009.

Не желивши ни по коју цену да заостану за Србима и Хрватима, нити да их копирају, босански муслимани, пардон, "Бошњаци", су створили свог омиљеног лика за Нову годину: "Хиџрет-дједо". Вест на прво читање неизбежно изазива подсмех. Али ако шалу оставимо по страни, схватамо да је "Хиџрет-дједо" слика и прилика бошњачке (назови) "нације": креатура настала као папазјанија ислама и (пост)модерног секуларизма, без икаквог историјског или културног упоришта, наметнуто од "виших ауторитета". "Хиџрет-дједо" је лик чији назив и одећа имају корене у исламу, а треба да симболизује прославу Нове године по календару насталом у хришћанској цивилизацији и то по секуларним обичајима. Може ли нормалан човек да нађе у овоме било какав смисао? Смисао, међутим, није битан. Битно је по сваку цену показати да ниси као они други и зато је "Хиџрет-дједо" управо симбол какав приличи бошњачкој "нацији".

Izvor: Srpskinacionalisti. Blog: (<http://blog.srpskinacionalisti.com/2009/01/хиџрет-дједо>).

¹⁴² Jedna forumaska diskusija koja zauzima vidno mjesto na početnoj strani sitea Srpskinacionalisti.com vulgarnim jezikom glorificira optuženika za ratne zločine Radovana Karadžića i diskreditira civiliziranost i međunarodnu pravdu: "Ko ne voli Dabic Rasu, neka pusi karu nasu", Izvor: Srpskinacionalisti. Forum: (<http://forum.srpskinacionalisti.com/viewtopic.php?t=19279>).

¹⁴³ "Tužilaštvo BiH je upoznato sa prenošenjem javnih poziva na džihad, objavljenim na jednom veb portalu iz Maoče kod Brčkog, koji su uputili Osama Bin Laden i njegov zamjenik Ajman al Zavahiri, te prati dešavanja u javnosti

U vezi s rezultatima istraživanja jezika koji se koristi u kulturi komuniciranja na bosanskohercegovačkim web stranicama i portalima, te usporedbom sa jezikom tradicionalnih medija masovnih komunikacija, moguće je zaključiti da je jezik tradicionalnih medija masovnih komunikacija standardiziran, književni jezik, dok je jezik web komuniciranja nestandardiziran, slobodan, često neknjiževan, žargonski, ali često i netolerantan, vulgaran, uvredljiv, pa čak i jezik mržnje i netrpeljivosti. To je moguće objasniti niskim stupnjem kulture komuniciranja u realnom životu, koja se u mogućnostima anonimne komunikacije na webu višestruko negativno manifestira.

Objektivnost i pristrasnost u online i tradicionalnim medijima

Objektivnost je proklamirani, ali nikada u potpunosti realizirani princip novinarstva, to je nedostignuti masmedijski ideal. Zapravo, objektivnost je jedan od temelja tradicionalnog novinarstva, ali i *brand name* tradicionalno medijske produkcije kojim ona nastupa pred publikom u namjeri da je omasovi komercijalizacijom i konzumacijom medijske produkcije. Priča o objektivnosti uvijek ide prije ponude masmedijskog proizvoda. Spoznaja o nerealiziranosti tog temeljnog principa novinarstva uglavnom stiže prekasno. U pravilu – nakon političkih, finansijskih, vojnih i drugih afera, kada se retroaktivno mogu sagledati uloge i efekti pojedinih medija, odnosno njihove produkcije. U vrijeme pred raspad bivše Jugoslavije, kada je proces disolucije državne zajednice na zapadnom Balkanu već bio započeo, kada su republički TV centri o istim događajima izvještavali različito, kada je informacionim prostorom zavladao potpuni *rašomon*, Savezno izvršno vijeće SFRJ i njegov tadašnji predsjednik Ante Marković pokrenuli su Yutel¹⁴⁴ – TV redakciju sa ciljem da ponudi objektivne informacije i napravi balans između ratnohušakačkog, promiloševićevskog TV Beograda i drugih TV centara bivše zajedničke države. Masmedijska publika već

i pojave vezane za ovaj slučaj, koje bi mogle imati elemente krivične odgovornosti." Ponovio je to jučer kratko za "San" Boris Grubešić, portparol Tužilaštva BiH. Naime, internetska stranica putvjernika.com, koju uređuju pripadnici mudžahedinske zajednice iz Gornje Maoče kod Brčkog, objavila je poruke Bin Ladena i Zavahirija u kojima muslimane pozivaju na napade na američke i izraelske ciljeve bilo gdje u svijetu. "Treba da pomognete vašu braću mudžahide da nastave džihad protiv neprijatelja u regionu, da nastave da ih iscrpljuju na ova dva fronta i na ostalim frontovima otvorenim protiv cionističko-krštaške koalicije i njihovih agenata u Palestini, Iraku, Afganistanu, Vaziristanu, islamskom Magrebu i Somaliji. Vama je obaveza da ih pomognete vašim imecima i životima", navodi Bin Laden. Al Zavahiri u svojoj poruci, koju prenosi internetski portal iz Maoče, pored ostalog kaže da protesti građana nisu dovoljna pomoć stanovnicima Palestine da bi se suočilo sa bombama. Internetski portal "putvjernika" uređuje neformalna mudžahedinska zajednica iz Gornje Maoče kod Brčkog. Njen je vođa Nusret Imamović, koji je nedavno u odgovorima na pitanje posjetilaca rekao kako samoubilački bombaški napadi nisu zabranjeni, ali da ih treba koristiti samo u specifičnim situacijama. Imamović je, prenose agencije, bezbjednosnim agencijama u BiH poznat po nasilničkom ponašanju i po nezakonitom otvaranju vjerske škole. Izvor: San, 22. 1. 2009. (www.san.ba).

¹⁴⁴ YUTEL (*izgovaranje*: jutel) jest televizijski dnevnik pokrenut s ciljem transformacije načina prijenosa vijesti i događaja u SFR Jugoslaviji i očuvanja jedinstva tadašnje države s obzirom na tadašnje realno stanje. Program je osnovan od Saveznog izvršnog vijeća SFRJ, a glavni lobist za njegovo formiranje bio je tadašnji premijer SFRJ Ante Marković. Urednici dnevnika bili su Goran Milić i Gordana Suša. Program je bio sa sjedištem u Beogradu, docnije je, s ciljem da informacije o aktualnim zbivanjima budu prenesene na vjerodostojniji način, s mjesta blisko mjestima događaja (Slovenija, Hrvatska, i potomje Bosna i Hercegovina) prenesen u Sarajevo. Program je emitiran u periodu od 1990. do 1992. godine, kada su granate sa srpskih položaja koje su sistematski razarale Sarajevo pogodile i uništile sjedište ove ustanove. Izvor: Wikipedia: (<http://bs.wikipedia.org/wiki/YUTEL>).

je bila zahvaćena nacionalističkom histerijom, mržnjom i ratnim pokličima, i Yutel, osim u Bosni i Hercegovini, nije imao brojniju publiku, niti je ostvario veći utjecaj. Šta se nakon tog pokušaja desilo sa novinarskom objektivnošću – opće je poznato. Koliko su pojedini, naročito elektronski mediji, u ratovima na području bivše Jugoslavije bili neobjektivni, i kakve su posljedice te neobjektivnosti, govore tragične bilanse ubijanja, progona, razaranja. To je, nažalost, još jedan od dokaza da se destrukcija najprije dogodi u javnoj komunikaciji i onda prenese u svaku poru života, iz koje opet ponovo isijava i vraća se u komunikaciju kao izvještaj sa ratišta, zgarišta, izbjegličke kolone, ili pogrebne povorke – ovaj put kao objektivna slika stvarnosti. Uglavnom izostane odgovor na pitanje koliko su novinari i mediji kreirali upravo takvu stvarnost?! Svi koji su bili svjedoci destruktivnog medijskog djelovanja na području bivše Jugoslavije, odnosno medijske pristrasnosti i ovisnosti, prije svega o Miloševićevom velikosrpskom projektu, još uvijek traže razloge zašto se u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju odustalo od procesuiranja novinara koji su širili mržnju i pozivali na rat?

Objektivnost nasuprot pristrasnosti vječni je izazov s kojim se svakodnevno suočavaju redakcije i novinari. Objektivnost i pristrasnost nisu apstraktne kategorije. Naprotiv, i jedno i drugo primjetno je u novinarskim tekstovima, ne samo od istraživača, medijskih analitičara i profesionalaca nego i od same publike. Između publike, s jedne, i novinara, s druge strane, stoji konkretni novinarski proizvod, tekst u novinama, prilog ili emisija u elektronskim medijima. Novinar je, osim odgovornosti prema publici i principima novinarstva, prije svega etike, odgovoran i svojim nadređenima, urednicima i vlasnicima medija. U tom odnosu naglašeno je pitanje *unutarnje slobode medija*. "Pojedinačni novinar, kojemu je to glavno zanimanje, član je hijerarhijski strukturirane organizacije s internom podjelom rada i uloga te odnosima s autoritetima, s pravilima i propisima, te njihovom kontrolom kojima podliježe i koje utječu na klimu duhovne proizvodnje" (Kunczik – Zipfel, 1998: 69).

Ovisnost o interesima kapitala i politike primjetna je kod vlasnika medija, u većoj ili manjoj mjeri, i uglavnom je vođena interesima profita. No, ovisnost o politici, ideologiji, političkim partijama ili liderima primjetna je i kod novinara, koji je kao pojedinac član medijske organizacije. Primjere odstupanja od profesionalnih i etičkih pravila, koja novinara vezuju za pojedine političke opcije, moguće je pronaći u svakom društvu, ali je ono različitog intenziteta u različitim kulturama i društvenim uređenjima, odnosno medijima. Zapravo pristrasnost u medijima i demokracija stoje u obrnutoj proporciji: što je više demokracije – to je pristrasnost i ovisnost novinara o političkim partijama manja, i obratno. Također, pristrasnost se različito manifestira u različitim vrstama medija.¹⁴⁵ Ovisnost novinara o političarima u našoj komunikacijskoj kulturi često se čak i ne skriva, kao što ni politički lideri ne kriju

¹⁴⁵ "Glede povezanosti stranačke sklonosti novinara i uređivačke politike njegove medijske organizacije, istraživanje Thomasa E. Pattersona i Wolfganga Donsbacha (1996) pokazalo je, međutim, razlike o zemlji i mediju. U europskom medijskom sustavu (istraživanje uključuje Italiju, Njemačku, Veliku Britaniju i Švedsku) povezanost je neznatno izraženija nego u SAD-u, gdje se takva veza gotovo nije mogla utvrditi. U Europi je takva povezanost uglavnom utvrđena kod vodećih nacionalnih novina, a rjeđe kod ostalih medija" (Kunczik – Zipfel, 1998: 70).

svoju intenciju za uspostavu kontrole nad medijima.¹⁴⁶ Nažalost, primjera novinarske ovisnosti o politici i političarima u Bosni i Hercegovini je i previše. Rijetki su primjeri novinarske objektivnosti i dosljednosti kakav je primjer kolumniste Oslobođenja i ratnog komentatora RTVFBiH Gojka Berića.

Pristrasnost u medijima u Bosni i Hercegovini izražena je u velikoj mjeri, sa neznatnim razlikama u printanim i elektronskim medijima. Analizom sadržaja vijesti u periodu 2006-2008. godine zapaženo je da Dnevni avaz kritički i uglavnom u negativnom kontekstu izvještava o izjavama i postupcima predsjednika SDP-a BiH – Zlatka Lagumdžije, zamjerajući mu autoritativno ponašanje, nedosljednost, manipulacije i njegovu opsjednutost vlašću. S druge strane, politika SDA je uglavnom afirmativno prikazivana, dok se lideri iz te stranke prikazuju i u pozitivnom i u negativnom kontekstu. Nasuprot Dnevnom avazu, Oslobođenje i magazin Slobodna Bosna uglavnom afirmativno pišu o SDP-u BiH i njenom lideru Lagumdžiji, dok o SDA i njenom rukovodstvu pišu uglavnom negativno. RTVFBiH o svim političkim liderima govori kritički, naročito onim iz SBiH, dok isključivo pozitivno izvještava o rukovodstvu SDP-a, i sasvim nekritički glorificira njenog lidera Zlatka Lagumdžiju. Pritom se pojedini novinari, bez obzira na to što je to u suprotnostima s misijom javnog emitera na kojem rade, otvoreno svrstavaju uz SDP, navijački priželjkuju dolazak na vlast SDP-a i njegovih kadrova, nekritički glorificirajući neke od partijskih članova.

Pristrasnost na principu bipolarnosti (*bad guys vs. good guys*) u konačnici ide na štetu čitateljske i gledateljske publike, odnosno konzumenata medija, koji su uskraćeni za objektivnu informaciju, bez puno mogućnosti da u tradicionalnim izdanjima i programima ovih medija reaguju. Time je mogućnost participacije gledateljstva u sadržajima tradicionalnih mas-medija svedena na minimum, a demokratičnost komunikacije znatno reducirana.

Interakcija i mogućnost *feedbacka* znatno je veća u online izdanjima tradicionalnih printanih medija, dok na web portalima tradicionalnih elektronskih medija ne postoji (primjer web stranice RTV-a FBiH). Dok u Federaciji BiH imamo izraženu pristrasnost u printanim i elektronskim medijima, tačnije dva suprotna medijska pogleda na aktualnu stvarnost i njene aktore, u Republici Srpskoj ovisnost medija o politici SNSD-a i njenog lidera Milorada Dodika je gotovo monolitna. Apologetski pristup u izvještavanju o Dodiku i SNSD-u primjetan je ne samo u programima RTRS-a nego i u napisima Nezavisnih novina i Glasa Srpske. Pritom vlasnik Nezavisnih novina – Željko Kopanja, naglašava svoj prijateljski odnos s predsjednikom Vlade RS-a. Nekritičku idilu remeti jedino magazin Stav, čiji glavni i odgovorni urednik Slobodan Vasković kritički izvještava o SNSD-u i Miloradu Dodiku za emisiju "Šezdeset minuta" RTV-a FBiH.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Najbolje to ilustriraju dva primjera, jedan ratni i jedan mirnodopski: U ratu u BiH, Stranka demokratske akcije je za direktora TV Federacije BiH postavila svoju istaknutu članicu Amilu Omersoftić, a pred posljednje lokalne izbore u našoj zemlji 2008. godine nositelj liste Narodne stranke radom za boljitak za općinu Novi Grad u Sarajevu bio je novinar TV Kantona Sarajevo Mujo Delibegović (op. E. O.).

¹⁴⁷ Aktualna medijska situacija u Republici Srpskoj neodoljivo podsjeća na plebiscitarnu podršku Josipu Brozu u prvim godinama SFRJ, i agitpropovsku parolu čije je autorstvo pripisano kolektivitetu – narodima i narodnostima bivše Jugoslavije: "Što je više kleveta i laži – Tito nam je miliji i draži" (op. E. O.).

Temeljne principe uređivačke politike medija, kako tradicionalnih tako i online, određuje vlasnik odnosno vlasnička struktura, s tom razlikom što u online medijima publika ima veće mogućnosti interakcije, a time i utjecaja, negoli u tradicionalnim. Zadaća javnih medija, čiji su osnivači najčešće parlamenti različitih država, jest da budu informativni servis građana. To znači da javni RTV servisi moraju pronaći, prilagoditi i diseminirati relevantne informacije, bitne za orijentaciju, društvene odnose i život građana u lokalnim, regionalnim zajednicama ili državama. Informacije javnih RTV servisa moraju biti tačne, precizne, blagovremene, provjerljive, izbalansirane, novinarski standardizirane, politički korektne, nepristrasne, bez dociranja, razumljive za najširu publiku. Tim idealima teži BHRT 1 iako realizaciju takvih uređivačkih principa onemogućavaju političari i politikanti iz oba bosanskohercegovačka entiteta. Mediji u privatnom vlasništvu nisu obavezni informacijski servirati najširu javnost, već su koncentrirani na ciljnu publiku, povećanje tiraža ili širenje gledanosti, ovisno o tome da li je riječ o printanim ili elektronskim medijima. Za razliku od tradicionalnih, u online medijima korisnici informacija, koristeći interaktivnost medija, mogu biti korektiv pristrasnosti i neobjektivnosti novinara. Kultura kritičkog konzumiranja informacija u online medijima u Bosni i Hercegovini – u početnoj je fazi razvoja. Ohrabruje veliki broj postova, komentara i diskusija na forumima znatnog broja portala. Ono što zabrinjava jeste pristrasnost korisnika informacija, odnosno posjetitelja portala, koji se vrlo često nekritički svrstavaju *pro et contra* određene ideje, stava, informacije, institucija, ali i pojedinaca. Nerijetko pokušaj diskusije završi u nekritičkom, navijačkom i diskreditirajućem stavu za neku opciju, a protiv neke druge, odnosno rasprava se vrlo često pretvori u argumentum ad hominem. Takvim ponašanjem i korisnici web portala pokazuju nezadovoljavajući stupanj kulture komuniciranja, odnosno nemogućnost da se izdignu iznad stereotipnog prosuđivanja, u kojem je važno znati uz koga si, ali ne i vagati argumente za i protiv. Nije dovoljno *a priori* se opredijeliti za nešto, ili protiv nečega, potrebno je imati što više činjenica sa kojima počinje proces mišljenja, donošenja sudova i zaključivanja, imati što više argumenata koji se stavljaju u ravan i vrjednuju. Za promociju kritičkog rasuđivanja, bez emocija, navijanja, jeftinog interesa, predrasuda i inata, potrebno je što više javnog govorenja o različitim aktualnim pitanjima. Pritom je, naravno, važno promovirati uvažavanje drugog i drugačijeg, toleranciju, spremnost na prihvatanje kritike, argumenata drugih ljudi, te animiranje sugovornika za konstruktivan dijalog, traženje rješenja, postizanje konsenzusa. Uloga medija je da promoviraju kulturu komunikacije, no s obzirom na nedovoljnu demokratičnost tradicionalnih mas-medija web komuniciranje ima mogućnosti da sve učesnike u svom komunikacijskom toku učini boljima – prihvatanjem civilizacijskih vrijednosti, demokratskih mogućnosti i kulture komuniciranja.

Uloga i značaj publike u online i tradicionalnim medijima

Publika je jedan od tri determinirajuća faktora uspješnosti novinarske produkcije i uredničke kreacije, zapaža Richard Chraig: "U novinarstvu, pisci i urednici razmišljaju o tri primarna entiteta kada pripremaju priče za publiciranje ili emitiranje. To su činjenice, medij i publika. Svaki kurs pisanja i uređivanja objasniti će onima koji se spremaju da postanu novinari kako da slože činjenice zajedno u priče, a predavanja na višem nivou često se bave posebnostima zanatskih priča za različite vrste medija. Za online novinare to može biti fatalna greška zato što online publika ima vlastite jedinstvene karakteristike" (Craig, 2005: 9). Nekoliko je vidljivih osobitosti online publike, argumentiranih praktično, ali i teorijski:

- Mnoga istraživanja publike pokazala su da je online publika mlađa od publike tradicionalnih medija, da je čine većinom muškarci, bolje obrazovani i bogatiji. Istraživanje Pew Research Centera iz 2002. godine pokazalo je da više od jedne trećine fakultetski obrazovanih (i 47 posto fakultetski obrazovanih ispod 30 godina starosti) pretražuju vijesti na webu najmanje jednom sedmično.¹⁴⁸ Studija je također pokazala da 34 posto ispitanika zarađuje 50.000 USD godišnje i također konzumira vijesti sa weba najmanje jednom sedmično. Ova istraživanja korespondiraju sa saznanjima o osobitostima korisnika Interneta, odnosno elitističkom karakteru virtualne javnosti u Bosni i Hercegovini koja ima obilježja nekadašnje literarne javnosti u velikim centrima Evrope na prijelazu iz srednjeg u novi vijek, ali i sa spoznajama o spolnoj i obrazovnoj strukturi: "Rezultati provedenih istraživanja pokazuju da u forumskim diskusijama više učestvuju muškarci nego žene (što se može objasniti tradicionalnom ulogom žene u bosanskohercegovačkom društvu) i što se ogleda u slobodnijem jeziku foruma i otvorenosti diskusija... Obrazovna struktura učesnika u forumskim diskusijama je heterogena. U ozbiljnim diskusijama učestvuju u najvećem broju studenti, kako oni koji studiraju na bh. univerzitetima tako i u inozemstvu, zatim srednjoškolci i zaposlene osobe" (Osmančević, 2003: 164/165).
- Publika online medija je izbirljivija i kolebljivija, pokazala su istraživanja web publike u Americi. Utvrđeno je da publika online medija konzumira i tradicionalne medije, ali više vjeruje online medijima, jer vijesti koje objavljuju tradicionalni mediji, najčešće su povod za provjeru njihove tačnosti u online medijima, odnosno za traganje za širim, pojašnjavajućim kontekstom informacija. Osim toga, publika online medija u stalnoj je potrazi za bržim i potpunijim izvorima informacija, odnosno portalima koji sadržavaju veliki broj informacija, ali i linkova, neophodnih za daljnje traženje vijesti. Konstatiran je fenomen posebne publike online medija, ljudi koji tragaju za činjenicama, mnogo više nego što to čini prosječan Amerikanac, koji ih provjeravaju u više različitih izvora. Takvu publiku nazvali su *News Junkies*.
- Web je stvorio posebnu kulturu komuniciranja i profilirao posebne slojeve i obilježja publike. Burdije ih naziva *fast-thinkers* (brzomisleći). Nova publika na webu nije

¹⁴⁸ Izvor: Pew Research Center, *Pew Internet and American Life Project*: (<http://www.people-press.org>).

publika u klasičnom poimanju publike tradicionalnih medija, koja je heterogena po sastavu, pasivna, anonimna i atomizirana do pojedinca – *komunikacijskog usamljenika* – kako ga je definirala jedna od tradicionalističkih komunikoloških teorija mas-medija.

- Publiku na webu ne čine pasivni konzumenti sadržaja. Taj naziv je prevaziđen i pogrešan. Tačniji naziv je da su to su zapravo korisnici weba i svih njegovih resursa, medija koji nije državni ili privatni, već njihov – korisnički. Korisnici weba su aktivni, oni ne samo da konzumiraju sadržaje na webu, oni ih stvaraju, i taj se odnos naziva kreativnim konzumiranjem informacija. Oni ne ostaju atomizirani. Naprotiv, oni se povezuju i tvore online zajednice u komunikacijskom *cyberspaceu*. Nakon kapitalizma, u vladavini netokracije, koja je već nastupila, korisnici weba su ne samo članovi online zajednica – oni su nova klasa u nastajanju – klasa konzumtarijata, kako to zapažaju Aleksander Bard i Jan Söderqvist.¹⁴⁹
- Za razliku od publike tradicionalnih medija, koja je kupovala gotov medijski proizvod (novine, isto kao i svaki drugi proizvod koji se plaća direktno, ili pretplatom – kao radijski i TV program koji se plaća indirektno – mjesečnim računom), korisnici weba plaćaju provajderu konekciju na Internet, dok im je većina web sadržaja besplatna. Čak i kada plaćaju pristup odnosno korištenje online medija, oni plaćaju nezavršen medijski proizvod, koji se stalno dopunjava novim vijestima, komentarima, diskusijama, blogovima, proizvod u čijem oblikovanju sudjeluju sami čitatelji odnosno korisnici online medija. Zapravo su pristupačnost, ekonomičnost, zanimljivost i stalna dostupnost osnovni razlozi širokog prihvatanja online medija od strane publike.
- Kako je tradicionalni medijski proizvod čvrsto strukturiran, prethodno osmišljen i realiziran od medijskih profesionalaca, on je, kao takav, nepromjenjiv, sa uglavnom malom mogućnošću *feedbacka*. Online medijski proizvod, čak i kada je pripremljen od medijskih profesionalaca, nije definiran kao konačna verzija teksta. Uz njega su različite mogućnosti trenutnog *feedbacka* kroz dopisivanje s autorom, komentiranje s drugim čitateljima, diskutiranje kroz forume, ili, iako rjeđe, mogućnost dopunjavanja pojedinih informacija.
- Konzumiranje informacija online medija nije *pravolinijsko nadiranje podataka*, kao što je to slučaj prilikom čitanja papirnatih izdanja novina. Nelinearnost u prezentiranju informacija, višestrukost izvora koji se nude korisnicima, linkovska povezanost sa sličnim informacijama, mogućnost arhivske pretrage po različitim kriterijima (pojmovno/hronološko/vremenskim) utjecala je na formiranje korisnika weba kao posebne vrste publike online medija, i to aktivne i kreativne korisničke zajednice koja, osim što ima mogućnost definiranja svojih potreba, kreiranja informacija i *feedbacka* koji je trenutčan, nikada ne prestaje. Time se publika online medija približava novinarima, briše nekadašnju čvrstu podjelu na komunikatora i komunikanta, stvarajući poseban komunikacijski odnos zasnovan na ravnopravnosti, interakciji i demokraciji u komunikaciji.

149 Aleksander Bard i Jan Söderqvist, *Netokracija, nova elita moći i život poslije kapitalizma*, Diferio, Zagreb, 2003.

- Publika tradicionalnih i online medija suštinski se razlikuje. Ključna odrednica njihove *differentiae specifficae* je interaktivnost. Tradicionalni mediji masovnih komunikacija zasnivaju svoje djelovanje na slaboj interaktivnosti publike. Vidljivo je to i u tradicionalnoj podjeli masmedijskih uloga, u kojoj radio najavljuje događaj, televizija ga prenosi, a štampa ga pojašnjava. U svim oblicima diseminacije tradicionalnih masmedijskih sadržaja publika je u većoj ili manjoj mjeri pasivna: kada prima informacije o ljudima i zbivanjima posredstvom radijskih valova, kada gleda TV program i sudjeluje u spektaklu živih slika, publika mas-medija ima obilježja klasične publike čija su čula ispunjena podražajima, ali reakcije pojedinca, grupe gledatelja ili publike rijetko stižu do proizvođača programa, i u pravilu slabo ili gotovo nikako u trenutku emitiranja radijskih i TV emisija. Za razliku od publike elektronskih medija, koja može konzumirati određene sadržaje u zajedništvu grupe, čitateljstvo novina u potpunosti je atomizirano. Novinski sadržaji konzumiraju se individualno i traže viši stupanj koncentracije nego konzumiranje radijskih, a posebno TV sadržaja. Poznato je da praćenje TV programa traži najmanje koncentracije i psihičkog napora, što je uvjetovalo stav da konzumiranje TV programa pasivizira, pa čak i ima višestruko štetne posljedice po aktivitet i mentalnu kondiciju gledatelja.
- Tradicionalni i online mediji različito se odnose prema publici. Mediji koji su u vlasništvu države, tzv. državni mediji, u većoj ili manjoj mjeri su transmisija vlasti i spram publike se odnose monopolistički, nadmoćno, jer posreduju informacije koje su u vlasništvu vlada ili autoritarnih režima. Uredništvima takvih medija više je stalo do dobrih odnosa s vladajućom strukturom nego do publike, jer u sistemu etatistički dirigiranog sistema javne komunikacije publika i ne može mnogo, osim da plaća pretplatu i pasivno prati sadržaje medija.
- U demokratskim sistemima, u kojima neovisni javni mediji posreduju komunikaciju između vlada i građana, odnos prema publici je proaktivan i sa više uvažavanja. Javni mediji nastoje odgonetnuti interes publike i spram njega profilirati sadržaje koje diseminiraju ili publiciraju. Svjesni da ovise o plaćanju pretplate na gledanje i slušanje TV i radijskih programa, elektronski mediji uvode publiku u program posredstvom anketa, glasanja, direktnog javljanja ili sudjelovanjem publike u studiju u polilogu o određenim pitanjima. Mogućnosti radija i televizije su velike, i one se uglavnom koriste. Ostaje pitanje da li se i koliko publika uvodi zbog principa *vox populi*, ili se publika zloupotrebljava radi stvaranja lažne slike o demokraciji vlasti i njenom služenju interesima građana? Da li se i koliko može utjecati na javljanja gledatelja u radio i TV emisijama, koliko se ona filtriraju i cenzuriraju, odnosno da li ih politika ili mediji mogu naručiti? Također, koliko se manipulira anketama i glasanjem publike u emisijama elektronskih medija, to jest da li se korištenjem neadekvatne metodologije i saopćavanjem nepotpunih podataka manipulira ispitivanjem javnog mišljenja, odnosno stvara lažna slika o aktualnim pitanjima i akterima aktualnih situacija? Anketama i istraživanjima online može se zamjeriti pojednostavljena i neadekvatna metodologija istraživanja, znatno rjeđe i

- izostanak tehničkih mehanizama kontrole, ali su uglavnom rezultati anketa i istraživanja transparentni i pregledni, odnosno jednostavno grafički prikazani.
- Kada je riječ o manipulaciji, moramo priznati da iste mogućnosti koje za stvaranje krive slike imaju tradicionalni mediji masovnih komunikacija ima i web. Međutim, razlika je u izostanku monopolske medijske djelatnosti koju ima neki od tradicionalnih medija, odnosno pluralnosti komunikacije na webu. Ako se u nekoj izjavi, nekoj vijesti, stavu, komentaru ili diskusiji na nekom web portalu ili stranici pojavi manipulacija, ona ne može dugo ostati bez odgovora. Vrlo brzo na istoj stranici, u istoj forumskoj diskusiji, o istoj temi mogu se javiti korisnici stranice i reagirati. Ako im je od administratora to onemogućeno, imaju na raspolaganju druge stranice, druge portale, pa čak i *blogove* na kojima mogu publicirati svoje stavove, polemizirati, demantirati... Upravo je u mogućnosti odgovora, i to gotovo trenutnog odgovora, sadržana suštinska razlika između tradicionalnih mas-medija i weba, odnosno hijerarhijske jednolinijske masmedijske komunikacije i pluralnosti komunikacije. Osim toga, na webu nijedna lokalna tema ne ostaje a priori lokalna, upravo zbog globalnosti komunikacije koja je karakteristična za web. Ljudi sa različitih strana svijeta mogu posjećivati sve portale i stranice na webu, inicirati teme za raspravu, saopćavati svoja mišljenja i opredjeljenja, polemizirati sa drugima, demantirati ih, a da pritom čak i ne otkriju svoj pravi identitet. Anonimnost komunikacije na webu pruža jednake šanse i za demokratičnost i za anarhičnost u komunikaciji, i za tačnost i za netačnost...

Budućnost web informiranja

Multimedijski informacioni tok, interaktivnost i demokratičnost ključne su karakteristike weba, koje mu u odnosu na tradicionalne medije masovnih komunikacija osiguravaju prestiž. Imajući u vidu dosadašnje efekte digitalizacije i konvergencije online medija, a naročito dovodeći to u vezu sa impresivnim tehnološkim napretkom u oblasti informacionih tehnologija i telekomunikacija, za očekivati je da je budućnost web informiranja upravo u spajanju društvenih djelatnosti i tehnoloških dostignuća globalne komunikacijske mreže – Interneta, a posebno njegovog najrazvijenijeg i najpopularnijeg medija – World Wide Web.

Tri oprečna shvaćanja u vezi sa budućim društvenim efektima informatizacije, sublimirana u sljedećim iskazima, kreću se od optimističkih, preko kritičkih, do radikalno pesimističkih predviđanja u vezi sa utjecajem informacionih tehnologija na društvo i društvene procese:

- "Pitanje informatizacije bosanskohercegovačkog društva, koje je *conditio sine qua non* sudjelovanja u globalnom komunikacijskom toku razmjene informacija, transfera znanja i tehnologija, zapravo je – u krajnjoj konzekvenci – pitanje njegovog daljnjeg razvoja i budućnosti naše zemlje... Informacione tehnologije

mogu doprinijeti boljoj informiranosti i razumijevanju među ljudima, rješavanju krupnih političkih pitanja i iznalaženju najboljih rješenja u infrastrukturi, ekonomiji, obrazovanju, zdravstvu, kulturi i svim drugim sferama života. U konačnici: informacione tehnologije mogu doprinijeti integraciji društva i države, uspješnom pozicioniranju Bosne i Hercegovine u evropskim integracijama i svjetskom tržištu" (Osmančević, 2002: 44).

- "Informacijska infrastruktura, koja se toliko potiče, zadovoljava malo društvenih potreba ili poslovnih zahtjeva. Istodobno, ona izravno ugrožava dragocjene dijelove našeg društva, među ostalima škole, knjižnice i socijalne ustanove" (Stoll, 1995).
- "Slično Ezopovom jeziku, Internet nosi u sebi ujedno i ono najbolje i ono najgore. Napredak se sastoji u komunikaciji skoro bez granica, a nevolja je u tome što će ovaj Titanik virtualne plovidbe jednog dana naići na santu leda. Kao plod 'tehno-sofističke' iluzije sa kraja hladnog rata, odnosno 'kraja Istorije', kibernetika mreže nad mrežama nije toliko tehnika nego sistem – tehno-sistem strateške komunikacije – koji nosi u sebi sistemski rizik, rizik jedne lančane reakcije kvarova, koja će se dogoditi čim se ostvari mondijalizacija" (Virilio, 2000: 106).

Bez obzira na različitosti u dosadašnjoj valorizaciji utjecaja informacionih tehnologija na društvo, a posebno na različitosti u predviđanjima budućnosti Interneta, moramo konstatirati nekoliko činjenica:

- Internet je više od milijardu ljudi povezo u zajedničku komunikacijsku zajednicu, učinio ih dostupnima i bližima.
- Internet je već proizveo promjene u našem ponašanju i djelovanju, prije svega u jeftinijem, bržem i efikasnijem načinu komunikacije, ali i korištenju informacija i znanja najvećeg resursa u povijesti ljudske komunikacije – World Wide Web.
- Informacione tehnologije se usavršavaju i konvergiraju u komunikacijskom sistemu koji ima sposobnost autokorekcije.
- Korisnici Interneta teško bi se mogli odreći svih komunikacijskih prednosti koje su postale dio svakodnevnog života.

Uzimajući u obzir Detweilerovu (1996) tvrdnju da je "Internet posljednje oruđe demokracije, on omogućava slobodu govora i ideja", mogli bismo zaključiti da će Internet i njegov najznačajniji i najveći medij – World Wide Web, stvaranjem javnosti *cyberspacea*, doprinijeti demokratizaciji zajednice u realnom prostoru, kao što su to učinile novine stvarajući literarnu javnost u 18. stoljeću. No, kao što je odranije poznato, nikada tehnologija sama ne dovodi do demokratskih promjena u ljudskom društvu. Ona može omogućiti neku aktivnost. Demokratizacija ljudske zajednice ipak ostaje uzvišen i trajan zadatak čovjeka. U ostvarenju tog cilja najvažnija je komunikacija, kako to opaža Jones: "Komunikacija u isti mah učvršćuje naš identitet i pridaje mu promjenljivost i pokretljivost. Ona to može jer omogućava samoizražavanje, ne samo izraz nego i artikulaciju, cirkulaciju i napokon prevazilaženje bića" (Jones, 2001: 46).

Komunikacija je sa Internetom dobila na značaju više negoli religija u srednjem vijeku, industrijska moć početkom novog doba, ili oružje i vojske u vrijeme hladnoratovske igre živaca. Na Internetu, komunikacija je dobila do sada neviđene mogućnosti ispoljavanja, veće nego u bilo kojem dosadašnjem mediju, kao što to futuristički konstatira Jones: "Internet uz pomoć komunikacije obećava jedan jedini sistem pomoću koga ćemo svi biti povezani i svi uzimati učešća, i otud sklonost da se on smatra potpunim procvatom participativne demokracije" (Jones, 2001: 51). No za ostvarenje ideala participativne demokracije, koja, između ostalog, podrazumijeva jednake mogućnosti sudjelovanja u raspravi, potpuno ostvarenje prava pojedinca da bira i da bude biran, potrebno je ispuniti niz preduvjeta. Prije svega, potrebna je politička edukacija, za čiji početak ne treba čekati punoljetnost građanina, već činiti da do punoljetnosti, odnosno prije uživanja glasačkog prava, građanin bude educiran i pripremljen da zna identificirati svoju poziciju, svoje interese, da ih može uskladiti sa kolektivnim interesima, bilo na lokalnoj ili nacionalnoj razini, te birati političke opcije i kandidate koji donose najbolje i najviše za sve. S tim u vezi, zapaženi su nedostaci obrazovnih sistema u razvijenim zemljama svijeta u vezi sa informatizacijom. Ti nedostaci još više su izraženi u tranzicijskim zemljama kakva je Bosna i Hercegovina: "Postoji obrazovna nepovezanost između komunikacijskih tehnologija koje se sve brže razvijaju i informacijskih resursa koji su dostupni javnosti, te sposobnosti javnosti da te resurse koristi – naš je obrazovni sustav, čini se, uglavnom nesvjestan sve šireg jaza između kompjutorski pismenih i nepismenih..." (McClure, 1994).

Saglašavajući se sa konstatacijom da tehnologija, sama po sebi, ne dovodi do demokratizacije, možemo zaključiti da budućnost weba ovisi o online zajednicama, odnosno o građanima *mreže (netizens)*.

Kada je riječ o budućnosti informativne djelatnosti na webu, odnosno međuovisnosti tehnologije i novinarstva, možemo konstatirati promjene u pristupu i samoj novinarskoj praksi:

- Web je omogućio novi pristup informativnoj djelatnosti time što ju je oslobodio stega isključive ovisnosti o liderima, partijama, ideologijama, državi, i omogućio svima koji su online da pokušaju biti novinari, u skladu sa opažanjem Johna Herberta: "Svako je novinar u digitalnom dobu" (Herbert, 2000: 3). Time je novinarska djelatnost demokratizirana, i novinar se od *društveno-političkog radnika* – što je bio u prošlom poretku, vratio svom statusu građanina, zapravo vratio se kući...
- Web informiranje stvorilo je novi pristup pisanju i uređivanju vijesti. Umjesto linearnog isporučivanja informacija, karakterističnog za tradicionalne mas-medije, *hipertekst* je omogućio nelinearnu komunikaciju, odnosno pisanje multidimenzionalnih priča, strukturiranih tako da se ne moraju čitati od početka do kraja, već se mogu čitati samo pojedini dijelovi, ili u kombinaciji onih najzanimljivijih. "Svaka priča publicirana online može biti čitana na mnogo načina, i sasvim kao što to čitatelj želi. Linkovi se grade na asocijacijama na ideje,

što je potpuno drugačiji pristup od načina na koji ih je tradicionalni žurnalizam sastavljao, logički i analitički" (Herbert, 2000: 2).

- Web je najveći resurs informacija, vijesti, zapravo je ogromna digitalna arhiva koja omogućava novinarima lakše traganje za podacima, pojmovima, činjenicama, izjavama, fotografijama, odnosno svim onim informacijama i dokumentima koji mogu biti od koristi u pripremi priče, ili mogu poslužiti kao citati. Ranije vrste arhiviranja, koje su prakticirale redakcije, zasnivale su se na sakupljanju i čuvanju informacija u materijaliziranoj formi novina, fotografija, snimaka, kaseta i traka, filmova, ili mikrofilmova. Digitalna forma pruža neusporedive mogućnosti bržeg i lakšeg pretraživanja arhivskih materijala. Web je, zapravo, jedna velika, živa arhiva, uvijek i svima dostupna.
- Web je onemogućio vlade i organizacije da manipuliraju informacijama i skrivaju ih od javnosti. Čak i ako to čine, to skrivanje ne može trajati predugo. Razlog tome je otvorenost i demokratičnost weba, koja omogućava svima da saopće što znaju, pitaju što ih zanima, iznesu stav, argumentiraju, polemiziraju na transparentan način. U dinamizmu web komuniciranja, gdje svi komuniciraju sa svima, to znači da se svaka informacija propituje, provjerava, opovrgava, dokazuje, i da ništa nije a priori tačno, ispravno, jedino. Pluralizam mišljenja i komunikacijski aktivizam ključni su argumenti za tvrdnju da je sve teže kriti informacije, odnosno njima manipulirati.
- Web je ubrzao novinarsku djelatnost i omogućio informiranje uz mogućnost dubljeg, pojašnjavajućeg konteksta, i puno brže nego u tradicionalnim medijima.
- Web je omogućio brži i potpuniji *feedback*, koji je od neprocjenjive vrijednosti novinarima za dobijanje informacije o prijemu njihovih priča kod korisnika Interneta, odnosno u online zajednici. To je omogućila interakcija, koja je na webu u svom punom efektu, kao nikada prije u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija.

Sva prethodna zapažanja u vezi sa promjenama koje je u novinarskoj djelatnosti već proizveo web daju nam za pravo da konstatiramo kako je budućnost web informiranja u demokratizaciji, pluralizmu mišljenja, participativnom novinarstvu i interakciji koje će sve više imati obilježja neprekinutog poliloga, a sve manje monopolske masmedijske aktivnosti.

III. DEMOKRATSKO KOMUNICIRANJE

Temelji demokratičnosti u komuniciranju

Američki komunikolog Frank Dance je sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća identificirao i sistematizirao više od 100 različitih definicija ljudske komunikacije (Wood, 2001: 22). Danas je još više definicija ljudske komunikacije, i bavljenje njima nije intencija ovoga rada, no valja usporediti nekoliko najznačajnijih, koje naglašavaju elemente demokratičnosti: Schram definira komuniciranje kao "uspostavljanje zajedništva jednog živog bića sa drugim", Maletzke kao "posredovanje značenja među živim bićima", dok Schaf tvrdi da "bez međusobnog sporazumijevanja ljudi, bez mogućnosti takvog sporazumijevanja društveni život ne bi bio moguć, a posebno bi nemoguć bio proces rada koji spada u temelje društvenog života". Marković uočava da komuniciranje omogućava pojedincu da "uspostavi komunikacijske kontakte sa drugim ljudima, da sa njima sarađuje u proizvodnji, materijalnoj i kulturnoj, da nadiđe granice svoje individualne svijesti i postane učesnik kolektivnih psihičkih zbivanja". Watzlawic sa suradnicima nalazi da je komuniciranje "*conditio sine qua non* ljudskog života i društvenog poretka". Vreg poima komuniciranje kao "suštinski element čovjekovog sporazumijevanja, kooperiranja i ukupnog djelovanja u društvu". Julia Wood, u skladu sa prethodno poznatim definicijama, komuniciranje određuje kao "sistemske procese u kojem ljudi međusobno djeluju, i sa simbolima i kroz simbole kreiraju i interpretiraju misli" (Wood, 2001: 22). Sve navedene definicije naglašavaju ključnu važnost komunikacije za razmjenu značenja, sporazumijevanje, socijalizaciju, društveni poredak i civilizacijsko uzdizanje kako pojedinaca tako i kolektiviteta, upravo kao što Vreg zaključuje: "Komunikacijska radnja je svjesno posezanje čovjeka u prirodu, u društveni život, predstavlja mijenjanje društvenih odnosa i svijeta" (Vreg, 1991: 21).

Različitost i brojnost definicija ljudske komunikacije ukazuje ne samo na složenost i sveobuhvatnost fenomena koji imamo za predmet istraživanja nego i na mnoštvo specijalističkih teorija i subdisciplina koje problematiziraju komunikaciju. Najveći broj spomenutih definicija fokusira ljudsku interakciju kao *conditio sine qua non*, nerijetko je i poistovjećujući sa komunikacijom. Upravo nam interakcija u komunikativnom procesu svjedoči o demokratičnosti, odnosno njen izostanak o nedemokratičnosti komunikacije.

Komunikacija je pokretač civilizacijskih i socijalizacijskih procesa i u osnovi je njihovog progressa. Direktno proporcionalno – izostanak ili devijacija u komunikaciji u osnovi su društvene regresije. S tim u vezi, ne iznenađuje suglasje komunikologa i povjesničara kako razvoj sistema komunikacije "predstavlja pravi motor ljudske historije" (Gozzini, 2001: 18).

Dosadašnja saznanja o ljudskom rodu i njegovoj historiji govore da je komunikacija imanentna čovjeku, ali ideali slobode i jednakopravnosti, demokratičnosti nisu

bezuovjetne odrednice ljudske prirode. Oni su ljudska tvorevina, ideali kojima je čovjek težio i još uvijek teži u pokušaju da sebe učini boljim. Njihova ostvarenja, s vremena na vrijeme, među najvećim su dostignućima naše civilizacije.

Od mitotvorstva, povijesno prvog načina mišljenja, pa sve do danas, kada pokušavamo proučavati svu kompleksnost međusobnog utjecaja i ovisnosti dostignutog stupnja civiliziranosti čovjeka sa tehnologijom, kao i utjecaja tehnologije na društvo i kulturu, tačnije komunikaciju kao centralni fenomen kulture, kao iskre svijetle težnje i borbe iznimnih pojedinaca i grupa za boljom, potpunijom, demokratičnijom komunikacijom. Nekima od njih posvetit ćemo dužnu, iako nikada dovoljnu pažnju u proučavanju njihovog doprinosa izgradnji slobodnije i demokratičnije komunikacije u ljudskoj zajednici tokom njene historije:

U jevrejskom monoteizmu, koji je označio raskid sa poimanjem svijeta drugih naroda drevnog Bliskog istoka, u odnosu čovjeka prema Bogu, koji je transcendentan, začeta je individualistička svijest: "...pojedinač je postao svestan svoje sopstvene ličnosti, moralne autonomije i lične vrednosti" (Perry, 2000: 18). Naravno da je to bilo važna civilizacijska tekovina i za razvoj antičkog grčkog društva, u kojem je mitopoetiku zamijenio racionalistički način gledanja na svijet, i u kojem je "politički život krenuo od tiranije ka razumnom eksperimentu demokracije" (Shiel, 1968: 5-6).

Ako je taj "eksperiment" uspijevao u dosadašnjoj historiji, onda svakako velike zasluge dugujemo starogrčkim filozofima koji su učinili hrabar iskorak od mitotvoračkog ka filozofskom načinu mišljenja. "Olimpijci, izmiješani sa smrtnicima, rađaju mitove, a tek mnogo kasnije, oko Hipokrata, i još kasnije, u Aleksandriji, javljaju se u suvremenozapadnom smislu dekadentni intelektualci koji se prvi odnose nervozno negativno spram svake vrste mitomanije" (Krlježa, 1989: 15).

Za razliku od mitotvorstva, u kome je sadržano jedinstvo mišljenja, jezika i stvarnosti, u filozofskom načinu mišljenja ove tri kategorije su odvojene i tek tako odvojene omogućile su kritičko preispitivanje odnosa između mišljenja, jezika i stvarnosti. Najveće zasluge u antičkom svijetu svakako pripadaju Aristotelu i Sokratu, koji su smatrali da je komunikacija najvažniji aspekt javnog života, proučavali je i podučavali. "U antičkoj Grčkoj, filozofi poput Aristotela i Sokrata smatrali su retoriku ključnom za građanski život" (Wood, 2001: 19).

Naročite zasluge za proučavanje i unaprjeđenje komunikacije pripadaju Sokratu (469-399. g. p.n.e), koji je poučavao i prakticirao retoriku po atinskim trgovima usprkos zabranama trideset tirana na čelu sa Kritijem. Ostajući dosljedan svom principu da njegov cilj u dijalozima nije da promijeni mišljenje svog sugovornika, već da ovaj sam promijeni istinu, Sokrat nije napravio kompromise ni kada je osuđen da kvari omladinu, ni kada mu je nuđena blaža kazna, pa čak ni pri samom kraju da pobjegne iz zatvora. Sam je ispio otrov. "Bio je prvi filozof koji je osuđen na smrt", konstatira grčki pjesnik i biograf Diogen Laertije (3. st.n.e.). "Bio je čovek jake volje i odan demokratiji, što se vidi po tome što se nije pokorio Kritiji i njegovim drugovima kad su mu naredili da dovede pred njih Leonta sa Salamine, bogatog čoveka, da bi

ga pogubili. On je jedini glasao za oslobođenje deset komandanata. A kad mu je bilo omogućeno da pobjegne iz zatvora, on to nije hteo. Svoje prijatelje izgrdio je što plaču nad njegovom sudbinom i ostajući u tamnici držao je one divne govore" (Laertije, 1979: 49).

Iako ništa nije napisao – Sokrat, njegova filozofija i sljedbenici u školama nastalim iz njegovog učenja, i njegov utjecaj na društvenu misao bili su predmet proučavanja i pisanja filozofa i historičara. "Sokratova filozofija je dijaloška. Ona se odvija u razgovoru sa svojim sagovornicima. U razgovoru Sokrat nailazi na brojne teškoće: na oholost prividnog znanja, besmisao povlađivanja, uvjerenje da se zna ono što se ne zna, tromost uobičajenog načina predočavanja itd.", konstatira Enver Halilović, ističući komunikološko-spoznajnu dimenziju Sokratove filozofijske aktivnosti. "Sokratov razgovor kao metoda spoznaje ima dvije komponente, dvije karakteristike. Prva, dovođenje sagovornika do znanja o svom neznanju, do svijesti da ne zna ono što obično misli da zna. Ova karakteristika Sokratove metode razgovora naziva se *ironijom*. Druga, sagovornik, korak po korak, izvlači iz sebe znanje za koje nije znao da ga ima i tako dolazi do neprotivječnog općevaljanog znanja. Ova karakteristika Sokratove metode naziva se *majeutikom*" (Halilović, 2004: 58). Intencija ovog rada ne ide u dublje analize misli Sokrata mudrog. Na ovom mjestu dostatna je konstatacija da je Sokrat živio svoje učenje i promovirao demokratske i propedeutičke mogućnosti u komunikaciji, te se zbog toga može smatrati arhetipskim komunikologom, utemeljiteljem demokratskog komuniciranja.

Iako nevoljko donijeta od engleskog kralja Johna Lacklanda, *Magna Carta Libertatum* iz 1215. godine označila je granice samovolji vladara i proklamirala načela slobode i prava ljudi, te kao takva utemeljila anglosaksonsku, ali i značajno utjecala na zapadnu demokraciju. S tim u vezi valja spomenuti i *Habeas Corpus Act* iz 1679. kao nezaobilazan dokument o garancijama i nepovrjedivosti osobnih sloboda čovjeka. Konačno, na kraju tih srednjovjekovnih dokumenata koji su ograničavali tiranije i samovolje monarha tog doba stoji *The Bill of Rights* iz 1689., koji je uspostavio demokratska prava građana u Engleskoj, ali i afirmirao parlamentarnu demokraciju. Iako pravni akti s kraja srednjeg vijeka, sve ove povelje i dokumenti imali su nesumnjiv utjecaj na ljudsko poimanje slobode, prava, demokracije i s tim u vezi prava na slobodan govor koji stoji u osnovi svih ljudskih prava.

Univerzalizam i kozmopolitizam, koje su filozofi helenske Grčke utemeljili spoznajući narode Bliskog istoka i promišljajući o sebi kao o članovima svjetske zajednice, renesansa je kombinirala sa individualizmom, afirmirajući ideju "univerzalnog čovjeka", koja će kasnije biti jedna od ideja vodilja filozofije prosvjetiteljstva. "Progresivna misao humanizma i renesanse, u kojoj se slavio snažan i slobodan čovjek, označila je razmeđe između starog i novog vijeka. U vremenu od 14. do 16. stoljeća unutar obrazovnih tečajeva slobodne umjetnosti (*artes liberales*), koji su bili svojevrсна preteča univerziteta, oživljavan je slobodni duh antike, aktualizirana pitanja čovjekove slobode i mogućnosti, ali i druga etička i filozofska pitanja u skladu sa Ciceronovim izrazom *studia humanitatis*" (Osmančević, 2003:

29). Humanistički i renesansni način mišljenja proizveo je revolucionarne obrate u dotadašnjem poimanju društvenih odnosa i postavio temelje novog, slobodnijeg viđenja pojedinca u zajednici i individualne i kolektivne slobode. "Renesansa i humanizam afirmisali su poštovanje, veličinu čoveka kao pojedinca, uzdigli su njegovu inteligenciju, ličnu moć" (Gozzini, 2001: 31).

Za raskid sa srednjovjekovnim načinom mišljenja, u kome je dominirala religijska dogma, zaslužan je Niccoló Machiavelli (1469-1527), koji je u svojim spisima *Vladalac* (1513) i *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* (1512-1516) označio preokret u dotadašnjem poimanju države i vlasti. On je negirao božansko porijeklo države i vlasti, i odbacio kršćansko učenje kao neophodno za vlast kraljeva, čime je odvojio politiku od religije, proučavajući te društvene fenomene na principima nauke. Machiavelli je posve nepristrasno pisao o principima vlasti i osobinama vladalaca iako se s njima nije slagao, niti je odobravao njihovo ponašanje. No, to njegovo neslaganje nije dovoljno zapaženo, pa je izraz *makijavelizam* postao sinonim za ponašanje u kojemu cilj opravdava sredstvo. Da Machiavelli u svoje vrijeme nije do kraja pravilno shvaćen, potvrdio je kasnije Francis Bacon: "Mnogo dugujemo Makijaveliju i drugima koji pišu o onome što ljudi rade, a ne o onome što bi trebalo da rade" (Cassirer, 1946: 119).

Učenje Martina Luthera (1483-1546), doktora teologije iz Wittenberga, nadilazi religijske dimenzije i svrstava ga u red velikana slobodne misli u povijesti civilizacije. Fokusiran na *Pavlovu poslanicu Rimljanima*, tačnije analize Pavlove formule o "grješnicima i ujedno pravednicima", kojom se grješnici ne kažnjavaju, već ih Bog iz samilosti opravdava, iz Božije pravednosti Luther je izveo učenje o opravdanju koje je postalo temelj protestantizma. Protiv običaja *prodavanja oprosta*, koji je, na osnovu jednog starog crkvenog učenja u Katoličku crkvu bio uveden od 1500. godine, Luther je ustao sa svojih 95 teza objavljenih u jesen 1517. godine. U tezama se osporavala kompetencija pape u oprost grijeha, ali i proglašavalo suvišnim svako duhovno posredovanje u odnosu čovjeka i Boga. U odnosu na dotadašnje crkvene propovijedi, te heretičke teze naišle su na izvanredno zanimanje ljudi, ali i žestok otpor crkve koja je naložila Lutheru da se u roku od 60 dana odrekne svojeg učenja. Luther ne samo da se nije odrekao svojih teza nego je papinu bulu s prijetnjom o izopćenju javno spalio u Wittenbergu 1520. godine, nakon čega je bio izopćen. Svojim smionim i originalnim govorima, ali i pisanim djelima Luther je stekao brojne pobornike i postao simbol nužnosti reforme ne samo crkve, tadašnjih shvaćanja i običaja nego i promjene društvenih i političkih odnosa. Njegovo učenje bilo je prihvaćeno ne samo u Njemačkoj nego i u Skandinaviji, Baltiku, Francuskoj, Mađarskoj, Poljskoj i drugim zemljama, a po nekim ocjenama promijenilo je kurs zapadne civilizacije.¹⁵⁰ Njemački sabor je u Wormsu 1521. pozvao Luthera da opozove svoje učenje, ali je on to odbio, zbog čega su mu, na traženje crkve, uskraćena građanska prava, a on osuđen na progonstvo. Zahvaljujući saskom knezu Fridriku Mudrom, Luther je sklonjen u Wartburg, gdje se posvetio prijevodu Biblije. Lutherova borba ostavila je dalekosežne tragove u ljudskim

¹⁵⁰ Izvor: Wikipedia: [www. Wikipedia.org: \(http://209.85.135.104/search?q=cache:G0aENiPHOOYJ:en.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther+martin+luther&hl=en&ct=clnk&cd=1\)](http://209.85.135.104/search?q=cache:G0aENiPHOOYJ:en.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther+martin+luther&hl=en&ct=clnk&cd=1).

težnjama za slobodnim izražavanjem, principijelnošću, za razbijanjem dogme, tabua, stereotipija. Sjenu na njegovo učenje i aktivizam baca njegova kontroverzna izjava o Jevrejima, koja je još uvijek predmetom debate, a koja je kasnije bila zloupotrijebljena od nacionalsocijalista u Njemačkoj u periodu 1943-1945.

Kao što su pronositelji humanizma i renesanse reaktualizirali vrijednosti slobodnog i kritičkog duha antike, tako je moderna misao, započeta znanstvenom revolucijom u 17. stoljeću fokusirala nove ideje progresa i sekularizma. Spomenut ćemo dvije, više nego značajne artikulacije tih ideja:

Engleski filozof i pjesnik John Milton (1608-1674) održao je u engleskom parlamentu 1644. godine govor o potrebi slobode štampe i štetnosti cenzure, koji je kasnije štampan pod nazivom "Areopagitica". "Kada čovjek piše svijetu, on doziva sav svoj razum i promišljenost u pomoć, on istražuje, razmišlja, trudoljubiv je, i vjerovatno se konsultira i razgovara sa svojim razboritim prijateljima, nalažući potom sebi da se obavijesti o onome o čemu piše, isto kao što su i oni prije njega činili; ako ga u ovom najsavršenijem dijelu njegove vjernosti i zrelosti ni godine ni trudoljubivost ni prethodni dokazi njegovih sposobnosti ne mogu dovesti do tog stanja umnosti da ne bi bilo nepovjerljivosti i sumnjičavosti prema njemu – ukoliko ne podnese svoju odmjerenu marljivost, sva svoja ponoćna bdijenja i trošak od paladijskog ulja, brzopletom pogledu zauzetog cenzora, vjerovatno mnogo mlađeg, vjerovatno nekog koji nikada nije čuo za napor prilikom pisanja knjiga; i u slučaju da nije odbijen ili potcijenjen – mora se pojaviti u tisku kao neki mališan sa svojim starateljem i cenzorovom rukom iza svog naslova kao jamcem i obezbjeđenjem da nije idiot ili varalica. To ne može biti ništa drugo do nepoštovanje i degradacija autora, knjige, privilegije i dostojanstva nauke" (John Milton, 1955). Iako je kasnije Milton postao Kromvelov cenzor od povjerenja, njegove ranije proklamirane ideje smatraju se prvim javnim zahtjevom za slobodu štampe u Engleskoj, a sam Milton istaknutim teoretičarom slobode izražavanja.

Jedna od tih ideja svakako je ideja oslobađanja tiska od utjecaja države i državnih cenzora, koju su artikulirali i propagirali leveleri u Engleskoj, i to nakon 40-ak godina od pojave prvih pravih novina u Evropi, odnosno 29 godina nakon izdavanja prvih sedmičnih novina u Londonu, nazvanih *Weekly News*. U molbi upućenoj Parlamentu Engleske 1649. godine, dakle u godini kada je prva građanska revolucija završila zamjenom monarhije za Kromvelovu vojnu diktaturu, leveleri su napisali: "Ako neka vlada želi djelovati pravedno i u suglasju s ustavnim načelima, onda je potrebno saslušati sve glasove i sva gledišta. No, to je moguće ako zajamči slobodu tiska" (Kunczik & Zipfel, 1998: 61).

Na temeljima stoičkog poimanja prirodnog prava, John Locke (1632-1704) u svojim spisima, naročito *Dvije rasprave o vladi*, objavljenim anonimno 1690. godine, opovrgao je apsolutistička poimanja o božanskom porijeklu vlasti i zastupao principe o utemeljenju vlasti u volji većine, što će kasnije poslužiti kao polazište liberalno-demokratskim promišljanjima, u kojima je izražen kritički princip, ali i sloboda

pojedinka, bez utjecaja sa strane, baš kako to odražava spis Immanuela Kanta (1724-1804) *Šta je to prosvjetiteljstvo?* iz 1784. godine: "Prosvjetiteljstvo je čovjekovo napuštanje vlastite nezrelosti koju je sam sebi nametnuo. Nezrelost je nesposobnost da se koristi sopstvena inteligencija bez nečijeg usmjeravanja. Takva nezrelost je samouzrokovana ukoliko nije izazvana nedostatkom inteligencije već nedostatkom odlučnosti i hrabrosti da se koristi vlastita inteligencija bez tuđeg usmjeravanja. *Sapere aude!* Imaj hrabrosti da koristiš sopstvenu inteligenciju! – moto je prosvjetiteljstva" (Kant, 1949: 132).

Na ljudski razum, u cilju spoznaje i slobode, apelirao je i jedan od najplodnijih mislilaca prosvjetiteljstva Paul Holbach (1723-1789). "Neznanje i ropstvo su sračunati kako bi čovjeka učinili opakim i nesretnim. Samo znanje, razum i sloboda, jedino ga mogu promijeniti i učiniti sretnim... Ljudi su nesretni samo zato što nemaju znanja; Oni nemaju znanja samo zato što se sve urotilo kako bi ih spriječilo da budu prosvijećeni; opaki su samo zato što njihov razum nije dovoljno razvijen" (Thiry, 1991: 69/70).

Za razliku od Holbacha, Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) u svojim djelima *Rasprava o umjetnosti i nauci* (1751) i *Rasprava o porijeklu nejednakosti* (1755) zastupao je stajalište da znanje ima ambivalentan odnos prema razumu i moralu: poboljšava razumijevanje, ali kvari ljude. Smatrao je da su prosvjetitelji slavili razum, ali su moralno degradirali ljude. Za razliku od Thomasa Hobbesa (1588-1679), koji je smatrao da su ljudi po prirodi loši, Rousseau je u *Društvenom ugovoru* (1762) kritizirao tadašnje modele državnog uređenja i promovirao svoje viđenje demokratske države. Vjerujući da su ljudi po prirodi dobri i da je u njihovoj savjesti sadržan osjećaj pravde, izvukao je zaključak o općoj volji koja je uvijek u pravu i naklonjena je javnom dobru, ali i o tome da pojedinac treba da se potčini zajednici kako bi se uzdigao na višu razinu građanstva koje je svjesno da individualna sreća ovisi o sreći drugih. Po uzoru na atinski model demokracije, Rousseau je promovirao jednakopravnost građana u izboru vođe, ali je *a priori* smatrao da vođa ima osjećaj za opće dobro i da mu, shodno tome, pripadaju velike ovlasti, baš kao što je državu uzdigao iznad pojedinaca odričući im bilo kakva prava neovisno od države. Ova njegova nedosljednost u poimanju demokracije otvorila je kasnije vrata diktatorima u njihovim uzdizanjima na vlast u ime naroda, a protiv pojedinaca i drugih naroda.

Prosvjetitelji su svojim promišljanjima nastojali stvoriti pretpostavke za izgradnju racionalnijeg, humanijeg, tolerantnijeg i demokratskijeg društva, i svojim slobodarskim idejama stvorili su kosmopolitski pokret, čije su ideje i danas aktualne. Prosvjetiteljstvo predstavlja intelektualni i etički vrhunac ranijih ideja: stoičkih shvaćanja prirodnog zakona za sve ljude kršćanskog vjerovanja o jednakosti ljudi pred Bogom, duha humanizma i renesanse koji je označio kraj srednjovjekovnim razmišljanjima, znanstvenoj revoluciji, koja je i praktično potvrdila snagu ljudskog uma.

Glavni urednik *Enciklopedije* Denis Diderot (1713-1784) pisao je "Svako doba ima svoju dominantnu ideju. U naše doba to je, čini se, sloboda." Promovirajući princip sumnje u postojeća znanja kao put ka otkrivanju istine, Diderot je u *Enciklopediji*

(1751-1766) bio izričit: "Sve se stvari moraju istražiti, o njima se mora diskutirati, moraju se istražiti bez izuzetka i bez obzira na bilo čija osjećanja..."¹⁵¹

Principi slobode, jednakopravnosti, suvereniteta naroda, koje su tako gorljivo propagirali evropski filozofi, prihvaćeni su kao osnova za objavu Deklaracije nezavisnosti koju je 13 sjevernoameričkih kolonija objavilo 1776. godine, osnivajući Sjedinjene Američke Države.

Idejni tvorac i ključni autor Deklaracije nezavisnosti, kasnije drugi po redu potpredsjednik i treći američki predsjednik, Thomas Jefferson (1743-1826), svjestan važnosti novina i javnosti, izjavio je 1787. godine: "Kada bih mogao odlučiti da izaberem vladu bez novina, ili novine bez vlade, ne bih oklijevao ni časa da se odlučim za novine." U svom bogatom filozofskom opusu i političkom *praxisu* Jefferson je bio konzistentan borac za slobodu govora i tiska, a njegovi stavovi i njegova borba presudno su utjecali na izgradnju principa slobode štampe, od Povelje o pravima države Virdžinija 1776. godine pa do Prvog amandmana iz 1791. godine na američki Ustav, koji je jedan od temeljnih principa ne samo slobode govora nego i američkog društva i države. Stav da "Kongres ne može donositi...zakon koji ograničava slobodu govora ili štampe"¹⁵² predstavlja ključno opredjeljenje ka slobodi misli i izražavanja, afirmaciju individualne i kolektivne slobode koja je iznad ideologije, političke partije i države.

Evropske ideje liberalizma, nakon priznanja i realizacije na američkom kontinentu, bile su vodilja Francuske revolucije 1789. godine, ali i jedna od temeljnih odrednica u Deklaraciji o pravima čovjeka: "Sloboda izmjene misli i mišljenja je jedno od najdragocjenijih prava čovjeka; svaki građanin može, dakle, slobodno govoriti, pisati, štampati, s tim što odgovara za zloupotrebe ove slobode u slučajevima određenim zakonom" (Bjelica, 1985).

Revolucije na sjevernoameričkom kontinentu i u Francuskoj bile su praktična realizacija temeljnih principa liberalizma: U Deklaraciji nezavisnosti inkorporirani su principi teorije Johna Locka (1632-1704) o prirodnim pravima, ali i principi Charlesa Montesquieta (1689-1755) o uređenju i opstojnosti demokratske republike izraženi u njegovom spisu *Duh zakona* iz 1748. Osim proklamiranja slobode misli i govora

¹⁵¹ (Denis Diderot – *Encyclopédie*, str. 206. Navedeno prema Marvin Perry, *Intelektualna istorija Evrope*, Clio, Beograd, 2000, str. 169). Ovaj Diderotov stav direktno korespondira s temeljnom tezom ovog rada da bez potpune i blagovremene informacije, bez njene provjere, bez istraživanja dubljih uzroka i veza među pojavama u društvenom životu, bez poliloga i argumentacije svih zainteresiranih strana – nije moguća demokracija u komunikaciji. Ispravnost prosvjetiteljskih postulata u svjetlu teorija o socijalnom konstruktivizmu i participativnom komuniciranju moguće je praktično provjeriti u demokraciji komunikacije weba, naročito u dijelu interaktivnosti online medija, koja omogućava trenutni *feedback*, komunikaciju, argumentaciju i polemiku s autorima članaka i forumskih diskusija (op. E. O.).

¹⁵² Izvor: The U.S. Constitution Online: (<http://www.usconstitution.net/const.html#Am1>). Ovu web stranicu, nazvanu **The U.S. Constitution Online**, od aprila 1997., kada je kreirana i učinjena dostupnom javnosti, pa do 25. juna 2007. posjetila su 6.180.874 posjetitelja. Iako je riječ o gotovo općepoznatim dokumentima, američkom ustavu i amandmanima, fascinira veliki broj posjetitelja koji se interesiraju za ove dokumente. Podsjećanje na svijetle trenutke ne samo američke nego i historije civilizacije, i to online medijem, također je svojevrsan doprinos demokratizaciji komunikacije, u smislu otvorenosti, dostupnosti izvornih dokumenata, ali i edukaciji o borbi za slobodu štampe i njenom priznanju u najvišem zakonodavnom aktu najmoćnije države u svijetu (op. E. O.).

Deklaracijom o pravima čovjeka, francuski parlament je proklamirao jednakost pred zakonom svim građanima.

Sintetizirajući krucijalne ideje racionalizma, prosvjetiteljstva, romantizma i filozofiju Immanuela Kanta, Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), u svom metafizičkom sistemu, smatrao je da je sloboda cilj svjetske povijesti. Od posebnog je značaja njegovo zapažanje da je u drevnim civilizacijama istoka bio slobodan samo vladar, dakle jedna osoba, i da istočnjaci zbog toga nisu mogli pojmiti slobodu čovjeka kao takvog. Svijest o slobodi prvi put se javila među Grcima, ali zbog robovlasničkih odnosa Grci su, kao i Rimljani, imali svijest o slobodi samo nekih. Hegel tvrdi da su Germani "pod utjecajem kršćanstva bili prvi koji su imali svijest da je čovjek, kao čovjek – slobodan" (Hegel, 1956: 9). Hegelove opservacije o narastanju svijesti o slobodi kroz razvoj civilizacije i njihovom međusobnom utjecaju i prožimanju od iznimnog su značaja za izgradnju svijesti o neophodnosti slobode pojedinca za slobodu kolektiviteta. No, slobodu pojedinca Hegel je poimao isključivo u skladu s potrebama zajednice, smatrajući da sve vrijednosti koje pojedinac ima posjeduje jedino kroz državu. Hegelovo glorificiranje države je, prema njegovim liberalnim kritičarima, smetnja ostvarenju slobode pojedinca.

Mladohegelijanac, pod jakim utjecajem misaonih stečevina prosvjetiteljstva, Karl Marx (1818-1883) nastojao je utvrditi zakonitosti društvenog razvoja. Odbacujući sve vjerske i metafizičke interpretacije prirode i ljudskog društva, Marx je kroz zakonitosti dijalektičkog materijalizma promovirao mogućnosti racionalnog poimanja i promjene svijeta. Njegova jedanaesta teza o Feuerbachu¹⁵³: "Filozofi su samo različito tumačili svet, a stvar je u tome da se on izmeni"¹⁵⁴, predstavlja suštinsko uočavanje važnosti socijalnog djelovanja, od mišljenja do društvene akcije, od ideja koje postaju pokretači masa u cilju izmjene svijeta. Svojim genijalnim zapažanjem Marx je naglasio važnost različitog tumačenja stvarnosti, ne samo filozofskog nego mišljenja uopće, uspostave društvenog poliloga, što je *conditio sine qua non* demokratičnosti u komunikaciji koja može dovesti do unaprjeđenja društvenih odnosa. Marx je u više navrata javno kritizirao cenzuru štampe kao namjeru vlasti da postane jedini kriterij istine. Poznata je njegova izjava o odnosu štampe i duha naroda: *Budući da se duh svakog pojedinog naroda izražava u njegovoj štampi, to će u štampi biti prisutne ne samo njegove vrline nego i njegovi nedostaci*. Još poznatiji su Marxovi stavovi o slobodi štampe: neprihvatljivost cenzure, štampa kao svestran izraz duha jednog naroda, sloboda štampe kao uvjet korekcije društvenog stanja, zakon o slobodi (nezavisnosti) štampe kao nužnost, značaj kritike slobodne štampe za razvoj društva, kritika vlastodržstva kao interes slobode štampe, šutnja štampe – izdaja poziva, naglašena prava birokracije i policije – suprotnost slobodi štampe.¹⁵⁵

¹⁵³ **Ludwig Feuerbach** (1804-1872), mladohegelijanac, kritizirao je Hegelovu filozofiju i ukupnu tradicionalnu filozofiju zato što je branila vjerski pogled na svijet. U svom djelu *Suština kršćanstva* (1841) pisao je da je teologija "mreža kontradikcija i iluzija" (**Ludwig Feuerbach**, *The Essence of Christianity*, Harper Torchbooks, New York, 1957. Prijevod na engleski George Eliot).

¹⁵⁴ "Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert, es kömmt drauf an, sie zu verändern." Citirano prema **Ernst Bloch**, *Marksove teze o Fojerbahu*, BIGZ, Beograd, 1976.

¹⁵⁵ Izvor: Wikipedia: (http://bs.wikipedia.org/wiki/Karl_Marx).

No Marx se u svome učenju nije zadržao na komunikaciji kao osnovi za promjene svijeta, već je zastupao tezu o historijskoj ulozi radničke klase i njene revolucionarne prakse u prevazilaženju kapitalističkog načina proizvodnje i uspostavi besklasnog društva. Mogućnost revolucionarnog prevrata poslužila je kasnije za uspostavu diktatorskih režima u Rusiji, Kini, Kubi i drugim tzv. socijalističkim zemljama, a poslužila je i kao opravdanje za progone, mučenja i ubistva. Ni u jednoj od zemalja u kojoj su komunistički revolucionari preuzeli vlast pojedinac nije ostvario niti jednu od ideja koje je Marx propagirao: osobnu slobodu, autonomiju ličnosti, dezalijenaciju... Naprotiv.

Zaštita individualnih sloboda u odnosu pojedinca i zajednice bila je jedna od centralnih tema Johna Stuarta Milla (1806-1873) u njegovom dijelu *O slobodi* (1859). Zalažući se za diversifikaciju mišljenja, kao bitnog preduvjeta za razvoj pojedinca, Mill je smatrao da pojedinca treba zaštititi od tiranije većine: "Kada bi čitavo čovječanstvo, osim jednog čovjeka, imalo isto mišljenje, čovječanstvo ne bi imalo ništa više opravdanja da ušutka tu jednu osobu, nego što bi ona, kada bi imala vlast, imala opravdanja da ušutka čovječanstvo" (Mill, 1956). Ovaj stav, koji je jedan od temelja liberalne demokratske misli, dalje je razrađivan u komunikacijskom odnosu, u kojem se Mill zalagao protiv prava većine da guši mišljenje i govor pojedinca jer se time, kako je pisao, ranjavaju sadašnje i buduće generacije, i onemogućavaju da eventualnu pogrešku u zaključivanju i govorenju – zamijene istinom. U politički nepripremljenoj većini, koju je nazivao i *nekultivirano krdo*, ali i državnom aparatu, Mill je vidio realne prijetnje pojedincu. No nije se zalagao za princip "jedan čovjek – jedan glas", već za sistem tzv. pluralnog glasanja u kome bi viši stupanj obrazovanja i bolji karakter omogućavali jednoj osobi veći broj glasova u odnosu na drugu koja nema te osobine.

Odbacujući mišljenje da se stvarnost može objasniti pomoću metafizičkih formula, kako je to činio Hegel, osnivač pragmatizma, američki filozof William James (1842-1910) smatrao je da je istina o nekoj ideji sadržana u njenoj korisnosti i efikasnosti u razrješavanju konkretnih problema i omogućavanju ljudima da se uspješno nose sa okruženjem.

Idući korak dalje u odbacivanju idealizma, koji je pretpostavljao samo jedan unificiran kosmički princip kao suštinu realnosti, John Dewey (1859-1952) isticao je pluralnost iskustava koje čine ljudski život. Smatrajući da misao ne treba tragati za vječnom istinom ili krajnjim smislom, već joj je ishodište veća jasnoća u razumijevanju naših pretpostavki, činjenica i zaključaka, i da je, u tom smislu, znanje način za razrješanje društvenih i ekonomskih problema: "Pojmovi, teorije, sistemi, ma kako bili opsežni i dosljedni, moraju se promatrati kao hipoteze. Njih treba prihvatiti kao osnove akcija koje ih provjeravaju, a ne kao nešto konačno. Uočiti ovu činjenicu znači ukinuti krute dogme na svijetu. To znači priznati da su koncepcije, teorije i sistemi misli uvijek otvoreni za razvoj putem upotrebe..." (Dewey, 1920: 48, 145) Ovaj stav posebno je značajan sa stajališta traganja za novim znanjima i njihovim uklapanjem u postojeći spoznajno-komunikacijski mozaik, ali bez mogućnosti dogmatizma, već samo sa imperativom stalnog provjeravanja i mijenjanja na osnovu dokaza u *samokorektivnom*

procesu znanja, kako je to označio John Dewey. Vrijednost filozofije Dewey je vidio u mogućnosti društvenog napretka, a demokracije u priznanju vrijednosti pojedinca i njegovom razvoju: "Temelj demokracije jeste vjera u sposobnosti ljudske prirode; vjera u ljudsku inteligenciju i u snagu udruženog i kooperativnog iskustva. To nije uvjerenje da su ove stvari potpune, već da će rasti i biti u stanju da vode kolektivnu akciju ako im se ukaže prilika" (Ratner, 1939: 402).

Jedan od vodećih filozofa egzistencijalizma, Karl Jaspers (1883-1969) smatrao je da su svijest o slobodi izbora koju pojedinac ima i korištenje te slobode zapravo ljudska suština: "Čovjek je uvijek nešto više od onoga što zna o sebi. On nije ono što je jednostavno jednom za svagda, već je proces; on je...obdaren mogućnostima kroz slobodu koju posjeduje da od sebe stvori ono što želi uz pomoć aktivnosti za koje se odluči" (Jaspers, 1951: 159). Sa komunikološkog stajališta ovaj stav je od iznimnog značaja jer čovjeka poima kao biće u procesu primanja i davanja informacija, koje su u osnovi njegovog procesa samorazvoja, ali i mogućnosti za vlastitu samokreaciju u procesu socijalnog djelovanja. Demokracija u komunikaciji je *conditio sine qua non* realizacije svih tih mogućnosti.

Postmodernističke kritike dosadašnjih društvenih teorija rezultirale su konstatacijama kako živimo u univerzumu bez centra, što potiče kulturni diverzitet i formiranje različitih životnih stilova. Smatrajući da su sve dosadašnje teorije, sistemi, ideologije i tvrdnje o istinitosti služile samo da uspostave kontrolu manjine nad većinom, kolektiviteta nad pojedincem, u redefiniranju pojedinca novog doba Pauline Marie Rosenau (1992: 53-56) ukazuje na njegove ključne odrednice: "Postmodernog pojedinca karakterizira odsustvo snažnog pojedinačnog identiteta... on je plutajući pojedinac koji nema nikakvih referentnih tačaka ili parametara... Postmoderni pojedinac je obazriv prema općim pravilima, jasnim normama, hegemonskim sistemima misli." Ne ulazeći dublje u sve detalje postmodernističkih i poststrukturalističkih opservacija, kao ni u argumente njihovih kritičara, možemo konstatirati komunikacijsku individualnost *surfajućeg* pojedinca na webu, njegove komunikacijske mogućnosti za publiciranjem vlastite istine, pogleda na svijet, preferencija, ali i mogućnost mrežnog povezivanja, ne više na osnovu tla, geografije, ideologije, vjere, nacije, već na osnovu mišljenja, opredjeljenja, ideja, preferencija, sklonosti, ili čak ukusa. To može da znači negaciju etabliranih sistema, ali svakako znači afirmaciju individualnih sloboda i demokracije u komunikaciji.

Od međunarodnopravnih akata koji afirmiraju slobodu mišljenja i izražavanja valja spomenuti najznačajnije:

- *Opća deklaracija o pravima čovjeka*, proglašena u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda 1948. godine, članom 19. proklamirala je pravo na slobodu mišljenja i govora: "Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice."

- Pravo na informaciju iz Opće deklaracije o pravima čovjeka prošireno je, 18 godina kasnije, na plenarnom zasjedanju Generalne skupštine Ujedinjenih naroda, usvajanjem *Pakta o građanskim i političkim pravima*, i to članom 19. u kojem je precizirano: "Svako ima pravo na slobodu izražavanja; to pravo podrazumijeva slobodu traženja, primanja i širenja obavještenja i ideja svake vrste, bez obzira na granice, bilo usmeno, pismeno, ili putem štampe, ili u umjetničkom obliku, ili ma kojim drugim sredstvom po svom izboru." Nakon punih 18 godina od proklamiranja prava, došlo se i do obaveza dodavanjem posebnog stava o "povlačenju posebne dužnosti i odgovornosti" u vezi sa slobodom informiranja.
- Ove odredbe ponavljaju se i proširuju i u drugim međunarodnim konvencijama: Američkoj konvenciji o pravima čovjeka iz 1969., koja je stupila na snagu 1978., Evropskoj konvenciji o pravima čovjeka, Međunarodnim principima profesionalne etike novinara, pod okriljem UNESCO-a 1983., te Evropskoj konvenciji o prekograničnoj televiziji 1989. Iste godine Generalna konferencija UNESCO-a usvojila je Novu strategiju komunikacija, koja sadržava odredbe o slobodnom protoku informacija, te njihovoj uravnoteženoj difuziji.
- UNESCO-va Međunarodna komisija za proučavanje komunikacijskih problema, poznatija kao McBrideova komisija, upozorila je na neravnomjernu raspodjelu komunikacijske moći u zaključcima i preporukama publiciranim u knjizi *Mnogo glasova jedan svijet*. Razmatrajući pitanje ostvarenja ljudskih prava, u izvještaju se konstatira: "Sloboda govora, štampe, informacija i okupljanja od presudne je važnosti za ostvarenje ljudskih prava. Proširenje tih sloboda komunikacija u još šire individualno i kolektivno pravo na komunikacije predstavlja razvojni princip u procesu demokratizacije." Za temu ovog rada značajan je i sljedeći stav: "Komunikacije, sa svojim ogromnim mogućnostima utjecanja na svijest i ponašanje ljudi, mogu biti moćno sredstvo unaprjeđenja demokratizacije društva i proširenja javnog učesća u procesu odlučivanja. To zavisi od struktura i prakse u medijima i upravljanja njima, i od toga u kojoj mjeri olakšavaju širi pristup i otvaraju komunikacijski proces slobodnoj razmjeni ideja, informacija i iskustava među jednakima, bez dominacije ili diskriminacije" (McBride, 1980).
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, iz 1950. godine, u kojoj su vlade potpisnice Konvencije kao članice Vijeća Evrope izrazile svoju suglasnost da će štititi pravo na slobodu izražavanja, kako je to predviđeno članom 10: "Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijeagati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda i prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja

autoriteta i nepristrasnosti sudstva."¹⁵⁶ Bosna i Hercegovina je ratificirala Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda jula 2002. godine. U članu II 2. Ustava Bosne i Hercegovine navedeno je da BiH "direktno primjenjuje prava i slobode garantirane Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, kao i njezinim protokolima. Ovi akti imaju prioritet nad svim drugim zakonima". Ova ustavna odredba implementirala je Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u vlastiti pravni sistem i stvorila obavezu njene zaštite od strane javne vlasti i pravosuđa. "Iz ovoga proizlazi i da svi pojedinci u Bosni i Hercegovini svoja prava i obaveze izvlače iz Konvencije, tako da se u postupku pred domaćim sudom mogu direktno pozvati na tekst i sudsku praksu Konvencije, koje domaći sudovi moraju primjenjivati. Uz to, domaće vlasti, uključujući i sudove, moraju dati prioritet konvenciji i njenoj sudskoj praksi u svakom slučaju kada im je neki domaći zakon suprotan" (Macovei, 2002: 11).

- *Deklaracija o slobodi izražavanja i informiranja* iz 1982. godine potvrdila je osnovno pravo na slobodu izražavanja i informiranja, garantirano članom 10. Konvencije, smatrajući da je to jedan od osnovnih temelja demokratskog društva i jedan od osnovnih uvjeta za napredak i razvoj svakog pojedinca.
- *Drugi samit šefova država i vlada Vijeća Evrope* održan u Strasbourgu 11. oktobra 1997., smatrajući da je cilj Vijeća Evrope postizanje većeg zajedništva između članica, radi očuvanja i ostvarivanja ideala i načela koji predstavljaju njihovo zajedničko naslijeđe, potvrdio je obavezu svih zemalja članica da poštuju osnovna načela pluralističke demokracije, ljudska prava i vladavinu prava.
- *Rezolucija 1165 iz 1998. godine Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o pravu na privatnost* potvrdila je izuzetni značaj slobode izražavanja i informiranja, posebno putem slobodnih i nezavisnih medija, garantiranje prava javnosti da bude informirana o pitanjima od javnog značaja, da provodi javni nadzor nad javnim i političkim poslovima, kao i za osiguravanje odgovornosti i transparentnosti političkih i javnih organa, što je neophodno u demokratskom društvu, bez predrasuda prema unutarnjim pravilima zemalja članica koja se odnose na status i odgovornost javnih zvaničnika.
- *Deklaracija o medijskoj politici sutrašnjice* usvojena je na Šestoj evropskoj ministarskoj konferenciji o politici mas-medija u Krakowu 15. i 16. juna 2000. godine.
- *Deklaracija o slobodi političke debate u medijima*, usvojena na Vijeću ministara EU na 872. zasjedanju, 12. februara 2004. godine, prethodno podsjećajući na Rezoluciju (74) 26 o pravu na odgovor – položaj pojedinca u odnosu na štampu i Preporuku broj R (99) 15 o mjerama u vezi sa izvještavanjem medija o predizbornim kampanjama, te podsjećajući na Preporuku broj R (97) 20 o "govoru mržnje" i naglašavajući da sloboda političke debate ne obuhvata i slobodu izražavanja rasističkih stavova ili stavova koji podstiču mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i sve oblike netolerancije.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Izvor: (http://luk.link.ba/moja_prava/konvencija_o_zastiti_ljudskih_prava_i_sloboda).

¹⁵⁷ Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije BiH: (<http://www.cra.ba/hr/print/print.aspx?cid=2989>).

- *Deklaracija Vijeća ministara EU o zaštiti i promociji istraživačkog novinarstva*, usvojena na 1005. sastanku zamjenika ministara, 26. septembra 2007. godine, koja ističe da bi funkcija medija kao javnog promatrača ali i kao dijela sistema provjere i balansa u demokraciji bila reducirana bez istraživačkog novinarstva i zbog toga istraživačko novinarstvo doprinosi formiranju aktivnog građanstva i napretku društva.¹⁵⁸
- *Smjernice Odbora Vijeća ministara EU o zaštiti slobode izražavanja i informacija u kriznim situacijama*, usvojene na 1005. sastanku zamjenika ministara, 26. septembra 2007. godine, koje promoviraju princip da slobodan pristup informacijama može pomoći u efikasnom razrješenju kriznih situacija i otkrivanju mogućih zlouporaba.¹⁵⁹

Povijesna nit ideje o važnosti čovjekovog života i njegove misaone dimenzije, njegove slobode, integriteta ličnosti, slobode mišljenja i izražavanja, važnosti komunikacije u kreiranju odnosa u zajednici, koja je od mitotvoračke svijesti do svjesnosti važnosti demokratičnosti u komunikaciji varirala od čovjeka do čovjeka, od ideala do principa, teorije i prakse, od pokreta do zakona, od zajednice do zajednice, od društva do društva, u svom je samorazvoju učinila da se i pojedinac i kolektivitet civilizacijski uzdignu do komunikacijske situacije u kojoj svako ima pravo ali i mogućnost da izrazi svoj stav, iskaže mišljenje. Ta povijesna nit vezala je hiljade i milione života usudom slobode, ogromnu stvaralačku energiju ljudi i hiljade godina u vremenski i suštinski preduvjet da su svijest čovjeka i tehničke mogućnosti danas na razini globalnosti i demokratičnosti komunikacije. U tom civilizacijskom uzdizanju kroz vrijeme bilo je puno iskušenja, borbe, sukoba i žrtava. Plaćena je velika cijena slobode mišljenja i izražavanja, uređenja komunikacijskih odnosa na demokratičnoj osnovi. Veliki je napredak napravljen od vremena primitivnog sporazumijevanja do današnje interakcije ljudi i strojeva, ljudi međusobno uz pomoć sofisticiranih tehnologija. No izgradnja boljih, naprednijih odnosa u društvu, zadatak je čovjeka, zajednice, koja može biti zadovoljna dostignutim stupnjem razvoja komunikacije, ali istovremeno biti svjesna mogućnosti koje se nude, i koje bi trebalo iskoristiti. To jeste velika stečevina, ali je i veliki izazov.

Povijesne pobjede i porazi demokratskog u komuniciranju

Vjekovna borba za slobodu izražavanja, s jedne, i nastojanja da se ta sloboda ograniči, s druge strane, oličena u povijesnim pobjedama i porazima demokratskog u komuniciranju, uzrokovana je persuzivnim sadržajem komunikacije. Nastojanje da se utječe na mišljenje drugih, da se drugi pridobiju za vlastite ciljeve, svaki put iznova ukazuje na važnost i snagu informacije. Ona je prvi put potvrđena aktom suglašavanja

¹⁵⁸ Izvor: Council of Europe: (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Decl-26.09.2007&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>).

¹⁵⁹ Izvor: Council of Europe: ([https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec\(2007\)1005/5.3&Language=lanEnglish&Ver=appendix11&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec(2007)1005/5.3&Language=lanEnglish&Ver=appendix11&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75)).

jednog pojedinca sa drugim, ili sa grupom u vezi sa socijalnim djelovanjem. Na taj čin suglašavanja može se gledati i kao na čin konsenzusa, odnosno demokratskog pristajanja na volju drugog, razumnijeg, sugestivnijeg, utjecajnijeg, jačeg, ili volju većine, ali se može poimati i kao čin prisile, nagovaranja, manipulacije. Drugi put, snaga i važnost informacije potvrđena je činom argumentiranog osporavanja, ili jednostavno odbijanja da se neka informacija, neki stav prihvati u nekoj grupi ili zajednici, po cijenu sukoba.

Nerijetko su ljudi ginuli da bi dokazali netačnost neke informacije. U duhu ovih kontradikcija odvijale su se naizmjenične smjene pobjeda i poraza demokratskog u komunikaciji. Jedna od takvih kontradikcija je i činjenica da je institucija cenzure znatno starija od štampe, i kao nedemokratski oblik utjecaja na javno mišljenje pojavila se još u 4. stoljeću n.e., kada su crkveni koncili na taj način pokušali spriječiti širenje spisa koji su bili protivni interesima crkve.

Analizirajući fenomen ograničenja slobode izražavanja, Mihajlo Bjelica (1985: 12/13) navodi najpoznatije primjere iz povijesne hronologije cenzure:

- "Prva poznata uredba koja se odnosila na 'lažno širenje vesti' doneta je u Engleskoj 1275. godine...
- Dvadesetak godina po izdavanju prve štampane knjige papa Sikstus IV dao je cenzorska prava Kelnskom univerzitetu...
- Godine 1487. papa Vinčentije VIII izdao je bulu (povelju) i uveo preventivnu cenzuru svih štampanih publikacija, a kontrolu su sprovodili biskupi.
- Po papinskoj buli iz 1601. biskupi su morali brižljivo da pregledaju svaki štampani spis, a knjige izdate bez njihovog odobrenja najčešće su spaljivane...
- Prema povelji iz 1572., koju je izdao papa Pije V, za širenje necenzurisane štampe mogla se čak izreći i smrtna kazna...
- U Nemačkoj je 1524. godine uvedena obaveza da svaki vlasnik štamparije mora da pribavi odobrenje vlasti.
- Kralj Fransoa I naredio je 1534. da se unište sve štamparije koje nisu pod strogom službenom kontrolom...
- Godine 1632. engleski kralj je zabranio izdavanje svih vrsta listova, čak i onih koji su donosili samo vesti iz stranih zemalja."¹⁶⁰

Cenzura svakako predstavlja najeklatantnije primjere poraza demokratskog u komunikaciji. Nabranjanje svih drastičnijih primjera cenzure u daljoj i bližoj prošlosti uzelo bi mnogo vremena i prostora, a to nije ni intencija ovoga rada.

¹⁶⁰ "U Engleskoj je postojala posebna ustanova, tzv. Zvezdana soba (Star Chamber) koja je imala zadatak da kontroliše štamparije i da cenzuriše sva štampana izdanja", navodi Mihajlo Bjelica u svojoj knjizi **Velike bitke za slobodu štampe**. Zvezdanu sobu spominje i John Milton u svom čuvenom govoru "Areopagitica": "...Jer ova jedinstvena španska politika cenzuriranja knjiga, ako sam išta o njoj rekao, provjerit će većinu necenzuriranih knjiga u kratkom periodu; i bila je i slika i prilika dekreta Zvezdane sobe donijetog iz tih razloga u vrijeme kada je taj sud vršio ostale svoje pobožne poslove zbog kojih je sada sa Luciferom pao sa zvijezda." (John Milton, *Areopagitica*, New York, 1955).

Čini se da je od cenzure jedino gora autocenzura. Ona predstavlja akt intelektualnog i slobodarskog suicida, akt redukcije vlastitih sposobnosti, dobrovoljnog pristajanja na netačno, saglašavanja sa nedoličnim i nepravednim.

Autocenzura je, ako bismo parafrazirali Fromma – najgori primjer *bjekstva od slobode*. Forme cenzure i autocenzure mijenjale su se kroz vrijeme, od diktatora do režima, od ideologije do partije, od pokreta do vođe, i kroz različite prizme u vremenu prihvatljivog. Nasuprot tihim i skrivenim cenzorima, oduvijek su glasni i prepoznatljivi borci za slobodu misli i izražavanja. Jedan od njih svakako je bio i već spomenuti John Milton i njegov čuveni govor u engleskom parlamentu – *Areopagitica* iz 1644. godine. Poznato je njegovo zalaganje za slobodu mišljenja i govora, njegov zahtjev koji će kasnije postati jedan od postulata demokratičnosti u komunikaciji: "Dajte mi slobodu da znam, da govorim i raspravljam slobodno prema svojoj savjesti" (Milton, 1955).

Na krilima Milltonovih ideja, sa definitivnim ukidanjem feudalizma u Engleskoj, tzv. *Slavna revolucija* je 1695. godine ukinula cenzuru štampe, što će za posljedicu imati pokretanje mnogo novih listova, slobodnije rasprave, sve do nove cenzure, tačnije do 1712. godine, kada je stupio na snagu *Stamp Act* na osnovu koga je država prisvojila monopol da ovjerava svaki primjerak novina i publikacija, i da to naplaćuje. Posljedica toga bilo je drastično reduciranje broja novina i njihovog tiraža.

Nakon burnih desetljeća u kojima je proklamirane principe, htijenja i vjerovanja valjalo ne samo sačuvati nego i izboriti pristup informacijama u centrima odlučivanja, Edward Cave (1691-1754), izdavač i urednik *The Gentleman's Magazina*, započeo je 1736. godine sa objavljivanjem izvještaja o raspravama u parlamentu.¹⁶¹ Činio je to na različite načine – direktno i ezopovskim jezikom, usprkos zabranama, uporno, pobjeđujući tako cenzore i kreirajući principe uređivanja političkog magazina. U namjeri da zaustavi rastući utjecaj *Gentlemen's Magazina*, ali i drugih sličnih novina, engleski parlament uveo je novu restrikciju javnog govora – 1760. godine zabranio je izvještavanje sa sjednica.

Historija se ponovila, samo ovaj put sa drugim akterima: Borbu za slobodu izvještavanja iz parlamenta poveo je John Wikles (1725-1797), parlamentarac i urednik lista *North Briton*. Kada je zbog svojih stavova zatvaran, njegove pristaše prosvjedovale su uzvikujući: "Nema pravde – nema mira!", ali i "Wikles i sloboda!" u znak podrške njegovim idejama i političkoj praksi.¹⁶²

Veliki odjek u tadašnjoj javnosti proizvela je serija članaka potpisanih pseudonimom Junius, koji su postali poznati kao *Letters of Junius*¹⁶³ (*Džuniusova pisma*), objavljivani u listu *Public Advertiser*, u periodu 1769-1772. godine, u kojima su u direktnom

¹⁶¹ Izvori: Wikipedia: (http://66.102.9.104/search?q=cache:mzirlPZQcJYJ:en.wikipedia.org/wiki/Edward_Cave+Edward+Cave&hl=en&ct=clnk&cd=1) i Classic Encyclopedia: (http://www.1911encyclopedia.org/Edward_Cave).

¹⁶² Izvor: Wikipedia: (http://64.233.183.104/search?q=cache:dquLfQ7ZtrcJ:en.wikipedia.org/wiki/John_Wilkes+John+Wilkes&hl=en&ct=clnk&cd=1).

¹⁶³ Vidjeti više u Katritzky, Linde, *Johnson and The Letters of Junius - New Perspectives on an Old Enigma*, Peter Lang Publishing, New York (1996).

obraćanju kritizirani kralj i ministri.¹⁶⁴ Juniusova pisma, čiji stvarni autor nikada nije identificiran, prema Jürgenu Habermasu "predstavljaju prvi vid političkih uvodnih članaka, obeležavaju ovo stanje vrlo vidljivo. Ovaj niz satiričnih članaka proglašen je za 'vesnike moderne štampe', jer su u njima kralj, ministri, viši oficiri i pravnici javno optuženi za političke mahinacije i pri tome otkrivene činjenice, ranije držane u tajnosti, a krupnog političkog značaja, i to na način koji je i docnije ostao kao uzor za kritičku štampu" (Habermas, 1969: 80).

Nakon što je kasnog popodneva 4. jula 1776. godine lokalni štampar iz Philadelphije John Dunlap štampao Deklaraciju nezavisnosti SAD-a, ona je u narednim danima bila objavljena u svim značajnijim od ukupno 35 novih listova koji su se pojavili tokom borbe za nezavisnost sjevernoameričkih kolonija. Već narednog dana, 5. jula 1776. godine, Deklaracija je objavljena u njemačkom *Pennsylvanischer Staatsbote* vlasnika Heinricha Millera. Punu verziju Deklaracije donio je 6. jula *Philadelphia Evening Post*, a zatim i drugi listovi, njih ukupno trideset.¹⁶⁵

Borba za nezavisnost ukinula je britanski monopol na printanje, a procvat štampe, koja se u to vrijeme čitala u oko 40.000 američkih obitelji, te relativno brza distribucija kroz novine Deklaracije o nezavisnosti označili su veliku pobjedu demokratičnosti u komunikaciji na sjevernoameričkom kontinentu. Javna debata o političkom uređenju, građanskim pravima i slobodama te o ulozi štampe u demokratskom društvu, koja je potaknuta Poveljom o pravima države Virginije (Bill of Rights) 1776. Deklaracijom o nezavisnosti, Ustavom iz 1787. godine, a naročito Prvim amandmanom na Ustav iz 1791. godine, vodi se u američkoj javnosti i danas.

Deklaracija nezavisnosti u rukopisu Thomasa Jeffersona i štampi Johna Dunlapa¹⁶⁶

Thomas Jefferson Declaration of Independence,
Philadelphia, July 4-10, 1776, Manuscripts and
Archives Division, The New York Public Library

¹⁶⁴ Izvor: Wikipedia: (http://64.233.183.104/search?q=cache:jDher_gvFCsJ:en.wikipedia.org/wiki/Junius+junius&hl=en&ct=clnk&cd=2).

¹⁶⁵ Izvor: James R. Heintze, The Declaration of Independence: First Public Readings, 2007. (<http://gurukul.american.edu/heintze/declar.htm>), Robin Shields, Publishing the Declaration of Independence, Library of Congress, 2006. (<http://www.loc.gov/rr/program/journey/declaration-transcript.html>).

¹⁶⁶ Izvor: New York Public Library: (<http://www.nypl.org/index.html>).

United States Congress:
Declaration of Independence, Philadelphia,
John Dunlap, July 4-5, 1776. Rare Books
Division, The New York Public Library

Među najzanimljivije povijesne poraze demokracije u komunikaciji mogu se ubrojiti sljedeći primjeri:

Vodja Oktobarske revolucije Vladimir Iljič Uljanov Lenjin (1870-1924) paralelno se bavio vođenjem partije boljševika i uredničkim radom u štampi, za koju je smatrao da treba biti u službi revolucionarnog (nasilnog) preuzimanja vlasti u duhu socijalističke doktrine o diktaturi radničke klase. Ne praveći razliku između partijskog i novinarskog rada, Lenjin je propagirao princip partijske štampe, koji je osnova tzv. lenjinskog koncepta štampe, i jedna od ideja vodilja tzv. *socijalističke štampe*. Lenjin je, potpuno u duhu diktature radničke klase, funkcije štampe podredio ideologiji, političkoj partiji. U članku "Partijska organizacija i partijska literatura", objavljenom u listu *Novaja žiznj*, u broju 12 iz 1905. godine, Lenjin je tvrdio: "Novine su dužne da postanu organi raznih partijskih organizacija, a literatori su obavezni da budu članovi tih organizacija. Literator bez partije nije u stanju ništa da učini... Na posao, drugovi! Pred nama je težak i nov, ali velik i zahvalan zadatak: organizovati široku, ravnopravnu, raznoliku literarnu delatnost u tesnoj i nerazdvojnoj vezi sa socijaldemokratskim radničkim pokretom. Sva socijaldemokratska literatura mora postati partijska. Svi listovi, časopisi, izdavači itd. moraju se odmah prihvatiti rada na reorganizaciji pripremanja takve situacije da oni potpuno uđu, na ovim ili onim načelima, u ove ili one partijske organizacije" (Lenjin, 1960).

Lenjin je, čini se, svjesno izbjegavao moguće optužbe o redukciji slobode štampe, praveći distinkcije između štampe uopće i partijske štampe, ali je sasvim izvjesno da je poseban značaj poklanjao upravo partijskoj štampi koja je imala pred sobom "historijske zadatke" preoblikovanja svijesti ljudi i uspostavu novog društvenog poretka. No, čini se da je ove Lenjinove mentalne zamke o slobodi mišljenja i govora nesvjesno razobličio šef sovjetskih sindikata Tomski svojom izjavom iz Trouda 13. novembra 1927. godine, koja na najbolji način oslikava posljedice političke teorije i

prakse Lenjina i njegovih sljedbenika: "Kod nas mogu postojati i druge partije. Ali, to je fundamentalni princip koji nas razlikuje od Zapada. Moguća situacija je ovakva: jedna partija vlada, sve ostale su u zatvoru" (Courtois i dr., 1999: 17).

Pogrešno i kontraproduktivno Lenjinovo poimanje komunikacije imalo je refleksije na kasniju političku praksu ljevice, a posebnu opasnost takvog poimanja komunikacije u produbljivanju razlika u komunikacijskoj moći između razvijenih i nerazvijenih lucidno zapaža Jelenka Voćkić-Avdagić: "Nerazvijene, a posebno zemlje u tranziciji bi morale imati aktivan odnos prema novoj informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji i ne bi smjele ponoviti greške, npr. evropske ljevice, koja je 50-ih i 60-ih godina XX stoljeća uporno imala odbojan stav prema televiziji i komunicirala na način Lenjinove 'Iskre', što je stvorilo ideološku zbrku i političku napetost, a time prouzrokovalo i značajne razvojne zastoje. Cijena takvog stava mogla bi se ponoviti, ali sada u mnogo žešćem i kobnijem obliku" (Voćkić-Avdagić, 2002: 22/23).

U društvenom sistemu samoupravnog socijalizma bivše Jugoslavije, koji je u osnovi bio totalitaran (jedan narod, jedna armija, jedan vođa, jedna partija), desetljećima se održavao privid slobode u samoupravnoj javnosti, čije je postojanje negirano u posljednjim godinama postojanja nekada zajedničke nam domovine. Novija komunikološka istraživanja tvrde da se ipak radi o surogatu javnosti.

Složen i sofisticiran sistem društvenih obmana tzv. samoupravnog socijalizma slikovito i koncizno je opisala Slavenka Drakulić (1998): "Bio je to najsavršeniji sistem od svih jednopartijskih država-sistema, sačinjen tako da internalizuje krivicu, sramotu, neuspjeh i strah, da vas pouči kako da vi lično cenzurišete vlastite misli i djela i da se, u isto vrijeme, osjećate slobodnijim no iko u Istočnoj Evropi."

Kritizirajući medijsko zakonodavstvo i komunikacijsku praksu u bivšoj Jugoslaviji, Tanja Topić smatra da je koncept medijskih sloboda bio lažan i ističe postojanje cenzure u javnoj komunikaciji: "Koncept medijskih sloboda u bivšoj Jugoslaviji mogao bi biti formulisan na sljedeći način: mediji u BiH su bili slobodni u onoj mjeri u kojoj su podržavali postojeći politički sistem. Ovo je bilo propisano i Ustavom i zakonima. U nekim paragrafima Saveznog kaznenog zakona SFRJ, koji je bio prihvaćen i prenesen u kaznene zakone republika, obrađivana je medijska sloboda. Određena cenzura je postojala, prije svega prema objavljivanju informacija, koje nisu bile konvergentne sa državnim politikom" (Topić, 2004: 20). U prilog ovoj konstataciji idu i sljedeće činjenice:

- Nakon Drugog svjetskog rata u bivšoj Jugoslaviji isključivu nadležnost za osnivanje medija imao je Socijalistički savez radnog naroda, koji je, osim toga, imao i kontrolu nad njihovim radom kroz upravljačka, urednička, programska i savjetodavna tijela,
- Formalnopravno, propisi o osnivanju medija su liberalizirani, naročito Zakonom o osnovama javnog informacionog sistema iz 1985. godine, ali suštinski je ostala dominacija Socijalističkog saveza radnog naroda kao krovne instance u osnivanju i nadzorom nad medijima,

- Zakon o sprječavanju zloupotrebe slobode štampe u članu 4. nalagao je izdavačima da nadležnim pravosudnim institucijama prethodno dostave primjerke glasila koja namjeravaju štampati radi pregleda i davanja saglasnosti za štampanje. To je instanca koja je zabranila štampanje studentskog lista Walter u Sarajevu 1989. godine.
- Sloboda mišljenja i izražavanja bila je ograničena. U kaznenom zakonodavstvu egzistirao je delikt mišljenja i verbalni delikt, definiran u famoznom članu 134. Kaznenog zakona SFR Jugoslavije. Time je uvedena presumpcija krivnje, odnosno slobodno iznošenje mišljenja predstavljalo je krivično djelo zbog kojeg su mnogi ljudi osuđivani. Delikt mišljenja bio je najefikasnije sredstvo za brutalan obračun sa neistomišljenicima u tzv. socijalističkim zemljama, pa i u Jugoslaviji.
- Državni tužitelji su imali nadležnosti da interveniraju u programima radija i televizije, kao i drugim medijima,
- Na razini republika bivše Jugoslavije ingerencije u oblasti javnog informiranja imala su ministarstva informiranja,
- Partija na vlasti (SKJ) i državni organi osnivali su posebna tijela i komisije sa zadaćom da vrše analizu medijskih sadržaja i po potrebi interveniraju. S tim u vezi su i zabrane filmova i drugih umjetničkih oblika izražavanja te smjene nepoćudnih urednika i novinara,
- Direktori i glavni urednici medija morali su biti u članstvu Saveza komunista Jugoslavije. Za urednike programa i rubrika to nije bilo obavezno, ali je bilo poželjno.

Konačno, iako pod jakom kontrolom i cenzurom partijskih pravovjernih i lažnih čuvara javnog morala u likovima tužitelja, pravobranitelja samoupravljanja i ostalih cenzora, mediji pod jakom dominacijom komunističke ideologije postali su prvo utočište nacionalizma koji će se kasnije pretvoriti u krvavi rat. Time se pokazala sva tragedija formalističkog pristupa društvenim odnosima koji su bili samo dobro proklamirani kao "bratstvo i jedinstvo", "aktivna i miroljubiva koegzistencija", "ravnopravnost svih naroda i narodnosti", a suštinski su bili nerazumijevanje, nepovjerenje, neiskrenost i nedobronamjernost jednih prema drugima. "Nakon smrti dugogodišnjeg vođe Josipa Broza Tita, jugoslavenski mediji pojačano su se stavili u službu nacionalnih interesa" (Johnson, 1995: 165). Johnson (1995: 169) navodi da je više od 40 novinara ubijeno tokom ratova na području bivše Jugoslavije, a da se 20 novinara smatra nestalima. Kako su se na jugoslavenskom primjeru tragičnim pokazale fraze o tome kako se u "krilu ljevice porađala desnica" i kako "u ratu najprije strada istina", time se pokazala sva manjkavost ideologije koja je počivala na neslobodi koja je prikazivana kao sloboda, netoleranciji koja je imenovana bratstvom i podijeljenosti koja se izdavala za jedinstvo. Svu tragičnost zabluda pokazali su ratovi nakon raspada Jugoslavije.

Nedemokratska komunikacija

Predrasude su niti koje vrlo često i vrlo jako pojedince vezuju u masu. U kombinaciji sa stereotipijama, etikecijom, koje iz njih proizlaze, predrasude postaju optimum za nekritičku, unaprijed trasiranu komunikaciju, koja ne traga za novim, drugačijim, činjenicama, znanjem, argumentima, i čiji je *a priori* cilj – uspostava zajedništva u okviru pigra massae (Krleža, 1989: 27). One podrazumijevaju pasivnost pojedinaca unutar grupe, jer sve to što je predmet komunikacije neko je davno prije spoznao, provjerio i ponudio nam to kao "konačnu i cijelu istinu". Predrasude su zapravo stavovi koji su etabrirani prije procesa rasuđivanja. Njihova privlačnost je u mogućnosti da se pomoću njih, kao i pomoću stereotipija, objasne najrazličitije nepoznate stvari na način koji je svima razumljiv, pa čak i da se na njima zasnivaju najrazličitiji, naizgled smisleni sustavi. Predrasude predstavljaju komunikacijski optimum gomile zaogrnut kolektivnim identitetom, zapravo odražavaju filozofiju palanke (Konstantinović, 2004), koja kada ne može izbjeći komunikaciju sa drugačijim i nedovoljno poznatim odabire negativan pristup, diskreditiranje drugog, a sve kako bi se sakrilo vlastito neznanje i nemoć. "Moralizira uvijek i postojano isključivo samo iz čopora izdvojeni pojedinac, lice koje se osamilo, umišljajući da se uzvisilo iznad svoje okoline. Prosjek, ono što se zove gomila, plebs, ulica, rulja, ono što urla pobjednicima, ono što se zove pigra massa, dvopapkarsko stado, ono ne moralizira ništa, ono ne psihologizira, ono ne zanovijeta. Ono postoji, ono živi, ono se kreće, ono pije pivo, gricka kobasice od ljudske krvi, ono nosi čovjeka u trijumfu, ono se zove bakljada, parada, vojska, defilej, ono je najposlije samome sebi svrha, i iznad logike tog pasjeg čopora nema, po svoj prilici, ničega!" (Krleža, 1989: 27/28). Slično opaža, drugačije formulira tu arhetipsku potrebu za opsjenom i Nietzsche (1984): "Kako dobro zvuče loša muzika i loši razlozi kad se ide na neprijatelja!" Kako je malo potrebno za manipulaciju koja može imati dalekosežne posljedice zapazio je i Meša Selimović: "Zaista, smiješno je kako se malom prepravkom, zaboravljanjem sitnica, izostavljanjem uzroka, neznatnim pretvaranjem stvarnih događaja, porazi mogu pretvoriti u pobjede, promašenost u junaštvo" (Selimović, 1985: 299) Upravo tim malim prepravkama stvarnih događaja na mitološkoj ili ideološkoj matrici započinjale su manipulacije ljudima, njihovo pokoravanje, vladavina strahom, progoni, zatvaranja i masovne egzekucije na prostoru bivše Jugoslavije u 20. stoljeću. Bilanca je tragična. U svim tim zločinima jedno od ubojitih oružja bile su upravo predrasude.

Predrasude, kao takve, najjednostavniji su i najefikasniji način za stvaranje zajedništva, i to zajedništva "nas" protiv "njih". "Mi" smo ti koji pokazuju socijalni aktivitet (iako on može biti i rezultat frustracija), a "oni" mogu biti sve ono što nas okružuje, a za šta mi nemamo dovoljno ni znanja, ni dobre volje da ga spoznamo (ali imamo predrasude i stereotipije kojima možemo sve unaprijed objasniti). Takve se predrasude najbolje artikuliraju u govoru mržnje, koji je samo prijelazna faza iz pasiviteta (identifikacija predrasuda i njihovo korištenje) u aktivitet (jezik mržnje u javnosti i destrukcija).

U svojoj knjizi "Masa i moć" Elias Canetti (1984) prezentira neke od stereotipija koji su u opticaju u vezi sa simboličkim predstavljanjem nacija. Canetti tako navodi da je Engleze najlakše predstaviti simbolom mora, Špance – matadora, a recimo Jevreje – lutanjem. Zbilja, gotovo ukupna predodžba jednih o drugim nacijama na Balkanu zasnovana je na predrasudama i stereotipijama, kojima se u samo jednoj riječi predstavljaju pripadnici cijelog kolektiviteta. Tačnije, riječ je o postupku koji bismo mogli nazvati negativnom etničkom simbolizacijom, odnosno identificiranjem nacionalnih karaktera i mentaliteta i njihovim dovođenjem u vezu sa negativnim predodžbama ili simbolima, posebno onima koji izazivaju odijum u kolektivitetu koji se javlja u funkciji označitelja. Tako su Bosanci "glupi", Crnogorci "lijeni", Slovenci "škrti", Hrvati "lukavi", Srbi "ratoborni". Ova negativistička nomenklatura karakterologija u osnovi je ponižavajućih kolektivnih predstavljanja u anegdotama i vicevima kojima se kompenzira nepostojanje interkulturalne komunikacije na Balkanu. Njihova privlačnost je u humoru, naizgled bezazlenom, ali u stvarnosti sa dalekosežnim tragičnim posljedicama negativističkog poimanja drugih kao manje vrijednih. Čini se, ipak, da su manje pogubne negativne predodžbe o drugima od onih o našoj superiornosti. Jedan takav primjer navodi Velimir Ćurgus Kazimir (1997) u svojoj analizi govora mržnje u javnosti Srbije 90-ih godina 20. stoljeća: "Koji bi simbol karakterisao Srbe? To je, pre svega 'prošlost'. Ta zagledanost u prošlost otkriva Srbe kao neumorne, neustrašive i nepobedive borce. Zbog toga je, u državnim medijima nikada objavljena, a izrečena tvrdnja Slobodana Miloševića pred predsjednicima opština iz cele Srbije, 1991. godine da: 'ako ne znamo da radimo umemo da se bijemo' prisutna od samog bujanja populizma i 'događanja naroda'." Objašnjenje takvog mehanizma manipulacije i takve društvene patologije ponudila je Hannah Arendt: "Laži se razumu čine često očividnijim nego stvarnost, pošto lažljivac ima tu veliku prednost da unapred zna ono što publika želi, ili očekuje da čuje" (Arendt, 1994: 70/71). Posljedice takve predodžbe o sebi, ozvaničene politikom, podstrekavane "sijedim glavama" iz SANU-a i SPC-a, provođene JNA i drugim naoružanim formacijama, postale su planetarno poznate i ostat će trajan simbol mržnje i zločina genocida u Evropi, na kraju 20. stoljeća. O tome lucidno zaključuje i Svetlana Slapšak (1994): "Moje mišljenje može biti vrlo usamljeno, ali sam još uverena da je rat u Jugoslaviji rat reči, rat propagande, rat stereotipa, u kojem se nažalost ubijaju živi ljudi. Reči su smislili i izgovarali intelektualci, a zatim su 'reciklirane' u političkom javnom diskursu." Slapšak navodi primjere antropološkog opisivanja ponašanja ljudi: "Pojedinaac stopljen sa kolektivom živi na ognjištu, ključnom terminu svih nacionalističkih diskursa na tlu Jugoslavije i još u postjugoslovenskom prostoru. Za narod zato postaje dominantan termin živalj, koji ljude spušta na nivo između građanina i stoke. Ovakav očito retrogradni antropološki model vezan je za epsku usmenu tradiciju, ali sa njom više ne može da uspostavi komunikaciju. U epskoj tradiciji, naime, nema ni pomena o položaju žrtve, koji je za diskurs nove nomenklature neophodan, Stoga i krivica, i to naravno krivica drugoga, postaje glavni pokretač aktivnosti pojedinca" (Slapšak, 1997: 31). Dakle, krivnja kao pokretač aktiviteta, i to mržnje prema drugom i drugačijem.

U posljednjem ratu u BiH 1992-1995. stradalo je, nažalost, stotine hiljada ljudi samo zato što su imali drugačija imena, pa čak i drugačija tjelesna ili odjevna obilježja.

Zaključak Johna C. Merrilla o istoj temi – ulozi medija u ratovima na području bivše Jugoslavije, iako znatno blaže formuliran, upućuje na isto: "Većina novinara postavila je patriotsku lojalnost svojoj zemlji više od predanosti izbalansiranoj prezentiranju vijesti" (Merrill, 1995: 169). Ovaj stav upotpunjuje konkretno svjedočenje o komunikacijskoj situaciji u Srbiji u godinama pred raspad Jugoslavije, naročito o fenomenu tzv. patriotskog novinarstva: "Mediji su dakle drastično odstupali od svojih suštinskih profesionalnih obaveza. Ali, u opštem bunilu i opijenosti pokretima masa malo ko je vodio računa o normama profesije. Nisi smeo izostati, to je bila neka vrsta lozinke. Taj se zov, naročito na početku, opravdavao 'kosovskom ranom' kao patriotskim izazovom. Na kosovskoj će se tematici izgraditi čitava jedna ideologija novinarstva kao zanimanja koje mora biti u datim istorijskim okolnostima 'patriotski' obojeno. U interpretaciji njegovih tvoraca to bi bilo novinarstvo koje je sa strašću prilazilo nacionalnim problemima "ginući" za njih u svakome ispisanom retku. Objektivno gledano, tzv. patriotsko novinarstvo bilo je navijačko novinarstvo i u bukvalnom smislu reči neodgovorno prema činjenicama i prema tome propagandističko bavljenje temama i događajima. Ono je na Kosovu stvoreno, ali na njemu nije iscrpljeno. Nastaviće svoj život kad događaji pređu preko Drine i završiti u najtežim oblicima ratnog huškanja" (Cvetičanin, 1997: 65/66). Tek u medijskom ratu u Bosni i Hercegovini, koji je prethodio, ali se i nastavio nakon stvarnog rata, u ratu koji su vodili mediji iz susjednih zemalja – Srbije i Hrvatske, ali i oni unutar BiH, s jedne strane – perversno i slavodobitno srušeni su svi ideali novinarstva i svi principi profesije, ali i da je, s druge strane, sačuvana *komunikacijska essentia* demokracije novinarstva kao *par excellence* građanskog fenomena, te "da je u Sarajevu, gdje su se mediji uspješno opirali komadanju, postojao snažan građanski otpor teritorijalnoj nacionalnoj podjeli, koji je također bio uspješan" (Thompson, 1995: 243).

Mnogo je primjera ratnohušakačkog novinarstva u medijima pod kontrolom Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića u ratu u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine. "Legendarni" likovi, poput Krste Bijelića, Ratka Dmitrovića, Mile Štule, Stefana Grubača i Milijane Baletić, sigurno su duboko urezani u sećanja pasioniranih konzumenata čuvenih dodataka TV dnevnika ... Dodatak pada u vreme kada su počele najcrnje stvari da se događaju, a novinar to najavljuje kao 'Vreme sporta i razonode'. A onda sledi 15 minuta mrtvih, sahrane i nabijanja na kolac" (Damjanović, 1993). Svojim jezikom mržnje, manipulacijom, patološkim uživanjem u zločinu naročito se istakao Risto Đogo, urednik RTRS-a na Palama. Posebno morbidan je bio njegov cinični televizijski performans u dnevnicima RTRS-a nakon masakra na sarajevskoj pijaci Markale 5. februara 1994., kada je tvrdio da su "Muslimani granatirali sami sebe želeći da pri tome optuže srpsku stranu", i da tijela ubijenih ljudi nisu bila stvarna, već da su to zapravo bile lutke koje su uzete iz obližnjih izloga i montirane kao žrtve "kako bi zataškali sopstveni zločin". Pritom je u TV studiju donio jednu lutku i na primitivan i morbidan način ismijavao zločin u kojem je granatom ispaljenom sa srpskih položaja

oko Sarajeva na Markalama ubijeno 66 a ranjeno 200 ljudi. O primitivnoj mržnji Riste Đoge ratni urednik Oslobođenja Kemal Kurspahić piše: "Nakon masakra nad civilima na Markalama u februaru 1994. završio je svoj izvještaj podižući tri prsta u znak 'srpske pobjede'. Đogo je definitivno bio po zlu vodeća medijska figura tog rata. On je bio jedini koji je nastojao da uvjeri Srbe kako prosipanje krvi drugih naroda može biti predmetom šale, nešto čemu se čak treba radovati. Niko drugi to nije uradio – rekao mi je, sjećajući se paljanske televizije, Miljenko Jergović, bosanski pisac. Kad je Đogo ubijen (njegovo tijelo je nađeno u vodi na brani hidroelektrane u Zvorniku nakon što je 'tajanstveno nestao', vjerovatno kao žrtva nekog od heroja svog TV Dnevnika), Jergović je napisao esej u kojem je naveo neke od njegovih nezaboravnih 'satanskih šala'. U jednoj od njih, u zimu 1992-1993., kad su se Sarajlije bukvalno smrznavali i gladovali, rekao je kako su oni među najsretnijim ljudima na svijetu: dok svako igra Loto i ništa ne dobija, svi oni imaju po sedam pogodaka (artiljerijskih, u njihove kuće). Nije se uzdržavao čak ni od rasističkih komentara. Ismijavajući užasavajuće vijesti o masovnim silovanjima Bošnjakinja u srpskim logorima, rekao je: 'Te preobraćene Turkinje tvrde da ih mi silujemo, a jedna od njih je baš rodila crnče u izbjegličkom centru.' Kazujući tu 'šalu', Đogo se pojavio namazan crnom bojom po licu" (Kurspahić, 2004).

Zločin na sarajevskim Markalama nije ostao bez odjeka u kršenju profesionalnih normi ni u medijima opkoljenog Sarajeva: "Usprkos relativnoj neučestalosti vrijeđanja i kleveta protiv bilo kojeg naroda u bosanskohercegovačkim medijima, suprotno medijima u ostalim republikama bivše Jugoslavije, takvi napadi nisu bili ni na koji način izuzeti iz javnog diskursa. Jedan takav primjer bio je poziv na Radio Hayatu 5. februara 1994. godine, koji je uslijedio nakon masakra na pijaci Markale, a pozivao je Muslimane da se osvete sarajevskim Srbima i Hrvatima" (Mazowiecki, 2007: 407).

Ratnohuškačku retoriku Karadžićevog elektronskog propagandnog oruđa RTRS-a slijedile su i mnoge lokalne radio i TV stanice na teritoriju pod njegovom kontrolom. Jedan od takvih primjera navodi specijalni izvjestitelj Komisije UN-a za ljudska prava Tadeusz Mazowiecki: "U noći 29. maja 1992. (op. E. O.) tenkovi i pješadija zauzeli su pozicije oko Prijedora, uz korištenje istog uvoda kao i u Hambarinama i Kozarcu. Kada je napad počeo, Srbi iz sela vodili su tenkove do kuća određenih Muslimana i od stanovnika je traženo da izađu iz kuća i pokažu svoje identifikacijske dokumente. Mnogi od onih koji su to učinili bili su grupno ubijeni. Prema svjedocima, oko 200 stanovnika jedne ulice (Partizanska ulica) bilo je ubijeno i stotinu kuća porušeno. Za vrijeme napada lokalni radio je kontinuirano pozivao na predaju oružja, u trenutku kada Muslimani nisu ispalili još ni jednog metka" (Mazowiecki, 2007: 59). Iz ovog primjera je jasno da su mnoge lokalne radio i TV stanice na teritoriji pod Karadžićevom kontrolom bile u sistemu vojnih i paravojnih jedinica, često kao neka vrsta prethodnice za masovne egzekucije, ili su bile direktno oslonjene na militaristički sistem, te da su novinari izazivali netrpeljivost i mržnju te poticali izvršenje zločina. Ovo zapažanje u suglasju je sa generalnom ocjenom o djelovanju i učinku medija u ratovima na području bivše Jugoslavije – specijalnog izvjestitelja Komisije UN-a za

ljudska prava Tadeusza Mazowieckog: "Mediji (sredstva javnog informiranja) bivše Jugoslavije su jedan od najznačajnijih sredstava u propagiranju vojnog sukoba u tom regionu" (Mazowiecki, 2007: 403). "Srbijanski mediji imaju negativnu ulogu u ratovima u BiH i Hrvatskoj. Oni izazivaju nacionalističku mržnju. Među temama koje dominiraju na ovom medijskim kanalima nalazi se opravdanje za vojne operacije u susjednim državama, kao i teorija 'međunarodne zavjere' protiv Srba" (Mazowiecki, 2007: 427).

Vodeći elektronski medij RTV Federacije BiH uglavnom se držao profesionalnih standarda novinarstva, kao i jedini prijeratni dnevni list u našoj zemlji – Oslobođenje, koji je, zbog profesionalnosti njegovih novinara koju su očuvali i u nezamislivo teškim uvjetima rada u ratu, proglašen za list godine u svijetu 1992. godine. Za razliku od Oslobođenja, neki od novoosnovanih listova nisu se uvijek držali profesionalnih standarda. "Među takve spadaju neki brojevi listova 'Zmaj od Bosne', koji je izlazio u Tuzli, i 'Bošnjak', koji je izlazio u Travniku. U njima je bilo tekstova koji su pozivali na osvetu, koji su uzroke masovnog zločina tražili u genu naroda, što znači da su sav jedan narod poistovjećivali sa zločincima, koji su u kršćanstvu nalazili latentne pozive na pogrom muslimana, koji su ideologizacijom islama dokazivali njegovu superiornost nad kršćanstvom, koji su, praktično, prihvaćali tezu srpske propagande o nemogućnosti zajedničkog života i zalagali se za BiH kao muslimansku državu itd." (Nuhić, 1999: 45) U suglasju sa ovom konstatacijom je i zapažanje specijalnog izvjestitelja Komisije UN-a za ljudska prava Tadeusza Mazowieckog: "Veoma je uznemirujuća činjenica da se novine 'Zmaj od Bosne', u čijim se člancima očito podupire mržnja prema Srbima, slobodno prodaju u Tuzli. Iako nije moguće utvrditi tiraž u kojem se izdaje, list je široko dostupan, a lokalne vlasti ga očito toleriraju. Nekoliko brojeva novina su kupili i članovi tima specijalnog izvjestitelja. Jedan primjer širenja mržnje može ilustrirati o čemu je riječ. Prvog aprila 1993. godine izdat je članak u kome se navodi: 'Instinktivno, svaki bi Musliman htio spasiti svog susjeda Srbina, ipak svaki Musliman mora imenovati Srbina i zavjetovati se da će ga ubiti'" (Mazowiecki, 2007: 177).

S druge strane, u publikaciji Intelektualci i rat, koju je objavio Beogradski krug i Centar za antiratnu akciju 1993. godine, novinar Dušan Reljić je napisao: "U ovom trenutku najveći broj stanovnika ove zemlje veruje da je dopušteno gađati haubicama Sarajevo. Svaki list, svaki novinar koji im nije rekao da je to zabranjeno postao je saučesnik u ubijanju Sarajeva." Iako osnovani, zahtjevi da se istraži odgovornost novinara za zločine počinjene u posljednjim balkanskim krvavim ratovima ostali su samo usamljeni glasovi pojedinaca svjesnih postojanosti mržnje u jeziku medija i opasnosti koje ona sobom nosi.

Spiritus movens metamorfoza predrasude u destrukciju su mediji masovnih komunikacija. Masovni mediji, u želji za što većom razumljivošću sadržaja koje nude masovnoj publici, u želji za što masovnijim prihvaćanjem poruka koje odašilju, nastoje se približiti stajalištima i ukusima svojih konzumenata. Pritom neminovno padaju u zamku prosječnosti, zapravo predrasuda i stereotipija, jer su one, prije svega, odraz lijenosti duha, odsustva znatiželje, energije i sposobnosti da se sazna nešto novo, da

se suoči sa drugačijim. "Pređasuda je udoban, dapače, ekonomičan nadomjestak za mišljenje, te su i zbog toga brojne individue pripravne zadržati niz pređasuda u svojim stavovima spram okoline. U već spomenutim postkomunističkim sredinama tako se podudaraju dva motiva za pređasudnu socijalizaciju pučanstva – masovno-socijalni ('odozdo'), koji je uglavnom još u povojima u tim zemljama, te nacionalističko-politički ('odozgo'), koji posljednjih godina doživljuje enorman razmah. Mediji su u tomu igrali i igraju prvorazredno značajnu ulogu" (Puhovski, 1999).

Na pređasudama, stereotipijama, mržnji spram drugog i drugačijeg, lažima o svojoj nadmoći i tuđoj nemoći, masovni mediji na Balkanu potkraj devedesetih godina 20. stoljeća stvorili su posebnu kulturu laži u kojoj je sve dopušteno i sve se bezrezervno prihvata kao istina ako služi ostvarenju višeg cilja. Na Balkanu je to svakako nacionalizam. "Kultura laži najlakše se uspostavlja ako postoji protivnik koji laže više od vas, ili koji govori 'đavoljim jezikom', tim koji se jednako čita i sprijeda i straga, jednako sa lijeva i sa desna. A umoran postmoderan svijet, kojem narodi zdušno upućuju 'svoje istine', nerado i s mukom uspostavlja koordinate: jednako lažu i jedni i drugi – ili jedni lažu više, drugi manje – ili jedni lažu, drugi govore istinu... Jedino mrtvi ne lažu, ali oni nemaju kredibilitet" (Ugrešić, 1996: 84).

Laž rađa mržnju. Laž o vlastitoj superiornosti, laž o ugroženosti, laž o opasnostima koje vrebaju, laž o zavjerenicima koji uvijek motre iz mraka, ta i takva laž rađa mržnju na individualnoj i kolektivnoj razini. Vaclav Havel ne pravi razliku u pojavnosti mržnje u individualitetu i kolektivitetu: "Postoji samo jedna mržnja. Nema razlike između pojedinačne i skupne mržnje. Svatko tko mrzi pojedinca je gotovo uvijek sposoban podleći skupnoj mržnji ili je čak širiti, čak bih rekao da je skupna mržnja, bila ona vjerske, ideološke ili doktrinarne, socijalne, nacionalne ili bilo koje druge vrste, poput lijevka koji na kraju u sebe povuče sve koji su skloni mržnji" (Havel, 1990). Ipak, Havel lucidno uočava da je privlačnost kolektivne mržnje opasnija od mržnje među pojedincima, i navodi u čemu se ogleda ta privlačnost:

- "1. Kolektivna mržnja uklanja osamljenost, slabost, nemoć, osjećaj zanemarenosti ili napuštenosti. To naravno pomaže ljudima da se suoče s nedostatkom priznanja i nedostatkom uspjeha jer im nudi osjećaj zajedništva. Ona stvara čudno bratstvo, zasnovano na jednostavnom obliku međusobnog razumijevanja koje ne postavlja nikakve zahtjeve...
2. Zajednica onih koji mrze svojim članovima nudi još jednu veliku prednost. Oni mogu beskrajno jedan drugoga uvjeravati u vlastitu vrijednost, bilo kroz preuveličane izraze mržnje prema odabranoj skupini krivaca, ili kroz kult simbola i rituala koji potvrđuje vrijednost zajednice koja mrzi. Uniforme, ista odjeća, znakovi, zastavice i omiljene pjesme zbližavaju, potvrđuju njihov identitet, povećavaju, ojačavaju i umnožavaju vlastitu vrijednost u njihovim očima.
3. Dok je pojedinačna agresivnost uvijek riskantna jer povećava opseg pojedinačne odgovornosti, društvo pojedinaca koji mrze na neki način

ozakonjuje agresivnost. Njeno izražavanje u skupini stvara iluziju zakonitosti ili barem osjećaj 'zajedničkog zaklona'. Skrivena u skupini, mnoštvu ili gomili, svaka potencijalno nasilna osoba usudi se učiniti više; svatko podjara drugoga, a svi – baš zato što ih je više – jedan drugog odobravaju.

4. Konačno, načelo skupne mržnje znatno pojednostavljuje živote svih onih koji mrze i svih onih koji nisu sposobni za neovisno razmišljanje, jer im nudi vrlo jednostavan i trenutno prepoznatljiv predmet mržnje. Proces manifestiranja opće nepravde svijeta u određenoj osobi koju stoga treba mrziti postaje utoliko lakši ako se 'krivca' može prepoznati po boji kože, imenu, jeziku, vjeri ili mjestu gdje živi" (Havel, 1990).

Zapažanja Vaclava Havela o mržnji na najbolji način objašnjavaju svojevrsnu kulturu mržnje na području bivše Jugoslavije i masovne zločine koje je ona pokrenula.

Transformaciju mržnje od konkretne mržnje prema individui ili skupini ka općoj mržnji prema svima bilježi Vytautas Landsbergis (1990) na konkretnom primjeru: "Mržnja koju su Rusi ulijevali u ljude imala je za cilj prihvaćanje teorije klasnog sustava: poticali su 'narod' na prezir prema 'narodnim neprijateljima', a ta je mržnja, kao krvoločno božanstvo dvadesetog stoljeća, zahtijevala sve više i više žrtava kako bi se održala i rasla. Zbog toga su ne samo bogati ljudi 'buržuiji' bili predmetom sumnje, već su svi ljudi postajali potencijalnim neprijateljima."

Visok stupanj nedemokracije u komunikaciji bosanskohercegovačkih medija konstatira Asad Nuhanović: "Nezamislivo visok stepen socijalne patologije, demokratske neizobraženosti, poremećeni sistemi vrijednosti su i baza programsko-sadržajnih koncepata mnogih bh. medija, koji (po pogrešnom shvaćanju marketinga o prilagođavanju robe potrebama potrošača) udovoljavaju hiperstaziranoj i isprovociranoj pretežno vjersko-nacionalnoj čulnosti bh. građana, što i demokratiju i javnost i medije dovodi do dna čaršijizacije i vjersko-nacionalnog kiča i šunda, koji nas ne vodi nikakvoj demokratiji niti civiliziranom uključivanju u napredni svijet, ma kakav on bio i ma kako ga mi razumijeli" (Nuhanović, 2005: 13). Iako naizgled zvuči apsurdno – nedemokratska, štaviše necivilizirana, nepristojna, vulgarna komunikacija u uvjetima visoke frustracije, poput ratova, elementarnih nepogoda i nesreća, može imati terapeutsko djelovanje na mase, pa čak i onome ko prakticira priskrbiti neskrivene simpatije ljudi, osigurati nesvakidašnju popularnost, sljedbenike koji će ga proizvesti u lidera, glorificirati, pa čak priskrbiti mu i herojske attribute. Ono što se može smatrati pozitivnim je činjenica da komunikacija nema ni početak ni kraj, da se odvija među jednakima i među nejednakima, i da se uči. Sposobnost samorefleksije, samokritičnost, mogućnost samokorekcije može doprinijeti da se nedemokratska komunikacija korigira, civilizira, konvencionalizira i premetne u demokraciji oblik.

Aktualna komunikacijska situacija u Bosni i Hercegovini

Još od prije početka rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995), pa sve do danas, komunikacijsku situaciju u našoj zemlji karakterizira podijeljenost informacijsko-komunikacijskog prostora, medija i javnosti po etno-religijskom principu. Kao uvod u rat, nedugo nakon prvih višestranačkih izbora u BiH (1990) započela je borba za osvajanje informacijskog prostora i utjecaj u medijima. Karakteristično je da su tadašnje vladajuće etno-elite željele u potpunosti zagospodariti medijima, i to u što kraćem vremenu i na totalitaran način. Tada u tome nisu uspjele, a ni kasnije nikada nisu pronašle adekvatan način utjecaja na medije. Umjesto borbe za plasiranje svojih ideja u medijskom prostoru, dodatnu argumentaciju koja bi osigurala veću upoznatost sa principima djelovanja i ciljevima političkih partija, vladajuće etno-elite su se opredjeljivale za osvajanje rukovodnih pozicija, i to kroz posve nekompetentna kadrovska rješenja. Tako su vladajuće oligarhije, iako sa prefiksom "demokratski" u imenima svojih stranaka, opredjeljene za "politički pluralizam", pokušale, po Lenjinovom modelu, staviti medije u funkciju djelovanja političkih partija. Time se međupartijska borba u medijskom prostoru sve više zaoštravala. Ona je kulminirala ratom za RTV predajnike i repetitore, što je zapravo bio uvod u pravi rat, koji je komunikacijsku podijeljenost preslikao na teritorijalnu, uz pomoć etničkog čišćenja. "Oružani napadi na medijske kapacitete predstavljaju bitan element u strategiji srpskih snaga, naročito u toku njihova ranog napada u proljeće 1992. godine. Veći dio od ukupno 11 predajnika koji su pripadali RTV Sarajevu (kasnije RTVBiH) preuzet je ili uništen. Predajnik na planini Hum kod Sarajeva više puta su napale vazduhoplovne vojne jedinice JNA u aprilu i maju" (Mazowiecki, 2007: 406/407). Na teritoriju pod srpskom kontrolom mediji su bili u funkciji agresivnog etničkog čišćenja i zauzimanja teritorija. "Program 'bosansko-srpske' TV pokrivaio je 70% teritorije BiH. Mediji pod kontrolom srpskog partijskog rukovodstva SDS¹⁶⁷ postali su u ratu centri širenja mržnje i nacionalističke indoktrinacije. Tek po potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma osnovani su prvi alternativni mediji na teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba" (Topić, 2004: 17). Dio Bosne i Hercegovine pod kontrolom vlade iz Sarajeva, tokom rata 1992-1995. godine, bio je pod svojevrsnom informativnom blokadom. Odsječenost od svijeta uvjetovala je osnivanje i rad brojnih radio i TV stanica, koje su uglavnom bile oslonjene na lokalne strukture civilne vlasti. Tokom rata na teritoriji pod kontrolom vlade u Sarajevu radilo je 16 TV i 43 radio stanice, uz 105 novina i drugih izdanja, od čega dva dnevna lista. Kraj rata u Bosni i Hercegovini objavila su 272 aktivna medija, 203 u Federaciji BiH i 69 u Republici Srpskoj.¹⁶⁸ Dominaciju politike nad medijima kroz loša kadrovska rješenja zapazila je Tanja Topić: "Bosanski državni predsjednik Izetbegović upriličio je 1995. godine izbor novog direktora bosanske državne televizije. Njegov izbor bila je Amila Omersoftić, koja je suspendovala neke TV novinare koji su bili kritički usmjereni prema vladi. Amila Omersoftić učinila je

¹⁶⁷ SDS – Srpska demokratska stranka koju je osnovao i predvodio optuženik za ratne zločine Radovan Karadžić (op. E. O).

¹⁶⁸ Zoran Udovičić, *Analiza medijske situacije u Bosni i Hercegovini tokom 1997. godine*, Media plan institut, Sarajevo. Izvor: (http://www.mediaonline.ba/ba/arhiva/arhiva_izvjestaja/izvjestaji/medijskaslika98.pdf).

televiziju instrumentom Izetbegovićeve SDA (Stranka demokratske akcije) s obzirom da je sama potekla iz partijskog rukovodstva i nije imala nikakvog profesionalnog novinarskog iskustva" (Topić, 2004: 17). Ni nakon završetka rata, uspostavom jedinstvenih registarskih tablica za automobile, monete, oružanih snaga, jedinstvenih državnih institucija (Parlamentarna skupština BiH, Predsjedništvo, Vijeće ministara), poreznih stopa i drugih zakona i propisa na državnom nivou, pa čak i proklamiranja Javnog RTV servisa, komunikacijski prostor, mediji i javnost su ostali podijeljeni. Gotovo da bi se moglo reći da je, nakon završetka oružanog rata u Bosni i Hercegovini, na sceni nastavak rata drugim sredstvima – medijskim. U takvoj atmosferi, u zemlji tek okončanog rata, bez medijske legislative, predstavnici međunarodne zajednice su u nekoliko navrata pokušali intervenirati u medijima i javnoj komunikaciji donošenjem različitih pravila, pa čak i osnivanjem različitih tijela za regulaciju:

- Neposredno pred prve poslijeratne izbore 1996. godine, OSCE, koji je bio zadužen za organiziranje, provođenje i kontrolu regularnosti izbora, preko Privremene izborne komisije, koja je bila u njegovoj nadležnosti, donio je *Pravila i propise* kojima je nastojao osigurati jednakopravan pristup medijima u predizbornoj kampanji. Provođenje Pravila i propisa nadzirala je Komisija eksperata za medije (*Media Experts Commission*), osnovana u aprilu 1996. godine.
- Članovi Vijeća za implementaciju mira su na konferenciji u Sintri 30. maja 1997. godine konstatirali da mediji nisu predano radili u cilju uspostave povjerenja među narodima, i s tim u vezi usvojili Političku deklaraciju Vijeća za implementaciju mira u kojoj se, između ostalog, zalažu za promociju neovisnih medija, ključnih u razvoju demokratskih institucija.¹⁶⁹
- Na konferenciji Vijeća za implementaciju mira u Bonnu 10. decembra 1997. godine vlasti u Bosni i Hercegovini su pozvane da implementiraju nove zakone u oblasti medija i telekomunikacija, kao i stalno javno tijelo za uspostavu međunarodnih standarda u novinarstvu i dodjeli medijskih frekvencija.¹⁷⁰ OHR je 1998. godine formirao Nezavisnu komisiju za medije (*Independent Media Commission*), koju su najvećim dijelom sačinjavali predstavnici međunarodnih organizacija sa zadaćom da reguliraju djelovanje elektronskih medija u Bosni i Hercegovini. Njihove aktivnosti izazvale su niz kontroverznih tumačenja od javnih djelatnika u Bosni i Hercegovini, kao uostalom i odluke Vijeća za implementaciju mira u BiH.¹⁷¹

Iako je broj medija nakon okončanja rata u Bosni i Hercegovini naglo povećan, oni nisu uspjeli demokratizirati javni komunikacijski prostor. Početkom 1997. broj medija je porastao – na ukupno 490 u cijeloj Bosni i Hercegovini. Od tog broja 220 medija je imalo sjedište u Republici Srpskoj, a 270 u Federaciji BiH.¹⁷² Ovakva medijska ekspanzija može se objasniti najprije kao liječenje trauma četverogodišnje komunikacijske blokade, zatim liberalnom zakonskom regulativom za osnivanje

¹⁶⁹ Izvor: (http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=5180).

¹⁷⁰ Izvor: (http://www.ohr.int/pic/default.asp?Content_id=5182#05).

¹⁷¹ Izvor: (<http://www.ohr.int/pic/archive.asp?sa=on>).

¹⁷² Podaci Monitoringa Media plan instituta Sarajevo, period decembar – januar 1997/98.

medija, te finansijskom, edukacijskom i tehničkom pomoći iz inostranstva.¹⁷³ Nakon ratne i poslijeratne ekspanzije medija u Bosni i Hercegovini, njihov broj se iz godine u godinu smanjuje. U 2008. godini bilježimo postojanje 47 televizijskih i 151 radio stanice te 193 printana medija, što je ukupno 391 medij. Smanjenje broja medija može se objasniti najprije djelovanjem tržišta, odnosno ograničenošću i sve većim smanjenjem medijskog kolača, ali i diferencijacijom po osnovu kriterija profesionalnosti, zbog koje su manje profesionalni mediji koji nisu napredovali za posljedicu imali gubitak publike.

Kretanje broja medija u BiH po godinama

Godina	Ukupan broj medija u BiH
1995	272
1997	490
2008	391

Ni direktan međunarodni intervencionizam u medijskom sektoru Bosne i Hercegovine ni ogromna finansijska sredstva nisu uspjeli urediti, civilizirati i demokratizirati javni medijski prostor. Nije se uspjelo u dva takva pokušaja:

- Prvi kada je u proljeće 1996. prvi visoki predstavnik za BiH Carl Bildt 20 miliona američkih dolara uložio u pokretanje nezavisne TV mreže u BiH. Ova mreža trebalo je da reprezentira sve etničke skupine, te da istovremeno predstavlja alternativu državnim televizijama u FBiH i RS-u. Nakon godina bezuspješnog "umrežavanja", mijenjanja naziva TV mreže, eksperimentalnih programa, ostao je samo neuspjeh, a novac i uzvišeni ciljevi su nestali.
- Drugi pokušaj stvaranja RTV sistema započeo je u julu 1999. Tadašnji visoki predstavnik za BiH Wolfgang Petritsch odlučio je rekonstruirati javni radio i TV sistem u Bosni i Hercegovini. Deklarativno i administrativno stvoren je javni RTV sistem, što je značilo i pristupanje procesu likvidacije nekadašnje RTVBiH, što je trebalo otpočeti 1. decembra 2001. godine. U međuvremenu je, 2002. godine, visoki predstavnik nametnuo *Zakon o osnovama Javnog radio-televizijskog sistema i o Javnom televizijskom servisu Bosne i Hercegovine*, kao i niz odluka koje su za posljedicu imale formiranje Javnog radio-televizijskog sistema Bosne i Hercegovine sa sljedećim emiterima:

¹⁷³ "Alternativnim i medijima nezavisne orijentacije najveću pomoć (oprema, papir i troškovi štampanja, obuka kadrova) pružali su SOROS, Evropska komisija, Vijeće Evrope, USAID i niz drugih međunarodnih i nacionalnih fondacija. Državnim medijima u Federaciji pomoć su pružale vladine organizacije više evropskih i islamskih zemalja. Podrška lokalnim radio i TV stanicama u FBiH i RS najviše je dolazila od lokalnih vlasti i raznih organizacija u Evropi, koje su animirala tamošnja izbjeglička udruženja. Pomoć međunarodnih i nacionalnih organizacija i fondacija nezavisnim i alternativnim medijima u Republici Srpskoj započela je poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Inače, tokom rata svi mediji na ovoj teritoriji bili su pod direktnim utjecajem režima na Palama. Izuzetak je pravijenac slobodnog novinarstva u RS – 'Novi prelom' iz Banje Luke, koji je zabranjivan." **Zoran Udovičić, Analiza medijske situacije u Bosni i Hercegovini tokom 1997. godine**, Media plan institut, Sarajevo, 1998. Izvor: Media plan institut: (http://www.mediaonline.ba/ba/arhiva/arhiva_izvjestaja/izvjestaji/medijskaslika98.pdf).

- Javni radio-televizijski servis Bosne i Hercegovine – PBSBiH (BHT 1 i BH Radio 1),
- Radio-televizija Federacije BiH – RTVFBiH (TVFBiH, Radio FBiH, Radio 202),
- Radio-televizija Republike Srpske – RTRS (RTRS i Radio RS).

Iako je proklamirani Javni RTV sistem u Bosni i Hercegovini počeo emitiranje programa 7. maja 2002. godine, on još ne funkcioniše kao jedinstven sistem bez obzira na to što su 2005. godine na državnom nivou usvojena dva nova zakona sa ciljem stvaranja zakonskih uvjeta za njegovo funkcioniranje: *Zakon o javnom radio-televizijskom sistemu u BiH* i *Zakon o javnom radio-televizijskom servisu BiH*.

Tada poduzeta reforma traje do danas i predstavljala je, najprije, jedan od 16 uvjeta za BiH u Procesu stabilizacije i pridruživanja EU, a danas jedan od tri još uvijek nerealizirana evropska principa. "Nažalost, svi ovi reformski procesi odvijali su se pod pritiskom predstavnika međunarodne zajednice u BiH, nažalost ne voljom domaćih nosilaca vlasti. Tako je opšti društveni trend prenesen u sferu medija" (Topić, 2004: 19). Osim toga, ne samo entitetske nego i kantonalne, pa čak i lokalne radio i TV stanice, finansiraju se budžetskim sredstvima građana. Pitanjem opstrukcije u formiranju jedinstvenog RTV sistema bavi se i Freedom House u svom godišnjem izvještaju *Freedom of the Press 2008: A Global Survey of Media Independence*, u kome se detektiraju oni koji su protiv jedinstvenog javnog RTV servisa: "Legislaciju kojom bi se reorganizirao i objedinio sistem javnih emitera sprječavaju hrvatski lideri debatirajući da ne bi služila interesima njihove zajednice" (Freedom House, 2008).¹⁷⁴

Aktualnu komunikacijsku situaciju u Bosni i Hercegovini karakterizira niz kontradiktornosti:

- Dobra medijska legislativa, ali loša medijska praksa, koju odlikuje neprofesionalnost i često kršenje propisa i kodeksa,
- Podijeljenost medijskog prostora po etno-teritorijalnom principu,
- Malobrojni i relativno prepoznatljivi printani mediji, s jedne, i brojni ali potpuno neprofilirani elektronski mediji, s druge strane,
- Pasionirano gledateljstvo TV programa, ali slaba medijska pismenost i kultura,
- Brojnost medija sa tendencijom razvoja, nasuprot potpuno nerazvijenoj, latentnoj, etnički podijeljenoj, i u svakom slučaju – atipičnoj javnosti u Bosni i Hercegovini,
- Razvijenost i etabliranost regulatornih i samoregulatornih tijela u elektronskim i printanim medijima, ali još uvijek nedovoljna samostalnost novinarske profesije u odnosu na utjecaj politike,
- Konačno, verbalna opredijeljenost ka demokraciji političkih lidera i predstavnika vlasti na svim razinama i njihova potpuno nedemokratska komunikacija spram građana – njihovih birača.

¹⁷⁴ Izvor: (<http://www.freedomhouse.org/uploads/fop08/CountryReportsFOTP2008.pdf>).

Medijska legislativa u Bosni i Hercegovini:

- Osigurala je dobar zakonski okvir slobodnog djelovanja medija. Riječ je prije svega o *Zakonu o komunikacijama*, usvojenom u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine 3. novembra 2004. godine¹⁷⁵, *Zakonu o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini*, usvojenom na sjednici Parlamentarne Skupštine Bosne i Hercegovine 17. oktobra 2000. godine¹⁷⁶ i entitetskim zakonima o slobodi pristupa informacijama, kao i entitetskom *Zakonu o zaštiti od klevete Republike Srpske*, usvojenom na sjednici Narodne skupštine Republike Srpske 24-26. jula 2001. godine¹⁷⁷ i *Zakonu o zaštiti od klevete Federacije Bosne i Hercegovine*, proglašenom Odlukom visokog predstavnika za BiH od 1. novembra 2002. godine¹⁷⁸. Veliki broj nevladinih organizacija u BiH uključio se u promociju pojedinih zakona. Međunarodna organizacija za borbu protiv korupcije Transparency International, ogranak za BiH, aktivno se bavi pravom na pristup informacijama od momenta donošenja Zakona o slobodi pristupa informacijama kroz program povećane odgovornosti u zemljama zapadnog Balkana i finansijsku podršku Vlade Finske i Fonda otvoreno društvo. U tom smislu organizirane su obuke i seminari za službenike javnih organa odgovorne za provođenje zakona. Također, veliki broj medija i organizacija civilnog društva je uključen u proces praćenja provedbe Zakona o slobodi pristupa informacijama. Entitetski zakoni o zaštiti od klevete promovirani su od različitih novinarskih udruga, a najviše aktivnostima udruge BH novinari, koja je u više navrata organizirala savjetovanja, okrugle stolove sudija, tužitelja i novinara o provođenju Zakona o zaštiti od klevete.¹⁷⁹

Printane medije u BiH karakterizira:

- Nedovoljan broj dnevnih novina, tek 12 u cijeloj BiH, od toga 7 u Federaciji BiH (Dnevni avaz, Oslobođenje, San, As, Dnevni list, Večernji list, Tuzlanski list) i 5 u Republici Srpskoj (Nezavisne novine, Glas Srpske, Euro blic, Fokus i Press RS-a)¹⁸⁰. Osim malog broja dnevnih novina, njihove prepoznatljivosti, iako nedovoljne profiliranosti spram potreba čitateljstva, neravnomjerne teritorijalne zastupljenosti (5 dnevnih listova u Banjoj Luci, 4 dnevna lista u Sarajevu, 2 u Mostaru, 1 u Tuzli), karakterizira ih relativno mali tiraž. Najtiražnije dnevne

¹⁷⁵ Zakon o komunikacijama BiH dostupan je na oficijelnoj web stranici Regulatorne agencije za komunikacije. Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije: (<http://www.rak.ba/bs/legal/?cid=2428>).

¹⁷⁶ Zakon o slobodnom pristupu informacijama dostupan je na oficijelnoj web stranici Vijeća za štampu BiH. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=56>).

¹⁷⁷ Zakon o zaštiti od klevete Republike Srpske dostupan je na oficijelnoj web stranici Vijeća za štampu BiH. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=114>).

¹⁷⁸ Zakon o zaštiti od klevete Federacije Bosne i Hercegovine dostupan je na oficijelnoj web stranici Vijeća za štampu BiH. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=71>).

¹⁷⁹ Udruženje BH novinari i Vijeće za štampu organizirali su Konferenciju o primjeni Zakona o zaštiti od klevete u Neumu 5. i 6. juna 2007. godine, sa ciljem procjene utjecaja zakona na medijske slobode i demokratizaciju društva. Konferencija je okupila brojne novinare, urednike, analitičare, pravnike, sudije, tužitelje i bila iznimno uspješna jer su kritički analizirani entitetski zakoni o zaštiti od klevete i definirani amandmani koji su upućeni u proceduru izmjene zakona (op. E. O.).

¹⁸⁰ Svi podaci o printanim medijima preuzeti su od Vijeća za štampu BiH (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=8>, posjećeno 20. 4. 2008).

novine su Dnevni avaz koji se uglavnom štampa u tiražu od 50 do 60 hiljada, izuzev petkom kada se štampa u tiražu od oko 100.000 primjeraka, dok ostale dnevne novine znatno zaostaju u nakladi. Ukupan tiraž svih dnevnih novina u BiH, prema procjenama medijskog tržišta u BiH, kreće se od 300 do 400 hiljada primjeraka novina, što je jako malo u usporedbi sa susjednim zemljama, primjerice višestruko većim tiražima u Hrvatskoj, koja ima neznatno veći broj stanovnika u odnosu na Bosnu i Hercegovinu.

- Veliki broj magazina: u Federaciji BiH čak 51 i 47 u Republici Srpskoj, karakterizira šarolikost u profilaciji: od informativnih, obiteljskih, sportskih, dječijih do magazina o automobilima, kulinarstvu i zdravlju.
- Veliki broj i teritorijalni nesrazmjer ostalih publikacija: u Federaciji BiH čak 57 spram 18 u Republici Srpskoj, karakterizira mali tiraž i šarolikost izdanja – od službenih listova, preko organizacijskih i kategorijalnih publikacija, do školskih listova.
- Relativno mali broj vjerskih časopisa, ukupno 8 u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Elektronske medije u BiH karakterizira:

- Veliki broj TV i radio stanica: čak 47 TV stanica (uključujući 1 javni TV servis i 2 entitetska emitera) i 151 radiostanica (uključujući 1 javni Radijski servis i 3 emitera).¹⁸¹ Kada je riječ o uspostavi javnog servisa – Radija i BHT 1, primjetna je opstrukcija etno-nacionalnih političkih elita, naročito iz Republike Srpske. Očigledno je da jedinstven, standardiziran i profesionalan RTV servis za sve građane BiH ne odgovara onima koji su trenutačno na vlasti u oba bosanskohercegovačka entiteta, jer se njihova vladavina zasniva na sotoniziranju drugog i drugačijeg, zapravo proizvodnji mržnje i stalnom isticanju opasnosti od drugog entiteta, i u tome gotovo da nema razlike među vladajućim nomenklaturama u Federaciji BiH i Republici Srpskoj. Time se samo pothranjuju stereotipije, predrasude, mržnja i onemogućava uspostava normalne komunikacije, odnosno unaprijed se odriče mogućnost dijaloga, demokratizacije i napretka društva.

Regulatorna i samoregulatorna tijela u BiH:

- Osim zakonima, medijska djelatnost regulirana je i kodeksima novinarske profesije u elektronskim i printanim medijima: Kodeksom o emitiranju Radio-televizijskog programa donesenim od Vijeća Regulatorne agencije za komunikacije 14. juna 2004., a dopunjenim i inoviranim na sjednici od 31. januara 2008. godine,¹⁸²

¹⁸¹ Izvor svih podataka o radio i TV stanicama u BiH je Regulatorna agencija za komunikacije:

(<http://www.rak.ba/bs/broadcast/reg/?cid=2415>, podaci od 25. 3. 2008).

¹⁸² Kodeks o emitiranju Radio-televizijskog programa u Bosni i Hercegovini dostupan je na oficijelnoj stranici Regulatorne agencije za komunikacije. Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije:

(<http://www.rak.ba/bs/legal/rules-codes/broadcast/codes/default.aspx?cid=4796>).

i Kodeksom za štampu Bosne i Hercegovine donesenim od četiri novinarska udruženja 1999. godine.¹⁸³

- O provođenju kodeksa novinarske profesije u elektronskim medijima stara se Regulatorna agencija za komunikacije,¹⁸⁴ osnovana Odlukom visokog predstavnika za BiH 2. marta 2001. godine. O poštivanju Kodeksa za štampu BiH brine Vijeće za štampu BiH,¹⁸⁵ samoregulatorno tijelo sastavljeno od predstavnika novinskih kuća i javnosti, sa zadaćom da štiti štampu od pritisaka, ali i javnost od loše štampe. Vijeće za štampu BiH formirano je od novinarskih udruženja 2000. godine.¹⁸⁶

Kontradiktornosti komunikacijske situacije u Bosni i Hercegovini – postojanje dobre legislative, regulacije i samoregulacije i loša medijska praksa, jako su izražene i nerijetko su dovedene do krajnjih konzekvenci javne komunikacije, što u pojedinim slučajevima dovodi do apsurd.¹⁸⁷

Učešće građana u političkom, pa čak i javnom životu u Bosni i Hercegovini, svedeno je isključivo na dvije stvari: nekritičko konzumiranje medija i nekorištenje pasivnog biračkog prava. Zanimljivo je da o svim važnim pitanjima za održanje zajednice i izgradnju naprednijih društvenih odnosa naši intelektualci uporno šute. Čudi ta indolentnost naše intelektualne elite, posebice ako se uspoređi s nacionalističkom angažiranošću intelektualaca u Srbiji prije Miloševićevog pohoda na svoje zapadne susjede: "Pokazujući slabu unutrašnju sliku naučne komunikacije, naučna i intelektualna populacija, u Srbiji je, sem retkih izuzetaka koji su se javno usprotivili, ili izvesnog broja naučnika koji su prećutali javno manipulisanje, uz veliki broj naučnika ponudili svoje usluge u poništavanju pravila ponašanja u struci, i u javnom podupiranju nacionalizma manipulisanja autoritetom iz svoje oblasti i svog položaja" (Slapšak, 1997: 30).

U poremećenim društvenim odnosima kakvi su u našoj zajednici, ovdje i sada, u tim i takvim društvenim odnosima koji određuju aktualnu komunikacijsku situaciju u Bosni i Hercegovini, akademik Abdulah Sidran zapaža kako su osnovni principi slobode govora premetnuti u svoju suprotnost i definira uzroke takvog stanja: "Šta nam sad u Bosni vrijedi sloboda štampe kad svako o svakome može napisati da je

¹⁸³ Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine dostupan je na oficijelnoj stanici Vijeća za štampu BiH. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=2>).

¹⁸⁴ Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije: (www.rak.ba).

¹⁸⁵ Izvor: Vijeće za štampu: (www.vzs.ba).

¹⁸⁶ Više o samoregulaciji u printanim medijima i Vijeću za štampu BiH vidjeti u: **Enes Osmančević, Sloboda i samoregulacija štampe**, Socijaldemokrat br. 5, Sarajevo, 2001.

¹⁸⁷ "Predsjednik Vijeća ministara BiH Adnan Terzić u subotu je u sarajevskoj Zetri otvorio Drugi sajam Kupujmo/ koristimo domaće sljedećim riječima: 'Dozvolite mi da u ovoj južnoameričkoj atmosferi proglasim sajam otvorenim.' Naime, poljoprivredni proizvođači okupljeni na platou ispred Zetre zvižducima pištaljki su izražavali nezadovoljstvo zbog odnosa državne i entitetskih vlasti prema njihovim proizvodima. Oni su, takođe, držali transparente na kojima su tražili smjene neprijatelja poljoprivrede, odnosno odgovornih. 'Ja vam želim jasno poručiti', kazao je Terzić onima koji su mu puhali u pištaljke, 'da držeći transparente ne možete držati svoje motike, ne možete raditi sa svojim strojem.' On je dodao kako misli da su 'svi koji danas nose transparente' zloupotrijebljeni od Udruženja poljoprivrednih proizvođača BiH. 'Ako ćete se vi baviti politikom kao što Udruženje od vas traži', dodao je Terzić, 'onda ova država nema perspektive. Ne mogu domaći proizvođači napraviti kvalitetan proizvod držeći transparente i pušujući u te zviždaljke' (Š. Hodžić, *Oslobođenje*, 26. 6. 2005).

kreten, kriminalac i slično. To je vrhunac slobode štampe. Ali šta nam to znači! U rangu ljudskih sloboda, sloboda štampe dolazi kao neki poluvrhunac nakon što si osvojio elementarnije slobode kao što su sloboda rada, življenja, stanovanja, zdravlja, školovanja... Šta vrijedi našim Srebreničanima što imamo slobodu štampe ili svakom borcu koji se samospaljuje što ima sloboda štampe gdje će izaći slika njegovog sprženog tijela! Nije problem u slobodi štampe nego u slobodama čovjeka, mišljenja i djelovanja."¹⁸⁸

Uzmemo li za relevantnu Lippmannovu podjelu razvitka štampe u četiri faze:

1. u prvoj je podređena monopolu vlasti,
2. u drugoj je pod kontrolom političkih partija,
3. u trećoj se osamostaljuje zahvaljujući čitateljima,
4. u četvrtoj se stavlja u službu ideala,¹⁸⁹

mogli bismo konstatirati da se bosanskohercegovačka štampa, *hic et nunc*, početkom 21. stoljeća nalazi dominantno u drugoj fazi, dakle pod kontrolom političkih partija, sa naznakama mogućnosti prelaska u treću – fazu osamostaljenja, zahvaljujući čitateljima. Za prelazak u fazu samostalnosti potrebno je da se naši listovi oslobode pristrasnosti i ovisnosti o partijama, liderima i ideologijama, što ovisi o povećanju tiraža, i obratno – tiraž ovisi o nepristrasnosti i objektivnosti.

Povijesno kašnjenje u razvoju naše štampe posljedica je jedne strane dvoipostoljetnog kašnjenja naših prvih listova za evropskim, ali i specifičnosti naše štampe, koja je, za razliku od evropske, koja je odigrala ujediniteljsku ulogu u oblikovanju država-nacija, kod nas produbila etno-konfesionalnu podijeljenost: "Štampa, kao dominantan oblik javnog informiranja i utjecaja u Bosni i Hercegovini nije, kao u drugim evropskim zemljama, odigrala ključnu ulogu u rađanju i razvoju demokratskog društva. Uzrok tome je 250-godišnje zakašnjenje listova BiH za evropskim, ali i stoljetna strana dominacija, koja je konfesionalnu i nacionalnu šarolikost naše zemlje uvijek koristila za svoje ciljeve, onemogućavajući da se ta civilizacijska prednost realizira kao faktor napretka" (Osmančević, 2003: 92).

U izvještaju *Freedom House*a o slobodi štampe u Bosni i Hercegovini u 2008. godini najprije se konstatira da je sloboda štampe garantirana Ustavom, kao i Aneksom o ljudskim pravima Dejtonskog mirovnog sporazuma kojim je okončan rat 1992-1995. godine, i konstatira: "Bosna ima jedan od najliberalnijih pravnih ambijenata na svijetu za slobode medija, ali je efektivno nametanje ovih zakona uveliko odsutno zahvaljujući preopterećenom sudstvu. Klevetničko pisanje i pogrda su dekriminalizirani, uz ostavljanje građanske parnice kao glavnog pravnog lijeka."¹⁹⁰

¹⁸⁸ Abdulah Sidran, "Mi smo na ubrzanom putu nestanka Bošnjaka", intervju za Dnevni avaz, br. 4191, Politički prilog Sedmica, 26. 5. 2007, str. 2.

¹⁸⁹ Walter Lippmann, *Two Revolution in the American Press*, Yale Review XX, 1931. str. 433-441.

¹⁹⁰ Izvor: Freedom House, Freedom of the Press 2008: A Global Survey of Media Independence: (<http://www.freedomhouse.org/uploads/fop08/CountryReportsFOTP2008.pdf>).

Fizički i verbalni napadi na novinare u Bosni i Hercegovini, nažalost, sve su češći. Linija za pomoć novinarima i udruženje *BH novinari* oštro su osudili napade na novinare iz aprila i maja 2008.¹⁹¹

Predstavnik OSCE-a za slobodu medija Miklos Haraszti ocijenio je da je sloboda medija u Bosni i Hercegovini ugrožena: "Usprkos svemu onome što su mediji u BiH uradili, sadašnje stanje ne ide nabolje, nego nagore. Nakon razgovora sa političarima i predstavnicima medija, mogu konstatirati da je BHRT pod ekonomskim i političkim napadima."¹⁹²

Napadi na BHRT upućuju na zaključak da rat koji je u Bosni i Hercegovini započeo 1992. godine – borbom za kontrolu RTV predajnika i utjecajem na medije, još nije završen. Nastojanja da se ostvari politička kontrola nad medijima u BiH samo su djelomično uspjela u nekim printanim medijima, kao i entitetskim, kantonalnim i lokalnim radio i TV stanicama.

Medijski rat političkih neistomišljenika i konkurenata za vlast koji se već godinama vodi u bosanskohercegovačkim medijima ulazi u novu, oštriju fazu. S druge strane, brutalnost i bezobzirnost kojom politika Milorada Dodika pokušava srušiti BHRT nagovještava neizvjesnu završnicu borbe za potpunu kontrolu nad medijima, započetu devedesetih. U prilog sumornim prognozama o budućnosti tradicionalnih medija u Bosni i Hercegovini idu i ocjene o teškom stanju u medijima, praćenom redukcijom novinarskih sloboda, čestim prijetnjama i napadima na integritet novinara i medija.

Web komunikacija međunarodnih organizacija u Bosni i Hercegovini

Predstavnici međunarodnih organizacije u Bosni i Hercegovini nastoje svoju javnu komunikaciju prilagoditi savremenim trendovima u svijetu, odnosno koristiti prednosti web medija, dizajnirajući i ažurirajući vlastite web stranice uvažavajući specifičnosti web komunikacije. To bi u najkraćem bio zaključak analize javne komunikacije međunarodnih organizacija u Bosni i Hercegovini na webu. Analizirane su najposjećenije i najreprezentativnije web stranice i komunikacija *Ureda visokog predstavnika*¹⁹³ i *Misije OSCE-a u BiH*¹⁹⁴ u periodu 2004-2008. godina. Analiza istraživanja komunikabilnosti web stranici pokazala je sljedeće:

¹⁹¹ "Zaprepašteni smo činjenicom da su novinari i novinarki u BiH postali gotovo stalna meta fizičkih napada, vrijeđanja, prijetnji i necivilizacijskog ophođenja prilikom obavljanja profesionalnih zadataka. Nakon napada na novinare i medije od strane jednog premijera, zatim visokog policijskog dužnosnika, ombudsmena za ljudska prava, preko zastupnika u bh. parlamentu i dvojice-trojice lokalnih moćnika, pitamo se šta je sljedeće? Koja će još sredstva biti iskorištena u cilju zaustavljanja novinara u svakodnevnom radu, a posebno u pripremi i snimanju istraživačkih novinarskih tema. Izražavamo duboku zabrinutost za sigurnost svih novinara i novinarki u našoj zemlji i zebnju nad onim što bi se sljedeće moglo dogoditi" (*BH novinari i Linija za pomoć novinarima, Protest zbog napada na novinare u BiH*, 6. 5. 2008).

¹⁹² Izvor: Dnevni avaz, 9. 5. 2008, str. 8 (<http://www.nis-press.com/nis/private/index.cfm>).

¹⁹³ Izvor: OHR: (www.ohr.int).

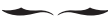
¹⁹⁴ Izvor: Misija OSCE u BiH: (www.oscebih.org).

- Oficijelna web stranica Ureda visokog predstavnika i specijalnog predstavnika Evropske unije otvara se na engleskom jeziku i u lijevom izborniku nudi mogućnosti praćenja sadržaja na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, latiničnim i ćirilničnim pismom. Isto je i sa oficijelnom web stranicom Misije OSCE-a u BiH koja se *otvara* na engleskom jeziku i nudi trojezičnu varijantu praćenja sadržaja, čime su ispoštovane Ustavne odredbe o ravnopravnosti jezika i pisma naroda u Bosni i Hercegovini.
- Za razliku od web stranice Ureda visokog predstavnika i specijalnog predstavnika Evropske unije, koja je grafički definirana plavom bojom na bijeloj podlozi, web stranica Misije OSCE-a je bijela na bijeloj podlozi, izuzev lijevog izbornika u plavoj boji, što stranicu čine neupečatljivom i vizualno nedovoljno primjetnom odnosno sadržajno neizdiferenciranom.
- Web stranica Misije OSCE-a u BiH ima horizontalni izbornik na vrhu stranice, za razliku od web stranice OHR-a koja ima samo vertikalni lijevi izbornik. Ova razlika čini web stranicu OSCE-a znatno komunikabilnijom jer se u gornjem izborniku mogu pronaći informacije o OSCE-u, Misiji u BiH, ostvariti kontakt sa djelatnicima Misije, te konsultirati *Različite izvore (Resources)* koji se nude linkom. Ova posljednja mogućnost je najinteresantnija i najvrjednija jer nudi temeljne dokumente OSCE-a efikasnom tražilicom po oblastima od *Izboru, Ravnopravnosti spolova do Ljudskih prava*, po godinama, mjesecima, i po vrsti dokumenata, od *Izjava, Govora, do Članaka, odluka i deklaracija*. Sljedeća važna sekcija u izborniku *Resources* je *Online baza podataka (Online databases)* sa linkovima: *Legislationline, Polis, Tandis, ODIHR Elections Experts Database i ODIHR Conference Registration Service*, koje omogućavaju uvid u mnoštvo dokumenata u vezi sa zakonodavstvom koji se mogu pretraživati po poljima djelovanja, ali i po zemljama, te po datumima. Ono što je važno za demokraciju komunikacije, ali i odnos pojedinac – organizacija, jest mogućnost da građani komentiraju odluke, da ih opserviraju i predlažu njihove izmjene. Ova vrsta interaktivnosti od iznimne je važnosti za demokratizaciju komunikacije koju je moguće ostvariti online puno jednostavnije i efikasnije negoli u tradicionalnim komunikacijskim formama. Preduvjet za to su elektronska pismenost i znanje engleskog ili ruskog jezika, jer su svi sadržaji, kao i mogućnost interakcije, ponuđeni bilingvalno – na engleskom i ruskom jeziku.
- Izbornik OSCE-a *Resources* nudi još dva zanimljiva podizbornika – *Polis (the OSCE Policing Online Information Sistem)* i *Tandis (the OSCE Tolerance and Non-Discrimination Information Sistem)*. *Polis* je multilingvalni izvor informacija koji nudi mogućnost informiranja, edukacije i profesionalnog povezivanja u oblasti provođenja prava i policijske sigurnosti. *Tandis* je informacijski sistem koji promovira toleranciju i ravnopravnost kroz mogućnost edukacije o ključnim referencama, poljima djelovanja, ili ključnim pitanjima kakva su spolna diskriminacija, netolerancija prema Jevrejima, kršćanima i muslimanima, do rasizma i ksenofobije. Obilje edukativnih sadržaja koji se nude u ovim podizbornicima predstavljaju pravu vrijednost u neoprosvjetiteljskom smislu

promoviranja, spoznavanja i prakticiranja temeljnih civilizacijskih vrijednosti tolerancije i nediskriminacije, što je od iznimne važnosti za demokratizaciju komunikacije i društva uopće.

- Za razliku od web stranice Misije OSCE-a, koja na lokalnim jezicima nudi osnovne informacije o Bosni i Hercegovini, web stranica OHR-a u lijevom izborniku – BiH u fokusu, nudi temeljne pravne akte države – Dejtonski mirovni sporazum, Ustav BiH i ustave entiteta, te Statut Brčko Distrikta, ali samo na engleskom jeziku. Ovo se može smatrati nedostatkom web stranice OHR-a jer se sadržaji od važnosti za ljude u Bosni i Hercegovini ne nude na lokalnim jezicima, što se može smatrati diskriminacijom. Eventualna obrazloženja da nije zadaća OHR-a da prevodi temeljne političke i pravne dokumente o Bosni i Hercegovini s engleskog jezika naprosto ne mogu se prihvatiti jer visoki predstavnik ima misiju u Bosni i Hercegovini gdje su službeni jezici bosanski, hrvatski i srpski, i da uvažavanje ove činjenice nedvojbeno traži prezentiranje svih važnih sadržaja na lokalnim jezicima.
- Web stranice dviju međunarodnih organizacija koje su bile predmetom analize imaju približan broj izbornika na lijevoj strani (OHR – 7, OSCE – 6 izbornika), s tim što su izbornici OSCE-a pregledniji jer su ispod njih prikazani i podizbornici. Izbornici na web stranici OHR-a su: *O OHR-u, Informacije za javnost, Odluke, Arhiva, Međunarodne organizacije u BiH, te BiH u fokusu*. Izbornici na web stranici OSCE-a su: *Misija OSCE-a, Odjeli misije, Štampa i javno informiranje, Naše osoblje, Korisne stranice i E-Newsletter*. Pregledom izbornika možemo zaključiti da OHR najviše pažnje u svojem web informiranju javnosti posvećuje odlukama visokog predstavnika, što je i očekivano ima li se u vidu njihov politički značaj. S druge strane, Misija OSCE-a najviše pažnje posvećuje svojim poljima djelovanja, odnosno odjelima misije, ali i strukturama i kadrovima misije, vjerovatno u želji da osigura publicitet projektima i poljima djelovanja preko osoba koje ih vode i obratno.
- Izbornici na web stranici OSCE-a su i sadržajniji, posebno ima li se u vidu interes novinara odnosno najšire javnosti. Naime, OSCE u svojim izbornicima na web stranici donosi: *Izvještaje za štampu i Izjave za medije*, odnosno *Intervjue i Izbor iz medija*. Novosti za medije su odlično grupirane prema oblastima odnosno djelatnostima misije OSCE-a: od *ljudskih prava, obrazovanja, preko demokratizacije, do sigurnosne suradnje, izbora i štampe*. Također, informacije se mogu birati prema projektima, regionalnoj lokaciji i vremenu, što predstavlja dobro diferenciranu elektronsku arhivu. Izbornici OHR-a, pogotovo kada je riječ o informacijama za javnost, sadrže: *Saopćenja za javnost, Govore, Članke, Intervjue i Konferencije za medije*.
- Web stranice međunarodnih organizacija koje su bile predmetom analize – Ureda OHR-a i Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini, imaju u izborniku *Multimediju*, odnosno audio i video zapise izjava i pres-konferencija visokog predstavnika,

odnosno djelatnika Misije OSCE-a klasificirane po zemljama gdje je sjedište misije. Kada je riječ o Multimediji OHR-a, ona uglavnom sadrži videozapise izjava ili pres-konferencija, kao i audiozapise nekih izjava ili obraćanja. Nažalost, neke od ovih sadržaja nemoguće je *downloadovati*, bilo da su prezentirani u Windows media playeru, Real playeru, ili MP-3 formatu. Kada je riječ o Multimediji OSCE-a, ona sadrži brojne videozapise pres-konferencija političkih zvaničnika, među kojima i onih sa Balkana. Tako je moguće pronaći snimke pres-konferencije srbijanskih zvaničnika, naročito ministra vanjskih poslova Srbije Vuka Jeremića u povodu proglašenja nezavisnosti Kosova, proglašene 2008. godine. Snimci su na visokom tehničkom nivou, brzo se učitavaju i razumljivi su, i kao takvi predstavljaju vrijedne dokumente u daljnjoj međunarodnoj političkoj praksi. Podizbornik OSCE-a Multimedija nudi mogućnost pretraživanja audio i video zapisa po zemljama, godinama i vrsti aktivnosti. Međutim, takvi sadržaji iz Bosne i Hercegovine nisu postavljeni na web stranicu, što se može smatrati ozbiljnim nedostatkom oficijelne web stranice OSCE-a s obzirom na važnost i složenost pitanja daljnjeg političkog uređenja u duhu reformskih procesa ne samo za Bosnu i Hercegovinu nego i Evropsku uniju. Da li je riječ o političko-birokratskoj lijenosti i nezainteresiranosti za Bosnu i Hercegovinu, ili možda krivoj pretpostavci da takvi sadržaji iz Bosne i Hercegovine ne bi bili zanimljivi za posjetitelje web stranice OHR-a, teško je odgovoriti. Šta god da je uzrok nedostatka multimedijalnih zapisa o kompleksnoj bosanskohercegovačkoj političkoj stvarnosti, valjalo bi ga što prije ukloniti, jer informacije o zbivanjima u Bosni i Hercegovini su važne ne samo za građane naše zemlje i međunarodne predstavnike nego i znakovite za odnose u drugim dijelovima svijeta.

Javno komuniciranje instanci vlasti u Bosni i Hercegovini

Javno komuniciranje instanci vlasti u Bosni i Hercegovini još uvijek je zasnovano na tradicionalnom hijerarhijskom jednolinijskom modelu komuniciranja – odozgo prema dolje. Taj model komuniciranja bio je dominantan u vrijeme vladavine državnog etatizma koji se počeo razvijati neposredno nakon Drugog svjetskog rata i koji se počeo urušavati zajedno sa Berlinskim zidom 1989. godine, a definitivno je srušen propašću SSSR-a 1991. godine. Hijerarhijski, jednolinijski, autoritativni, etatički, totalitaristički, nedemokratski – sve su to sinonimi za model komunikacije koji je bio dominantan u tzv. zemljama socijalističkog lagersa, u koje je ubrajana i bivša Jugoslavija. Taj model je preferirao uniformnost mišljenja zasnovanog na ideologiji Saveza komunista Jugoslavije i poistovjećivanju naroda, armije, partije i vođe.¹⁹⁵ Njegova ključna obilježja – unisonost, nedemokracija i nefleksibilnost, nisu mu omogućila

¹⁹⁵ Najbolje to ilustrira krilatica iz vremena SFRJ: "Jedan narod – jedna armija, jedan vođa – jedna partija." Naravno, jedan narod je bio jugoslavenski, jedna armija – Jugoslavenska narodna armija, jedan vođa bio je Tito, a jedna partija – Savez komunista Jugoslavije. Sama krilatica zorno svjedoči o unisonosti koja nije prepoznavala niti tolerirala drugo i drugačije, koja nije trpjela nikakvu konkurenciju, nikakvo tržište ideja, ideologija, partija, lidera... (op. E. O.)

promjene u duhu vremena, i kao dominantan način komunikacije trajao je gotovo 60 godina na području bivše Jugoslavije. No, nije nestao. Taj model komunikacije nastavio je da živi u državama koje su nastale raspadom bivše Jugoslavije, najviše u Srbiji, Bosni i Hercegovini, nešto manje u Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu, a najmanje u Sloveniji i Hrvatskoj. Uzrok tome je što je komunistička ideologija imala najjače uporište u Srbiji i Bosni i Hercegovini, što su tokom vladavine komunističko-socijalističke nomenklature mediji bili pod najjačom partijskom kontrolom, i što su se ove dvije zemlje zbog ratova na području bivše Jugoslavije, ali i zbog dominantnog etno-nacionalnog pristupa politici i nakon ratova, najmanje demokratizirale.

Hijerarhijsko komuniciranje, koje još uvijek prakticiraju instance vlasti u Bosni i Hercegovini, zasniva se na jednolinijskoj komunikaciji s javnošću, kroz saopćenja za javnost, *briefinge*, izjave, u nešto manjoj mjeri kroz pres-konferencije, i najmanje kroz nove načine komunikacije – interaktivno, posredstvom weba, e-maila, ili stalno otvorenim komunikacijskim kanalom za pitanja, sugestije i prijedloge građana. Rezultati analize javne komunikacije instanci vlasti u Bosni i Hercegovini, posebno njihove ne/komunikabilnosti na webu, upućuju nas na zaključak: instance vlasti u Bosni i Hercegovini, na svim razinama, komuniciraju na nedemokratski, hijerarhijski način, što u savremenim komunikacijskim trendovima zapravo znači – negaciju komunikacije.

Ključni rezultati analize upućuju na to:

- **Oficijelna web stranica Predsjedništva BiH**¹⁹⁶ ima niz nedostataka, koji se ogledaju u sljedećem:
- Najprije, stranica je loše grafički riješena: locirana je na lijevoj strani monitora, sa besmislenom prazninom plave boje na desnoj strani. Simbolički i grafički nepovezanost fotografija zgrade Predsjedništva BiH u Sarajevu i stilizirana zastava Bosne i Hercegovine trebalo bi da predstavljaju i povezuju državnost i krovnu instituciju izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini. Nažalost, sasvim neuspjelo! Web stranica Predsjedništva BiH ni po čemu ne korespondira s web stranicama predstavničkih instanci vlasti bilo koje države u svijetu, a posebno ne predstavlja ozbiljnost instance kolektivnog šefa države koju bi trebalo da reprezentira na ozbiljan način. Naprotiv, izgled stranice je konfuzan, kičast i jeftin.
- Sasvim neprikladno, web stranica Predsjedništva BiH ima opći izbornik postavljen horizontalno u vrhu stranice, i to vrlo siromašan i neadekvatan: *Predsjedništvo, Press servis, Video i fotoarhiva i O Bosni i Hercegovini*. Na lijevoj strani, umjesto izbornika, postavljene su aktualnosti, a na desnoj strani su čak dva izbornika, posve nelogično i haotično postavljena: *Najave, Sjednice Predsjedništva, Odluke, zaključci, stavovi, te Prirodne i kulturne znamenitosti BiH, Objekti Predsjedništva, Oglasi i konkursi i Tenderi*.

¹⁹⁶ Izvor: Predsjedništvo BiH: (<http://www.predsjetnistvobih.ba>).

- Izbornik *Predsjedništvo* sadrži *Osnovne dokumente*, ali ne, kako bi se očekivalo – osnovne političke i pravne akte države koju Predsjedništvo BiH reprezentira, već samo Poslovník o radu, njegove izmjene i dopune, te ustavne i zakonske nadležnosti Predsjedništva BiH. U podizborniku *Kabineti* dat je pregledno popis savjetnika i saradnika, i ostavljena mogućnost kontakta s njima samo telefonom, preko posrednika – tajnice, ili biranjem lokala preko centrale. Izuzev uposlenika u kabinetu člana predsjedništva BiH Željka Komšića, koje se može kontaktirati i e-mailom, članovi kabineta druga dva člana Predsjedništva BiH ne mogu se kontaktirati posredstvom elektronske pošte. O nemogućnosti da se sa članovima Predsjedništva komunicira posredstvom novih informacionih tehnologija da i ne govorimo. Nedostatak interaktivnosti na oficijelnoj web stranici Predsjedništva BiH ozbiljan je nedostatak koji ukazuje na nekomunikabilnost javnih zvaničnika, nedemokratičnost modela komunikacije koji oni prakticiraju, te potpuni izostanak senzibiliteta za nove mogućnosti u komunikaciji. Zbog svega toga možemo konstatirati da je web stranica Predsjedništva BiH odraz anahrone logike i prakse u komunikaciji vlasti sa građanima. Činjenica da taj zastarjeli način komunikacije još uvijek egzistira u novim modelima komunikacije, zasnovanim na novim tehnologijama, čini taj zastarjeli način još anahronijim, grotesknijim i kontraproduktivnijim.
- Izbornik *Press servis* sadrži mnoštvo saopćenja za javnost o protokolarnim aktivnostima članova Predsjedništva BiH, hronološki klasificiranim, pisanim nezanimljivim administrativnim stilom, što ukupan dojam o komunikaciji kolektivnog šefa države čini još dosadnijim i nesvršishodnijim. Podizbornik *Zaključci i odluke*, koji bi trebalo da služi novinarima i najširoj javnosti za informiranje o odlukama Predsjedništva, ne sadrži niti jednu odluku iz 2008. godine, iako su odluke i zaključci sadržani u zapisnicima sa održanih sjednica. Ova činjenica ukazuje na bahat i ignorantski odnos vlasti prema javnosti. Takav antidemokratski, antikomunikacijski i anticivilizacijski odnos uzrokovan je s jedne strane nepostojanjem svijesti o vlasti kao servisu građana, nedemokratičnim i nekomunikabilnim karakterom vlasti, a s druge strane nerazvijenom, latentnom javnošću, koja ne reagira na ovakve vrste političke anahronosti.
- Podizbornik *Najave* dobro je ažuriran, jasan i pregledan. Nudi najavu protokolarnih aktivnosti članova Predsjedništva BiH s jasnim uputama za snimatelje i fotoreportere o *photosessionu*. Također, podizbornik *Fotogalerija* je pregledan i dobro ažuriran, klasificiran po vremenu, s obiljem fotografija zadovoljavajuće rezolucije koje se mogu preuzeti i koristiti u printanim medijima.
- **Web stranica Vijeća ministara BiH** pogrešno je koncipirana kao neka vrsta kombinacije stranice i portala za linkovski pristup web stranicama devet državnih ministarstava. Konceptualna nedefiniranost osnovni je uzrok nesadržajnosti

stranice i njezine slabe ažuriranosti. U pristupu stranici nudi se mogućnost konzumiranja sadržaja na tri lokalna jezika u BiH i engleskom, no funkcioniра samo opcija lokalnih jezika. Na web stranici Vijeća ministara nije moguće konzumirati sadržaje na engleskom jeziku. Naslovnica je vizualno nezanimljiva, sa izbornicima u plavoj i žutoj boji, što su osnovne boje zastave BiH, čiji je simboličan insert pozicioniran iznad lijevog izbornika. Ispod zastave su izbornici: *Osnovne informacije o BiH*, *Osnovne informacije o Vijeću ministara* i *Kontakt*. Osnovne informacije o BiH su vrlo štute, pisane administrativnim jezikom, malim, crnim fontom (Arial, veličine 8,5), što u konačnici djeluje destimulirajuće za potencijalnog posjetitelja stranice. Tekst je neprecizan i nedovršen, naročito u dijelu koji govori o četiri geografske cjeline u BiH, a ustvari navodi samo tri.¹⁹⁷

- U donjem lijevom izborniku, u PDF formatu dostupni su: *Zakon o slobodi pristupa informacijama*, *Vodič Vijeća ministara BiH za pristup informacijama*, *Indeks registar informacija Vijeća ministara BiH* i *Zahtjev za pristup informacijama*. Integralan tekst *Zakona o slobodi pristupa informacijama*, kao i *Vodič za pristup informacijama* na web stranici Vijeća ministara BiH, u funkciji su bolje informiranosti i educiranosti građana o pravima na informaciju te u funkciji transparentnosti i javnosti rada državne vlade. S tim u vezi, *Indeks registar informacija* koje su u vlasništvu Vijeća ministara BiH, a za koje se, u skladu sa demokratskim stečevinama, smatra da su društveno dobro i da pripadaju društvu u cjelini, oformljen je u skladu sa ciljem Zakona o slobodi pristupa informacijama, tačnije članom 1. stavom 1/a.¹⁹⁸ Međutim, *Indeks registar informacija* koje su pod kontrolom Vijeća ministara ne daje indeks informacija kojima ministarstva u sastavu Vijeća ministara raspolažu i koje se, u skladu sa Zakonom o slobodi pristupa informacijama, mogu staviti na uvid građanima, već samo birokratski konstatira osnovne nadležnosti ministarstava u okviru kojih se mogu nalaziti određene informacije. U okviru ovako koncipiranog Indeksi registra informacija mogu se snalaziti pravni eksperti i advokati, ali ne i obični građani. Zbog toga se stječe dojam da je *Indeks registar informacija Vijeća ministara BiH* oformljen zbog zadovoljavanja forme Zakona o slobodnom pristupu informacijama, i kao posljedica toga pisan birokratskim jezikom, što u konačnici nema za rezultat informiranog građanina koji je educiran o svojim pravima. Tačnost ovog zaključka potvrđuje i *Zahtjev za pristup informacijama*,

¹⁹⁷ "Bosna i Hercegovina se sastoji od četiri velike geografske cjeline. Srednja Bosna (12.920 čkm, 1.249.000 stanovnika) zahvaća planinski srednjobosanski prostor; to je najrazvijeniji dio države koji je od najstarijih vremena raskršće i stjecište različitih utjecaja i interesa susjednih peripanskih, krških i submediteranskih krajeva. Bosanskohercegovački visoki krš (11.842 čkm, 325.000 stanovnika) obuhvaća planinsko-krški prostor zapadne Bosne i Hercegovine; to je najslabije naseljen i najsiromašniji dio države – samo je 9% površine obradivo, a u gradovima živi manje od 30% stanovnika. Mediteranska regija, tzv. Niska Hercegovina (5.399 čkm, 296.000 stanovnika) najmanja je geografska cjelina Bosne i Hercegovine, to je zagorski prostor srednjeg primorja." Izvor: Vijeće ministara BiH: (<http://www.vijeceministara.gov.ba/bosanski/bih.php>).

¹⁹⁸ Zakon o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini u Odjeljku I, članu 1/a precizira sljedeće: "1. Cilj ovog zakona je: a) ustanoviti da informacije pod kontrolom javnog organa predstavljaju javno dobro od vrijednosti i da javni pristup ovim informacijama promovira veću transparentnost i odgovornost tih javnih organa, te da su ove informacije neophodne za demokratski proces." Izvor: Zakon o slobodi pristupa informacijama: (http://www.vijeceministara.gov.ba/bosanski/zakon_o_slobodi_pristupa_informacijama_b.pdf).

dostupan u lijevom donjem izborniku na web stranici Vijeća ministara BiH u PDF formatu, koji nije interaktivan i ne može se uputiti elektronskim putem. To je ozbiljan nedostatak web stranice Vijeća ministara BiH, koji ukazuje na formalizam u pristupu pitanju slobodnog pristupa informacijama, i birokratsku krutost u poimanju provođenja zakona i korištenju prava na informaciju kao jednog od temeljnih građanskih prava predviđenih Zakonom o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini.

- Gornji izbornik sadrži osnovne biografske informacije o predsjedavajućem i stalnim tijelima Vijeća ministara, te pregled ministarstava koja su linkovski povezana sa stranicama svih devet ministarstava u sastavu Vijeća ministara. Uz *Saopćenja za javnost*, u gornjem desnom izborniku sadržani su i *Akti Vijeća ministara*, koji su neažurirani, zastarjeli, ili potpuno prazni. Odluke Vijeća nisu ažurirane više od godinu dana,¹⁹⁹ što govori o neradu Vijeća, ali i o nepostojanju senzibiliteta i odgovornosti za javno informiranje o radu državne vlade od strane predstavnika Službe za informiranje. *Rješenja Vijeća ministara* još su starija i neaktualnija,²⁰⁰ dok je izbornik *Prijedlozi zakona* potpuno prazan.²⁰¹

- **Oficijelna web stranica Vlade Federacije BiH²⁰²** u svom pristupnom portalu nudi izbor tri lokalna i engleskog jezika, nakon čijeg se izbora otvara početna strana, kojom dominira bijela boja na bijeloj podlozi, što je čini vizualno neinteresantnom. S lijeve strane dati su *Dnevni red* i *Izvještaj o radu* sa posljednje sjednice Vlade, kao i videozapisi pres-konferencija Vlade i premijera. Nažalost, ove sadržaje je nemoguće ili teško učitati, baš kao i u *Arhivi sjednica Vlade*. I na lijevoj strani dominira bijela boja. Na desnoj strani dati su *Kalendar*, *Promotivni spot Vlade*, *U raspravi* i *Javni poziv*. Za očekivati je da su nacrti zakona koji bi trebalo da su u javnoj raspravi dostupni i na Vladinoj web stranici, kao i mogućnost komentara i davanja mišljenja o tim aktima. Međutim, u dugom periodu analize Vladine web stranice u ovom podizborniku nije postavljen nijedan dokument.

- Jedino je izbornik u plavoj boji, lociran u vrhu strane sa sljedećim linkovima: *Info*, *Ministarstva*, *Premijer*, *Sastav Vlade*, *Sekretarijat*, *Uredi i službe*, *Uprave*, *Posebna tijela*, *Budžet*, *Zakoni*. Sasvim je evidentna nepotrebna redundancija informacija, čak u tri linka: *Ministarstva*, *Premijer* i *Sastav Vlade*. Zapravo je riječ o istim informacijama koje su u linku *Ministarstva* date sa imenima i slikama ministara, a onda ponovljena bez slika u linku *Sastav Vlade*. Ponavljanje bez svrhe i razloga. No, tu se stvar ne završava. U linku *Premijer data* je slika aktualnog premijera, višestruko veća nego slike ministara, sa opširnom biografijom, pisanom ne prema principima pisanja za web, već na način partijskih biltena i predizbornih

¹⁹⁹ Posljednje odluke Vijeća ministara Bosne i Hercegovine postavljene su 8. februara 2007. (stranica posjećena 20. 6. 2008). Izvor: Vijeće ministara BiH: (<http://www.vijeceministara.gov.ba/bosanski/akti/index.php>).

²⁰⁰ Posljednja Rješenja Vijeća ministara datiraju od 18. 12. 2006. godine (stranica posjećena 20. 6. 2008). Izvor: Vijeće ministara BiH: (<http://www.vijeceministara.gov.ba/bosanski/akti/index.php?kategorija=8>).

²⁰¹ Izvor: Vijeće ministara BiH: (<http://www.vijeceministara.gov.ba/bosanski/akti/index.php?kategorija=6>).

²⁰² Izvor: Vlada Federacije Bosne i Hercegovine: (<http://www.fbihvlada.gov.ba>).

propagandnih letaka. Uz premijerovu sliku ponovljene su slike dva ministra sa linka *Ministarstva*, ali ovaj puta u funkciji zamjenika premijera. Sasvim neumjesno i nepotrebno u izborniku *Sekretarijat* data je velika slika sekretara Vlade i njegova opširna i ekstenzivna biografija. Očigledna je namjera kreatora web stranice Vlade Federacije da impresionira posjetitelje velikim slikama i opširnim biografijama ne samo premijera nego i Vladinih službenika. Tipični neoboljševički komunikacijski pristup u komunikaciji s građanima, koji na webu djeluje još grotesknije i besmislenije.

- Isti zaključak vrijedi i za analizu izbornika *Info*. Naime, hronološki su data saopćenja Ureda Vlade Federacije za odnose s javnošću, najprije po godinama, a onda za posljednju – 2008. godinu, i po mjesecima. Iako su saopćenja za javnost Vlade Federacije BiH pisana uglavnom novinarskim stilom uz fotografije solidne rezolucije, očigledno s namjerom da ih preuzimaju mediji kao gotove informacije i prenose u svojim emisijama i izdanjima, ne možemo zanemariti činjenicu da su saopćenja za javnost anahron način komunikacije s medijima odnosno s javnošću. Nedostatak inventivnosti u kreiranju odnosa s javnosti je evidentan.
- Uredi i službe Vlade, kao i imena rukovodnih osoba, dati su pregledno, ali nažalost sa dominantnim brojevima telefona i telefaksa, dok su e-mail adrese rukovodilaca ureda i službi Vlade Federacije BiH dati samo djelomično, što je ozbiljan nedostatak web stranice Vlade koja bi trebalo da je u službi građana na principima dostupnosti, transparentnosti i javnosti rada. Izostavljanjem e-mail adresa rukovodećih ljudi ureda i službi znatno je reducirana interaktivnost i principi na kojima se zasniva web komunikacija (transparentnost, javnost, dostupnost, interaktivnost) ozbiljno su narušeni.
- U izborniku *Budžet* dati su *Zakon o izvršenju budžeta*, *Plan prihoda* i *Plan rashoda* za 2008. godinu. Nažalost u PDF, ali ne u HTML formatu, što vizualno otežava praćenje ponuđenih sadržaja.
- U izborniku *Zakoni* nije, kako bi se očekivalo i kako bi bilo logično, dat pregled zakona prema njihovom nazivu i datumima objavljivanja. Zakoni su dati isključivo u hronološkoj formi, onako kako su objavljivani u Službenim novinama Federacije BiH, što je znak lijenosti priređivača jer je izbjegnuto posao klasifikacije i preglednog publiciranja, što je u osnovi web medija. Na lijevoj strani moguće je pretraživati zakone po godinama objavljivanja. Na koncu, dobra strana ovog izbornika je što su zakoni dati u HTML formatu, tako da ih je lakše pratiti.
- Među dobre sadržaje web stranice Vlade Federacije BiH svakako valja ubrojiti *Rječnik pojmova*, lociran u samom vrhu stranice, Linkove prema domaćim i međunarodnim instancama vlasti, organizacijama, agencijama, zavodima, komorama i fondovima. Također, mogućnost *kontakta* e-mailom samo Ureda Vlade za odnose sa javnošću, može se smatrati u konačnici dobrom osobinom komunikatora, čime je, makar i u najmanjoj mjeri, ispoštovan princip interaktivnosti, koji je jedan od temeljnih principa funkcioniranja weba.

- **Web stranica Vlade Republike Srpske**²⁰³ ima najbolji vizualni izgled od svih web stranica koje su bile predmetom analize. Jasno je definirana nijansama plave boje, dobro ukomponiranog i jednostavnog izbornika sa pratećim fotografijama, pregledna je, privlači pažnju i ostavlja dobar vizualni dojam. Kako stoji u Uputstvu za portal Vlade RS-a: "Portal Vlade Republike Srpske omogućava brzo i opširno informisanje građana o projektima Vlade, njenim aktivnostima i dostignućima. Nastao je kao rezultat nastojanja Vlade RS da postigne viši tehnološki nivo komunikacije sa građanima i drugim institucijama primjeren današnjem vremenu."²⁰⁴ U tome je Vlada RS-a, međutim, samo djelomično uspjela:
- Najprije, web stranica Vlade RS-a postavljena je jednojezično, sa samo prividnom mogućnošću izbora pisma. Stranica se otvara na ćirilici, a kada se u gornjem desnom izborniku klikne na latinično pismo onda se, nakon početne stranice na latinici, traži autentifikacija registracije korisnika.²⁰⁵ Ako korisnik nije registriran, onda se nakon obavijesti o neregistriranosti stranica obara, a nigdje nije ostavljena mogućnost za registraciju, što bi bilo za očekivati ako se ta opcija traži. Svaki pokušaj traženja sadržaja na latinici je bezuspješan, jer i ako kliknete na neki od izbornika na latinici dobit ćete traženi sadržaj na ćirilici, i opet traženje autentifikacije. Toliko o mogućnostima korištenja web stranice Vlade RS-a na latiničnom pismu.
- Neravnopravnost jezika i pisma na oficijelnoj web stranici Vlade RS-a predstavlja ozbiljan nedostatak i drastično kršenje odredbi o ravnopravnosti jezika i pisama. Takva vrsta diskriminacije i anticivilizacijske isključivosti protivna je demokraciji web medija, koji se temelji na načelu ravnopravnosti svih sudionika u komunikaciji.
- Sljedeća stvar koja je dobro zamišljena, ali ne funkcioniра, jest *Pomoć za slabovide* locirana u gornjem lijevom dijelu stranice. Grafički je predstavljena jasno sa mogućnošću odabira većeg fonta sadržaja prezentiranih na stranici.

Помоћ за слабовиде ↓A ↑A

Grafički prikaz opcije za pomoć slabovidnim osobama na web stranici Vlade RS-a²⁰⁶

Međutim, tu opciju je nemoguće koristiti jer nema tehničke podrške datim opcijama. Kada se pokuša izabrati veći font – jednostavno se ne događa ništa. Nuđenje opcija koje ne prati tehnička podrška drugi je bitan nedostatak web stranice Vlade RS-a, i predstavlja još jednu vrstu diskriminacije, ovaj put slabovidnih osoba.

- Kršenje pravnih normi na web stranici Vlade RS-a nastavljeno je nuđenjem mogućnosti za stjecanje "državljanstva RS-a" bez obzira na to što državljanstvo RS-a

²⁰³ Izvor: Vlada Republike Srpske: (www.vladars.net).

²⁰⁴ Izvor: Vlada Republike Srpske: (<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/uputstvo/Pages/default.aspx>).

²⁰⁵ Izvor: Vlada Republike Srpske: (<http://www.vladars.net/sr-SP-Latn/Pages/splash.aspx>).

²⁰⁶ Izvor: Vlada Republike Srpske: (<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Pages/splash.aspx>).

ne postoji, već postoji samo državljanstvo BiH, jer jedino država Bosni Hercegovina ima status države i subjekt je međunarodnih odnosa, pa je, prema tome, i nadležna za davanje i oduzimanje državljanstva. Nepreciznost i netačnost, čak i da nisu sračunati na dovođenje u zabludu korisnika web stranice Vlade RS-a, predstavljaju grubu povredu načela tačnosti i preciznosti, odnosno obaveze javnih institucija za davanje tačnih informacija. U konačnici, davanje netačnih i nepreciznih informacija na zvaničnoj web stranici predstavlja veliki komunikacijski nedostatak Vlade RS-a.

- Konačno, web stranica Vlade RS-a je dobro osmišljena, jednostavno postavljena kroz izbornike *Građani*, *Poslovanje*, *Vlada RS* i *Republika Srpska*, sa ciljem da građanina stavi u fokus interesa vlasti i kroz oficijelnu web komunikaciju, što se može smatrati pozitivnim, pogotovo kada je riječ o komunikacijskoj situaciji i navikama u manjem entitetu, ali i cijeloj Bosni i Hercegovini. Ono što se može smatrati negativnim jest činjenica da je web stranica Vlade RS-a u mnogim podizbornicima naprosto prazna, i što nema nikakve obavijesti o uzrocima nepostojanja sadržaja koji se nude.
- **Web stranica Vlade Tuzlanskog kantona**²⁰⁷ na prvi pogled odbija svojim kičastim šarenilom i neprimjerenim izgledom. Vizualni dojam oficijelne web stranice Vlade najmnogoljudnijeg kantona u Federaciji BiH više podsjeća na komercijalnu stranicu neke amaterske estradne družine nego na web stranicu instance vlasti. Na web stranici koja je prenatrpana bojama nedostaje horizontalni izbornik. Umjesto njega na lijevoj strani je izbornik koji je u dobrom dijelu redundantan. Naime, ministri i ministarstva, prezentirani su čak tri puta u izbornicima *Članovi Vlade* i *Ministarstva*, kao i u posebnom izborniku *Ministarstva*, sasvim nepotrebno.
- Srednji izbornik *Aktuelno* je dobro ažuriran, nažalost vijestima koje su pisane nezanimljivo, administrativnim stilom, uz brojna saopćenja za javnost, kao i često samo prepisan dnevni red sa sjednica Vlade. Već smo konstatirali anahronost saopćenja kao načina komunikacije sa medijima i javnostima, a sada moramo konstatirati potpunu promašenost publiciranja dnevnog reda sjednica Vlade, bez prethodnog poziva za medije, ili objašnjenja.
- U izborniku *Budžet* dati su *Zakon o izvršenju budžeta TK*, *Nacrt budžeta*, *Budžet*, kao i *Program javne rasprave o nacrtu budžeta*. Nažalost u PDF a ne u HTML formatu, koji bi bio brži, jednostavniji i pregledniji za korisnike web stranice.
- Dobrim stranama oficijelne web stranice Vlade Tuzlanskog kantona mogu se smatrati opcije *Pitanja* i *E-mail* bez obzira na to što se u dva izbornika zapravo radi o jednom: mogućnosti da se postavi pitanje nekom od zvaničnika u Vladi TK. Ovim je, iako na ne baš najspretniji način, ispoštovan princip interaktivnosti web medija, kao jedne od temeljnih osobina koje idu u prilog njegovog višeg stupnja demokracije u odnosu na tradicionalne medije.

²⁰⁷ Izvor: Vlada Tuzlanskog kantona: (<http://www.vladatk.kim.ba>).

Javna komunikacija političkih partija u Bosni i Hercegovini

Javnu komunikaciju političkih partija u Bosni i Hercegovini karakterizira nedemokratskičnost, koja se manifestira kroz neobjektivnost, persuaziju, samoreklamerstvo, frazeologiju, primitivnu političku propagandu, te tendencije ka uspostavi i glorificiranju kulta vođe.

- **Stranka demokratske akcije**²⁰⁸ na svojoj oficijelnoj web stranici dominantnom zelenom bojom u nijansi zastave Islamske zajednice na bijeloj podlozi nedvojbeno želi naglasiti svoju fokusiranost na etnicitet Bošnjaka i vjersku određenost muslimana. Na to asocira i logotip – stilizirani polumjesec s ljiljanom i početnim slovima naziva stranke u vrhu web stranice. Prisan odnos Stranke demokratske akcije sa Islamskom vjerskom zajednicom, iako je u suprotnosti sa verbalno proklamiranim građanskim karakterom stranke, već se tradicionalno pokazuje godinama sasvim transparentno, osim u slučajevima personalne netrpeljivosti na liderskom nivou.²⁰⁹
- Dominantno mjesto na web stranici zauzima fotografija osnivača i prvog predsjednika Stranke demokratske akcije – Alije Izetbegovića, koja ga prikazuje u *par excellence* vjerskoj situaciji – prilikom učenja fatihe²¹⁰, a ne u nekoj od državnicih situacija iako je Izetbegović bio i prvi predsjednik Predsjedništva BiH. Ove komunikacijske kontradiktornosti posljedica su političke neprofiliranosti Stranke demokratske akcije, koja koncem drugog desetljeća od svog osnutka još uvijek ima međusobno suprotna obilježja narodnog pokreta, ali i političke stranke, kulturnog društva i vjerske organizacije, narodne, ali i građanske partije.
- Web stranica sadrži izbornik samo na lijevoj strani, među kojima su: *Vijesti, Pristupi u SDA, Dokumenti, Organi SDA, Izbori 2006., Poslanici, delegati SDA, Godišnjica smrti Alije Izetbegovića, Godišnjica Stranke, Rezolucija o bosanskom jeziku, Fonus, Asocijacija mladih SDA, Asocijacija Fatma, Forum, Fotogalerija, Download i Pretraga*. Izbornik *Vijesti* zauzima centralnu poziciju na stranici i sadržava vijesti o aktivnostima organa SDA. Vijesti su pisane nezanimljivo, administrativnim stilom, neredovno ažurirane, sa samo pet vijesti objavljenih u maju 2008. O tome svjedoči i broj čitanja vijesti koji registrira da je saopćenje za javnost "Stranka za BiH – 100% obmanjivanje javnosti" za pet dana pročitao samo 79 posjetitelja, a poziv za sudjelovanje na malonogometnom turniru u organizaciji SDA za 14 dana čak 6.000 posjetitelja stranice. To dovoljno govori o izboru vijesti, njihovoj (ne) zanimljivosti, stilu pisanja, ali i profilaciji posjetitelja koji su više zainteresirani za sportske teme nego za politiku na zvaničnoj web stranici političke stranke?!?!?

²⁰⁸ Izvor: Stranka demokratske akcije: (www.sda.ba).

²⁰⁹ Misli se na loše odnose između predsjednika SDA Sulejmana Tihića i reisu-l-uleme Islamske zajednice u BiH Mustafe ef. Cerića, koji datiraju iz vremena predizborne kampanje za opće izbore 2006. godine (op. E. O.).

²¹⁰ "Sura Al-Fatiha (arapski: الفاتحة) - Otvaranje, Pristup) je prva sura u Kur'anu. Ima sedam ajeta, u kojima se iskazuje molba Allahu (dž.š.) za upućivanje na pravi put i zaštitu od zla. Ova sura ima posebnu ulogu u životu vjernika muslimana, jer se uči na svakom rekatu namaza. Objavljena je u Mekki".

Izvor: Wikipedia: (<http://bs.wikipedia.org/wiki/Al-Fatiha>).

- Većina sadržaja na web stranici Stranke demokratske akcije BiH je nepromjenjiva, tačnije svi sadržaji, osim Vijesti, koje se jako rijetko ažuriraju, i Foruma, koji ima samo 636 registriranih članova (datum posjete 21. maja 2008). To upućuje na zaključak da je web stranica Stranke demokratske akcije BiH statična i nekomunikabilna, to jest da je postavljena s namjerom da se ne mijenja, ili jako malo mijenja, kao neka vrsta političkog izloga, što je u potpunoj suprotnosti sa logikom weba, koji je dinamičan, slobodan i interaktivan medij. Na stranici, koji bilježi gotovo milion posjeta,²¹¹ interaktivnost je prisutna jedino u mogućnosti kontakta organa i funkcionera SDA i u forumskim diskusijama, koje su malobrojne i u vezi sa još manjim brojem tema. Topic *Zašto se mladi ne žele baviti politikom* jedan je od tri istaknuta topica na forumu sa 107 postova, dok *Reforma policije* bilježi 40, a tema *"BiH i EU"* samo sedam postova. Slaba zainteresiranost posjetitelja za forumske diskusije direktna je posljedica nezanimljivosti web stranice i njenih više nego skromnih mogućnosti interakcije.

- **Stranka za Bosnu i Hercegovinu**²¹² na webu komunicira posve anahronom stranicom. Najprije, stranica je u bijeloj boji, što je čini vizualno sasvim neuočljivom i neprikladnom. U vrhu je logotip Stranke za BiH u čijoj su pozadini stilizirani motivi zastave naše države, ispod kojeg je horizontalni izbornik: *Home, Predsjednik, Historijat, Organi stranke, Dokumenti, Žene SBiH, Mladi SBiH*. Izbornik *Predsjednik* sadrži biografiju predsjednika Stranke za BiH Harisa Silajdžića, dva seta fotografija – *Iz kabineta* i *Posjete SAD 2007. godine*. Fotografije iz kabineta ne komuniciraju s posjetiteljima stranice jer na njima Silajdžić pozira u kabinetu za stolom, čitajući u poslušosvijetljenoj i osvijetljenoj prostoriji, stojeći za stolom i sl. Nije uopće jasan razlog postavljanju ovakvih fotografija na zvaničnoj web stranici političke stranke, koja bi trebalo da komunicira sa građanima, biračima, i koja bi trebalo da pokazuje predsjednika Stranke za BiH u kontaktu s ljudima koje predstavlja. Fotografije iz Amerike, koje datiraju iz 2007., krajnje su amaterske i prikazuju Silajdžića sa nekoliko američkih kongresmena. No, neprecizno i nepotpuno su potpisane, tako da ne pojašnjavaju ni razloge ni svrhu njihovog postavljanja na stranicu. U istom izborniku najavljen je i podizbornik *Video*, koji je sasvim prazan, i link koji nas vodi na oficijelnu stranicu Harisa Silajdžića kao člana Predsjedništva BiH. Posljednji sadržaj na ovoj stranici postavljen je 6. decembra 2007. godine, a posljednji događaj koji se najavljuje datira od 4. decembra 2007. godine!²¹³ Osim zastarjelih vijesti i najava davno prošlih događaja, stranica sadrži popis članova kabineta, Galeriju fotografija, od kojih najnovija datira iz septembra 2007. godine, niz saopćenja i aktivnosti iz decembra 2007. godine. Ova zapuštena web stranica člana Predsjedništva BiH najbolja je online ilustracija offline politike u Bosni i Hercegovini.

²¹¹ Web stranica Stranke demokratske akcije bilježi 953.908 posjeta sa 21. 5. 2008. godine (op. E. O.).

²¹² Izvor: Stranka za Bosnu i Hercegovinu: (<http://www.zabih.ba>).

²¹³ Web stranica člana Predsjedništva BiH Harisa Silajdžića posjećena je 23. 5. 2008. godine. Izvor: Web stranica Harisa Silajdžića: (www.haris.ba).

- Predstavljanje offline politike na online mediju nastavlja se na oficijelnoj web stranici Stranke za BiH *bannerom* sa slikama stranačkih prvaka iznad čijih glava se pojavljuju parole "100% zapošljavanje", "100% kultura", "100% pravda" i "100% Bosna i Hercegovina", koji su bili udarni izborni slogani 2006. godine. Dvije godine kasnije, u uvjetima teškog socijalnog stanja većine stanovnika BiH, kršitelja ljudskih prava, i još veće podijeljenosti zemlje, ovi slogani djeluju groteskno. Neaktualiziranje web stranica političkih partija, čiji je najdrastičniji primjer web stranica Stranke za BiH, proizvodi osjećaj iznevjerenih obećanja, frustriranosti glasača i simpatizera ove stranke, i konačno potpunog političkog kontraefekta, jer ti slogani i obećanja u samo dvije godine pretvorili su se u svoju suprotnost – prevaru i beznađe, do koje građane dovodi neodgovorna politika i neozbiljni politički lideri.
- Neaktivnost, neažurnost, neodgovornost i nekomunikabilnost nastavljaju izbornikom *Aktuelno*, u kome u prosjeku jednom mjesečno, ili eventualno jednom u 15 dana, bude postavljeno neko saopćenje ili vijest o stranačkim aktivnostima. Sporost u plasiranju informacija na oficijelnoj stranici u direktnoj je suprotnosti sa dinamičnim karakterom weba. Jedina mogućnost interaktivnosti na web stranici Stranke za BiH je kontakt e-mailom, ali bez mogućnosti biranja osobe ili organa stranke kome će poruka biti upućena, što navodi na zaključak da sve poruke idu web administratoru zbog toga što stranački lideri ne žele biti dostupni građanima, čak ni elektronskim komunikacijskim kanalima. To dalje navodi na pretpostavku da funkcioneri stranke ili nemaju želje za web komuniciranjem sa onima koji ih biraju, ili da žele, ali nisu dovoljno elektronski pismeni.
- **Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine**²¹⁴ reprezentirana je na webu grafički zanimljivom i komunikabilnom stranicom. Na sivoj podlozi, izbornici su u nijansama crvene boje, koja je oficijelna boja socijaldemokracije i SDP-a. U samom vrhu, iznad logotipa sa stiliziranom crvenom ružom i skraćenim nazivom stranke – SDP, locirani su linkovi prema *Forumu žena*, *Forumu mladih*, *Forumu seniora*, *Forumu sindikalaca* i *Engleskoj verziji stranice*. Čudno je da partija demokratske provenijencije formira vlastiti sindikalni forum iako su partizam i sindikalizam dvije različite sfere društvenog djelovanja, iako je sindikalno organiziranje u domenu nevladinog sektora i ne bi trebalo biti pod utjecajem bilo koje političke partije. Osim toga, engleska verzija stranice potpuno je prazna, što ostavlja dojam lažne ponude i iznevjerenih očekivanja, i posve je netipično za oficijelne web stranice.
- Drugi horizontalni izbornik zapravo predstavlja izbor vijesti iz zemlje i svijeta, objavljenih u medijima. Grupiran je po sekcijama: *Politika*, *Događaji*, *Ekonomija*, *Obrazovanje*, *Kultura*, *Sport*, *Lifestyle*, i predstavlja dobru osnovu za informiranje ne samo članova SDP-a nego i svih posjetitelja stranice. Dobra koncipiranost stranice i bogata sadržajnost vijesti mogu proizvesti osjećaj simpatija prema partiji

²¹⁴ Izvor: Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine: (www.sdp.ba).

koja ima ovakvu stranicu bez obzira na ideološke preferencije posjetitelja stranice. Kreatori stranice su, koncipirajući i popunjavajući ga, vjerovatno i računali na ovaj efekt. No, stvar koja može stvoriti zabunu kod potencijalnog posjetitelja web stranice Socijaldemokratske partije je činjenica da je na lijevoj strani na samom vrhu izbornika neadekvatan naziv – *Predsjednik SDP-a*, umjesto *Dobrodošlica predsjednika SDP-a*, u kojem umjesto očekivane biografije ipak nalazimo nekoliko riječi dobrodošlice. No, u izborniku *Ljudi SDP-a* nalazimo opširne biografije predsjednika i ostalih partijskih funkcionera.

- Izbornik *Novosti iz SDP-a* donosi niz protokolarnih vijesti, uglavnom o predsjedniku SDP-a BiH – Zlatku Lagumdžiji, dok je u podizborniku Press konferencije izbalansiran publicitet rukovodnih ljudi ove partije. Izbornici *Dokumenti SDP-a* i *Zastupnici SDP-a* donose temeljne akte partije, ali i popis parlamentarnih zastupnika u državnoj i entitetskim skupštinama.
- Izbornik *Iz parlamentarnih klupa* sadrži *Prijedloge zakona*, *Poslaničke inicijative*, *Poslanička pitanja*, *Poslaničke diskusije* i *Teme*, što predstavlja dobar model kako građane koje zastupaju mogu i trebaju o svojim aktivnostima informirati parlamentarni zastupnici. Ono što nedostaje jeste interaktivnost, odnosno mogućnost uspostave kontakta sa poslanicima i slanje građanskih inicijativa i prijedloga zastupnicima. Istinska demokratska partija svakako bi ovu opciju trebalo da ima na svojoj oficijelnoj web stranici.
- Izbornik *SDPBiH u kantonalnim skupštinama i općinskim vijećima* dobro je zamišljen, kao pregled aktivnosti zastupnika u skupštinama kantona i općinskim vijećima Federacije BiH. Nažalost, realizacija ne prati ideju, jer nisu zastupljeni svi kantoni, čak ni oni poput Tuzlanskog kantona u kojima su zastupnici SDP-a jako aktivni. Također, aktivnosti zastupnika ograničene su samo na Federaciju BiH, ali ne i na Republiku Srpsku, što stvara dojam etnički determinirane socijaldemokratske partije BiH, što je svakako u suprotnosti sa idejom socijaldemokracije. Ovo se može smatrati ozbiljnim komunikacijskim nedostatkom ne samo web stranice nego i same Socijaldemokratske partije BiH.
- Posebno zanimljivim se čine izbornici *Audio/Video arhiva*, koja sadržava video isječke iz TV emisija u kojima su sudjelovali funkcioneri SDP-a BiH, i *Zanimljivi videoklipovi sa YouTubea* koji sadržavaju snimke TV duela funkcionera SDP-a i drugih političkih partija, pa čak i satirične i kompromitirajuće snimke političkih protivnika. Svi ti videosnimci su u funkciji političke propagande, i jasna je intencija da se njihovim izborom funkcioneri SDP-a prikažu kao superiorni u odnosu na političku konkurenciju.
- Interaktivnost web stranice SDP-a BiH prisutna je u izborniku na desnoj strani – *Reci svoj stav*, u kojem je moguće poslati svoj zahtjev, komentar, inicijativu, pitanje ili stav funkcionerima SDP-a. Ova opcija je posebno značajna sa stajališta demokratičnosti web komunikacije inkorporirane u ukupnu komunikabilnost web stranice političke partije.

- **Partija demokratskog progresa Republike Srpske**²¹⁵ ima vizualno preglednu web stranicu sa dominantnim bojama – plava, siva i crvena. Stranica je monolingvalna i pisana jednim pismom, što znači da su svi sadržaji na lokalnom jeziku, ispisani ćiriličnim pismom, bez mogućnosti učitavanja sadržaja na latinici, ili na nekom stranom jeziku. Komunikacijski je posve neracionalno imati web stranicu sa samo jednim jezikom i jednim pismom. Oficijelnom web stranicom dominira slika predsjednika partije – Mladena Ivanića, sa stiliziranom zastavom Republike Srpske. U samom vrhu je izbornik: *O partiji, Organi partije, Aktivnosti, Dokumenti, Izborne jedinice* koje sadrže osnovne informacije o Partiji demokratskog progresa, njenim funkcionerima i njihovim aktivnostima, koje na stranici ne postoje, osim ako se u njih ne ubrajaju dva intervjua predsjednika partije – Mladena Ivanića, dati novinskoj agenciji Srna i listu Press u 2007. godini.
- Lijevi izbornik web stranice Partije demokratskog progresa sadržava korisne linkove i popis zastupnika u parlamentima Republike Srpske i BiH. Izbornik PDP *Press room* koji bi trebao sadržavati intervjue, pres-konferencije i spotove PDP-a je prazan, za šta je ponuđeno objašnjenje u obavijesti o tome da je stranica još u fazi izrade.²¹⁶
- **Savez nezavisnih socijaldemokrata**²¹⁷ na svojoj web stranici u jarkoj crvenoj boji, uz dominantan ćirilični logotip stranke, nudi trojezičan pristup sadržajima, ali samo prividno. Naime, na engleskom jeziku dostupno je samo pismo predsjednika Saveza nezavisnih socijaldemokrata Milorada Dodika upućeno Vijeću Socijalističke internacionale, augusta 2007. Niti jedan drugi sadržaj, niti jedna druga opcija na engleskom jeziku ne funkcioniše. Latinična i ćirilična verzija web stranice je identična i u gornjem izborniku se nalaze: *Pismo, Kontakt, Pristupnica, Pitajte i Političke inicijative*. Pismo je demagoško i parolaško obraćanje predsjednika stranke – Milorada Dodika, posjetiteljima stranice. Njegova logika, njegov stil i poruke su staromodni i podsjećaju na neka prošla vremena. Na webu se ta anahronost čini još izraženijom. Izbornici Kontakt i Pitajte su interaktivni i nude mogućnost kontaktiranja i postavljanja pitanja e-mailom predsjedniku i funkcionerima SNSD-a, što je za svaku pohvalu.
- U lijevom izborniku su: *Novosti, Istorijat, Ljudi i struktura, Dokumenti, Kampanje i rezultati, Arhiva, Linkovi i Kontakt*. U *Novostima* su ponuđene fotografije i sadržaji u PDF i HTML formatu. Na vrhu je *Fotogalerija* sa obiljem fotografija iz vremena vanrednih izbora za predsjednika RS 2007. godine. Fotografije su jedino grupirane prema mjestu i datumu, sa uglavnom istim licima, nepotpisane, zbog čega se stvara dojam potpune komunikacijske konfuzije. U *Novostima* su sadržani i govori Milorada Dodika u kampanji za opće izbore 2006. godine, zbirka novinskih

²¹⁵ Izvor: Partija demokratskog progresa Republike Srpske: (www.pdp.rs.ba).

²¹⁶ Web stranica Partije demokratskog progresa posjećivana je u periodu od 30. 4. do 22. 5. 2008. godine. Izvor: Partija demokratskog progresa: (<http://www.pdp.rs.ba>).

²¹⁷ Izvor: Savez nezavisnih socijaldemokrata: (www.snsd.org).

članaka Milana Ljepojevića "Nezadovoljstvo naroda, nemoć vlasti" u kojima se glorificira lider SNSD-a Milorad Dodik, zatim različiti brojevi stranačkog glasila Odgovor, Časopis SNSD-a Argument koji problematizira savremena pitanja socijaldemokracije na Balkanu, ali i u Evropi, te niz saopćenja, stavova i vijesti o stranačkim aktivnostima. Izbornik Istorijat sadrži hronologiju osnivanja i djelovanja SNSD-a od 1996. godine, dok izbornik Ljudi i struktura predstavljaju čelnike i organe stranke. Izbornik *Dokumenti* prezentira Politički program i Statut SNSD-a te Fotogaleriju o kampanji za izbore 2006., uredno klasificiranu prema mjestima i datumima, s potpisanim fotografijama, koja prenosi atmosferu predizbornih skupova i komentarima glorificira SNSD i njegovog predsjednika Milorada Dodika.

- Izbornik *Kampanje i rezultati* donosi uredan pregled rezultata na svim nivoima u izborima 2006. i vanrednih izbora za predsjednika RS-a 2007. godine. U Arhivi su u Pdf formatu pohranjeni svi brojevi stranačkog glasila Odgovor i časopisa Argument, što mogu biti zanimljiva elektronska štiva za članove i simpatizere stranke.
- Izbornik *Linkovi* najbolji je dio stranice, kako grafički tako i sadržajno. U prvom dijelu sadržani su linkovi prema Socijalističkoj internacionali i socijaldemokratskim partijama u Evropi s njihovim logotipima. U drugom dijelu su linkovi prema međunarodnim i institucijama RS-a, dok su u trećem dijelu linkovi prema medijima, i to, nažalost, samo prema tri medija: RTRS-u, Alternativnoj televiziji i Nezavisnim novinama, što predstavlja primitivnu segregaciju uvjetovanu vjerovatno ranijim rigidnim i diskreditirajućim stavovima Milorada Dodika prema BHT 1 i FTV-u. Diskreditiranje medija direktno je u suprotnosti sa idejama socijaldemokracije, a još više sa demokratskošću weba, što je ozbiljan nedostatak političke komunikacije SNSD-a na webu.
- **Hrvatska demokratska zajednica BiH**²¹⁸ komunicira na webu svojom jednostavno koncipiranim stranicom, koju ne prati sretan izbor boja. Nijanse plave boje su preagresivne, dok su crvena i bijela ukomponirane u neravnopravnom omjeru, što onemogućava brzu i potpunu percepciju najvažnijih dijelova stranice, odnosno ne pravi željenu distinkciju između važnih i manje važnih sadržaja.
- Na početnoj strani ostavljena je mogućnost dvojezičnog konzumiranja sadržaja, ali samo prividno. Sadržaji na engleskom jeziku naprosto ne postoje. Svi sadržaji su i u jednoj i u drugoj jezičnoj opciji samo na hrvatskom jeziku. Izuzetak je pristupnica HDZ-u i kontakt odnosno obrasci koji su dostupni na engleskom jeziku. Nuđenje dvojezične opcije konzumiranja sadržaja na web stranici, a onda ostavljanje samo mogućnosti komunikacije na lokalnom jeziku, u kulturi web komuniciranja se može smatrati prijevarom, odnosno nekorektnošću, koja se u senzibilitetu weba još više uočava. Taj problem se dodatno pojačava činjenicom da tu vrstu nekorektnosti u komunikaciji prakticira jedna politička stranka.

²¹⁸ Izvor: Hrvatska demokratska zajednica BiH (www.hdzbih.org).

- U vrhu stranice sadržan je izbornik: *Početna*, *O nama*, *Organizacija*, *Mladež HDZ-a BiH*, *Vijesti*, *Kontakt*, koji sadržavaju osnovne informacije o HDZ-u, njegovoj strukturi i kadrovima, ali bez ijednog linka ka nekim drugim sadržajima ili izborniku sličnih sadržaja. Ova činjenica upućuje na zaključak da je web stranica HDZ-a pisana na tradicionalan način pisanja za printane medije, ne uvažavajući i ne koristeći prednosti web medija u smislu hiperlinkovskog povezivanja, konvergencije različitih medija i sadržaja, odnosno multimedije, i konačno interaktivnosti. Web stranica HDZ-a publicirana je po logici partijskih letaka, bez mogućnosti odgovora, odnosno *feedbacka*, što može ukazivati i na način uređenja i rukovođenja ovom političkom partijom.
- Centralnu poziciju na web stranici HDZ-a zauzimaju *Novosti iz HDZ-a BiH*, *Prenosimo iz tiska*, *Anketa* i *Kontaktirajte nas*. *Novosti iz HDZ-a BiH*, iako uglavnom protokolarne, dobro su ažurirane, odnosno vijesti o stranačkim aktivnostima se gotovo svakodnevno publiciraju na stranici. Najznačajnijima se daje više mjesta u sekciji, što doprinosi preglednosti ovog izbornika, lakšem razlikovanju bitnog od nebitnog i boljem konzumiranju sadržaja. *Prenosimo iz tiska* predstavlja izbor tekstova iz printanih medija i agencijskih vijesti i komentara, poredanih po važnosti. Nažalost, izbor vijesti nije tako efikasno ažuriran kao u izborniku *Novosti iz HDZ-a*.
- *Anketa* problematizira položaj hrvatskog naroda u BiH pitanjem "Kako ocjenjujete položaj hrvatskog naroda u BiH?" i ponuđena tri odgovora: "dobar", "loš", "ne zanima me", što je upitno sa stajališta metodologije društvenih istraživanja. Naime, o tako važnom pitanju neophodno je ponuditi više opcija odgovora, koji bi bili bolje iznijansirani, i koji bi mogli dati preciznije odgovore, šta je to što je loše, odnosno šta je to što je dobro, i ukazati na ključne probleme i eventualno na mogućnosti njihovog rješenja. No, očigledna je namjera da se na populistički način politizira nezadovoljstvo ljudi različitim aspektima života u BiH, a koje nacionalističke ideologije mogu uvijek svesti pod zajednički imenitelj etničke neravnopravnosti, ili ugroženosti. No tu se zapada u kontradikciju s obzirom na to da HDZ, kao i druge stranke, bez obzira na ideološki predznak, pretendiraju i eksplicitno tvrde da zastupaju upravo cijele narode, "svoje" narode, kako to obično tvrde.
- Desni izbornik, između ostalog, sadrži: *Dokumente HDZ-a*, *Galeriju slika* i videoklip naslovljen *Završni govor predsjednika HDZ-a*, ali se ne kaže o čemu je i gdje je održan taj završni govor. Tek gledanjem tog videoklipa može se saznati da je to govor predsjednika HDZ-a Dragana Čovića na završetku 10. sabora HDZ-a, ali ne i zašto je postavljen na web stranicu, jer nije riječ o nekom važnom, strateškom, političkom govoru, već o običnom protokolarnom govoru na završetku partijskog plenuma. Osim samoreklamerske, govor ne sadrži nikakvu drugu vrijednost.

Organizacijsko komuniciranje na primjeru bosanskohercegovačkih univerziteta

Javna komunikacija bosanskohercegovačkih univerziteta u znaku je svojevrsnog paradoksa: institucije visokog obrazovanja, koje bi trebalo da educiraju i promoviraju slobodu mišljenja i govora, kritičko promišljanje i demokratičnost akademske zajednice, u znaku su dominacije nedemokratskih komunikacijskih odnosa. Javna komunikacija bosanskohercegovačkih univerziteta još uvijek se zasniva na modelu organizacijskog komuniciranja, karakterističnog za organizacije izražene hijerarhije, kao što su vojska, policija, ili organizacije zasnovane na ideološkim principima – političke partije, što je sasvim u suprotnosti sa ciljevima i misijom univerziteta. Organizacijsko komuniciranje, karakteristično za etatističke – jednolinijske, hijerarhijske načine komunikacije – odozgo prema dolje, u suprotnosti je sa prosvjetiteljskom tradicijom univerziteta, i ta je suprotnost najvidljivija na webu:

- **Univerzitet u Sarajevu**²¹⁹ na svojoj web stranici nudi mogućnost dvojezičnog pristupa sadržajima. Svi sadržaji na oficijelnoj web stranici dostupni su na lokalnom i engleskom jeziku, i to u potpunosti, što ovu stranicu čini iznimnom u čitavoj komunikacijskoj kulturi *bosanskoga web prostora*.
- Web stranica Univerziteta u Sarajevu ne sadrži izbornik u vrhu stranice, već na dnu, što je netipično za web stranice. Naime, uobičajeno je da je horizontalni izbornik na vrhu početne strane, a može biti sadržan i na dnu radi lakšeg snalaženja na stranici i konzumiranja sadržaja. Umjesto gornjeg izbornika pozicionirani su adresa, brojevi telefona i e-mail adrese rektorata i info-službe. Centralni dio zauzima sekcija *Novosti*, koja uglavnom objavljuje protokolarne aktivnosti rektora, Rektorata Univerziteta i studentske asocijacije, vijesti, konkurse, promocije, najave, pa čak i *ad hoc* ankete među studentima. Kvantitativno, ova sekcija je jako bogata. Sadržinski, informacije su pisane šablonski, administrativnim stilom, sa vidljivom propagandističkom odnosno samoreklamerskom notom. Posebno je to vidljivo u tekstovima koji se odnose na priznanja Univerzitetu i pojedincima, te uspostavi suradnje i protokolarnim posjetama.
- U lijevom izborniku sadržane su osnovne informacije o Univerzitetu: *Dobrodošlica, O Univerzitetu, Članice Univerziteta, Pregled fakulteta, Ostale članice Univerziteta, Pridružene članice Univerziteta, Rektorat, Senat, Stručne službe, Mapa sadašnjeg kampusa, Mapa budućeg kampusa, Sarajevo i BiH, Počasni doktori nauka, Galerija, Biblioteka, Izdavačka djelatnost*. Već na prvi pogled je uočljivo da je izbornik preopširan i redundantan. Naime, izbornici: *Članice Univerziteta, Pregled fakulteta, Ostale članice Univerziteta* i *Pridružene članice Univerziteta* mogao je biti jedan izbornik u kojem bi bile sadržane sve informacije o članicama Univerziteta, klasificirane prema statusu tih članica. Posebno je destimulirajuće za posjetitelja web stranice Univerziteta u Sarajevu pratiti iste sadržaje koji se ponavljaju u

²¹⁹ Izvor: Univerzitet u Sarajevu: (www.unsa.ba).

različitim izbornicima, jer izbornici *Članice Univerziteta* i *Pregled fakulteta* najvećim dijelom imaju redundantne sadržaje i zbog toga nema razloga da budu prezentirani u dva različita izbornika. Ono što, između ostalog, karakterizira znanost, ne karakterizira i web stranicu naše najstarije visokoobrazovne institucije – klasifikacija. Nedostatak klasifikacije informacija ključni je nedostatak web stranice Univerziteta u Sarajevu.

- Izbornik *Članice Univerziteta* nudi mogućnost linkovskog povezivanja sa web stranicama fakulteta koji ulaze u sastav Univerziteta u Sarajevu. Nažalost, neki linkovi ne funkcioniraju, pa nije moguće posjetiti web stranice pojedinih fakulteta. Web stranice većine fakulteta Univerziteta u Sarajevu dizajnirane su s namjerom da budu od koristi studentima objavljujući informacije o rasporedu ispita, nastavnim planovima, rasporedu konsultacija i objavi rezultata ispita. Neki od njih su otvoreni za posjetitelje, a neki, poput web stranice Medicinskog fakulteta u Sarajevu, zahtijevaju korisničku šifru i *password* za pristup sadržajima.
- Donji lijevi izbornik omogućava pristup sadržajima koji su aktualni i odnose se na aktivnosti akademske zajednice u Sarajevu, konkurse, obavještenja, kongrese i simpozije. Među aktualne sadržaje, vrijedne pažnje, svakako valja istaći programe razmjene studenata i nastavnika koji obiluju pozivima na konferencije, seminare, kongrese, ljetne škole, korištenje stipendija i apliciranje za projekte koji se finansiraju iz međunarodnih fondova. Ovi sadržaji su revnosno ažurirani, pregledni i kompletirani aplikacijskim formularima, linkovima prema institucijama koje pozivaju na aktivnosti ili raspisuju konkurse. Izbornik *Programi razmjene studenata i nastavnika* predstavlja najbolji, najsadržajniji, najtačniji i najkorisniji dio web stranice Univerziteta u Sarajevu.
- Među neažurirane, nekompletne i zastarjele sadržaje na web stranici Univerziteta u Sarajevu, kojih je mnogo, svojom komunikacijskom nesvrhovitošću ističu se: *Pravila studiranja za prvi ciklus studija na VŠU Univerziteta u Sarajevu za studente koji studiraju u skladu sa Bolonjskim procesom*, koji je dat u Microsoft Wordu, ali koji se ne može downloadovati, *Aktivnosti na reformi Univerziteta u Sarajevu*, čiji se ključni sadržaji – *Upravljanje kvalitetom*, odnose na aktivnosti iz 2005. i 2006. godine, kao i *ECTS i nastavni planovi i programi* – odnose se na aktivnosti koje su vođene u periodu 2005. do 2007. godine. Linkovi koji vode prema Tempus projektu JEP ECTS, realiziranom na Univerzitetu u Tuzli, jednostavno ne funkcioniraju. Neažurirarnost sadržaja u vezi sa reformom Univerziteta u Sarajevu više nego slikovito ilustrira nezainteresiranost i neaktivnost ne samo akademske zajednice u Sarajevu nego i u cijeloj BiH za reforme, koje su uvjet pristupanja Evropskoj zoni visokog obrazovanja, i na čije su se provođenje predstavnici države obavezali potpisivanjem Bolonjske deklaracije na Ministarskoj konferenciji u Berlinu 2003. Iako je dakle sadržajnost u vezi sa suštinom reforme izostala i u realnosti i u virtualnom komunikacijskom prostoru akademske zajednice BiH, naročito najvećeg i najstarijeg univerziteta, formalizma u pristupu ima suviše. Naime, izbornik *Bolonjski proces* sadrži sve deklaracije, izjave, komunike, konvencije,

izvještaje, dokumente i prezentacije u vezi s Bolonjskim procesom koji su imali svoj značaj u vrijeme kada su postavljani na web, i koji mogu biti korisni za informiranje o osnovama Bolonjskog procesa. Ono što zabrinjava jeste nepostojanje informacija o aktivnostima na reformi visokog obrazovanja, jer, naprosto, tih aktivnosti gotovo da nije ni bilo. Naročito su izostale one suštinske aktivnosti u vezi sa izmjenama nastavnih planova i programa, uvođenjem kreditnog sistema, internim osiguranjem kvaliteta, internim i eksternim evaluacijama, i konačno akreditiranjem visokoobrazovnih institucija.

- **Univerzitet u Tuzli**²²⁰ na svojoj web stranici nudi mogućnost dvojezičnog konzumiranja sadržaja – na engleskom i lokalnom jeziku, što je osobitost web komunikacije akademskih zajednica i njihov doprinos kulturi komuniciranja u Bosni i Hercegovini.
- Web stranicom Univerziteta u Tuzli bez ikakvog razloga dominira slogan "Trideset godina Univerziteta u Tuzli" s crvenom ružom na crvenoj podlozi. Osim što je estetski upitan izbor nijansi crvene boje, sam slogan je netačan. Naime, Univerzitet u Tuzli postoji već 32 godine, što upućuje na neaktualnost slogana, ili neažuriranost stranice. Kako god bilo, poruka je nespretno ukomponirana, na štetu posjetitelja stranice.
- Web stranica Univerziteta u Tuzli nema ni gornjeg ni donjeg izbornika, već samo lijevi izbornik koji sadrži osnovne informacije o Univerzitetu i fakultetima, međunarodnoj saradnji, projektima i stipendijama, aktima i dokumentima, postdiplomskom studiju, vodiču za buduće studente i dr. Aktualnost sadržaja varira od krajnje neaktualnih, tačnije zastarjelih, do dnevno ažuriranih informacija. Među zastarjele sadržaje na web stranici Univerziteta u Tuzli je izbornik *Međunarodna saradnja* u kojem je, osim osnovnih informacija o Uredu, nekoliko linkova prema web stranici EU i Evropske asocijacije univerziteta, jedini izvještaj o radu Ureda iz 2005. godine. Također neaktualni su sadržaji u izborniku *Ljetni univerzitet*, koji nisu mijenjani od 2007. godine, a koji se ponavljaju u izborniku *Međunarodna saradnja*. Većim dijelom neaktualni su sadržaji izbornika *Studenti i nastava*, jer je većina *Rasporeda predavanja i ispita* iz 2006/2007. godine. Izbornik *Aktuelnosti* u potpunosti je neaktualan.²²¹
- Djelomično su ažurirane web stranice fakulteta u sastavu Univerziteta u Tuzli. Većina stranica je uglavnom aktualna, neki fakulteti nemaju web stranicu, ili se zbog greške na serveru ne mogu učitati,²²² a neke su neažurirane u toj mjeri da uopće ne reaguju na negativne ocjene o kvaliteti studija.²²³

²²⁰ Izvor: Univerzitet u Tuzli: (www.untz.ba).

²²¹ Najnovija vijest u podizborniku Vijesti – aktuelnosti je tekst Deklaracije Rektorske konferencije od 17. 4. 2008. Sljedeća vijest po aktualnosti odnosi se na aktivnosti Ureda za naučnoistraživački rad od 18. 12. 2007. godine. Izvor: Univerzitet u Tuzli: (<http://www.untz.ba/promocije/objave.htm>, stranica posjećena 2. juna 2008).

²²² Filozofski fakultet i Visoka zdravstvena škola nemaju web stranicu, ili se zbog greške na serveru one ne mogu učitati. Izvor: Univerzitet u Tuzli: (<http://dragon.untz.ba/fakulteti/fia.htm>, stranica posjećena 2. juna 2008).

²²³ Web stranica Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Tuzli donosi rezultate ankete o pitanju "Kvalitet nastave na Ekonomskom fakultetu je: veoma loš – 41,1%, loš 22,5%, ne baš dobar, 13,5%, nije loš 11%, odličan 6,3%, vrlo dobar 5,6%."

- Pozitivnom se može smatrati činjenica da se u izborniku *Akti/dokumenti* mogu pronaći svi važniji akti Univerziteta u Tuzli, što ranije nije bio slučaj. Osim Pravila Univerziteta, dostupan je i Kodeks nastavnicičke etike, te Pravilnici o plaćama, naknadama i drugim primanjima uposlenika, Plan institucionalnog razvoja, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta, koji nije mijenjan od 2005. godine, a deklarativno je u toku reforma Univerziteta u skladu s Bolonjskom deklaracijom. Toliko o reformi.
- **Univerzitet u Banjoj Luci**²²⁴ na svojoj staroj web stranici²²⁵ tokom nekoliko posljednjih godina nudio je samo monolingvalnu i ćiriličnu verziju sadržaja, što je predstavljalo kršenje prava na jezik kao jednog od temeljnih ljudskih prava garantiranih međunarodnim dokumentima, kao i direktno kršenje člana 2, stava 4 Ustava Bosne i Hercegovine, koji garantira nediskriminaciju građana.²²⁶ Također je predstavljalo kršenje amandmana LXXI na Ustav Republike Srpske²²⁷ i bilo u suprotnosti sa amandmanima XXIX Ustava Federacije Bosne i Hercegovine.²²⁸ Tek u posljednjih nekoliko mjeseci 2008. godine, nakon promjene domene, na novoj web stranici Univerziteta u Banjoj Luci ponuđena je i latinična verzija sadržaja.²²⁹
- Nova web stranica Univerziteta u Banjoj Luci je dobro dizajnirana, pregledna je i jednostavna za korištenje. U vrhu je logo sa mogućnostima pretraživanja weba pomoću Googlea i oficijelne stranice Univerziteta. U centralnoj sekciji su aktualne vijesti, izvještaji i konkursi sa fotografijama. Svi sadržaji su istinski aktualni i uredno ažurirani.

Izvor: Ekonomski fakultet u Tuzli: (http://www.ef.untz.ba/index.php?option=com_poll&task=results&id=14, stranica posjećena 2. juna 2008). Niko nije reagirao na činjenicu da se 77,1% ispitanika negativno odredilo prema kvalitetu nastave na Ekonomskom fakultetu u Tuzli. Naprotiv, anketa svaki dan donosi poraznije podatke, a rukovodstvo Ekonomskog fakulteta u Tuzli ne poduzima ništa da takvo stanje promijeni (op. E. O.).

²²⁴ Univerzitet u Banjoj Luci: (<http://www.unibl.org>).

²²⁵ Izvor: Univerzitet u Banjoj Luci: (www.uni.bl.ac.yu).

²²⁶ "Nediskriminacija

Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status." Ustav Bosne i Hercegovine, član 2. stav 4. Izvor: (http://209.85.135.104/search?q=cache:3C8JwbplskAJ:www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf+ustav+bih&hl=en&ct=clnk&cd=1).

²²⁷ "AMANDMAN LXXI

1. Službeni jezici Republike Srpske su: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda. Službena pisma su ćirilica i latinica.

2. Ovim amandmanom zamenjuje se stav 1. člana 7. Ustava". Amandmani na Ustav Republike Srpske od 25. aprila 2002. koje je nametnuo visoki predstavnik za BiH Wolfgang Petritsch.

Citirano prema: (<http://209.85.135.104/search?q=cache:XwCfiQhUPEJ:www.rastko.org.yu/filologija/odbor/odluka027.html+amandmani+na+ustav+Republike+Srpske&hl=en&ct=clnk&cd=8>).

²²⁸ "AMANDMAN XXIX

Službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik. Službena pisma su latinica i ćirilica.

(2) Ostali jezici mogu se koristiti kao sredstvo komunikacije i nastave." Amandmani na Ustav Federacije BiH, 19. aprila 2002. koje je nametnuo visoki predstavnik za BiH Wolfgang Petritsch. Izvor: Parlament Federacije BiH: (http://www.parlamentfbih.gov.ba/bos/parlament/o_parlamentu/ustav_fbih.html).

²²⁹ Izvor: Univerzitet u Banjoj Luci: (<http://www.unibl.org>).

- Lijeva sekcija u gornjem dijelu sadrži izbornik – *Univerzitet*, u kojem su podizbornici sa osnovnim informacijama *O Univerzitetu u Banjoj Luci*, *Uprava Univerziteta*, *Međunarodna saradnja*, *Korisni linkovi*, *Kontakt* i *Galerija slika*. Posebno je zanimljiv link *Bolonjski proces* koji donosi pregled svih dokumenata važnih za pridruživanje Bosne i Hercegovine evropskom procesu reforme o stvaranju jedinstvene zone visokog obrazovanja. Ova vrsta sadržaja svakako je od iznimne važnosti za upoznavanje studenata i nastavnog osoblja o relevantnim informacijama o međunarodnim dokumentima koji su od suštinske važnosti za reformu visokog obrazovanja. U sekciji *Organizzazione jedinice* linkovi nas vode do web stranica Akademije umjetnosti i 12 fakulteta, te Računskog centra i Narodne i univerzitetske biblioteke RS-a. Svi linkovi, osim linka prema web stranici Filozofskog fakulteta, funkcioniraju zadovoljavajućom brzinom i tehnički korektno učitavaju web stranice.
- U desnoj sekciji je izbornik *Dokumenti*, koji sadrži osnovne dokumente – počevši od Zakona o visokom obrazovanju RS-a, te Statut Univerziteta u Banjoj Luci, niz pravilnika, Kodeks nastavničke etike i Kodeks ponašanja studenata Univerziteta u Banjoj Luci.
- **Web stranica Sveučilišta u Mostaru**²³⁰ nudi verziju na hrvatskom i engleskom jeziku, samo latiničnim pismom, što predstavlja kršenje prava na jezik kao jednog od temeljnih ljudskih prava garantiranih međunarodnim dokumentima, te je direktno kršenje člana 2 stava 4 Ustava Bosne i Hercegovine, koji garantira nediskriminaciju građana, i u suprotnosti je sa amandmanima XXIX Ustava Federacije Bosne i Hercegovine. Za razliku od Univerziteta u Banjoj Luci, čiji su čelnici ispravkama izbjegli daljnje kršenje pozitivnih zakona Bosne i Hercegovine i njenog većeg entiteta, čelnici Univerziteta u Mostaru i dalje ustrajavaju u diskriminaciji.
- Vizualno i sadržinski web stranica Sveučilišta u Mostaru najsiromašnija je među analiziranim virtualnim portalima bosanskohercegovačkih univerziteta. Na plavoj podlozi, na vrhu je logotip Sveučilišta, uz posve neprikladnu vizualnu ilustraciju. U centralnoj sekciji su vijesti, izvještaji, priopćenja i objave. U lijevoj sekciji su izbornici: *Rektorat*, *Fakulteti*, *Instituti*, *Međunarodna suradnja*, *Kontakt*, *Centar za osiguravanje kvalitete*, te *Studentski zbor*. Izbornik *Fakulteti* linkovski je povezan sa web stranicama osam fakulteta, Akademije likovnih umjetnosti te Visoke zdravstvene škole. Svi linkovi funkcioniraju zadovoljavajuće i u relativno kratkom vremenu omogućavaju učitavanje web stranica fakulteta i Akademije. Web stranicu Visoke zdravstvene škole nije moguće posjetiti bez prethodne autorizacije, što je neuobičajena praksa ako se ima u vidu da je većina sadržaja na web stranicama fakulteta i univerziteta u svijetu dostupna korisnicima i da su samo pojedini sadržaji rezervirani za pojedine ciljne skupine.

²³⁰ Univerzitet u Mostaru: (<http://www.sve-mo.ba>).

- Podizbornik Instituti je bez sadržaja, dok su podizbornici Međunarodna suradnja i Centar za osiguravanje kvalitete sadržajno veoma siromašni. Web stranica Studentskog zbora je vizualno i sadržajno najzanimljivija, što potvrđuje prethodna saznanja da su upravo studenti najaktivniji korisnici web informacija, ali i uspješni web dizajneri.

Nakon analize web stranica univerziteta u Bosni i Hercegovini može se zaključiti da je najsadržajnije web stranica Univerziteta u Sarajevu, a najsiromašnija Sveučilišta u Mostaru. No nijedna od univerzitetskih stranica nije na razini komunikacijskih potreba akademske zajednice, a iskorištenost potencijala weba je na vrlo niskoj razini. To je razlog više da se promijeni komunikacijska praksa na univerzitetima u Bosni i Hercegovini, posebno što u procesu reformi visokog obrazovanja razvoju informacionih sistema treba posvetiti posebnu pažnju. Naime, na Ministarskoj konferenciji u Bergenu 2005. godine predložen je dokument *Standardi i upute za osiguranje kvaliteta u Evropskoj zoni visokog obrazovanja*,²³¹ u kome su definirana 23 standarda²³², među kojima je informiranje po značaju svrstano u prvu kategoriju, odnosno uspostava informacionog sistema relevantnog za efikasno upravljanje studijskim programima. Informacioni sistem je osnova modernih univerziteta, i treba biti dostupan kako studentima i nastavnom osoblju tako i svim zainteresiranim osobama iz bilo kojeg kraja Evrope, jer samo se tako može inicirati i provoditi mobilnost studenata i profesora. Informacioni sistem bi trebao omogućiti dostupnost sljedećih informacija: organizaciona struktura univerziteta, osnovne informacije o uposlenicima, osnovne informacije o studentima, informacije o nastavnim resursima (prostor, finansiranje, materijalna sredstva), nastavni planovi, provjera nastave, raspored i lokacije izvođenja nastave, spisak studenata i njihov status (redovni, vanredni, ponovci), izvještaji o održanoj nastavi, prisustvo studenata nastavi, rezultati provjere znanja studenata u toku nastave, izlaznost studenata na završne provjere znanja, informacije o prolaznosti na ispitima, nastavni i istraživački resursi, finansijski pokazatelji, uspostavljena suradnja s drugim univerzitetima, studentske organizacije, udruženja i inicijative, primjenljivost znanja i istraživanja u okruženju i suradnja sa zajednicom.

Najbolji način za prezentaciju svih relevantnih informacija o univerzitetskim pitanjima, uključujući i praktična pitanja nastave, ispita, ovjere semestara, uvjeta upisa i studiranja, jesu web stranice univerziteta. Sve informacije na univerzitetskim stranicama namijenjene su internoj komunikaciji studenata i profesora, te usmjerene ka domaćoj i međunarodnoj javnosti, i trebalo bi da zadovolje osnovne zahtjeve:

- Adekvatan obim raspoloživih informacija,
- Aktualnost i pokrivenost događaja informativnim sadržajima,

²³¹ Izvor: Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area: (<http://www.enqa.net/bologna.lasso>).

²³² "Predloženi dokument je zamišljen kao prvi korak na dugom putu uspostave široko prihvaćenih vrijednosti, očekivnja i dobre prakse u oblasti kvaliteta i njegovog osiguranja od strane institucija i agencija širom EHEA (European Higher Education Area)." **Christian Thune**, predsjednik ENQA, u uvodu izvještaja *Standards and Guidelines for Quality Assurance in European Higher Education Area*, 2005. godine.

- Redovno ažuriranje, atraktivnost sadržaja i forme,
- Dvojezičnost i višejezičnost svih ili barem najvažnijih sadržaja,
- Visok stupanj interaktivnosti,
- Što veći obim informacija koje su od interesa za studente, ali i najširu javnost.

"Neophodno je pratiti i analizirati posjećenost univerzitetskim internetskim stranicama, anketama i direktnim kontaktima sa studentima utvrditi kako pojačati interes za stranicu, afirmirati kreativnost studenata u web dizajniranju i pratiti moderne trendove u internetskim komunikacijama. Univerziteti moraju imati u vidu da nije dovoljno kreirati web stranicu i ponekad je osvježiti novim sadržajima. Za održavanje i ažuriranje web stranice neophodno je planirati ljudske i materijalne resurse i vršiti permanentno osiguranje kvaliteta ove značajne oblasti informiranja, komunikacije i promocije" (Osmančević, 2007: 300).

Analiza komuniciranja bosanskohercegovačkih univerziteta na oficijelnim web stranicama pokazala je nizak stupanj informativnosti i interaktivnosti, što je nedopustivo za komunikaciju u akademskoj zajednici koja pretpostavlja visok stupanj elektronske pismenosti. Nijedna od stranica ne pruža interaktivne mogućnosti stjecanja znanja, vještina i sposobnosti posredstvom weba, odnosno učenja na daljinu (Distance Learning)²³³, makar i na najnižoj razini edukacijske interaktivnosti. Među studentima, i naročito mlađim univerzitetskim kadrom, mnogo je ljudi zavidne informatičke pismenosti i solidnog znanja u oblasti web publiciranja. Očigledno je da će za uspješniju web komunikaciju akademske zajednice u Bosni i Hercegovini biti potrebno razbiti predrasude i stereotipije, odnosno strah od demokratskog komuniciranja u glavama ljudi koji odlučuju odnosno upravljaju i rukovode univerzitetima. "Transformacija univerziteta osnivanih na ideološkoj matrici, kakvi su univerziteti u BiH, ka univerzitetima u službi prosperiteta zajednice zahtijeva radikalne promjene u pristupu znanju, njegovoj primjenljivosti, kao i demokratizaciji odnosa između profesora i studenata, bolju informiranost, kako stručne tako i opće javnosti" (Osmančević, 2007: 308).

Javno komuniciranje nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini

Web portal Buka²³⁴ jedan je od medija Centra za informativnu dekontaminaciju mladih, osnovanog u septembru 2000. godine u Banjoj Luci, sa ciljem dekontaminacije informativnog prostora. U sedam godina postojanja Centar za informativnu dekontaminaciju izdao je 20 primjeraka magazina BUKA u tiražu od 100.000 primjeraka i realizirano više od 100 *talkshow* emisija BUKA u programu Alternativne

²³³ Distance Learning ili obrazovanje na daljinu je sistem i proces povezivanja studenata sa distribuiranim obrazovnim resursima. Prema Lisabonskoj konferenciji učenje na daljinu je važan korak u realizaciji ciljeva cjeloživotnog učenja (Long Life Learning) (op. E. O.).

²³⁴ Izvor: Web portal Buka: (www.6yka.com).

televizije, na koju je, prema procjenama, upućeno oko četiri miliona gledatelja. Prema informacijama Centra web portal Buka bilježi oko milion posjeta mjesečno, što ga svrstava u red najposjećenijih portala u Bosni i Hercegovini.

"Svrha našeg projekta je da kroz moderne i nezavisne medije te razvojem savremenih medijskih proizvoda utičemo na poboljšanje svijesti o prirodnoj potrebi poštovanja ljudskih prava i svih kategorija koje ta prava podrazumijevaju. Svrha nam je ljudska prava predstavljati kao prava koja se podrazumijevaju, a nikako kao neku ekskluzivnu kategoriju. Smatramo da je upravo u takvom predstavljanju ljudskih prava u procesu 'demokratizacije' Bosne i Hercegovine stvorena velika greška jer predstavljana su kao nešto što građani ne bi morali poštovati da nije međunarodne zajednice", stav je glavnog i odgovornog urednika projekta "Buka" Aleksandra Trifunovića.²³⁵

"Činjenica da smo trenutno jedina nevladina organizacija u BiH i RS koja raspolaže ovakvim informativnim kapacitetima i proizvodima motiviše nas da nastavimo naš rad u cilju zaštite građana od svih oblika zlostavljanja i zapostavljanja od strane lokalne, entitetske, državne administracije i međunarodne zajednice, koja se, nažalost, takođe ima za šta kritikovati. Konstantno promoviramo mlade ljude i govorimo o problemima zbog kojih oko 70 posto mladih ove zemlje želi napustiti BiH", sumira dosadašnji rad Trifunović i naglašava važnost budućih aktivnosti: "Kroz aktivne razgovore sa mladim liderima civilnog društva, promocijom drugačijeg i progresivnog razmišljanja, promocijom multikulturalnosti, prava manjina, promocijom pozitivnih zakona koji garantuju građanima dodatna prava, kao što je Zakon o slobodnom pristupu informacijama, i kroz mnoge slične aktivnosti radit ćemo na animiranju mladih ljudi za aktivno učešće u društvenim zbivanjima. Korisnici ove aktivnosti su svi do kojih medijski proizvodi naše organizacije mogu doći kroz TV emisiju, magazin ili web stranicu. Cilj nam je da pokažemo javnosti da je jedna nevladina organizacija uspjela da svojim kapacitetima stvori uticajan i funkcionalan medijski kompleks i da tako damo motivaciju našoj okolini da sa dobrom idejom i vjerom u uspjeh i u Bosni i Hercegovini može da se djeluje aktivno i kreativno."

Portal nevladinih organizacija Bosne i Hercegovine²³⁶ zanimljiv je primjer brojnih, preglednih i sistematiziranih informacija o nevladinom sektoru u našoj zemlji. Grafički, Portal nevladinih organizacija je nezanimljiv. Ispod apstraktnog loga, u gornjem horizontalnom izborniku su: *NVO članice portala*, *NVO sektor u BiH*, *Rječnik pojmova* i *Profili donatora*. U podizborniku *NVO članice portala* sadržan je abecedni pregled 320 članica Portala nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, sa osnovnim informacijama o adresi, kontakt-osobama, brojevima telefona i web adresi, sa pregledom statusa (online/offline), kao i podacima o posljednjem osvježavanju stranice. Većina članica *Portala nevladinih organizacija* u našoj zemlji ima vlastitu web

²³⁵ Aleksandar Trifunović jedan je od angažiranih novinara sa dugim stažom u studentskim listovima, nevladinim organizacijama i komunikacijskom toku weba. Za intervju o web komunikaciji nevladinih organizacija na webu preporučila ga je činjenica o velikoj posjećenosti portala koji uređuje (op. E. O.).

²³⁶ Izvor: Portal nevladinih organizacija Bosne i Hercegovine: (www.ngo.ba).

stranicu, što je svakako za pohvalu, i predstavlja potvrdu stava o komunikacijskom aktivizmu nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini. No, stranice su promjenljive komunikabilnosti i nerijetko dizajnerski i komunikacijski zastarjele, sa nedovoljnom mogućnosti interakcije.

Podizbornik *NVO sektor u BiH* nudi pregled publikacija bitnih za rad nevladinog sektora, od Priručnika za nevladine organizacije u BiH, preko niza konkretnih uputa kako osnovati NVO, prijaviti se za projekte, pa sve do temeljnih dokumenata pravne regulative o nevladinom sektoru u Bosni i Hercegovini. Temeljne publikacije o nevladinom sektoru sadrže dovoljno korisnih informacija koje bi i neupućenima omogućile pokretanje, registraciju i osnovu za rad u nevladinoj organizaciji. Osim spomenutih, korisne su i informacije o mogućim poslovima u nevladinim organizacijama, odnosno otvorenim pozicijama i raspisanim konkursima. Sve te informacije pregledno su sistematizirane sa opisom pozicije i nazivom organizacije te datumom objave konkursa. Nažalost, dosta tih informacija je zastarjelo, odnosno najviše ih je iz prethodnih godina, što znači da su neaktualne.

Podizbornik *Rječnik pojmova* sadrži 412 aktualnih pojmova o nevladinom sektoru, raspoređenih na 42 strane. Pojmovi su solidno selektirani i uglavnom dobro objašnjeni. Nažalost, u nekim slučajevima ne i temeljito i ne precizno, što se može smatrati ključnim nedostatkom horizontalnog izbornika.

Podizbornik *Profil donatora* donosi pregled donatorskih organizacija u svijetu, ali i onih koje djeluju u Bosni i Hercegovini, sa punim nazivom, imenom grada i države u kojoj su registrirani.

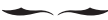
U centralnoj sekciji Portala nevladinih organizacija Bosne i Hercegovine su vijesti bitne za nevladin sektor, preuzete iz različitih izvora, o širokom spektru tema, i zadovoljavajuće aktualnosti.

U lijevom izborniku *Navigacija* su: *Vijesti iz NVO sektora*, *Vijesti iz BiH*, *Vijesti iz svijeta*, *Forum*, *Foto galerija*, *Linkovi*, *Kontakt* i *Knjiga gostiju*. Najzanimljiviji je, svakako, Forum, koji sadrži različite zanimljive teme. Zanimljivost tema međutim ne stoji u direktnoj proporciji sa brojem učesnika u forumskoj diskusiji. Najviše učesnika je bilo o temi Istorijat portala nevladinih organizacija u BiH, i to samo jedanaest. U svim ostalim diskusijama o drugim temama broj učesnika je bio znatno manji, ili bez ijednog učesnika u diskusiji. Činjenica nedovoljne individualne komunikacijske inicijative baca sjenu na kolektivni komunikacijski aktivizam nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini.

U izborniku *Najava događaja* sadržane su informacije o radionicama, edukaciji, konferencijama, seminarima i grantovima, vrlo informativno, aktualno, pregledno i sistematično.

U izborniku *Posljednji konkursi* sadržane su informacije o konkursima za prijem uposlenika u međunarodnim nevladinim organizacijama. Također korisno i pregledno. Na kraju, za svaku pohvalu je velika posjećenost portala nevladinih

organizacija, koji je s krajem 2008. godine posjetilo 1.661.464 korisnika, što svjedoči o informativnosti i aktualnosti portala, ali i komunikacijskoj razmjeni kojoj posreduje. Evidentan je komunikacijski aktivizam, ali i visok stupanj komunikacijske pismenosti među liderima i članovima nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini. On je objašnjiv činjenicama da uposlenici i aktivisti u nevladinom sektoru imaju jak motiv za promjenama, da od uspješnosti njihovih projekata ovisi i finansiranje iz međunarodnih i domaćih izvora, te da su u komunikacijskim mogućnostima novih informacionih tehnologija prepoznali svoje polje djelovanja, odnosno mogućnost da se komunikacijom pokušaju napraviti promjene u društvenom životu.

Javna riječ i odgovornost u Bosni i Hercegovini

Sloboda i odgovornost, odnosno sloboda govora i odgovornost za javno izrečeno stoje u direktnom odnosu međuovisnosti. Sloboda je preduvjet odgovornosti, odnosno bez slobode nema odgovornosti, jer ako je sloboda javnog izražavanja ograničena, ili ne postoji, onda odgovornost za javnu komunikaciju preuzimaju (određuju je) diktatori, totalitarni režimi, političke partije, vjerske organizacije, odnosno kolektiviteti. Samo slobodan pojedinac može biti odgovoran, odnosno preuzeti odgovornost za javno izrečeno. "Sloboda znači odgovornost. Zato je se većina ljudi boji", zapisao je George Bernard Shaw 1903. godine.²³⁷ Također – nema ni slobode bez odgovornosti, jer sloboda pojedinca seže toliko daleko dok ne ugrožava slobodu drugog. Sloboda je preduvjet za funkcioniranje medija. "Štampa, kada je slobodna, može biti dobra ili loša, ali je izvjesno da bez slobode može biti samo loša"²³⁸ (Camus, 1995). Sloboda štampe centralna je kategorija koju štiti Ustav Sjedinjenih Američkih Država, a koju je kao Prvi amandman najvišem zakonodavnom aktu 1791. godine pridodao Thomas Jefferson, autor čuvene Deklaracije o nezavisnosti. Prvi amandman na Ustav SAD-a slobodu govora i štampe stavio je i iznad ingerencija Kongresa.²³⁹ Prvi amandman Ustava Sjedinjenih Američkih Država postavio je važan temelj slobodnih društava, koji je još uvijek ideja vodilja u vječnoj borbi za slobodu izražavanja misli, odnosno borbe za bolje i naprednije društvo. Temeljne odrednice Prvog amandmana na Ustav SAD-a slijedila je i Generalna skupština Ujedinjenih naroda donošenjem Deklaracije o pravima čovjeka 1948. godine, naročito u članu 19, ali i donošenjem Pakta o političkim i građanskim pravima 1966. godine, tačnije odredbama člana 19 u kojem je pridodan i poseban stav o "povlačenju posebne dužnosti i odgovornosti".

U međunarodnopravne temelje masovnih komunikacija mogu se ubrojiti temeljne odredbe o slobodi komuniciranja, Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka UN-a,

²³⁷ Bernard Shaw, *Man and Superman, Maxims for Revolutionists*: (www.bartleby.com/157/6.html).

²³⁸ "A free press can of course be good or bad, but, most certainly, without freedom it will never be anything but bad..."
Albert Camus, *Resistance, Rebellion and Death* (1995).

²³⁹ First Amandment: "Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances." Izvor: Wikipedia:
(http://en.wikipedia.org/wiki/First_Amandment_to_the_United_States_Constitution#Text).

Međunarodni pakt o političkim i građanskim pravima UN-a, Američka konvencija o pravima čovjeka, Evropska konvencija o pravima čovjeka, Evropska konvencija o prekograničnoj televiziji te Deklaracija o pravima i obavezama novinara, poznatija kao Minhenska deklaracija iz 1971. godine, Praški kodeks iz 1986. i Limski kodeks iz 1990. godine, ali i drugi međunarodni pravni akti.²⁴⁰

Reguliranjem procesa prikupljanja, oblikovanja i širenja informacija bave se parlamenti, vlade, nevladine organizacije, međuvladini forumi, međunarodne novinarske organizacije, novinarska udruženja, neovisne organizacije za pitanja medija, medijske fondacije, regulatorna i samoregulatorna tijela i drugi. Ujedinjeni narodi su u periodu 1950-1952. godine pokušali formulirati međunarodni kodeks za osoblje u medijima i informiranju, ali je, nakon neuspjeha, briga o regulaciji novinarske prakse prepuštena novinarima. UNESCO je 1973. godine predložio Međunarodne principe profesionalne etike novinara, a Generalna konferencija UNESCO-a 1989. godine Novu strategiju komunikacije. Evropski parlament je 1993. godine usvojio Preporuku i Rezoluciju o etici u novinarstvu. Međutim, Odbor ministara Vijeća Evrope uskratio je podršku ovim dokumentima zbog rizika da bi predložene smjernice omogućile vlastima ugrožavanje slobode medija pod izgovorom da žele unaprijediti odgovornije novinarstvo, a tada je posebno izraženo i protivljenje ustanovljenju evropskog ombudsmana za medije. Uspostava općeg kodeksa novinarske etike nije moguća zbog različitih nacionalnih novinarskih praksi, odnosno različitosti u razvoju i dostignutim stupnjevima demokracije, pa tako i neravnomjernostima u ostvarenju i poštivanju slobode govora i izražavanja.

U nacionalnim zakonodavstvima i politikama o javnom informiranju relevantno je devet vrsta zakona o slobodi komuniciranja, radio-televiziji, telekomunikacijama, podržavanju medijske industrije, slobodi informiranja i pristupa informacijama, ograničavanju slobode govora, zakona o sprječavanju klevete, autorskim pravima, javnosti rada, širenju i korištenju tehnologija, ugovorima i kompanijama.

Aktualnu komunikacijsku situaciju u Bosni i Hercegovini karakterizira dobra medijska legislativa, postojanje regulatornih i samoregulatornih tijela koja se staraju o provođenju propisa i kodeksa, ali i često kršenje zakona, propisa i kodeksa od novinara. Evidentno je da medijsku regulativu i samoregulaciju ne prati dobra medijska praksa, odnosno da novinari svjesno krše propise i kodekse, a sve zarad interesa vlasnika medija, ili zarad obračuna političkih partija, o kojima su mediji i novinari ovisni u velikoj mjeri. Oblast komunikacija, koja obuhvata javnu komunikaciju, a time i novinarska djelatnost, u našoj zemlji regulirana²⁴¹ je *Zakonom o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini* iz 2000. godine²⁴² i *Zakonom o komunikacijama* iz 2004. godine,²⁴³ usvojenim u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, entitetskim zakonima

²⁴⁰ O međunarodnopravnim temeljima masovnih komunikacija vidjeti više u poglavlju III – Demokratsko komuniciranje – Temelji demokracije u komuniciranju (op. E. O.).

²⁴¹ O medijskoj legislativi kao jednom od faktora komunikacijske situacije – više u istom poglavlju ovog rada - Poglavlju III – Demokratsko komuniciranje – Aktualna komunikacijska situacija u Bosni i Hercegovini (op. E. O.).

²⁴² Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=56>).

²⁴³ Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije: (<http://www.rak.ba/bs/legal/?cid=2428>).

o slobodi pristupa informacijama, kao i entitetskim zakonima o zaštiti od klevete – *Zakonom o zaštiti od klevete Republike Srpske* iz 2001. godine²⁴⁴ i *Zakonom o zaštiti od klevete Federacije Bosne i Hercegovine*, proglašenim Odlukom visokog predstavnika za BiH 2002. godine.²⁴⁵ Regulacija i samoregulacija medija u Bosni i Hercegovini također je dobro definirana uspostavom Regulatorne agencije za komunikacije za oblast elektronskih medija i Vijeća za štampu BiH, koje je samoregulatorno tijelo za printane medije u našoj zemlji.

Regulatorna agencija za komunikacije je nezavisna institucija koja u Bosni i Hercegovini regulira oblast telekomunikacija i elektronskih medija. Uspostavljena je Odlukom visokog predstavnika za BiH, 2001. godine, objedinjavanjem nadležnosti Nezavisne komisije za medije i Regulatorne agencije za telekomunikacije. Godinu dana kasnije, stupanjem na snagu Zakona o komunikacijama,²⁴⁶ definiran je mandat i oblasti regulacije Regulatorne agencije za komunikacije.²⁴⁷ Vijeće RAK-a odgovara za strateška pitanja rada agencije, usvaja pravila za polje emitiranja i telekomunikacija, a obavlja i apelacionu funkciju. Agencijom rukovodi direktor, koji, pored ostalog, ima nadležnosti i odgovornosti u provođenju zakona iz ove oblasti.

Web stranica *Regulatorne agencije za komunikacije* (RAK)²⁴⁸ sadrži pravila, smjernice, kodekse i odluke u vezi sa kršenjem etičkih standarda u elektronskim medijima u Bosni i Hercegovini:

- *Kodeks za emitiranje televizijskog i radio programa* iz 2004. godine i *Kodeks o emitiranju radio-televizijskog programa* iz 2008. godine, u skladu sa Zakonom o komunikacijama, definiraju pravila i standarde u vezi sa programskim sadržajima elektronskih medija u Bosni i Hercegovini, a naročito: pristojnost i uljudnost, govor mržnje, ograničenja u vezi sa terminima emitiranja, pravedno i nepristrasno uređivanje programa, plaćeno političko oglašavanje, lažan ili varljiv materijal, pravo na odgovor, način izvještavanja o vjerskim pitanjima i aktivnostima, zaštita privatnosti, kao i sankcije predviđene članom 46 Zakona o komunikacijama.²⁴⁹
- *Kodeks o reklamiranju i sponzorstvu za radio i televiziju* iz 2004. godine i *Kodeks o oglašavanju i sponzorstvu za radio i televiziju* iz 2006. godine, u skladu sa Zakonom o komunikacijama, propisuju pravila koja imaju za cilj upravljanje standardima i postupkom u reklamiranju na radiju i televiziji kao i sponzoriranju programa, a naročito reklame, sponzorstva, pitanja ukusa i uvrede, pornografije, rasne i seksualne diskriminacije, političko oglašavanje, reklamiranje lijekova, liječenja i zdravlja, te raspored reklamiranja za privatne i javne radio i TV stanice.²⁵⁰

²⁴⁴ Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=114>).

²⁴⁵ Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=71>).

²⁴⁶ Zakon o komunikacijama stupio je na snagu 21. oktobra 2002. godine (Sl. glasnik BiH, br. 31/03) (op. E. O.).

²⁴⁷ "(RAK) je osnovan s namjerom da se Bosna i Hercegovina uključi u moderne trendove regulacije u oblasti komunikacija... U Agenciji djeluju tri sektora: Sektor za telekomunikacije, Sektor za emitovanje, Sektor za opće i pravne poslove." Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije BiH: (<http://www.rak.ba/bs/about/?cid=1424>).

²⁴⁸ Izvor: Web stranica Regulatorne agencije za komunikacije (RAK): (www.rak.ba).

²⁴⁹ Izvor: Kodeks za emitiranje televizijskog i radijskog programa: (<http://www.rak.ba/bs/legal/rules-codes/broadcast/codes/default.aspx?cid=3118>).

²⁵⁰ Izvor: Kodeks o reklamiranju i sponzorstvu za radio i televiziju: (<http://www.rak.ba/bs/legal/rules-codes/broadcast/codes/default.aspx?cid=562>).

- *Pravilo o medijskoj koncentraciji i vlasništvu nad elektronskim i štampanim medijima* iz 2004. godine sadrži odredbe da "Jedno fizičko ili pravno lice ne može biti vlasnik dvije ili više radio ili dvije ili više TV stanica koje imaju isti populacijski omjer pokrivanja stanovništva... Jedno fizičko ili pravno lice može biti vlasnik jedne radijske i jedne TV stanice za populacijski omjer pokrivanja stanovništva... Fizičko ili pravno lice koje je vlasnik printanog medija može biti i vlasnik jednog elektronskog medija (televizije ili radija) u isto vrijeme."²⁵¹ Pravila o medijskoj koncentraciji nad elektronskim i štampanim medijima od iznimne su važnosti za sprječavanje monopola u medijima, a posebno sprječavanje koncentracije vlasništva nad elektronskim i štampanim medijima. Time se podstiče konkurencija, tržišno poslovanje medija, ali i dodatno podstiče profesionalna specijaliziranost medijskih djelatnika za djelovanje u jednoj ili drugoj vrsti medija: elektronskim ili printanim medijima, što je u skladu sa dobrom praksom i važećim medijskim standardima u razvijenim demokracijama.

Usprkos preciznim odredbama o ključnim pitanjima novinarske etike u elektronskim medijima, kršenje kodeksa je često. Često slučajevi kršenja profesionalnih normi u programima radio i TV stanica u Bosni i Hercegovini nisu uvijek uočeni, niti sankcionirani. To je stvorilo neodgovorno novinarstvo, naročito u programima TV stanica, jer TV, kao najjači tradicionalni medij, u našoj zemlji se najviše gleda i ima najzagrijaniju ali i najmanje obrazovanu publiku. To su pretpostavke za manipulaciju informacijama, slikom, tonskim zapisima iz različitih izvora, počevši od partijskih propagandnih štabova do policijskih i tužiteljskih dokaza, koji, prije nego sudu, nerijetko budu prezentirani najširoj gledateljskoj publici.²⁵² Zapravo, još gore, iz kabineta političara neskriveno se urednicima upućuju spiskovi nepodobnih osoba, čija se razmišljanja i izjave ne smiju naći u RTV programima i novinskim izdanjima pravovjernih novinara.²⁵³ Takvim postupcima, u tranzicijskom društvu opterećenom korupcijom, kriminalom i nesigurnošću, mediji često preuzimaju ulogu tužiteljstava

²⁵¹ Izvor: *Pravilo o medijskoj koncentraciji i vlasništvu nad elektronskim i štampanim medijima*: (<http://www.rak.ba/bs/legal/rules-codes/broadcast/rules/default.aspx?cid=3005>).

²⁵² Ovisnost novinara o politici uočava i komentira Senad Pećanin: "Federalna televizija je u ponedjeljak emitirala jubilarno, 250. izdanje političkog magazina 60 minuta. U njemu je urednik Bakir Hadžimerović po ko zna koji put javnosti prezentirao tvrdnje i dokaze o kriminalu Hasana Čengića, Harisa Silajdžića, Milorada Dodika, te jata njihovih štićenika za koje ne važe zakoni, koji milionima opljačkanih para pune svoje džepove i račune. No, ono što je i ovoga puta prešućeno u 60 minuta su informacije o kriminalu lidera Socijaldemokratske partije BiH Zlatka Lagumdžije. Pouzdano znam da je informacije o njegovom kriminalu Hadžimeroviću saopćio jedan od najuglednijih lidera Lagumdžijine stranke. Tom prilikom Hadžimeroviću je rekao i to da mnogi ugledni članovi SDP-a ne smiju javno dići glas protiv Lagumdžijinog kriminala jer im on odavno prijete upravo Hadžimerovićem i magazinom 60 minuta koji će ih 'razvaliti' ako se usude 'pisnuti'. S druge strane, Lagumdžija usluge svojim trenutnim političkim saveznicima 'plaća' kroz gostovanja i povlašten status u 60 minuta: tako je naivni Sulejman Tihić, koji već mjesecima slijepo ispunjava Lagumdžijine naloge, bio gost i u jubilarnom, posljednjem izdanju ove emisije." Senad Pećanin, "61 minuta", BH Dani, broj 563/564, 28. marta 2008, str. 3.

²⁵³ "U kabinetu Milorada Dodika krajem prošle nedjelje načinjena je lista nepodobnih ličnosti koje svi mediji naklonjeni aktuelnom premijeru RS trebaju zaobilaziti u širokom luku. Prva na listi se nalazi Svetlana Cenić, bivša ministrica finansija, odmah iza nje su Boris Divjak iz Transparency Internationala, te Slobodan Vasković, vlasnik lista Patriot, zatim Damir Miljević, predsjednik Saveza poslodavaca RS-a, i na kraju Tanja Topić, politički analitičar i saradnik fondacije Friedrich Ebert. Po preporuci Dodikovih savjetnika, svi koji se nalaze na listi 'državnih neprijatelja' ne treba da dobiju medijski prostor na programu RTRS-a, na stranicama Glasa Srpske, Nezavisnih novina, Blica i ostalih medija zaduženih za uljepšavanje i retuširanje stvarnosti." *M.M., Kabinet premijera Dodika sačinio listu osoba koje mediji RS-a trebaju zaobilaziti u širokom luku*, Slobodna Bosna, broj 581, 3. januara 2008, str. 13.

i sudova, a novinari tužitelja i sudija, možda i sa najboljom namjerom da umjesto neefikasnog i korumpiranog sudstva uzmu pravdu u svoje ruke i presude, makar i po kratkom postupku. Da li je to demokracija ili medijska diktatura koja je u višepartijskom sistemu, pod krinkom demokracije, zamijenila diktaturu jednopartizma? Da li na taj način novinari postaju komesari prijekog suda, baš kao što su u ime političke pravovjernosti u 20. stoljeću boljševici presuđivali klasnim i ideološkim neprijateljima? Da li to ponovo uskrsava Lenjinov koncept štampe kao organa partije, sa stoljećem zakašnjenja, ovaj put u elektronskim medijima u Bosni i Hercegovini? Koliko je to opasno za daljnji razvoj komunikacijskih i demokratskih procesa u zajednici? Ko najviše gubi, a ko dobija: novinari, javnost, ili političke vođe?

Očigledno, novinarstvo je u krizi, a za kršenje pravila profesije u elektronskim medijima najveću odgovornost snose upravo tijela RAK-a koja su odlučivala o kršenju dozvola i propisa – do 2004. godine – Odbor za implementaciju agencije, a nakon njegovog gašenja generalni direktor agencije, koji je preuzeo njegove ingerencije početkom 2005. godine. Naime, u toku deset godina rada, od 1998. do 2007. godine, Regulatorna agencija za komunikacije izrekla je 399 izvršnih mjera, što je malo i sasvim neadekvatno ima li se u vidu nizak stupanj kulture komuniciranja u elektronskim medijima. Osim toga, vidljiv je porast broja kršenja pravila, propisa i kodeksa RAK-a, uz istovremeno smanjenje obima novčanih kazni, što je posve nelogično i svjedoči o nedosljednosti i pasivnosti RAK-a.

Pregled izvršnih mjera po godinama za period 1998-2007.²⁵⁴

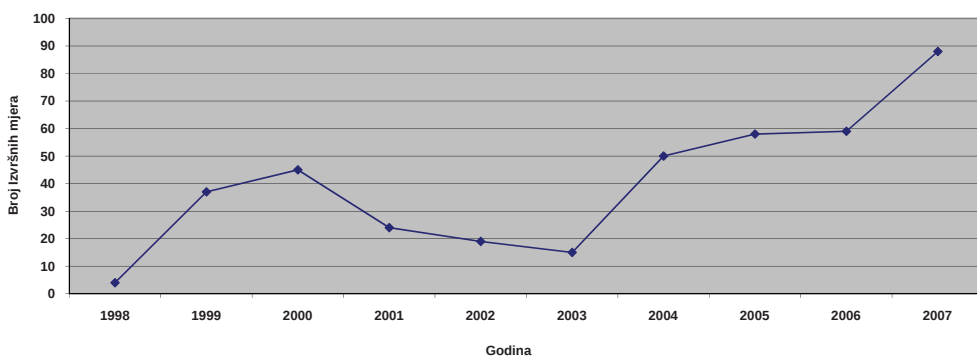
GODINA	BROJ IZVRŠNIH MJERA	UKUPNO
1998	- 3 upozorenja - 1 prekid direktnog reemitiranja programa	4
1999	- 14 novčanih kazni (ukupno 20.200 KM) - 12 upozorenja - 3 prekida emitiranja programa - 6 suspenzija emitiranja - 2 naredbe	37
2000	- 23 novčane kazne (ukupno 25.900 KM) - 7 upozorenja - 2 naredbe o obustavi emitiranja - 1 ukidanje privremene dozvole - 12 suspenzija emitiranja	45
2001	- 20 novčanih kazni (ukupno 14.400 KM) - 2 suspenzije emitiranja - 1 ukidanje privremene dozvole - 1 oduzimanje dozvole	24

²⁵⁴ Tabela preuzeta iz Izvještaja o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini, mart 2008. Izvor: RAK BiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

2002	- 12 novčanih kazni (20.600 KM) - 5 upozorenja - 1 naredba - 1 ukidanje privremene dozvole	19
2003	- 6 novčanih kazni (ukupno 12.750 KM) - 4 upozorenja - 4 naredbe - 1 suspenzija	15
2004	- 34 novčane kazne (ukupno 264.400 KM) - 4 upozorenja - 7 ukidanja aneksa dozvole - 3 ukidanja dozvole - 2 naredbe	50
2005	- 39 novčanih kazni (ukupno 232.650 KM) - 10 upozorenja - 1 ukidanja aneksa dozvole - 5 naloga o izdavanju privremenih mjera - 3 naredbe	58
2006	- 30 novčanih kazni (ukupno 79.500 KM) - 28 upozorenja - 1 ukidanje aneksa dozvole	59
2007	- 20 novčanih kazni (ukupno 73.000 KM) - 66 upozorenja - 1 ukidanje aneksa dozvole - 1 oduzimanje dozvole	88

Pregled broja izrečenih izvršnih mjera u dosadašnjem radu RAK-a BiH grafički je prikazan sljedećim dijagramom:

Pregled izrečenih izvršnih mjera u dosadašnjem radu RAK-a BiH²⁵⁵

²⁵⁵ Dijagram preuzet iz Izvještaja o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini, mart 2008. Izvor: RAK BiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

Pregled broja izrečenih izvršnih mjera po vrstama u toku dosadašnjeg rada RAK-a BiH prikazan je sljedećom tabelom:

Kumulativan prikaz izrečenih izvršnih mjera u dosadašnjem radu RAK-a²⁵⁶

Vrste kazni	Broj kazni za period 1998-2007.	Postotak u odnosu na ukupan broj kazni
Novčane kazne	198	49,6%
Upozorenja	139	34,8%
Suspenzije	21	5,7%
Naredbe	14	3,5%
Ukidanje aneksa dozvole	10	2,5%
Oduzimanje dozvole	5	1,3%
Ukidanje privremene dozvole	3	0,8%
Prekid emitiranja programa	3	0,8%
Prekid reemitiranja	1	0,3%
Nalog o izdavanju privremenih mjera	5	1,3%
Ukupno	399	100%

Na osnovu podataka o radu Regulatorne agencije za komunikacije BiH u periodu 1998-2007. godine, prikazanih u prethodnim tabelama i grafikonima, vidljivo je da su najčešće izricane novčane kazne (49,6%) a da je najviše novčanih kazni izrečeno 2005. godine (39). Upozorenja su u ukupnom obimu sankcija prisutna u 34,8% slučajeva, a najviše ih je u 2007. godini.

"Statistika pokazuje da je tijekom godina izražen trend opadanja broja izricanja novčanih sankcija, dok je istovremeno zabilježen trend porasta izricanja upozorenja. Upozorenja, kao blaži oblik sankcije, uglavnom su izricana po osnovi kršenja tehničkih uvjeta izdanih dozvola, te postaje u budućnosti moraju obratiti više pozornosti na ovaj aspekt poštivanja općih uvjeta izdanih dozvola za zemaljsko emitiranje radio i TV programa. Smanjenje novčanih sankcija a povećanje izricanja upozorenja, kao blažeg oblika sankcioniranja, predstavlja još jednu potvrdu principijelne primjene svih oblika regulacije koje vremenom postaju način funkcioniranja korisnika dozvola, kako operatera iz oblasti telekomunikacija tako i emitera u BiH", konstatira se u Izvještaju o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini.²⁵⁷

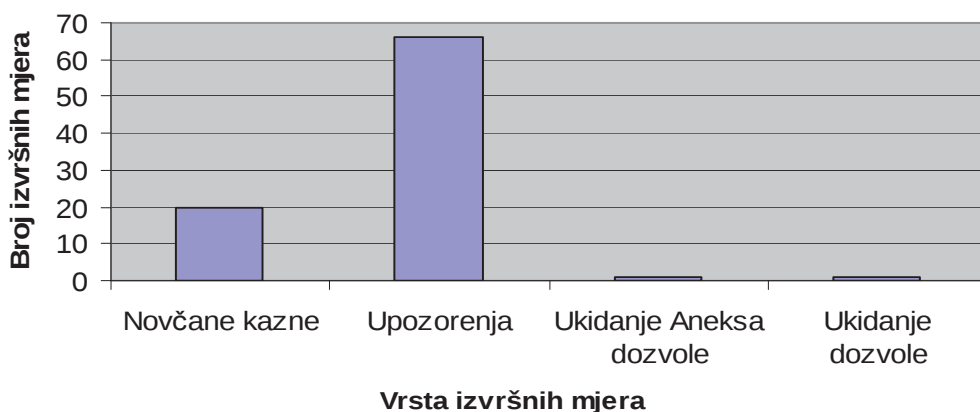
S ovom konstatacijom ne možemo se složiti jer smanjenje broja novčanih sankcija spram broja porasta upozorenja radio i TV kućama u Bosni i Hercegovini nije posljedica razvoja kulture komuniciranja, prihvatanja civilizacijskih normi u javnoj

²⁵⁶ Tabela preuzeta iz Izvještaja o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini, mart 2008. Izvor: RAK BiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

²⁵⁷ Izvještaj o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini, mart 2008. godine. Izvor: RAKBiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

komunikaciji, niti profesionalnog uspona novinara u elektronskim medijima. Naprotiv, javna komunikacija u Bosni i Hercegovini je u osnovi nedemokratska, netolerantna i diskreditirajuća, a nedemokratičnost u komunikaciji najizraženija je u elektronskim medijima, naročito TV stanicama, sa tendencijom daljnjeg pogoršanja. Netačni zaključci na osnovu tačnih premisa u izvještaju RAK-a o kršenju pravila u periodu 1998-2007. godine mogli bi biti posljedica subjektivnog gledanja na elektronske medije u našoj zemlji, ali i želje da se vlastita misija i djelovanje u ovoj iznimno osjetljivoj oblasti javne komunikacije, a posebno u uvjetima tranzicije društva u Bosni i Hercegovini, proglase uspješnijim nego što jesu. Nažalost, na profesionalizaciju medija i demokratizaciju javne komunikacije u Bosni i Hercegovini morat ćemo još čekati, a vrijeme iščekivanja bit će obrnuto razmjerno našem aktivizmu boljeg razumijevanja i sporazumijevanja, i povišenog stupnja odgovornosti za javno izrečeno. U 2007. godini, RAK je u 88 slučajeva konstatirao kršenje relevantnih pravila i propisa, te uvjeta izdatih dozvola i Zakona o komunikacijama BiH. U 84 slučaja izrečene su sankcije za korisnike dozvola iz oblasti emitiranja, a 4 rješenja za korisnike dozvola iz oblasti telekomunikacija. Tačnije, u 2007. godini izrečeno je 20 novčanih kazni (ukupno 73.000 KM), 66 upozorenja, 1 ukidanje aneksa dozvole i 1 oduzimanje dozvole.²⁵⁸ Grafički prikaz podataka o izrečenim sankcijama RAK-a u 2007. godini dat je u sljedećem dijagramu:

Izvršne mjere izrečene po osnovu kršenja pravila RAK-a u 2007. godini²⁵⁹

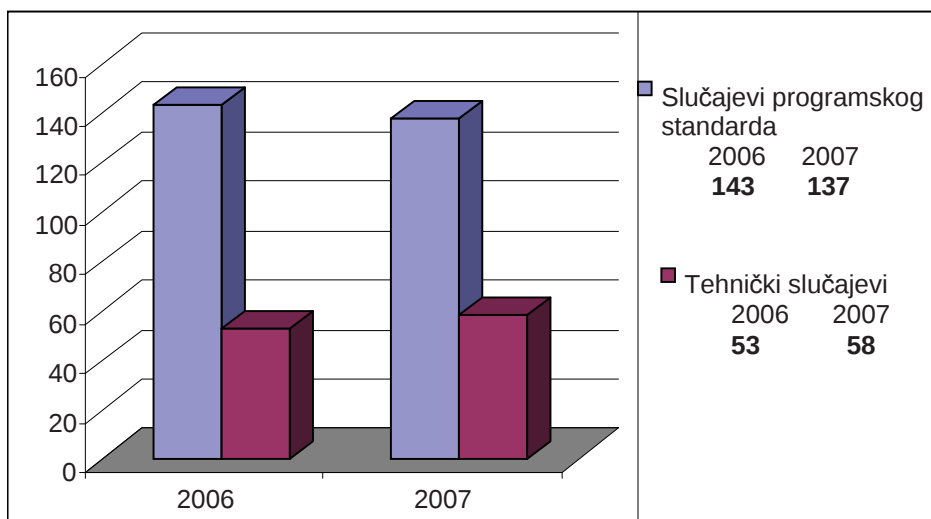
²⁵⁸ Podaci Regulatorne agencije za komunikacije BiH.

Izvor. RAK BiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

²⁵⁹ Dijagram preuzet iz Izvještaja o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini, mart 2008. godine. Izvor: RAK BiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

Tokom 2007. godine razmatrano je 195 slučajeva kršenja pravila i propisa RAK-a iz oblasti emitiranja. Najveći dio – 138 slučajeva, u vezi je s programskim standardima, od čega su 83 slučaja inicirana uložnim prigovorima građana. Pregled prirode razmatranih slučajeva prema odredbama pravila RAK-a u 2006. i 2007. godini prikazan je sljedećim grafikonom:

Prikaz procesuiranih slučajeva u 2007. godini u odnosu na 2006.²⁶⁰

Podaci RAK-a govore o porastu broja slučajeva koji se odnose na tehničke uvjete dozvole i o smanjenju broja slučajeva koji se odnose na kršenje programskih standarda. To samo potvrđuje tezu o neaktivnosti Regulatorne agencije za komunikacije u cilju detektiranja i sankcioniranja kršenja programskih standarda. Od svih slučajeva kršenja samo 84 slučaja su rezultirala odgovarajućom izvršnom mjerom, i to 13 zbog utvrđenog kršenja Kodeksa za emitiranje RTV programa, 21 zbog utvrđenog kršenja Kodeksa o oglašavanju i sponzorstvu, 2 slučaja kršenja odredbi Pravilnika o medijskom predstavljanju političkih subjekata u izbornom periodu, 46 slučajeva kršenja Općih uvjeta Dozvole za emitiranje RTV programa, 1 slučaj kršenja uvjeta dozvole za kablovsku distribuciju RTV programa i 1 slučaj kršenja obaveze poštivanja autorskih prava.²⁶¹

Podatak o 16 izrečenih novčanih kazni spram broja kršenja kodeksa i uvjeta spram broja stvarnih prekršaja koji nisu bili predmetom razmatranja, niti su detektirani, znakovita je ilustracija inertnosti i birokratiziranosti Regulatorne agencije za komunikacije BiH. Osim toga, ukupno naplaćeni iznos novčanih kazni od 38.000 KM dokaz je popustljivosti RAK-a spram medija, a sve zarad očuvanja lažnog

²⁶⁰ Grafikon preuzet iz Izvještaja o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini, mart 2008. godine. Izvor: RAK BiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

²⁶¹ Podaci iz Izvještaja o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini, mart 2008. godine. Izvor: RAK BiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

mira u medijskom prostoru Bosne i Hercegovine, i sasvim nepotrebnog toleriranja kršenja pravila profesije, etičkih standarda, propisa i uvjeta RAK-a. U konačnici, to za posljedicu ima daljnju eroziju novinarskih standarda, pad kvaliteta ionako lošeg programa TV stanica u našoj zemlji i nesagledivu štetu po gledatelje, naročito one mlađe. Sljedeća tabela pokazuje broj i vrstu izvršnih mjera u oblasti emitiranja, ali ne može pokazati sve štetne posljedice inertnosti RAK-a na javnu komunikaciju u Bosni i Hercegovini.

Broj i vrsta izvršnih mjera iz oblasti emitiranja u 2007. godini²⁶²

Vrsta kazne	Broj izvršnih mjera
Novčane kazne	16 (ukupno 38.000 KM)
Pismena upozorenja	42
Usmena upozorenja	24
Ukidanje aneksa dozvole	1
Oduzimanje dozvole	1
Ukupno	84

Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije BiH, od ukupnog broja emitera koji djeluju u BiH – njih 197,²⁶³ 50 radio i TV stanica bilo je sankcionirano u 2007. godini. To čini 24,8 posto ukupnog broja stanica koje rade i imaju dozvolu. Od tog broja, kod 18 stanica zabilježena su višestruka kršenja pravila agencije. To je više nego jasan dokaz neprofesionalizma u programima elektronskih medija, ali i pasivnosti RAK-a, te dalekosežno štetnih posljedica po publiku elektronskih medija, o čijim bi interesima ipak nadležna regulatorna agencija trebalo da vodi više računa.

*Vijeće za štampu BiH*²⁶⁴ je nevladino tijelo za samoregulaciju printanih medija čija je misija zaštita građana od neprofesionalnog pisanja štampe, zaštita slobode medija i zaštita novinara u štampi od političkih i svih drugih utjecaja i pritisaka. Zadaci Vijeća za štampu su:

- Zaštita standarda profesionalnog novinarstva u štampi, propisana Kodeksom za štampu BiH,
- Posredovanje između čitatelja i printanih medija,
- Omogućavanje građanima ulaganja prigovora i žalbi na neprofesionalno pisanje štampe,
- Rješavanje po pritužbama građana o kršenju profesionalnih standarda u štampi, korištenjem novinarskih oblika: prava na odgovor, objavljivanje reagiranja, demantija ili izvinjenja.

²⁶² Tabela preuzeta iz Izvješćaja o kršenju pravila RAK-a u 2007. godini, mart 2008. godine. Izvor: RAK BiH: (<http://www.rak.ba/hr/depts/observ/default.aspx?cid=4844>).

²⁶³ Registri korisnika dozvola iz oblasti emitiranja su dostupni na (www.rak.ba).

²⁶⁴ Izvor: Vijeće za štampu BiH: (www.vzs.ba).

Organi Vijeća za štampu BiH su: Skupština, Upravni odbor, Žalbena komisija i Sekretarijat vijeća za štampu, u kojima su predstavnici izdavača, novinari printanih medija i predstavnici javnosti. Kao ključne vrijednosti Vijeća za štampu istaknuto je sljedeće:

- "Prvo samoregulatorno tijelo za štampane medije, čije je osnivanje u potpunosti podržano od zajednice štampanih medija u BiH,
- U svojim rukovodećim tijelima ima predstavnike novinske industrije, javnosti i novinara,
- Jedinstvena je institucija te vrste registrirana na nivou države Bosne i Hercegovine,
- Ima multietničku strukturu,
- Odluke o žalbama javnosti na neprofesionalno pisanje štampe donose se konsenzusom, u skladu sa standardima Kodeksa za štampu BiH."²⁶⁵

Prvo Vijeće za štampu BiH uspostavljeno je 2000. godine, nakon što su predstavnici šest novinarskih udruženja potpisali zajednički kodeks za tisak 1999. godine, svjesni da "najefikasniji način sprječavanja moguće vladine statutarne kontrole i održavanja slobode štampe jeste da štampa uspostavi i održava svoj čvrsti, nezavisni sistem samoregulacije".²⁶⁶ Osnova za rad Vijeća za štampu BiH, odnosno za donošenje odluka Žalbene komisije o prigovorima na novine od strane građana je Kodeks za štampu BiH, koji je izveden iz postojećih evropskih standarda novinarske prakse. Cilj Kodeksa je uspostava sistema samouređivanja u štampi, koji je moralno obavezujući za novinare, urednike, vlasnike i izdavače novina i periodičnih izdanja. Kodeks je dopunjavan u više navrata tokom 2005. i 2006. godine. Kodeks sadrži 16 članova koji reguliraju sljedeće oblasti:

- Opća načela,
- Urednička odgovornost,
- Tačno i fer izvještavanje,
- Komentar, pretpostavka i činjenice,
- Privatnost,
- Presumpcija nevinosti za osobe optužene za krivična djela i zaštita svjedoka,
- Zaštita djece i maloljetnika,
- Reklamiranje i sponzoriranje,
- Povjerljivost izvora informacija,
- Autorska prava,
- Interes javnosti,
- Prava na žalbu,
- Mogućnost odgovora,
- Huškanje,
- Diskriminacija, ravnopravnost spolova i poštivanje osobitosti,
- Krivo predstavljanje.²⁶⁷

²⁶⁵ Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=174>).

²⁶⁶ Prijedlog dokumenta o Vijeću za štampu – Radna grupa IMC i novinarskih asocijacija, Sarajevo, 2000 (op. E. O.).

²⁶⁷ Tekst Kodeksa za štampu BiH dostupan je na web stranici Vijeća za štampu. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=2>).

Web stranica Vijeća za štampu BiH, osim Kodeksa, sadrži i Preporuke za medije – tretiranje rodni sadržaja, Preporuke za medijske izvještače sa sudova o izvještavanju o istragama i sudskim procesima,²⁶⁸ Smjernice za medije u ophođenju s policijom,²⁶⁹ Smjernice za policiju u ophođenju s medijima²⁷⁰ te novinarske zakone,²⁷¹ zapravo tekstove zakona koji reguliraju oblasti javne komunikacije i novinarskog djelovanja u BiH.

Na preglednoj i sadržajnoj web stranici Vijeća za štampu sadržane su i konkretne upute za građane o tome kako uložiti prigovor na pisanje štampe, odnosno kakva je procedura žalbenog postupka. Doprinos transparentnosti i javnosti rada Vijeća za štampu su i odluke koje su donesene o prigovorima na pisanje novina, i to od 2001. godine pa sve do danas, a aktualne pritužbe, pa čak i one koje su u postupku rješavanja, nalaze se i na naslovnici web stranice. U periodu 2001-2008. godina Vijeće za štampu je odlučivalo o 265 pritužbi građana na pisanje medija. Sve odluke su donesene konsenzusom, i u svim slučajevima vršena je uspješna medijacija s redakcijama novina i periodičnih izdanja u cilju objavljivanja odgovora, reagiranja, ili demantija. Pregled broja odluka na pritužbe građana po godinama dat je u sljedećoj tabeli.

Tabela: Pregled broja odluka Vijeća za štampu BiH na pritužbe građana na pisanje štampe

Godina	Broj odluka Vijeća za štampu
2001	7
2002	30
2003	36
2004	27
2005	26
2006	39
2007	37
2008	63
Ukupno	265

Iz tabele je vidljivo da je najmanje pritužbi građana na pisanje štampe bilo neposredno nakon uspostave Vijeća za štampu, da je tokom šest godina broj pritužbi građana bio približno isti, da se u 2008. godini broj pritužbi građana naglo uvećao i da je u odnosu na

²⁶⁸ Tekstovi Preporuka za medije sadržani su na web stranici Vijeća za štampu. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=189>).

²⁶⁹ Tekst Smjernica za medije u ophođenju s policijom sadržan je na web stranici Vijeća za štampu BiH. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=267>).

²⁷⁰ Tekst Smjernica za policiju u ophođenju s medijima sadržan je na web stranici Vijeća za štampu BiH. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=266>).

²⁷¹ Tekstovi zakona koji reguliraju oblast javne komunikacije sadržani su na web stranici Vijeća za štampu BiH. Izvor: Vijeće za štampu BiH: (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=4>).

prosjek prethodnih godina gotovo dvostruko veći. To se može objasniti, s jedne strane, padom profesionalizma u štampi, a sa druge strane povećanjem senzibiliteta građana za kršenje pravila novinarske profesije, ali i porasta povjerenja u Žalbenu komisiju Vijeća za štampu. Ovom posljednjem svakako su doprinijeli efikasnost rada Žalbene komisije, principijelnost u rješavanju pritužbi građana, transparentnost i javnost rada, ali i dobra medijacija s redakcijama novina, odnosno svjesnost uredništava o važnosti prava na odgovor, odnosno objavljivanja reagiranja i demantija. Profesionalan rad Vijeća za štampu BiH na najbolji je način ispunio očekivanja iz vremena kada je ono formirano: "Svojom neovisnošću i nepristrasnošću Vijeće za štampu moglo bi steći kredibilitet, koji bi doveo do očuvanja slobode štampe, profesionalne etike, tačnog i vjerodostojnog žurnalizma, te ukupnog unaprjeđenja informativne djelatnosti u BiH. U skladu sa proklamiranim principima zaštite prava na prenošenje vijesti i prava na primanje vijesti, članovi Vijeća za štampu BiH preuzeli su na sebe veliku odgovornost unaprjeđenja komunikacijskih tokova u BiH i poticaja unaprjeđenja ukupnih demokratskih procesa u društvu" (Osmančević, 2001: 88).

Ingerencije Vijeća za štampu u potpunosti su proširene na razinu države Bosne i Hercegovine 2006. godine dodatnom saglasnošću i podrškom najvećih novinskih izdavača i udruženja novinara.

Drugi važan institut samouređenja u medijima je Institucija ombudsmana odnosno posrednika između redakcije i publike. Njegova je zadaća da utvrdi tačnost vijesti koje njegova redakcija objavljuje, odnosno da omogući pravo na odgovor pojedinca, grupe ili institucije, ako se utvrdi da je informacija koju je objavila njegova redakcija netačna. U savremenom svijetu prihvaćena je institucija ombudsmana u štampi, i danas svaki ozbiljniji list u Americi ima ombudsmana za štampu. "Sredinom devedesetih godina je u Sjedinjenim Američkim Državama bilo trideset i šest ombudsmana, a ta institucija razvijala se u toj zemlji od kraja šezdesetih godina (Louisville Courier Journal prvi je uveo ombudsmana 1967. godine). Ta institucija ne postoji u američkim elektronskim medijima i zapaža se njeno stagniranje. U svijetu ima oko stotinjak ombudsmana, između ostalih i ombudsman francuskog dnevnog lista *Le Monde* i španskog dnevnog lista *El Pais*" (Cornu, 1999: 33). Ombudsman u listu *Star Tribune* koji izlazi u Minneapolisu, u američkoj saveznoj državi Minnesota, Roger Buoen godišnje je pravio oko 700 ispravaka, i one su objavljivane na 2. strani novine, u prvoj sekciji.²⁷²

U našoj zemlji nijedan od listova nema instituciju ombudsmana iako bi posredovanje između publike i redakcije od iskusnog novinara od ugleda moglo biti dragocjeno u uvjetima naše kulture konzumiranja novina i kršenja novinarskog kodeksa od novinara i urednika u našim dnevnim i periodičnim listovima.

Kultura i legislativa javnog komuniciranja u našoj zemlji ima još jednu specifičnost. Za razliku od neuspješnog pokušaja uspostave evropskog ombudsmana za medije od strane Evropskog parlamenta, čiji je prijedlog Odbor ministara Vijeća Evrope odbio s objašnjenjem da se na taj način mogu uvesti ograničenja slobode štampe, u našoj

²⁷² Razgovor sa Rogerom Buoenom u redakciji lista *Star Tribune* u Minneapolisu, SAD, 1999. godine (op. E. O.).

zemlji zamjenik ombudsmana za medije djelovao je do konca 2008. godine u okviru mandata ombudsmana za ljudska prava Federacije BiH. Ukupno njegovo djelovanje u oblasti slobode medija i primjene Zakona o slobodi pristupa informacijama može se ocijeniti uspješnim s obzirom na nizak stupanj medijske kulture i pritiske na medije, s jedne, i visok stupanj pristrasnosti i neprofesionalizma medija, s druge strane.²⁷³ S prelaskom ingerencija ombudsmana sa entitetske na državnu razinu, ingerencije ombudsmana u vezi s pravom na informacije zadržane su u Zakonu o slobodi pristupa informacijama iz 2000. godine (Odjeljak VI, članovi 21 i 22) predloženom od visokog predstavnika za BiH i usvojenom od državnog i parlamenata entiteta.

S obzirom na poznatu činjenicu da komunikacija u okviru weba još uvijek nije dovoljno uređena, možemo konstatirati da ulogu regulatora javne riječi i odgovornosti online komunikacije igraju *Netiquette*²⁷⁴ i pravila korištenja pojedinačnih web portala i siteova.

Netiquette označava niz društvenih konvencija koje omogućavaju interakciju na mrežama, počevši od Useneta, Mailing lista²⁷⁵, do bloga i foruma.²⁷⁶ To su zapravo norme ponašanja u okviru internetskog komuniciranja, preporučene kao podsjetnik za odgovorno korištenje Mreže (*Netiquette Guidelines*), od strane radne grupe IETF²⁷⁷, koje se mogu distribuirati i dalje nadograđivati u online zajednicama, a koje propisuju odgovoran odnos u:

- Komunikaciji jedinke s jedinkom (*e-mail, Talk*)
- Komunikaciji jedinke s mnoštvom (*Mailing lists, Net news*)
- Komunikaciji moderatora i administratora s korisnicima.²⁷⁸

Osnovna načela *Netiquette Guidelinesa* slijede i pravila korištenja foruma najsadržajnijeg i najposjećenijeg portala u bosanskohercegovačkoj kulturi weba – Dnevnog avaza:

"Kao korisnik Forumu Dnevnog avaza (u daljnjem tekstu Forum), prihvaćate obavezu da ćete objavljivati isključivo materijale koji ne krše zakonske propise Bosne i Hercegovine. Ukoliko sadržaj koji objavljujete krši autorska i druga vlasnička prava, bit ćete smatrani odgovornim. Osim toga, saglasni ste da kao korisnik Forumu nećete:

²⁷³ Uspješnost djelovanja zamjenika ombudsmana za medije uvjetovana je profesionalnim iskustvom u medijima nekadašnjeg glavnog urednika Oslobođenja, Mehmeda Halilovića, koji je obnašao tu funkciju u okviru mandata ombudsmana za ljudska prava Federacije BiH (op. E. O.).

²⁷⁴ *Netiquette* je kovanica nastala kombinacijom dviju riječi: "Network" (Mreža, što je drugi naziv za Internet) i "Etiquette" (pravila pristojnosti) kojom se označavaju pravila internetskog komuniciranja (op. E. O.).

²⁷⁵ Forme internetskog komuniciranja. Vidjeti više u: Enes Osmančević, *Internet, tradicionalna i virtualna javnost*, Magistrat, Sarajevo, 2003 (str. 137-142) (op. E. O.).

²⁷⁶ Izvor: Wikipedia: (<http://en.wikipedia.org/wiki/Netiquette>).

²⁷⁷ Internet Engineering Task Force razvija i promovira internetske standarde. Organiziran je u velikom broju radnih grupa i neformalnih diskusionih grupa. Izvor: Wikipedia: (http://en.wikipedia.org/wiki/Internet_Engineering_Task_Force).

²⁷⁸ Navođenje i analiza pravila ponašanja u internetskoj komunikaciji nisu intencija ovoga rada. *Netiquette Guidelines* dostupan je na web adresi: (<http://www.dtcc.edu/cs/rfc1855.html>) (op. E. O.).

- objavljivati i/ili prenositi zakonom zaštićene sadržaje;
- objavljivati, prenositi i/ili slati informacije koje krše postojeće zakone Bosne i Hercegovine i/ili međunarodne zakone;
- objavljivati i/ili slati tajne i/ili zaštićene podatke neke fizičke ili pravne osobe;
- objavljivati, prenositi i/ili slati lažne informacije u smislu nanošenja štete trećim osobama;
- objavljivati i/ili slati vulgarne, pornografske, uvredljive, prijetee, rasističke, fašističke i šovinističke sadržaje – tekst i/ili slike;
- objavljivati i/ili slati reklamne ili promotivne materijale na javnim ili privatnim porukama;
- otvarati više tema sa istim sadržajem, kao ni otvarati veliki broj tema u jednom danu;
- registrirati se ponovo ukoliko ste već banovani;
- lažno se predstavljati (u ime druge fizičke ili pravne osobe);
- širiti nacionalnu netrpeljivost ili vrijeđati građane Bosne i Hercegovine po nacionalnom, vjerskom, rasnom ili bilo kojem drugom osnovu;
- vrijeđati druge članove foruma;
- javno diskutirati o radu administratora i moderatora, već takve primjedbe slati kao privatne poruke moderatorima ili administratorima ili na e-mail adresu: [forum@dnevniavaz.ba](mailto:forum@ dnevniavaz.ba);
- na bilo koji drugi način zloupotrebljavati Forum;

Rad administratora i moderatora:

- administrator/moderator ima pravo obrisati svaki sadržaj objavljen na forumu, bez prethodne najave i objašnjenja;
- svakom korisniku može biti zabranjen pristup Forumu, bez prethodne najave i objašnjenja;
- svaki korisnik foruma će biti banovan ukoliko krši bilo koje od pravila i uvjeta korištenja Forumu;
- administratori/moderatori nisu dužni objašnjavati zašto je neka tema obrisana ili cenzurirana od strane moderatora ili administratora;
- administrator/moderator Forumu ima pravo i obavezu brisanja poruka koje su izvan pravila i uvjeta korištenja na Forumu.

Kao korisnik Forumu također prihvaćate mogućnost da na pojedinim temama mogu biti pronađeni sadržaji koji mogu biti u suprotnosti s vašim vjerskim, moralnim i drugim načelima i uvjerenjima. Kao korisnik Forumu, odgovorni ste za zaštitu svoje privatnosti kroz materijale koje objavljujete na Forumu i kroz kontakte koje ostvarite posredstvom Forumu. Vi zadržavate svu odgovornost za sadržaj vaših poruka i odričete

svu odgovornost Portala www.dnevniavaz.ba po bilo kojem osnovu vezanom za vaše poruke.

Dnevni avaz također zadržava pravo da otkrije vaš identitet (ili bilo koje druge informacije koje posjedujemo o vama) u slučaju pritužbe ili bilo koje pravne akcije koja rezultira iz poruka koje ste slali na Forumu. Portal Dnevnog avaza nije odgovoran za sadržaj Foruma. Poruke na Forumu odražavaju stavove njihovih autora, a ne nužno i stavove Dnevnog avaza. 'Pravila i uvjeti korištenja' Foruma podložni su promjenama bez prethodne najave."²⁷⁹

Pravila korištenja foruma na portalu Dnevnog avaza su najdetaljnije definirane smjernice ponašanja u diskusijama, među brojnim analiziranim korisničkim pravilima web stranica i portala u bh. kulturi web komuniciranja. Većina analiziranih pravila korištenja propisuje standarde pristojnosti i uljudnosti u komunikaciji, ali je zapažena diskrepancija između proklamiranog i prakticiranog komuniciranja, što se može objasniti nedostatkom profesionalizma i formalizmom u pristupu regulaciji web komunikacije. Za očekivati je da će sa razvojem kulture komuniciranja u online medijima i pravila biti bolje i preciznije definirana.

Obilježja javne komunikacije u Bosni i Hercegovini

Javna komunikacija u Bosni i Hercegovini, prije svega politička komunikacija, nedemokratska je. Bez obzira na to da li se radi o komunikaciji organa vlasti (izvršne, zakonodavne, sudske), političkih partija (pozicije i opozicije), političkih lidera, medija, pa čak i nevladinog sektora, s građanima i međusobno, javna komunikacija aktera naše političke zbilje sa izrazitim je obilježjima netolerancije, isključivosti, predrasuda, stereotipija, nespremnosti da se uči, spoznaje drugo i drugačije, prihvata novo i progresivnije. Javnu komunikaciju u Bosni i Hercegovini karakterizira zasnovanost na nedemokratskom, etatističkom, pa čak i boljševičkom modelu komuniciranja – "odozgo prema dolje", gdje se informacija ne smatra javnim dobrom, već, naprotiv, vlasništvom vođe, partije, države, političkih oligarhija, ili etno-nacionalnih centara moći. Ovu vrstu komunikacije najdosljednije prakticiraju i promoviraju lideri političkih partija bez obzira na to što u njihovom nazivu imaju prefiks *demokratski*. Zapravo, bez obzira na ideološku orijentaciju, naziv partije ili verbalnu opredijeljenost za demokratske principe, većina političkih lidera, dakle aktera političke komunikacije u našoj zemlji, ponaša se nedemokratski, tačnije prakticira autoritarni boljševički komunikacijski model. Razlog tome je izostanak demokratske tradicije, poluvjekovno komunističko naslijeđe i ustanovljeni modeli političkog organiziranja, komunikacije i djelovanja, te činjenica da je najveći broj aktera političke komunikacije u našoj zemlji prošao političke škole, ili barem članstvo u SKJ, odnosno izgrađivao vlastito političko biće na temeljima jednopartijnosti.

²⁷⁹ Izvor: Dnevni avaz: (<http://www.dnevniavaz.ba/registracija>).

U usporedbi sa suvremenim poimanjem informacije kao javnog dobra dostupnog svima pod jednakim uvjetima, aktualna se komunikacijska praksa u našoj zemlji doima posve anahrono, podsjećajući na srednjovjekovni monopol nad informacijom od strane feudalaca i klera. Rezultati istraživanja javne komunikacije u BiH u vrijeme lokalnih izbora 2004. godine, općih izbora 2006. godine i postizborne komunikacije u 2007. godini, te usporedba rezultata istraživanja nedvojbeno upućuju na zaključak: Javna komunikacija u Bosni i Hercegovini sve je manje civilizacijska, demokratska, i sve se više radikalizira. Sličnu ocjenu stanja novinarske profesije i međusobnog odnosa politike i novinarstva u Bosni i Hercegovini, dakle ključnih činitelja javne komunikacije, dao je i Freedom House – neprofitna i nepartijska organizacija koja se bavi zaštitom slobode i razvojem demokracije u svijetu. U svom izvještaju *Freedom of the Press 2008: A Global Survey of Media Independence* – Freedom House pesimistično konstatira: "Novinarstvo u oba državna entiteta – entiteta Federacije, sastavljene od bošnjačkih (muslimanskih) i hrvatskih kantona, i srpskodominirajućeg entiteta Republika Srpska (RS) – nastavlja da bude mučeno relativno niskim standardom profesionalizma i tendencijom da odgovara samo uskim etničkim konstituentima. Mada su napadi prilično neuobičajeni, novinari širom Bosne i Hercegovine ostaju izloženi političkom pritisku i prijetnjama nasiljem, te postoji zabrinutost zbog utjecaja organiziranog kriminala na medije. Sadašnji premijer entiteta RS Milorad Dodik optužuje se zbog sve čvršće kontrole medija bosanskih Srba. Njegova vlada je smijenila rukovodstvo oficijelne novinske agencije SRNA i poluoficijelnog dnevnika 'Glas Srpske' 2006. godine, a opozicija navodi da u entitetu RS javni emiter radiotelevizijskog programa, RTRS, ispoljava provladinu pristrasnost."²⁸⁰

O reduciranoj svijesti naših izabranih zvaničnika, ali i međunarodnih predstavnika, lidera političkih stanaka i političara kada je u pitanju politika kao javni posao, demokratski polilog u kojem se raspravljaju sva pitanja od javnog interesa, najrječitije govore izjave i postupci na koje ćemo se ukratko osvrnuti, bez ulaženja u rasprave o sadržini, već samo o načinu kako se komunicira s drugima. Sljedeći primjeri su, zapravo, fragmenti iz naše komunikacijske prakse i ilustracija su komunikacije međunarodnih predstavnika s domaćim zvaničnicima, međusobne komunikacije predstavnika političkih partija, komunikacije novinara i političara, samih novinara, ali i prepiske urednika medija sa čitateljima:

- U intervjuu "Slobodnoj Bosni" član Predsjedništva BiH Željko Komšić na pitanje zašto visoki predstavnik EU za BiH Miroslav Lajčak ne koristi bonske ovlasti, odgovara: "Lajčak će bonske ovlasti koristiti kada mu to nalože 'njegovi šefovi'. On nije tip političara koji će, na osnovu svojih procjena, poduzeti bilo koji potez. To je jednom uradio (nametnuo odluke koje se tiču rada Vijeća ministara) i zbog toga mu je 'nariban nos' u Bruxellesu. Imao je podršku nekih zemalja za te poteze, ali birokrati u Bruxellesu su zbog toga bili ljuti na njega. Samo, on je to kasno shvatio, inače ne bi ni donosio takve odluke. A kao karijerni diplomat,

²⁸⁰ Freedom House, *Freedom of the Press 2008: A Global Survey of Media Independence*: (<http://www.freedomhouse.org/uploads/fop08/CountryReportsFOTP2008.pdf>).

kao čovjek koji je u poslu uvijek djelovao u okviru nekog sistema, i uvijek imao šefove, on dobro zna šta je moć birokratije, uključujući i briselsku! Po meni je to nedostatak liderstva, ali, Bože moj, ne moraju svi biti rođeni lideri!"²⁸¹ U istom broju "Slobodne Bosne" visoki predstavnik međunarodne zajednice za BiH Miroslav Lajčak, na pitanje da komentira izostanak Željka Komšića sa sastanka predstavnika BiH i EU u Bruxellesu, odgovara: "Kazali ste i sami, to zaista nije bilo kulturno. Olli Rehn je pozvao političare na jedan sastanak koji je bio krajnje prijateljski i vrlo koristan. (...) Zaista je na tom sastanku vladala jedna dobra atmosfera. Ja znam da gospodin Komšić ima dilemu da li je predsjednik ove zemlje ili predstavnik opozicione stranke, u zadnje vrijeme je donio nekoliko poteza koji pokazuju da se više osjeća opozicionim političarom nego predsjednikom. Odbio je da učestvuje na otvaranju naše kampanje o informiranju u EU. Pazite, to je jedna stvar koja ima podršku u oba entiteta, u sva tri naroda, koja ujedinjuje ovu zemlju i otvara joj novu perspektivu, i to je dug proces na kojem svi mi trebamo mukotrpno raditi. Mi (Ured visokog predstavnika EU – EUSR) smo mu ponudili da upravo on prvi govori na spomenutoj konferenciji, a nekoliko sati prije početka je odbio da na njoj učestvuje. Ovi primjeri zaista pokazuju ozbiljnu nezrelost."²⁸² Dakle, umjesto argumentirane rasprave dvojice politički eksponiranih pojedinaca koji predstavljaju državu BiH i EU u našoj zemlji, umjesto civilizirane polemike, i jedan i drugi koriste *argumentum ad hominem* jedan protiv drugog, čime pokazuju neozbiljan odnos spram posla koji obavljaju, ljudi i institucija koje predstavljaju, nedostatak kulture u javnoj komunikaciji, te nedostatak znanja i senzibiliteta za bavljenje politikom.

- U listu Glas Srpske, Mirko Blagojević, predsjednik Srpske radikalne stranke dr. Vojislav Šešelj, portretira svog kolegu Mihajla Mihaljicu i komentira njegovu sposobnost da se bori protiv korupcije: "Mihaljica je kokošar koji je spreman i pile ispod kvočke da ukrade. Smiješna mi je i pomisao da se on bori protiv kriminala i korupcije u Republici Srpskoj."²⁸³
- Izjava Sulejmana Tihića, izrečena u intervjuu "Slobodnoj Bosni", više je nego znakovit primjer dominantnog boljševičkog koncepta poimanja politike i javne komunikacije: "Ali, očito je da nekim medijima ne odgovara Sulejman Tihić, ne odgovara politika koju vodim, jer ne mogu da radim šta oni hoće. Oni pokušavaju da umjesto političara vode politiku."²⁸⁴ Tihićev rigidni stav spram ispoljavanja pluralizma interesa u javnoj komunikaciji paradigma je poimanja naših javnih zvaničnika o ulozi novinara i medija u demokratskom društvu. Tihić smatra

²⁸¹ Željko Komšić, *Normalizacija stanja u BiH mora početi smjenom Milorada Dodika; Miroslav Lajčak nema snage ni moći da to uradi* – intervju Slobodnoj Bosni, broj 590, 6. 2. 2008, str. 16-20.

²⁸² Miroslav Lajčak, *Neću nikoga smijeniti, jer bi to ohrabrilo ekstremiste na "drugoj strani"* – intervju Slobodnoj Bosni, broj 590, 6. 2. 2008, str. 22-26.

²⁸³ Mirko Blagojević u Glasu Srpske, citirano prema magazinu BH Dani, broj 575, 20. 6. 2008, str. 41.

²⁸⁴ Sulejman Tihić, *Hasan Čengić bezočno izmišlja da mu je Alija Izetbegović bilo šta, a kamoli SDA, ostavio u amanet*, intervju Slobodnoj Bosni, broj 579, 20. 12. 2007, str. 7.

da on i njegovi istomišljenici imaju monopol nad politikom²⁸⁵, da je politika njihovo vlasništvo, a ne javna stvar koja se tiče svih i koja osigurava svakome slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu argumentiranja i sudjelovanja u raspravi o svim pitanjima od općeg interesa. Sva dosadašnja saznanja o ulozi novinara i medija u demokratskim pluralnim društvima za Tihića ne važe. On nastupa po starom boljševičkom obrascu jednoulmlja, oligarhijske vlasti partijskih moćnika koji jedini imaju pravo da kroz prizmu partijske ideologije govore o svijetu koji nas okružuje. Svima ostalima Tihić odriče pravo da se bave politikom kao javnom stvari, negirajući tako politiku kao proces u kojem grupe ljudi donose odluke, kako kroz demokratske institucije tako i kroz medije i javno mnijenje. Tihić svojim politički nekorektnim govorom negira politički diskurs kao javni dijalog. Tihićeva izjava samo odražava stanje svijesti većine naših političara, koji, umjesto u institucijama sistema, odluke donose daleko izvan dosega javnosti, u uskim krugovima partijskih mešetara, ili u tajkunsko-političkim neformalnim skupinama, u svakom slučaju na nedemokratski način. Nisu prošla ni dva dana, a Tihićeva izjava i nedemokratsko ponašanje dobili su odgovor u politički nekorektnom novinarskom govoru. Direktno prozvan od Sulejmana Tihića za kontinuirane pokušaje rušenja, odgovorio je urednik Centralnog dnevnika subotom TV Hayat, Senad Hadžifejzović, aludirajući na Tihića sloganom "Tihi ubica", te časteći ga epitetima da je "mucav", "opasan", "podao", nakon čega su slijedili inserti ranijeg intervjua sa Sulejmanom Tihićem, montirani na diskreditirajući, tragikomičan način, da bi se sve završilo višeminutnim audiovizualnim miksom slika i snimaka bosanskohercegovačkih, međunarodnih i političara iz regije uz refrene nekada popularnih pjesama, koji, dovedeni u vezu, djeluju tragikomično, s neskrivenim namjerama diskreditacije glavnih junaka te otužne medijske priče.²⁸⁶ Ova urednička vratolomija predstavlja primjer zloupotrebe medija u cilju obračuna *ad hominem* i paradigmatičan je primjer novinarskog neprofesionalizma. Konstatacija da bi najveća kazna za novinare i političare u ovakvim situacijama mogla biti ta da su zaslužili jedni druge u našem kontekstu jednostavno nije moguća jer najveću cijenu ovakve neodgovornosti i neprofesionalizma plaća naša neizgrađena javnost. Skandaloznost i retrogradnost Tihićeve izjave i Hadžifejzovićeve zloupotrebe medija u našoj javnosti uopće nije primijećena, niti je izazvala bilo kakvu reakciju. U svakom demokratskom društvu ovakva situacija bila bi nezamisliva. No ova vrsta indolencije u našem latentnom i etnički parcijaliziranom javnom mnijenju²⁸⁷ odavno je *déjà vu* i vrlo slikovito je opisana u komentaru Vlastimira Mijovića u Oslobođenju 22.

²⁸⁵ Brojne su definicije i značenja pojma politika, također različita teorijska objašnjenja i principi praktičnog djelovanja. Analiza definicija, značenja i teorijskih i praktičnih poimanja politike nije intencija ovog rada. Za ilustraciju, jedna od uopćenih definicija politike glasi: "Politika (grč. politiká), državni poslovi u najširem smislu, svaka činidba usmjerena na održavanje i unaprjeđenje države kao zajednice slobodnih građana, njezina pravnog i ustavnog poretka, izgradnju vlasti, uprave i političkih ustanova uopće" (Grupa autora, *Filozofijski rječnik*, redakтура – Vladimir Filipović, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989, str. 253).

²⁸⁶ Centralni dnevnik sa Senadom Hadžifejzovićem – NTV Hayat, subota, 22.12.2007. u 19 sati.

²⁸⁷ O obilježjima bosanskohercegovačke javnosti vidjeti više u: Asad Nuhanović, *Fenomen javnosti*, Promocult, Sarajevo, 1998, i Enes Osmančević, *Internet, tradicionalna i virtualna javnost*, Magistrat, Sarajevo, 2003.

12. 2007.: "Jedan čip u našim glavama nikako da promijeni memoriju, čip u kojem je sadržana bezmalo iskonska svijest da se protiv vlasti ne vrijedi joguniti ni buniti. Davno bješe turski vakat, ali ta višestoljetna satrapija u genetskom materijalu ovdašnjeg čovjeka nesumnjivo je ostavila elemente podaničkog duha, strah od vlasti i odmazde koju su rogati uvijek preduzimali prema nemoćnom i razjedinjenom puku. Socijalizam je, s modernizovanom totalitarističkom tehnologijom, dovršio posao, zapravo uč-vrstio ovdašnje ljude u uvjerenju da je čovjek sitan, mali, nikakav; da je velika samo vlast i država. A sitnjež se s rogatim ne bode."²⁸⁸

- Primjer direktorskog uplitanja u novinarsku autonomnost, poistovjećivanja pojedinca sa institucijom, ali još više svjesna pristrasnost i uplitanje u posao suda javnog RTV servisa, nesvjesno je otkrio, u intervjuu magazinu BH Dani, nekadašnji direktor RTV-a FBiH Jasmin Duraković, pravdajući se da ne prati političke aktivnosti Sefera Halilovića: "Sefer je bio moj komandant u ratu i ja ga poštujem. Dok je bio u Haagu, FTV je uradila sve što je moglo poslužiti za njegovu odbranu. E sad, da li Sefer napada FTV što tako misli ili iz nekih drugih razloga – ne znam, ali mogu reći da je zadnja adresa na koju bi on mogao isporučiti svoje nezadovoljstvo upravo Federalna televizija."²⁸⁹
- Novinar Ibrahim Halilović, analizirajući novinarstvo Senada Pećanina, direktno se obraća njemu u rubrici Reagiranja, magazina BH Dani: "Žalosno je da novinar takvih duhovnih sposobnosti padne na Hadžifežovićev nivo servilnosti, a da to pokuša prikriti Hadžifežovićem. Njega nikad nisam smatrao novinarom od zanata nego šarlatanom, prodavačem magle od čega je, bivajući svakome na usluzi, lijepih para savio."²⁹⁰
- Pišući o svom susretu u sudnici Osnovnog suda u Podgorici, gdje mu je suđeno za članak Dželatov šegrt, po tužbi reditelja Emira Kusturice, Andrej Nikolaidis, u članku Oči u oči sa Dželatovim šegrtom Kusturicom, više nego slikovito navodi jedan detalj: "Dok sam govorio stojeći kraj Kusturice, primijetio sam da mi nešto dobacuje, pazeći da ga sutkinja ne vidi. Pogledam čovjeka i vidim da mi, onako kroz zube psuje mater. Zastanem i pomislim: ma nema šanse! To je naš slavni reditelj. On se druži sa Johnnym Deppom i Maradonom. On je bio predsjednik nobelovcima – gdje će mi takav čovjek psovati mater. Mislim tako, ali gledam ga dalje, i shvatam: čovjek me, dok stojimo u podgoričkom sudu, stvarno psuje. Kao da smo u osnovnoj školi, pa me on psuje, a da učiteljica ne vidi. A onda ja dignem ruku i kažem: *drugarice učiteljice, Emir mi suje mater*. Tako pomislim i preplavi me smijeh. Jer u tom trenutku, dok mi je psovao mater, shvatio sam da on jeste, i uvijek će biti – *sarajevski jališa*."²⁹¹

²⁸⁸ Vlastimir Mijović, *Građanski sabur*, Oslobođenje, 22.12.2007. Izvor:

(http://www.oslobodjenje.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=52086&Itemid=46).

²⁸⁹ Jasmin Duraković, *Neće mi reis držati lekcije o bošnjaštvu*, BH Dani, broj 572, 30. 5. 2008, str. 29.

²⁹⁰ Ibrahim Halilović, *Novinarstvo po uzoru na Hadžifežovića*, BH Dani, broj 552, 11. 1. 2008, str. 4.

²⁹¹ Andrej Nikolaidis, *Oči u oči sa dželatovim šegrtom Kusturicom*, Slobodna Bosna, broj 540, 22. 3. 2007, str 32-38.

- Iznoseći vlastiti stav o pravima manjina drugačije seksualne orijentacije, kroz zabilježku o upoznavanju sugovornika pred početak jedne TV emisije o temi homoseksualnost, Fatmir Alispahić u Walteru piše: "Onaj peder, blizu mene, diše. Malo je podeblji, pa se čuje kako diše. Nekako sipljivo. Bezbeli tako puhti i kad se tandara. Dade mu konobarica tortu, a on uze da mljacka. Pita mene konobarica hoću li tortu, haman je džabe, neću hvala, rekoh. Mog'o bi peder razumjeti da je to neki znak raspoznavanja, da sad i ja jedem tortu. Ubibio sam se k'o biba."²⁹²
- Žaleći se uredništvu Slobodne Bosne, u rubrici Reagiranja, Sinan Alić iz Tuzle zamjera što su list koji je on uređivao – Front slobode, okarakterizirali "provincijalnim", "smiješnim" i "netiražnim", očekujući, valjda, ispriku. Umjesto toga, uredništvo Slobodne Bosne odgovara ovako: "Dobro, slažemo se, bili smo neprecizni u formulaciji: da smo bili precizniji, Front slobode ne bismo nazvali netiražnom, nego nepotrebnom, besmislenom kupusarom, novinama koje nisu potrebne nikome i kojih se čak i njihovi urednici stide i gnušaju. Zbog toga njihov šef Sinan Alić, kada se po nekoj čudnoj inerciji pojavljuje po različitim okruglim stolovima, simpozijima, stručnim skupovima, ispred sebe stavlja pločicu nekih drugih, ozbiljnih novina iz BiH. Tako se, pred više svjedoka, od čega su dvojica bili uposlenici "SB", gospodin Alić na jednom prošlogodišnjem skupu u Beogradu predstavio kao 'SINAN ALIĆ, BH DANI'. Pa ako je njega stid priznati gdje radi i koji list uređuje, zašto bismo mi prema tom biltenu bili nježniji i obazriviji?!"²⁹³
- Tekst *Nejma više nina nana* koji je u Tuzli, u listu Zmaj od Bosne, 1993. godine objavio Vedad Spahić, i u kome između ostalog stoji: "Status predestiniranih favorita, jamčen u bivšem režimu od Triglava do Đevđelije, učinio je i to da su mješanci u intelektualnom pogledu bivali poglavito tipični mediokriteti. Zašto? Pa ranom spoznajom da im bez plaho zahmeta u životu uglavnom ide ko po loju, mješanci se obrazovno, intelektualno, počasno i moralno zapuštaju i ostaju duduci i tokmaci cijelog života"²⁹⁴, prizvao je upravo u polemici sa Spahićem – Marko Vešović, koji mu u BH Danima odgovara ovako: "Hvalio sam, znači, protuvu koja je 1993. godine u fašističkom listu Zmaj od Bosne djecu iz miješanih brakova – i moju kćer Ivanu – nazvala mediokritetima, i proglasila ih jednim od uzroka raspada Jugoslavije, što je mogao reći samo stvor s pogledom slijepog miša: onog što na stropu visi s glavom na dolje! Još pamtim iz Spahićeva teksta potresne stihove: Nina nana svoga pehlivana, pola vlaha, pola muslimana."²⁹⁵
- Odgovarajući na pismo nekadašnjeg direktora BHT 1 Milana Trivića "Zaštitite me od Dana", Senad Pećanin – Triviću, koga naziva Profesionalnim Diletantom, između ostalog odgovara ovako: "Kada sam pokazao da Profesionalni Diletant laže kao pas u otkrivanju navodnih motiva moje 'kampanje' protiv njega, kad sam citirao tekst Senada Avdića u kojem ovaj Profesionalnog Diletanta naziva novinarskim

²⁹² Fatmir Alispahić, *Sve je puno drogiranih pедера*, Walter, broj 116, 14. 9. 2004, str. 5.

²⁹³ Uredništvo SB – Sinanu Aliću, *I sam Alić se stidi vlastitih novina*, Reagiranja, Slobodna Bosna, broj 410, 23. 9. 2004, str. 77.

²⁹⁴ Vedad Spahić, *Nejma više nina nana*, Zmaj od Bosne, broj 23, 4. 2. 1993, str. 2.

²⁹⁵ Marko Vešović, *Nina nana svoga pehlivana*, BH Dani, broj 577, 4. 7. 2008, str. 62.

kepecom koji je u Londonu tokom rata dilao televizijske snimke pokradene u Sarajevu, kada ne ponudi ni riječ objašnjenja otkud mu stotine hiljada maraka da kupi veliki stan u centru Sarajeva, kada ga, dakle, ne žulja nijedna konstatacija koja bi čovjeka s trunom obraza otjerala u mišju rupu..."²⁹⁶

- U dopisu uredništvu Slobodne Bosne, objavljenom u rubrici Reagiranja, predsjednik Bosanske stranke Mirnes Ajanović se žali da ga u nekoliko brojeva zlonamjerno spominju, i u obimnom tekstu na više od 2/3 strane direktno se obraća uredniku Senadu Avdiću, u pokušaju polemiziranja o spornim tekstovima i navodima. Očekujući, valjda, odgovor barem približnog obima, Ajanović, ali i čitatelji Slobodne Bosne bili su iznenađeni neuobičajenim i kratkim odgovorom koji se sastojao samo od nadnaslova i naslova: "Senad Avdić – Mirnesu Ajanoviću: Marš, budalo nepismena!"²⁹⁷
- Rezignirani napisima u magazinu BH Dani o Queer festivalu u Sarajevu, Gnjev ratnih veterana Sarajeva prijeti redakciji: "Od ovog vremena, u kojem ste sami sebi presudili, pa u beskraj budućnosti, nećete biti mirni. Ni kada izlazite na ulicu, ni u povratku kući. Neće biti sigurne ni vaše kuće ni vaši poslovni objekti. Sve će nestati u prahu i pepelu u koji ćete se na kraju, i vi pretvoriti. Svi odgovaraju za svoja djela, pa tako ćete i vi, nepoštovana gospodo, zbog podrške ovim gnusnim oblicima života, iskusiti gnev od kojeg se nećete moći sakriti."²⁹⁸
- Pravdajući u Nezavisnim novinama razloge otkazivanja koncerta estradne zvijezde iz Hrvatske Severine Vučković u Brčkom, glavni koordinator Vlade Đuro Tankosić pokazuje sraman i ponižavajući odnos spram nevladinih organizacija i javnosti, u isto vrijeme glorificirajući lokalne političke lidere. Tankosić pojašnjava: "Nismo promijenili odluku zbog nekoliko marginalnih udruženja građana i omladinskih organizacija, već uvažavajući javno izneseni stav nekoliko lidera političkih partija u vlasti da bi koncert bio neopravdano rasipanje budžeta. Odluka nema nikakve veze sa Severinom jer bi sigurno u ovoj situaciji bila donesena da se radi o bilo kojoj estradnoj zvijezdi."²⁹⁹

Primjera korištenja politički nekorektnog govora, netolerancije, nepoštovanja sugovornika, diskreditacije, mržnje spram drugog i drugačijeg, ismijavanja i pogroma neistomišljenika, vrijeđanja, primitivizma, vulgarnosti je i previše u javnoj komunikaciji u Bosni i Hercegovini. Proces destrukcije vrijednosti u komunikaciji započeo je s ratom u Bosni i Hercegovini, kada su ljudi palanačke psihologije, s jakim kompleksima inferiornosti, bez znanja i kulture, potpuno nepripremljeni za javnu komunikaciju postavili sebe kao lidere etničkih skupina za vrhovne vrijednosti, pri tome negirajući

²⁹⁶ Senad Pećanin, Milan Trivić, *više kao pojava (II)*, BH Dani, broj 461, 14. 4. 2006, str. 4.

²⁹⁷ Senad Avdić – Mirnesu Ajanoviću, *Marš, budalo nepismena!*, Slobodna Bosna, Reagiranja, broj 431, 17. 2. 2005, str. 77/78).

²⁹⁸ *Gnjev ratnih veterana Sarajeva, Prijetnja redakciji Dana*, BH Dani, broj 589, 26. 9. 2008, str. 6.

²⁹⁹ N. Tanasić, *Otkazan Severinin koncert*, Nezavisne novine, 10. 2. 2009. Izvor: Nezavisne novine: (<http://www.nezavisne.com/dogadjaji/hronikagradova/36766/Otkazan-Severinin-koncert.html>).

sve što je postojalo prije njih. Nastupajući na predizbornim skupovima, mitinzima, prijeteci u medijima svakome ko ne misli kao oni, odričući pravo postojanja za druge i drugačije, inaugurirali su netoleranciju kao vrhovni princip egzistentnosti.³⁰⁰ Ovaj fenomen bi valjalo posebno istražiti, pogotovo što je nastavljen i intenziviran u godinama poslije rata, odnosno još uvijek traje, mijenjajući pojavnost, aktere i situacije, ali je princip već desetljećima uvijek isti. Uzimajući u obzir odlike javne komunikacije u Bosni i Hercegovini, posebno nekulturu dijaloga, odnosno nepostojanje civilizirane polemike, Dževad Karahasan zaključuje: "Ovdje se vode prividne polemike. Mi ne polemiziramo ako ja vrijeđam vas, a vi vrijeđate mene. Mi se tada svađamo. Ja ga pokušavam uvjeriti da je on kurvin sin, a on mene da sam ja kreten i kučkin sin. Polemika je onda kada ja vas uvažavam i kad mislim da ste ozbiljna osoba koja mi može nešto ozbiljno reći o predmetu rasprave."³⁰¹

Mogućnost demokratizacije javne komunikacije u Bosni i Hercegovini

Ako prihvatimo komunikacijske aksiome da ne postoji ništa izvan komunikacije i da dominantan način komunikacije određuje tip društva, te ako po načinu komunikacije procjenjujemo društvo ili zajednicu, onda možemo konstatirati da je bosanskohercegovačko društvo nedemokratsko, u prijelazu od autoritarnosti ka demokratskoj vlasti, u kretanju od rata ka miru. U bosanskohercegovačkom društvu, ovdje i sada, ne postoji općeprihvaćen sistem društvenih vrijednosti, ali postoji puno nejasnoća, nedorečenosti, nerazumijevanja, netolerancije i nedemokratičnosti. Bosanskohercegovačko društvo nije samo tranzicijsko, postsocijalističko, postkonfliktno, nije samo siromašno, već je i društvo neznanja, neprosvijećenosti, predrasuda, nerazumijevanja različitosti i pogrešne percepcije multikulturalnosti, sa teškim naslijeđem strane dominacije i totalitarne vlasti u prošlosti. Totalitarna vlast nerijetko je gušila individualizam, kritičko mišljenje, slobodu govora. Mnogo je talentiranih pojedinaca stradalo, protjerano, prezreno, ismijano, poniženo jer nisu bili na liniji jednogumlja, bezidejnosti, prosječnosti, konzervativizma. O pogubnosti konzervativne svijesti Ivo Andrić piše: "Najgori su i najopasniji protivnici progresa ograničeni, tupi i samoživi ljudi tvrda srca, kratke pameti i nikakve mašte, koji mrze sve što je novo, neobično, i ma samo za pedalj više od njihovog mišljenja i njihove sposobnosti shvatanja, koji prema svakom progresu osjećaju fizičku odvratnost, organsku mržnju, i spremni su da pomognu i odobre svaki zločin prema nosiocima progresa i svima koje oni takvima smatraju, pod uslovom da taj zločin drugi izvedu i

³⁰⁰ Borbene i prijetee četničke pjesme pjevane su na predizbornim skupovima u Srbiji i BiH devedesetih godina dvadesetog stoljeća, a naročito su naglašavani stihovi: "Ubićemo, zaklaćemo, ko sa nama neće..." Pjesma se više, barem javno, ne pjeva, ali još uvijek odjekuje prijetnja. Opjevana neminovnost jednogumlja, kroz prijetnju neistomišljenicima, nastavlja da živi kroz prostor i vrijeme, uvijek sa novim pjevačima, promotorima i egzekutorima (op. E. O.).

³⁰¹ Dževad Karahasan, *Bogati danas ubijaju zbog energije i vode*, intervju, Dnevni avaz, br. 4212, Politički prilog Sedmica, 16. 6. 2007, str. 3.

za njegovo izvođenje uzmu odgovornost na sebe. Takvih ima mnogo" (Andrić, 1983: 23). Zbilja, takvih je oduvijek bilo mnogo, a danas je takvih najviše u vlasti u Bosni i Hercegovini, koja je sasvim dehumanizirana, anticivilizacijska, antilegalistička i antiintelektualna, i koju na svim razinama reprezentiraju prosječne i ispodprosječne osobe. Teror prosječnosti, nekretnosti osjetio je Ivo Andrić, i detektirao njegovu pogubnost u svojim djelima, između ostalog i sljedećom bilješkom: "Nesreća našeg tursko-balkanskog čoveka što tako često troši snagu na to da iz postojećih vrednosti istera za sebe stvarne ili uobražene koristi, umesto da stvara nove vrednosti koje će same po sebi osigurati i njemu i drugima dobar život" (Andrić, 1983: 25). Čitajući historiju ovog podneblja, naš nobelovac Andrić zapaža ne samo nazadnost grabežljivosti, koja uzrokuje neprijateljstva, nego i na njima zasnovane diskreditirajuće komunikacije: "Izgleda kao da u ovoj zemlji nema dovoljno ne samo hleba ni dobra nego ni mira ni sreće ni dostojanstva za sve. I kada su jedni siti i zbrinuti, mirni i poštovani, drugi moraju nužno da budu nezadovoljni, oskudni, odbačeni i uniženi. I tako sva novija istorija našeg društva izgleda kao ružno i bolno natezanje toga suviše kratkog gubera, praćena vikom i žalbama i pretnjama onih koji ostanu nepokriveni" (Andrić, 1983: 31). Nakon godina proučavanja ponašanja ljudi na Balkanu, odnosa među pojedincima i kolektivitetima, njihove komunikacije, Andrić, na kraju, rezignirano zaključuje: "Suviše je ovaj narod patio od nereda, nasilja i nepravde, i suviše navikao da ih podnosi sa podmuklim roptanjem ili da se buni protiv njih, već prema vremenima i okolnostima. Između zlokovarnih, osvetničkih misli i povremenih pobuna prolazi im gorak i pust vek. Za sve drugo, oni su neosetljivi i nepristupni. Ponekad se čovek pita da nije duh većine balkanskih naroda zauvek otrovan i da, možda, nikad više neće ni moći ništa drugo do jedno: da trpi nasilje, ili da ga čini" (Andrić, 1983: 138). Upravo je nasilje kolektiviteta nad sobom, teror jednoumlja nad vlastitom slobodoumnosću i kreativnošću osjetio drugi naš veliki pisac i veliki poznavalac komunikacijskih specifičnosti ljudi ovog podneblja. Iako književnik, prvoborac, ratni komesar partizanskog odreda, redovni član dviju akademija nauka, srpske i bosanske, nositelj ordena i odlikovanja, Meša Selimović je optužen od kurirke³⁰² CKSKBiH da je odbio primiti partijske materijale, i njegova partija mu je zbog toga sudila, surovo i mučno. Prije suđenja i progona, Selimović svojoj Partiji piše iskreno, toplo i ljudski: "Kad sam, međutim, došao kući i pročitao BILJEŠKU o tužbi kurira CK... sve se oko mene okrenulo: svojim očima nisam mogao vjerovati. Nažalost, djelovalo je to na mene porazno i doživio sam nervni šok, pa smo morali zvati ljekara da mi da injekciju. To je posljednji udarac koji mi je zadat u Bosni; kažem posljednji, jer ću bježati od svega i branit ću se od ovakvih užasa.... Zar je bilo potrebno da mi se to desi u mojoj 63. godini, poslije 30 godina partijskog staža, na kraju života, poslije svega što sam uradio i ostavio Bosni! Ali izgleda da je ovo simboličan završetak moga boravka u Sarajevu, da bi me podsjetio na sve što mi se ovdje dešavalo i ranije: to je doduše bilo teže od ovoga, ali ovo je ružnije od svega. A ipak mi je toliko stalo do Bosne, toliko je volim da

³⁰² "Meša Selimović je optužen da je odbio primiti materijale CK SK BiH od kurirke Š.H., što je bilo dovoljan razlog za obrazovanje partijske komisije i njegovo optuživanje. Tužbu Centralnom komitetu protiv njega podigla je spomenuta kurirka. Selimović se time osjetio duboko povrijeđenim i poniženim." Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u 20. stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998.

ću ovaj slučaj sakriti od svih i svačijih očiju: neka bruka ostane onome ko je za nju kriv. Žao mi je što iz Bosne odlazim sa ovako teškim i mračnim utiskom, jer sam vjerovao da će mi makar na kraju biti stvorene mogućnosti da o svom zavičaju ponesem vedriju uspomenu. Pišući o ovom svom dubokom zaprepašćenju, ja ne tražim ništa, ni nečiju odgovornost ni nečije izvinjenje, i želim samo da sve što prije zaboravim kako bih se oslobodio osjećanja more koja me neodoljivo pritislula."³⁰³ Mnogo poštenih, inteligentnih, mislećih, iskrenih i kreativnih ljudi i danas je u Bosni i Hercegovini, poput Meše Selimovića, izloženo torturi jednoumlja. Višepartijskog jednoumlja...

Neprosvijecenost je ključni faktor koji ne samo da onemogućava poimanje vlastite multikulturalnosti kao prednosti u odnosu na okruženje već dozvoljava njenu zloupotrebu, kako izvana tako i iznutra, za realizaciju pogubnog principa *divide et impera*, uz pomoć nacionalističkih i ideoloških isključivosti, radikalizma. Sve povijesne i ovovremenske zablude nastavljaju da žive u recidivima totalitarizma, nacionalizma, mitomanije: "Politički sistem u kojemu žive građani Bosne i Hercegovine navodno je isključio velike (meta)priповijesti nacionalne ili državotvorne naravi, a od 1996. godine građanstvo stiče nova (utopijska znanja) liberalističke provenijencije koja trebaju omogućiti uspješno suprotstavljanje atacima Moderne od kojih povijesnu ofanzivnost, s različitim intenzitetom, još uvijek ispoljavaju dionizijske strukture erosa (jedinstvo u različitostima, suverena BiH, bosanska Bosna, nova Bosna, građanska Bosna, evropska Bosna) i rušilačke strukture tanatosa (srpska Bosna, hrvatska Bosna, bošnjačka Bosna, četništvo, ustaštvo, konspirativni panislamizam). Primitivnom metodom posmatranja utvrdit ćemo, bez velike metodološke greške, nadmoćni trijumf tanatosa u postdejtonskoj BiH, koja se objavljuje kao prirodno stanište nacionalizma, kao Mjesto ispoljavanja radikalnog zla, kao (suprotno očekivanjima) suština nacionalističkih praksi etnometapriповijesti" (Ćurak, 2004: 54).

Analizirajući mogućnosti za demokratizaciju masovnih medija, kao jednog od važnih elemenata paradigme demokratskog komuniciranja (uz slobodnu javnost, autonomnost medija, komunikacijski pluralizam, federalizam i policentrizam, te društvenu odgovornost i regulaciju medija), France Vreg navodi proturječne trendove koji je determiniraju: "Nacionalni identitet versus otvorenost u globalnu (pa i komercijalnu i dominantnu) komunikacijsku sferu; komunikacijski policentrizam versus centralizam (državni monopolizam); komunikacijski federalizam (u višenacionalnim zajednicama) versus unitarna medijska struktura dominantnog 'državnog' naroda; autonomnost masovnih medija versus subordinacija u državi i dominantnoj partiji; komunikacijski politički pluralizam versus komunikacijski monizam hegemonističke partije; javna sfera 'slobodne' javnosti versus ideološka i komunikacijska hermetičnost; društvena odgovornost medija versus medijski monopolizam; oblici društvene 'regulacije' versus deregulacije (na svim područjima); mediji kao javne institucije versus privatizacija medija (i 'bezobzirna' komercijalna kompetitivnost u 'potjeri' za dobiti i političkim utjecajem)" (Vreg, 1991: 324).

³⁰³ Pismo Meše Selimovića CK SK BiH. Navedeno prema – Šaćir Filandra, isto.

Mogućnosti za demokratizaciju javne komunikacije u Bosni i Hercegovini ovisne su o jačanju civilne i građanske svijesti i izgradnji civilnog društva, što predstavlja proces koji može trajati desetljećima.³⁰⁴ U procesu izgradnje civilnog društva³⁰⁵ komunikacija je jedan od ključnih faktora, a u današnjem bosanskohercegovačkom društvu karakterizira je sljedeće:

- Nizak stupanj demokratičnosti aktera javne komunikacije, u kojoj su lideri političkih partija, izabrani zvaničnici u vlasti promotori autoritarnog načina komunikacije,
- Veliki utjecaj međunarodnih predstavnika, čija politička komunikacija nije na razini njihove uloge i ovlasti, već se uglavnom odvija posredstvom glasnogovornika i stereotipnih saopćenja, i nije poticajna za dijalog,
- Medijska pristrasnost i ovisnost novinara o političkim partijama, liderima i ideologijama, navijačko svrstavanje za jedne, a protiv drugih,
- Dobra medijska regulativa i samoregulativa, koja se ne poštuje,
- Nizak stupanj kulture u javnoj komunikaciji,
- Latentna, parcijalizirana javnost po etno-nacionalnom principu, čije reakcije u pravilu izostaju, ili su slabe,
- Nedovoljno i neadekvatno obrazovanje novinara u medijima BiH,
- Neadekvatna edukacija novinara i medijskih djelatnika na visokoškolskim institucijama u BiH, koja se ogleda kroz zastarjelost i neujednačenost nastavnih programa,
- Nepostojanje kulture konzumiranja medija,
- Neprofilirana medijska publika.

Uz sve negativne karakteristike javne komunikacije, dodatno je postavljeno i pitanje iskrenosti javne komunikacije. "Može se postaviti pitanje: jesu li javni odnosi bazirani na iskrenoj komunikaciji?" (Vočkić-Avdagić, 2002: 31)

Negativne karakteristike javne komunikacije stoje u međusobnom odnosu višestruko štetnih utjecaja i otežavajući su faktori za njenu daljnju demokratizaciju i uspostavu civilnog društva. Ljudi u realnom prostoru, podijeljenom na entitete i kantone po dominantno etničkom principu, izloženi su kontinuiranoj komunikacijskoj agresiji od političkih lidera, a onda i znatnog broja medija, koja ima za cilj proizvođenje straha, podjela i krize, u kojoj se snalaze samo privilegirani, to jest oni koji imaju poluge

³⁰⁴ Njemačko-britanski sociolog Ralf Gustav Dahrendorf smatra da proces izgradnje civilnog društva u društvima poput našeg može trajati i 60 godina. Izvor: **Ralf Dahrendorf, Razmatranja o revoluciji u Evropi**, Antibarbarus, Zagreb, 1996.

³⁰⁵ "Civilno društvo je autonomna sfera javne i privatne delatnosti koju ne nadzire država. To je oblast vaninstitucionalnih aktivnosti koje se izražavaju posredstvom decentralizacije, samouprave, širenja lokalne i regionalne autonomije. Uslov za postojanje civilnog društva je otvoreno društvo zasnovano na vladavini prava, socijalnoj pokretljivosti, komunikacijama, društvu tolerancije i slobode kretanja ideja i ljudi. U tom smislu civilno društvo može se definisati kao agregatni pojam kojim se označava specifičan skup društvenih komunikacija i socijalnih veza, socijalnih institucija i društvenih vrednosti, čija je polazna tačka i glavni akter ličnost kao građanin", **Ivan Vidanović, Rečnik socijalnog rada**, Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije, Društvo socijalnih radnika Srbije, Beograd, 2006.

vlasti i koji tu krizu proizvode. Nizak stupanj medijske kulture u latentnoj i etnički podijeljenoj javnosti Bosne i Hercegovine omogućava svaku vrstu manipulacije, krive percepcije stvarnosti i devijacije društvenih odnosa. U političkoj komunikaciji najprisutnija je prijetnja suverenitetu države i novim sukobima: "Paradoks je potpun: branilac bosanskohercegovačkog suvereniteta dolazi izvana (međunarodni faktor) a antisuverenitetske sile egzistiraju unutar 'staklenog suvereniteta', sa permanentnom ambicijom da ga razbiju u paramparčad. To znači da je unutrašnji odnos snaga u BiH i na početku desete godine (van)povijesnog bivstvovanja postdejtonske države na razini suspregnutog konflikta interesa koji, doduše, više ne može eskalirati u najradikalniju varijantu društvenog sukoba – rat, ali iz banalnog razloga: rat je prisutan kroz svoje odsustvo. Ni rat ni mir, nego nerat – to je pravi socijalni status države na čekanju. Bosna iza Dayton je novum. To nešto novo oblikovano je kao dvojna zemlja i, uprkos svim svojim antinomijama, još uvijek traje" (Ćurak, 2004: 56).

Sve proturječnosti društvenih odnosa u Bosni i Hercegovini odigravaju se kroz prizmu kolektivnih identiteta, nacije, religije, partije, ideologije, entiteta, koji s vremena na vrijeme eskaliraju u pravu histeriju.

Pogubnost kolektivističke i nacionalističke retorike u javnom diskursu zapaža Tanja Topić: "Godinama su političke partije građane odgajale u duhu kolektivnih identiteta, pa se građani svrstavaju u etničke blokove. Mislim da će to potrajati još neko vrijeme, tako da je tu teško očekivati neku novu ponudu. Ali definitivno ima ogromnog prostora za nešto novo i drugačije. Prije svega, neophodna je drugačija politička retorika u diskursu, jer nas je ova nacionalistička i šovinistička dobro zatrovala. Ne zaboravite također da imamo polovinu birača koji ne izlaze na izbore."³⁰⁶

Drugačiju retoriku u javnom diskursu ne mogu koristiti aktualni akteri političkih i medijskih rasprava jer su zarobljenici prevaziđenih ideologija i anahrone političke komunikacije u tradicionalno medijskom neodgovoru i neodgovornom novinarstvu, a neki od političkih lidera i sami priznaju da imaju problema s retorikom.³⁰⁷

Šanse za demokratizaciju javne komunikacije nudi web, koji je već proizveo promjene u političkom djelovanju, u smislu da ono postaje sve manje djelovanje lidera i mase sljedbenika, a sve više aktivnost manjih političkih grupa i pojedinaca, kako to predviđa Bucy.³⁰⁸

World Wide Web nudi izražavanje individualnog stava u globalnim razmjerima, ali i animiranje korisnika za socijalnu ili političku akciju u okviru socijalnih mreža, poput *Facebooka* i *My Spacea*. Ovaj efekt weba u demokratizaciji komunikacije poznat je kao demasifikacija i individualizacija političke komunikacije. S tim u vezi je i efekt decentralizacije političke komunikacije koja je prisutna na webu kroz blogersku komunikaciju, komentiranje i forumske diskusije.

³⁰⁶ Tanja Topić, *U Srpskoj je uvijek "gužva u šesnaestercu"*, intervju Oslobođenju, 16. 2. 2009, str. 5.

³⁰⁷ "Ja odavno imam problema sa retorikom." Predsjednik Vlade RS Milorad Dodik u Narodnoj skupštini RS, nakon upozorenja predsjedavajućeg Igora Radojičića da obrati pažnju na retoriku. Izvori: Sjednica Narodne skupštine Republike Srpske, 17. 2. 2009, Dnevni avaz, 18. 2. 2009, str. 7. (<http://www.nis-press.com/nis/private/index.cfm>).

³⁰⁸ E.P. Bucy, *Living in the Information Age*, Wadsworth, Belmont, 2002.

Decentralizacija podrazumijeva ukidanje tiranije hijerarhije – tako karakteristične ne samo za komunikaciju političkih partija nego i univerziteta, odnosno akademske zajednice u našoj zemlji. Uz prevladavanje tiranije hijerarhije neminovno je i ukidanje *tiranije geografije*, to jest pritisaka sredine u mjestu življenja, što je problematizirano u prethodnim poglavljima.

Umjesto monocentrične komunikacije, koja svoje izvorište ima u vodi, partiji, ideologiji, naciji, religiji, na webu je komunikacija multicentrična, interaktivna i dinamična, što su sve pretpostavke demokratizacije komunikacije. Tome u prilog ide i činjenica korištenja weba za pozicioniranje stavova alternativnih pokreta i politika, što je rezultiralo s jedne strane pojačanim publicitetom alternativnih ideja, a sa druge strane senzibiliziranošću korisnika za nove ljude, nove ideje i pokrete.

S obzirom na to da na webu uz sve dobro dolazi odmah i sve loše, to se uz mogućnosti za demokratizaciju kriju i opasnosti od nadzora: "Nehijerarhijska, nebirokratska, mrežna (ili umrežena) politika, zasnovana na novim informacijsko-komunikacijskim tehnologijama, odnosno Internetu, naravno, moguća je, ali uz određene pretpostavke i fleksibilnost političkog sistema. Postoje, međutim, dokazi da ta fleksibilnost ipak izostaje, te da se mreža počinje koristiti u svrhe onoga što Beniger (1986) naziva revolucija kontrole, a što podrazumijeva nadgledanje građana od strane sistema, putem kompjuterskih tehnologija, *cookiesa*³⁰⁹ na Internetu i sl. Budućnost će svakako biti 'obojena' suprotstavljanjem ove dvije tendencije: progresivne i regresivne" (Turčilo, 2006: 56). U prilog ovom opažanju idu i aktivnosti vladinih obavještajnih i sigurnosnih agencija u cilju kontrole ne samo kretanja nego i međusobne komunikacije građana, što je do sada pravdano razlozima nacionalne sigurnosti.³¹⁰ No korisnici weba brzo reaguju u ovakvim slučajevima i sami onemogućavaju akcije nedozvoljenog nadzora.³¹¹ Web zajednica je brojna i jaka, sa potencijalno više od milijardu korisnika Interneta, i ima mogućnosti da se suprotstavi svim pokušajima uvođenja nadzora i kontrole na webu. Bosanskohercegovačka web zajednica nije toliko brojna, ali ima potencijal za brzo organiziranje i djelovanje u cilju zaštite osnovnih demokratskih i civilizacijskih vrijednosti. Taj se potencijal, doduše, može i zloupotrijebiti, ali dugoročno nije moguće koristiti web za retrogradne ideje, jer globalnost komunikacije slijedi temeljne civilizacijske i demokratske vrijednosti i djeluje kao korektiv ukupne komunikacije na webu.

³⁰⁹ **Cookie** – engl. mali file (dokument) koji sadrži podatke o posjeti nekoj web stranici na osnovu čega autori stranica rade statistiku posjeta. Izvor: **Lejla Turčilo, On-line**

³¹⁰ **Pentagon planira sistem za masovno pretraživanje privatnih informacija**

Pentagon radi na računalnom sistemu kojeg će rezultat biti ogromna elektronička mreža koja će pretraživati privatne informacije u potrazi za teroristima diljem svijeta. Direktor projekta, viceadmiral John M. Poindexter rekao je da će ovaj sustav omogućiti obavještajcima i policiji pristup informacijama o privatnim mailovima, telefonskim pozivima, kreditnim karticama, bankovnim transakcijama i dokumentima o putovanjima. Tradicionalno, vojne i obavještajne agencije nisu imale pravo špijunirati Amerikance bez posebnog sudskog odobrenja, dok će opisane aktivnosti moći obavljati u sklopu novog sistema bez sudskog naloga. Izvor: The New York Times: (<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F05EFD61431F93AA35752C1A9649C8B63>). 9. 11. 2002.

³¹¹ Korisnici weba su "provalili" e-mail adresu direktora projekta Pentagona o računalnom sistemu za pretraživanje privatnih informacija Johna Poindextera, zasuli je spamom te blokirali Pentagonovu web stranicu. U međuvremenu viceadmiral Poindexter je prestao biti direktor projekta, promijenila se i američka politika, i od pokušaja nadzora građana u obliku koji je zagovarao Pentagon za sada se odustalo (op. E. O.).

Za demokratizaciju komunikacije u BiH veće potencijale ima web nego tradicionalni mediji, i taj će proces ići od virtualne javnosti weba prema tradicionalnim medijima i tradicionalnoj javnosti, uz prethodne uvjete stvaranja kritične mase korisnika i frekventnijeg prelijevanja poliloga iz online u offline sferu života. Virtualna javnost u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja do sada je pokazala viši stupanj aktiviteta i dinamičnog prelijevanja diskusija i poticanja na društvenu akciju i u realnom prostoru. Usporedo sa stalnim rastom broja korisnika Interneta u našoj zemlji, odnosno učesnika u informacijsko-komunikacijskom toku weba, sa pretvaranjem komunikacijskog aktivizma iz virtualnog u društveni aktivizam realnog prostora, moći ćemo očekivati još značajniji utjecaj web komuniciranja na demokratizaciju javne komunikacije u Bosni i Hercegovini. Do tada će svi demokratski potencijali weba u našoj komunikacijskoj kulturi i društvenoj stvarnosti biti tek djelomično iskorišteni.

IV. WEB INFORMIRANJE I DEMOKRATSKO KOMUNICIRANJE

Specifičnosti online medija i javne komunikacije u Bosni i Hercegovini

Javna komunikacija i online mediji u Bosni i Hercegovini stoje u odnosu asimetrične međuovisnosti zbog toga što je javna komunikacija, prije svega politička, u svojoj osnovi offline, odnosno isključena sa Interneta, i odvija se u najvećoj mjeri posredstvom tradicionalnih mas-medija, dok su online mediji još uvijek sa obilježjima elitizma i većim utjecajem na virtualnu nego na tradicionalnu javnost. To znači da online mediji u bosanskohercegovačkoj kulturi weba za sada nemaju kritičnu masu korisnika da bi se njihov dominantan utjecaj iz virtualne prenio u realnost društvenih odnosa.

Osim toga, javna komunikacija i online mediji u Bosni i Hercegovini stoje u opozitnom odnosu, jer:

- Javna komunikacija odvija se u prostoru koji je politički i ideološki podijeljen (entiteti i političke partije: U RS-u sa dominacijom SNSD-a, u Federaciji BiH sa dominacijom SDA, SBiH, HDZ-a); medijima koji su pristrasni i ovisni o ideologijama, političkim partijama i njihovim liderima; javnosti koja je etnički-teritorijalno parcijalizirana, dakle sa izrazitim obilježjem dezintegriranosti komunikacijskog prostora u kome ne postoji interakcija, osim na nivou etničko-političkih poglavara, i u kome je vidljiva destrukcija komunikacije, odnosno dezintegriranost društva,
- Online mediji s obilježjem elitizma u svom virtualnom diskursu u velikoj mjeri nadilaze podijeljenosti iz realnog života, reintegriraju komunikacijsku dezintegriranost, ali još uvijek, u manjoj mjeri, preuzimaju podijeljenosti iz realnog života, netrpeljivost, predrasude, mržnju, pa čak i stereotipije. Nerijetko su čak i na oficijelnim web stranicama prisutni izljevi mržnje, naročito u forumskim diskusijama. Zbog nemogućnosti adekvatnog odgovora u ostrašćenom jeziku mržnje, jedna frustracija rađa drugu, tako da se traži i zabrana pojedinih foruma, što je suprotno logici weba.³¹²

³¹² "Fatmir Alispahić, nositelj liste Patriotskog bloka BOSS-SDU za Parlament BiH, uputio je danas otvoreni poziv za zabranu internetske stranice Prijedor.com. Glavna prijedorska internetska stranica Prijedor.com priložima koje plasira potiče na terorističko nasilje nad bošnjačkim povratnicima, propagira rušenje i sknavljenje obnovljenih džamija, te na patološki način širi mržnju prema bošnjačkom narodu, navodi Alispahić. "Primjerice, jedan forum počinje sljedećim riječima: 'Ajmo hrišćani, hindusi, budisti, jevreji i svi oni koji su ljudi a nisu muslimani izreći što više uvreda na njihov račun!!!', nakon čega se na 30-ak stranica izljava stravični vokabular mržnje i nasilja. Ujedno poziva se i na terorizam prema snagama EUFOR-a, ponajprije prema američkim vojnicima, kako bi se, kako piše, nastavio rat i klanje muslimana", navodi se u priopćenju. Iako u našoj državi nisu regulirana pravila prema granicama slobode na Internetu, smatram da je nedopustivo da ma koji medij potiče na terorizam. U Europi su pronalazene i zatvarane internetske stranice koje propagiraju pedofiliju, ili druge vidove zla, i ne postoji nikakav razlog da se u slučaju prijedorske stranice ne napravi iznimka, što bi kao upozorenje poslužilo svima drugima koji eventualno čine slične prestupe, ističe Alispahić. Forum ovoga portala trenutno je nedostupan. U priopćenju na glavnoj stranici stoji samo obavijest kako je forum privremeno isključen." Izvor: (www.bljesak.info, 19. 7. 2006).

Komunikacijski radikalizam na webu je objašnjiv anonimnošću komunikacije, koja omogućava sudionicima da uz *nickname*³¹³ koji sami odaberu, dakle identitet koji sami kreiraju, govore slobodnije ono što misle, neopterećeni društvenim ulogama iz realnog života, ili govore ono što ne misle kako bi skrenuli pozornost na sebe, ili isprovocirali polemike ili žučnu raspravu, upravo u duhu pitanja koje postavlja Steeven Jones: "Ko smo mi kad smo online?" (Jones, 1997: 21)

Koncept demokracije u komunikaciji podrazumijeva mogućnost sudjelovanja u polilogu na bazi jednakopravnosti svih subjekata na koje se političke odluke mogu odnositi, bez ograničenja o izboru tema poliloga, te transparentnosti i javnosti poliloga i dogovora koji su postignuti. Zadovoljenje ovih kriterija, više nego svi prethodni mediji zajedno, pruža web, zbog sljedećih prednosti:

- Tehnološke konfiguracije bazirane na interaktivnosti koja omogućava trenutačan *feedback*,
- Konvergencija medija, koja omogućava kombiniranje mogućnosti i izraza svih prethodnih medija – teksta, zvuka, slike, žive slike, uz sinhronu i asinhronu mrežnu komunikaciju,
- Mogućnost uključivanja velikog broja ljudi u diskusiju,
- Jednostavnost arhiviranja svih diskusija koje ostaju elektronski zabilježene i na raspolaganju svim zainteresiranim za proširivanje poliloga,
- Mogućnost jednostavnog pretraživanja obilja tekstualnih, zvučnih ili video materijala,
- Mogućnost jednostavnog povlačenja materijala i njegove daljnje distribucije svim zainteresiranim korisnicima,
- Mogućnost jednostavnog reaktualiziranja tema – ponavljanjem pitanja i tema, ili dopunjavanjem postojećih sadržaja novim informacijama,
- Mogućnost formiranja interesnih grupa, grupa istomišljenika, promotora neke ideje u socijalnim mrežama weba znatno je veća i jednostavnija nego u realnom životu,
- Ekonomičnost komunikacije veća je na webu nego u bilo kom prethodnom mediju, jer emitiranje programa radija i TV je skupo, kao i štampanje novina.

Ako se složimo sa Millsovim poimanjem javnosti kao "diskusionih grupa ljudi koji uživaju jednaka prava u izražavanju svog mišljenja" (Mills, 1998: 360), onda možemo konstatirati da upravo web, naročito socijalne mreže, pruža najviše mogućnosti za ispoljavanje stavova javnosti, odnosno demokratizaciju komunikacije. Pritom ostaje otvoreno pitanje kada će se i uolikoj mjeri stavovi i opredjeljenja iz sfere virtualnosti prenijeti u sferu realnosti? Da li komunikacija, kao akt posezanja u društveni život s ciljem mijenjanja, najprije biva testirana u *cyberspaceu* da bi se, provjerena, mogla

³¹³ **Nickname** – engl. nadimak, ime od milja. Izvor: Rudolf Filipović, *Englesko-hrvatski, ili srpski rječnik*, Školska knjiga i grafički zavod Hrvatske, 1990.

prenijeti u realni prostor? Da li će, da parafraziramo Prudhona i Bakunjinu³¹⁴, i "ideje" iz virtualnosti, "ovladati masama" u realnosti – "da pomognu rađanje jedne revolucije", ili kako je to Marx radikalnije formulirao: "...ali i sama teorija postaje materijalna sila kad zahvati mase" (Marx, 1985: 98).

Svi elementi komunikabilnosti Interneta, a posebno weba, virtualne agore novog doba, omogućavaju integraciju javne komunikacije, kroz integraciju i revitalizaciju javnosti u tri oblika:

- "Reintegracija informacijsko-komunikacijske sfere i istovremena reintegracija javnosti, koja je još uvijek razdijeljena po nacionalnoj, konfesionalnoj, pa i teritorijalnoj osnovi, baš kao što je razdijeljen i medijski prostor,
- Reintegracija 'unutarnje' i 'prostorno dislocirane' javnosti, odnosno povezivanje javnosti koja je nastanjena u Bosni i Hercegovini i bh. dijaspori,
- (Re)integracija političke i javne sfere u Bosni i Hercegovini, što podrazumijeva uklanjanje barijera slobodnom i dvosmjernom protoku informacija između donosilaca političkih odluka i javnosti u čije se ime i korist te odluke donose" (Turčilo, 2006: 124).

Navedenim mogućnostima integracije valja dodati i mogućnosti civilizacijske integracije korisnika weba iz BiH u globalnu komunikacijsku zajednicu. U uvjetima dezintegriranosti društva i države, nedorečenog protektorata međunarodne zajednice i svojevrsne izolacije naših građana, web pruža mogućnosti informiranja, interakcije, educiranja, promocije i publiciranja u globalnim razmjerima, što, u svakom slučaju, predstavlja čin komunikacijske slobode pojedinaca i kolektiviteta.

Izuzev portala Dnevnog avaza i magazina, te web stranica nekoliko nevladinih organizacija, stranice većine subjekata bosanskohercegovačke kulture web komuniciranja – međunarodnih organizacija, domaćih instanci vlasti, političkih partija, univerziteta, prakticiraju autoritarnu, hijerarhijsku komunikaciju, niskog stupnja interakcije, i koriste web kao medij informiranja, dakle prenošenja informacija, a ne medij komuniciranja, odnosno socijalne interakcije. Pogrešno poimanje trećeg medija – weba, uvjetovano je nedemokratičnošću bosanskohercegovačkog društva koje je u tranziciji od autoritarnog ka pluralnom, od monocentričnog ka policentričnom, od totalitarnog ka slobodnom društvu. Prva dva medija, kako komunikološka nauka naziva novine i TV, funkcionirala su po državno-partijskom modelu, a sa odumiranjem jednopartizma mediji se koriste po partijskom modelu, u smislu Lenjinovog određenja štampe kao organa partije. Zbog toga su novine i radio-televizija bili i još uvijek su tumačeni od publike kao propagandna sredstva vlade, partije ili vođa, i zbog toga, izuzev manjine aktivnih korisnika, treći medij – web, nije prepoznat kao medij komunikacije, već u najboljem slučaju kao medij informiranja.

³¹⁴ O utjecaju ideja, koje uzbuđuju mase, a koje se prethodno rađaju u glavama mislilaca, pisao je Prudhon, a Bakunjin je smatrao da revolucionari treba da "pomognu rađanje jedne revolucije, šireći u masama ideje". Vidjeti više u Daniel Guérin, *Spontanost, organizacija i anarhizam*, Praxis, 1972, 1-2. Izvor: (http://praxis.anarhija.org/index.php/Praxis:Praxis_1972_1-2:Spontanost_organizacije_i_anarhizam-Daniel_Guerin).

Nepostojanje demokratičnosti u komunikaciji u realnom životu prenosi se i u komunikaciju weba, sa svim onim proturječnostima, i odražava civilizacijske i komunikacijske društvene slabosti. Naše društvo, bez demokratske tradicije, pod jakim je utjecajem recidiva jednopartijske diktature i surogata demokracije i javnosti, naviknuto da prepozna i uvažava samo "nas", ali ne i "njih", odnosno da prepozna i prizna drugo i drugačije, a posebno ne kao jednakopravan entitet i identitet. Zbog toga su u našoj komunikacijskoj, a posebno političkoj (ne)kulturi, dominantni: konflikt, teorije zavjere, neprijateljstvo, rat sviju protiv svih, nerazumijevanje, inat, nepopustljivost, agresivnost, prijetnje, ucjene, diskreditacija, staromodnost, manipuliranje, laži, vrijeđanje, netolerancija, nepostojanje dijaloga, nemogućnost dogovora, zaklanjanje iza kolektiviteta. Zbog toga se javna komunikacija u Bosni i Hercegovini vrti u začaranom krugu neciviliziranosti, nedobronamjernosti, neiskrenosti, neuvažavanja, nedemokratičnosti i nespremnosti za kompromis. To je naročito vidljivo u sadržajima tradicionalnih medija masovnih komunikacija, iz kojih se naše društvene nedorečenosti i proturječnosti prenose djelomično i na web, no tu bivaju često prepoznate u svojoj regresivnoj tendenciji, označene kao takve, odbačene uz nerijetko žestoku reakciju. To je objašnjivo elitističkom strukturom korisnika weba iz Bosne i Hercegovine, koji su u radno aktivnoj dobi, educirani, sa znanjem stranih jezika i boljeg socijalnog statusa od prosječnog građanina naše zemlje. Korisnici weba iz Bosne i Hercegovine stvorili su u komunikaciji trećeg medija virtualnu javnost, dinamičniju, aktivniju i rezolutivniju nego što je to tradicionalna javnost. To je specifikum bosanskohercegovačke javne komunikacije i javnosti: da tradicionalna javnost, zbog svoje nerazvijenosti, latentnosti i etno-teritorijalne podijeljenosti, nije stvorila pretpostavke za nastanak virtualne javnosti, te da je sve više pod utjecajem lidera javnosti koji se formiraju u web komunikaciji, odnosno da će daljnji razvoj tradicionalne javnosti u našoj zemlji ovisiti o prelijevanju utjecaja iz virtualne u realnu sferu, iz online komunikacije u offline zajednice. Taj utjecaj će jačati sa porastom broja korisnika weba u našoj zemlji, sa razvojem elektronske pismenosti, medijske i kulture komuniciranja, sa rastom autonomnosti medija i javnosti, definiranjem komunikacijske politike i njenom javnom kontrolom, promocijom pluralnosti, federalizma i decentralizacije komunikacije, poticanjem odgovornog novinarstva, integracijom komunikacijskog prostora, provođenjem medijske regulacije i samoregulacije, te poticanjem slobodnog i kritičkog rezoniranja, što je osnova za stvaranja svjesne i aktivne političke javnosti. Međuovisnost ovih faktora za sada je u sferi višestruko negativnih utjecaja, no s obzirom na proturječnosti bosanskohercegovačkog društva, za očekivati je njihovo intenzivnije rješavanje. Postojeće etno-nacionalne oligarhije nemaju snage da ponude ništa novo, bolje, naprednije. To ostaje zadatak novih generacija, novih političkih opcija, novih medija, nevladinih inicijativa, građanstva i civiteta u sporom, teškom i bolnom nastajanju.

Mogućnosti online publike u profilaciji tema u okviru web informiranja

Publika online medija nije publika u klasičnom poimanju publike tradicionalnih mas-medija. Suštinska razlika između publike novina, radija i TV, s jedne, i online medija, sa druge strane, jest u interakciji, odnosno aktivnom odnosu spram medijskih sadržaja. Dok je publika tradicionalnih mas-medija uglavnom pasivna, odnosno svedena na ulogu konzumenta medijskih sadržaja, online publika je aktivna, i to ne samo kroz publiciranje reakcija na medijske sadržaje nego i u nametanju tema medijima, odnosno daljnjem vođenju komunikacije o temi, za što joj novinarski sadržaji služe uglavnom kao poticaj. Ovaj aktivitet uzrokovao je da publika online medija promijeni svoju ulogu i od pasivne počne igrati aktivnu – korisničku. Za razliku od svjetskih trendova, gdje korisnici online medija odista igraju aktivnu ulogu spram novinara, ne samo u smislu reakcije, odnosno *feedbacka*, nego i komentiraju, polemiziraju, korigiraju novinare, odnosno započinju svoj vlastiti polilog kojem su novinarske priče samo povod, korisnici bosanskohercegovačkih online medija imaju različite mogućnosti koje variraju od portala do portala, i ta neujednačenost korisničkih mogućnosti specifičnost je naše novomedijske komunikacijske kulture.

Korisnici portala Dnevnog avaza na raspolaganju imaju dvije mogućnosti interaktivnog odnosa prema informacijama, i to kroz komentiranje svake od objavljenih informacija, tema ili vijesti, te posredstvom foruma koji je integriran s portalom, a koji pruža mogućnost mnogo većih, analitičnijih i dužih rasprava o bilo kojoj temi koju pokrene neki od registriranih članova. Redakcija portala, kroz moderaciju, isključivo brine da sadržaj komentara ne bude uvredljiv ili nacionalistički, na način da se sporni postovi brišu ili editiraju, a korisnici upozoravaju i u krajnjoj mjeri isključuju poslije ponovljenog kršenja pravila komentiranja. Pravila komentiranja su javno dostupna svim članovima i oni se na njih obavezuju prilikom registriranja na portal. Dnevno, korisnici portala Dnevnog avaza napišu oko 1.000 komentara, od toga čak 80 posto komentirajući objavljene vijesti i informacije. Ostatak su rasprave na Forumu. Najviše se komentira unutrašnja politika, potom sport, te dešavanja u svijetu.

Prema neovisnim podacima najvećeg svjetskog analitičkog internetskog servisa *Google analytics*, portal dnevno bilježi oko 100.000 posjeta, a taj broj danima vikenda kreće se oko 80.000. Isti izvori navode da se svaki korisnik na portalu prosječno zadržava duže od šest minuta, a posjetitelji dolaze iz 143 države. Više od 30 posto korisnika je iz Bosne i Hercegovine, a zatim iz SAD-a, Švedske, Njemačke, Austrije... Visokorangirane su i posjete iz regije, pa se tako Hrvatska nalazi na devetom, a Srbija na 13. mjestu. S obzirom na to da priključak na Internet i u Bosni i Hercegovini postaje ekonomski sve pristupačniji, broj korisnika iz BiH je u stalnom porastu, što se ogleda u analitičkim podacima posjećenosti portala po gradovima. Uvjerljivo na prvom mjestu je Sarajevo, a slijede Beč, Zenica, Mostar, Tuzla, Zagreb itd. Pokretanjem portala, najtiražniji i najutjecajniji bh. dnevni list je, osim priključenja svjetskom trendu pružanja informacija posredstvom Interneta kao najbržeg i medija dostupnog

faktički u cijelom svijetu, ostvario i prijeko potrebnu interaktivnu komunikaciju sa svojim čitaocima i korisnicima. Osim komentiranja tekstova i učešća u forumskim raspravama, čitaoci svoje mišljenje iskazuju i kroz odgovore na svakodnevna anketna pitanja. Integracija štampane novine i portala postignuta je i uvođenjem nove rubrike – portal komentar dana, u kojoj se svaki dan čitaocima štampanog izdanja prezentira najzanimljiviji napisani komentar prethodnog dana, te objavljivanjem rezultata ankete svaki drugi dan da su provedene ankete relevantne, dovoljno svjedoči podatak da svoj stav na taj način iskazuje prosječno oko 1.300 osoba. Također, ostavljen je prostor za upite, ideje, pitanja i kritike direktno upućene redakciji na neku od objavljenih ili neobjavljenih informacija. Te informacije urednik portala na Kolegiju urednika promptno rješava, a sve s ciljem da čitaoci budu potpuno zadovoljni pruženim uslugama.

Web stranica Oslobođenja višestruko je slabije posjećena, sa oko 12.000 posjeta dnevno. To je i razumljivo s obzirom na to da Oslobođenje objavljuje u prosjeku samo nekoliko informacija tokom dana, odnosno u svakoj rubrici samo po jednu vijest. Još slabiju posjećenost bilježe elektronska izdanja Nezavisnih novina i lista San, jer na svojim web stranicama nisu ostavili mogućnost interakcije. Naravno da to djeluje destimulirajuće za čitatelje, odnosno korisnike weba. Slična situacija je i sa web stranicama i portalima elektronskih medija u BiH, čija su uredništva koncentrirana na programe i emisije koje emitiraju na zemaljskoj mreži i posredstvom satelita. Mogućnosti weba nisu akceptirane u uredništvima naših elektronskih medija, zbog čega je produkcija vijesti na web stranicama elektronskih medija koje uređuju više nego skromna, a s tim u vezi skromna je i posjećenost. Za razliku od redakcija koje imaju slabu interakciju sa čitateljstvom, redakcije koje ostavljaju brojne mogućnosti za feedback korisnicima online medija često se suoče sa zloupotrebom portala i forumskih diskusija, i nađu se pred dilemom da li ograničiti ili zatvoriti mogućnosti komentiranja, ili ostati na strani slobode izražavanja, makar i po cijenu zloupotreba. Dilema nije jednostavna, i najčešći način rješavanja ovog pitanja je uvođenje novih pravila i mehanizama sprječavanja zloupotrebe web stranica kroz zabranu jezika mržnje, vrijeđanja, vulgarnosti i sl.³¹⁵

³¹⁵ Pravila za komentiranje tekstova na web stranicama Večernjeg lista: Nakon što su neki od korisnika u posljednje vrijeme na našim stranicama počeli učestalo zloupotrebljavati mogućnost komentiranja članaka, Online redakcija Večernjeg lista odlučila je postrožiti uvjete komentiranja. Mogućnost komentiranja uvedena je u dobroj vjeri kako bi naši čitatelji dobili mogućnost izreći svoje mišljenje. No pravo na iznošenje vlastitog mišljenja ne znači i slobodu vrijeđanja ostalih. Stoga za komentiranje uvodimo sljedeća pravila: U komentarima je zabranjeno otvoreno vrijeđanje, bez obzira o kakvom je vrijeđanju riječ i na koga se odnosi. Ukoliko se ne slažete sa člankom ili nečijim mišljenjem, slobodno to komentirajte, ali argumentirano i bez uvredljivih izraza. Uvredljivi komentari bit će, kao i do sada, brisani. Novost je da će svi korisnici koji učestalo pokazuju netoleranciju prema ostalima biti izbrisani iz baze registriranih korisnika. Prethodna upozorenja su moguća, ali redakcija zadržava pravo brisanja takvih korisnika bez najave. U komentiranju se nastoje držati teme. Komentari koji nemaju veze s temom mogu, prema odluci redakcije, biti izbrisani. Sva uvredljiva korisnička imena bit će brisana bez ikakvog prethodnog upozorenja. Prilikom pisanja zabranjeno je koristiti samo velika slova (na Internetu takve postove korisnici doživljavaju kao vikanje). Takvi komentari također mogu, prema odluci redakcije, biti brisani. U komentarima na našim stranicama također je zabranjeno reklamirati druge web stranice. Službeno pismo na web stranicama Večernjeg lista je latinica... Kako bismo web stranice Večernjeg lista učinili ugodnim i tolerantnim mjestom, tražimo pomoć i od vas, naših čitatelja. Sve prijave neprimjerenog ponašanja korisnika molimo šaljite na e-mail adresu webabuse@vecernji.net. (<http://www.vecernji.hr>).

Svoju komunikacijsku potrebu da iskažu svoj stav, da komentiraju, argumentiraju, polemiziraju, korisnici weba iz Bosne i Hercegovine iskazuju u socijalnim mrežama, poput *Facebooka*. To je najbolja potvrda komunikacijskog čina kao socijalne aktivnosti kojom se poseže u društveni život s namjerom mijenjanja društvenih odnosa.

Ono za šta nemaju prilike u realnom prostoru i svakodnevnom životu, građani BiH kompenziraju pojačanom komunikacijskom aktivnosti na webu, naročito socijalnim mrežama, gdje žive i žustro komentiraju događaje i ljude iz vlastite stvarnosti. Ta vrsta komunikacije često ne ostaje samo na izražavanju vlastitog stava, već izražava snažan revolt spram ljudi koji su dio vladajućeg establishmenta, poziva na akciju, čak socijalni bunt. Najbolji primjer ovakve angažirana komunikacije ispoljen je tokom januara 2009. godine, nakon što su na ulazu federalnog premijera Nedžada Brankovića³¹⁶ osvanuli grafiti, za čijim je autorima policija počela potragu.

Na osnovu praćenja komentara i forumskih diskusija na online medijima u Bosni i Hercegovini može se zaključiti da su mogućnosti korisnika da nametnu pitanja za koja smatraju da su relevantna od portala do portala različita. Za očekivati je da će u skorom vremenu većina web stranica i portala dostići viši stupanj interaktivnosti. No, web pruža niz mogućnosti za to u drugim formama komuniciranja, kao što su socijalne mreže, ili blogovi.³¹⁷

Istraživanja javnosti, feedback, forumske diskusije i polemike u online medijima

U bosanskohercegovačkoj kulturi weba ozbiljna, metodološki utemeljena istraživanja stavova i opredjeljenja javnosti su rijetka. To je u potpunoj suprotnosti sa komunikacijskom praksom ozbiljnih online medija u svijetu, koji o aktualnim pitanjima imaju metodološki utemeljene upitnike koje postavljaju na vlastite web stranice, šalju ih svojim korisnicima e-mailom posredstvom mailing lista, ili ih

³¹⁶ **Sve više kritičara Nedžada Brankovića:** Tri hiljade i nekoliko stotina građana Bosne i Hercegovine priznalo je odgovornost za grafit na zidu haustora u kojem stanuje Nedžad Branković i strah što ga je kod federalnog premijera izazvala mizerna količina boje. Grupa pod nazivom "Da, ja sam huligan koji je grafitom napao porodicu premijera Brankovića", oformljena na internetskoj stranici Facebook, iz sata u sat broji sve više članova. Čini se da će policija, kojoj je otkrivanje "napadača" na Brankovića zadatak broj jedan, imati pune ruke posla, dok se virtualni rat protiv, očigledno, najnepopularnijeg političara u ovom dijelu države ne smiruje. Brankoviću se zamjera puno toga: što se ne sjeća kako je kupio stan, što je zaboravio na ljetos dato obećanje da će podnijeti ostavku ako ne ispuni zahtjeve radnika, zamjera mu se zbog njegovog rada u Željeznicama, u Energoinvestu... U prilog tome da su ovaj rat ozbiljno shvatili i Branković i njegove produžene ruke svjedoče i prijetnje upućene nekim premijerovim virtuelnim protivnicima. Naime, članovi jedne druge grupe sličnog cilja upozoreni su da putem Interneta i mobitela ne daju komentare o grafitnom napadu na zgradu u sarajevskoj ulici Merhemića trg 15. Upozorenje je došlo nakon hitnog sastanka na kom su visoki dužnosnici Federacije izrazili zabrinutost zbog načina na koji se premijeru obraćaju građani. Očigledno je da političari imaju problem s buđenjem građanske svijesti i pozivanjem na odgovornost. No, upozorenje na "oprez" nije omelo Brankovićeve kritičare. Štaviše, među njima su se izrodile nove demokratske ideje kojim premijeru žele poručiti da zorno prate svaki njegov potez. Istovremeno, jedan građanin sve je bliže dobitku opklade. Njegova grupa "Kladim se da ću naći 10 hiljada facebookovaca koji ne vole Brankovića" bliži se broju od sedam hiljada članova. Izvor: (Oslobođenje, 18. 1. 2008).

³¹⁷ Komunikacijski fenomen bloga analiziran je detaljno u poglavlju IV – Web informiranje i demokratsko komuniciranje – *Blog – pojedinac na webu* (op. E. O.).

dostavljaju ispitanicima na druge načine, nakon čega obrađuju rezultate istraživanja i postavljaju ih na web stranice, objavljuju u tradicionalnim izdanjima novina, magazina, časopisa ili emisijama elektronskih medija. Istraživanja stavova javnosti i opredjeljenja građana naročito su prisutna u vrijeme izbora. Ta komunikacijska praksa je posebno prisutna u SAD-u kada redakcije online i tradicionalnih medija provode istraživanja u vlastitoj organizaciji, uz pomoć stručnjaka, plaćaju ili preuzimaju analize agencija koje su specijalizirane za istraživanja stavova i opredjeljenja glasača spram kandidata i programa koje oni nude u predizbornim kampanjama. Tako, u vrijeme predizborne kampanje za predsjedničke izbore u Americi velike medijske kuće, poput CNN-a³¹⁸, *New York Timesa*³¹⁹, *Washington Posta*³²⁰, ili instituta poput *Poynter Institute*³²¹, na svojim web stranicama i portalima objavljuju analize rezultata istraživanja o raspoloženju birača, opredjeljenjima prema kandidatima i programima, ili pojedinim važnim pitanjima, načinu rješenja aktualnih problema, ili strateškim opredjeljenjima unutarnje ili vanjske politike. Različitost komunikacijske prakse bosanskohercegovačke web zajednice u odnosu na brojnije i razvijenije web zajednice u svijetu, posebno izostanak ozbiljnih istraživanja i analiza, objašnjiva je nedostatkom stručnjaka koji bi za potrebe online medija istraživali stavove javnosti o važnim pitanjima, a još više nedostatkom novca da bi se ta zahtjevna, složena i skupa istraživanja mogla platiti. Zbog toga online, ali i tradicionalni mediji često provode ankete postavljanjem anketnog pitanja pripadnicima različitih dobnih, spolnih, edukacijskih karakteristika. Odgovore prezentiraju na web stranicama ili u tradicionalnim izdanjima novina i emisijama elektronskih medija, najčešće uz navođenje procenata i adekvatnu grafičku ilustraciju ponuđenih odgovora. No u nekim emisijama uz navođenje procenata u izjašnjavanjima "za" i "protiv" izostaje informacija o tome koliko je ukupno gledatelja ili slušatelja glasalo o ponuđenim opcijama, što može stvoriti krivi dojam o broju glasača, odnosno o stavovima i preferencijama javnosti koju oni reprezentiraju.

Nedostatak vlastitih i istraživanja lokalnih agencija online mediji kompenziraju povremenim objavljivanjem istraživanja i analiza o aktualnim pitanjima bosanskohercegovačke stvarnosti, koje, među ostalima, vrši Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije – IFIMES iz Ljubljane.³²² Na svome web portalu IFIMES objavljuje istraživanja, analize, intervjue o zbivanjima na Bliskom istoku i Balkanu, i to na engleskom, slovenskom i ostalim južnoslavenskim jezicima. U posebnom izborniku – Istraživanja, pregledno su, hronološki – od najaktualnijih prema najstarijima, dostupna istraživanja o širokom spektru pitanja iz najrazličitijih izvora. Prilikom posljednje posjete³²³ portalu IFIMES-a u izborniku je bilo dostupno 145 istraživanja o problemima Bliskog istoka i Balkana.³²⁴ Preglednost portala, dostupnost sadržaja, aktualnost tema i relevantnost istraživača i analitičara osnovni su razlozi

³¹⁸ Izvor: CNN: (<http://www.cnn.com>).

³¹⁹ Izvor: New York Times: (<http://www.nytimes.com>).

³²⁰ Izvor: Washington Post: (<http://www.washingtonpost.com>).

³²¹ Izvor: Poynter Institute: (<http://www.poynter.org>).

³²² Izvor: IFIMES: (<http://www.ifimes.org>).

³²³ Posljednja posjeta web portalu IFIMES-a, za potrebe ovoga rada, bila je u februaru 2009. godine (op. E. O.).

³²⁴ Posljednja posjeta web portalu IFIMES-a, za potrebe ovoga rada, bila je u februaru 2009. godine (op. E. O.).

preuzimanja i objavljivanja istraživanja i analiza IFIMES-a u bosanskohercegovačkim online medijima. U više navrata, nakon objavljivanja istraživanja i analiza IFIMES-a, u bosanskohercegovačkim tradicionalnim mas-medijima vođene su polemike o rezultatima istraživanja ili zaključcima analiza. To je, svakako, više nego znakovit primjer kako se informacije iz virtualne, posredstvom online i tradicionalnih medija, prenose u realnu sferu života i iniciraju polilog, odnosno aktivitet koji ima za cilj mijenjanje postojećih odnosa u društvu.

Korištenje Interneta za prosljeđivanje vlastitih stavova, informacija, apela i poziva na akciju u bosanskohercegovačkoj novomedijskoj kulturi vrlo je često. Personalne informacije, grupna opredjeljenja, ili komunikacija društvenog pokreta sa potencijalnim pristašama, najčešće se odvijaju posredstvom mailing lista. Primjer online glasnika u kojem se kombiniraju autorske analize i gledišta sa izborom tekstova već objavljenih u tradicionalnim i online medijima nudi Nacionalni kongres Republike Bosne i Hercegovine. Online newsletter, koji se distribuira mailom na nekoliko hiljada adresa, pisan bosanskim i engleskim jezikom, gotovo svakodnevno nudi vlastiti pogled na aktualna pitanja lidera Nacionalnog kongresa Republike BiH. Ne ulazeći u vrijednosnu analizu stavova (jer to nije intencija ovoga rada), možemo zaključiti da je newsletters forma online komunikacije koja razvija svoju korisničku mrežu na jednostavan i ekonomičan način, posredstvom Interneta, te da u sferi online komunikacije vrši utjecaj na ciljnu skupinu, koji se dalje prenosi u realnu sferu života.

Feedback u online komunikaciji u funkciji je ne samo reakcije nego i korekcije informacija objavljenih na webu. Naime, osim što web informiranje traži od korisnika vlastiti napor u cilju odabira načina i redoslijeda primanja informacija, kreativnog konzumiranja osnovnih ali i hiperlinkovski povezanih informacija, nudi i mogućnosti reakcije na više načina. Najčešće kroz komentiranje objavljenih vijesti, izvještaja, komentara u okviru web stranica i portala, ali i kroz slanje vlastite reakcije autorima tekstova i priloga, posredstvom e-maila, te kroz forumske diskusije, ili blogiranjem. Reakcija korisnika informacija na webu nije tek odjek na objavljeno, nije impresija o saglašavanju ili protivljenju stavovima autora, redakcije, institucije, to je komunikacijska interakcija koja pruža mogućnost korisniku informacija na webu da upozori na netačnost, iskrivljavanje činjenica, propagandu, persuaziju, manipulaciju. Na to upozoravaju i čitatelji, gledatelji i slušatelji tradicionalnih masmedijskih izdanja i emisija, ali na sasvim drugačiji način i sa drugačijim efektom. Naime, publika tradicionalnih mas-medija, za razliku od korisnika weba, ne šalje reakcije u tako kratkom vremenu, i one nisu odmah vidljive i dostupne svim ostalim korisnicima. Nadalje, publika tradicionalnih mas-medija ograničena je tiražom novina, opsegom i dometom signala radija i TV u zemaljskim mrežama emitiranja, dok je satelitski signal dostupniji većem broju korisnika uz uvjete plaćanja kablovske TV ili posjedovanja tehnike za prijem satelitskog signala. S tim u vezi publika tradicionalnih medija kvantitativno je mjerljiva, s većim ili manjim stupnjem preciznosti. Korisnike na webu moguće je izmjeriti brojem posjeta stranice, ali potencijalno, ovisno o karakteru i važnosti vijesti, posjetitelji web portala, stranica ili bloga mogu biti svi korisnici

Interneta iz svih krajeva svijeta. Kada se u takvim okolnostima plasira reakcija na webu, onda su redakcije ili pojedinci koji su publicirali neistinu, persuaziju, ili pokušali manipulirati, prisiljeni u najkraćem mogućem vremenu izvršiti korekciju vijesti, ili je povući, jer nezadovoljstvo korisnika može biti toliko da uzrokuje blokadu servera, i time onemogućiti dostupnost te informacije drugim korisnicima. *Feedback* na webu ima drugačija svojstva i efekte nego u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija. Omogućeno je to interaktivnošću trećeg medija, a posljedice su veći stupanj demokratičnosti u komunikaciji.

Polemike u medijima, bez obzira na to dali je riječ o tradicionalnim ili o webu, najbolji su pokazatelj kulture komuniciranja u nekoj zajednici. U polemikama se odražava dostignuti stupanj demokratičnosti u komunikaciji, odnosno kultura komuniciranja, zapravo karakter društvenih odnosa kroz stupanj uvažavanja osobe s kojom se polemizira, njenih argumenata, način na koji se izlažu protuargumenti, ukazuje na pogreške u zaključivanju ili percepciji nekog događaja ili medijskog sadržaja. Sudeći o kulturi komuniciranja na osnovu polemika koje se u našim medijima vode, možemo zaključiti da je ona na niskom stupnju. Malo je polemika u bosanskohercegovačkim medijima u kojima se uvažava ličnost s kojom se polemizira, i ta komunikacija rijetko ostaje u domenu polemike, jer se uglavnom pretvara u dezinformiranje, podmetanja, manipulaciju, svađu.

Polemike na web portalima i stranicama, posebno u komentiranjima objavljenih informativnih sadržaja, te forumskim diskusijama, neusporedivo su frekventnije nego u sadržajima tradicionalnih mas-medija. Polemika je u sadašnjim izdanjima novina u Bosni i Hercegovini relativno rijetka pojava i nema obilježja polemiziranja argumentima, odnosno uvažavanja drugačijih mišljenja, argumentirano osporavanje ili prezentiranje novih ideja, stavova i mogućnosti. Pokušaj polemike u novinama, u najvećem broju slučajeva, svodi se na diskreditaciju ličnosti koje zastupaju drugačija mišljenja, često na agresivan, pa i vulgaran, uvrjedljiv način. To nije polemika. Zapravo, taj način komuniciranja više podsjeća na svađu koju među pojedincima i grupama posreduju mas-mediji. Pritom se nerijetko dešava da pojedinci i grupe istupaju u ime čitavih kolektiviteta (etničkih i religijskih skupina, nacija, pa čak i država) iako je jasno da za to nemaju legitimitet. Riječ je o potpunoj identifikaciji jedinke sa kolektivitetom, što u uvjetima potpune dominacije kolektivnih identiteta (ideoloških, partijskih, etničkih, religijskih, teritorijalnih, lokalnih) i nije rijetka pojava u javnoj komunikaciji Bosne i Hercegovine. Svako govori u nečije ime, a malo ko govori samo u svoje ime.

Aktualna politička pitanja na webu

Aktualna politička pitanja na webu najdominantniji su sadržaji web portala i stranica vodećih medijskih kuća koje imaju svoja izdanja i programe u tradicionalnim masmedijskim formama: elektronskih, poput *BHRT 1*, *RTV Federacije BiH*, *RTRS-a*, ili novinskih, poput *Dnevnog avaza*, *Oslobođenja*, *Nezavisnih novina*, magazina ili online medija bez svojih offline dopuna: *Sve vijesti.ba*, *Bljesak.info* ili *Tuzla Live*.

- **Web portal Javnog radio-televizijskog servisa** – Radio Televizije Bosne i Hercegovine,³²⁵ primjer je grafički i sadržajno skromne stranice. Gornji horizontalni izbornik nudi osnovne informacije: *BHRT*, *Marketing*, *RTV taksa*, *Oglasi*, *Linkovi*, *Kontakt*. Link *BHRT* sadrži osnovne informacije o Radio-televiziji BiH, odnosno tekst Zakona o Javnom RTV servisu BiH, Statut *BHRT*, sastav Upravnog odbora, Poslovnog odbora, te osnovne informacije o Satelitskom programu *BHRT*, pregled programa, te niz reklama, među kojima dominira Izbor za pjesmu Evrovizije – projekt koji realizira upravo *BHRT*.
- Neuobičajeno za kulturu web komuniciranja je da stranica ima dva horizontalna izbornika tik jedan ispod drugog. Upravo je to slučaj sa web stranicom *BHRT 1*: u drugom gornjem horizontalnom izborniku sadržani su sljedeći podizbornici: *Vijesti*, *Sport*, *BH Radio 1*, *BHT 1*, *Muzička produkcija*, *Teletext*, *BHRT Sat*. Izbor vijesti je vrlo skroman, uglavnom se svodi na agencijske vijesti, i znatno manje vijesti iz vlastite produkcije. Vijesti o sportu su grafički nezanimljivo postavljene, samo kao tekstualne – što je u kontradikciji sa slikovnom kulturom web komuniciranja. Iznenađuje i činjenica da su sve vijesti koje se publiciraju na web stranici *BHRT 1* podijeljene na vijesti i sport, bez selekcije vijesti na vanjsku i unutarnju politiku, ekonomiju, kulturu, edukaciju i sl. To nas upućuje na činjenicu da urednici i dizajneri web stranice nisu bili koncentrirani na sve mogućnosti web medija, odnosno da su sasvim zapostavili konvergenciju i interakciju.
- Ignoriranje mogućnosti web medija primjetno je i u sadržajima podizbornika *BH Radio 1*, u kome su, osim tekstualnih opisa emisija u različitim programima, ponuđene mogućnosti slušanja radijskog programa uživo, ili preslušavanje snimaka centralne informativne emisije *Dnevnik*, te anketa koja u frekvenciji jednom do dva puta mjesečno mijenja anketno pitanje.
- Podizbornik *BHT 1* nudi mogućnost gledanja centralne informativne emisije *Dnevnik*, ali i niza videozapisa o aktualnim temama u real player formatu. Videozapisi najčešće nisu kompletirani novinarski prilozi, već samo naslovljeni i izmontirani autentični snimci bez novinarskog *offa* ili bilo kakvih dodatnih pojašnjenja. Podizbornik *Teletext* nudi mogućnost konzumiranja informacija sa teletexta *BHT 1*, dok podizbornici *Muzička produkcija* i *BHRT Sat* donose osnovne informacije o orkestrima i arhivu Muzičke produkcije te načinima

³²⁵ Izvor: Radio-televizija Bosne i Hercegovine: (www.bhrt.ba).

praćenja radijskog i TV programa BHRT 1 posredstvom satelita. Desna sekcija web stranice BHRT 1 krajnje je nezanimljiva, i osim top-lista različitih muzičkih žanrova sadrži pregled programa i reklame.

- **Web stranica Radio-televizije Federacije Bosne i Hercegovine**, iako gotovo jednako grafički neinteresantna kao i web stranica BHRT 1, znatno je sadržajnije. U vrhu stranice, pored logotipa RTVFBiH, postavljeni su leadovi najaktualnijih vijesti. Klikom se otvara kompletna vijest, i ova opcija ide u prilog aktualnosti web stranice RTV-a FBiH. Ispod su linkovi ka BHRT 1, odnosno RTRS-u, te link koji omogućava slušanje programa Radija FBiH uživo. U lijevoj sekciji su najaktualnije vijesti, vremenska prognoza, stanje na putevima i anketa. Dominiraju tekstualni sadržaji pisani malim fontom, što nije u skladu sa komunikacijskom kulturom weba, u kojoj dominira multimedija, odnosno kombinacija slika, živih slika, teksta i efektnih naslova. U centralnoj sekciji su najave radijskog i TV programa, sa informacijama o najpopularnijim serijama, kao i TV i radijskim emisijama. U desnoj sekciji su ikonice vodećih informativnih emisija, čiji se snimci mogu gledati u *real player* formatu. Međutim, vrlo često te sadržaje nije moguće konzumirati zbog preopterećenosti servera. Krajnja desna sekcija sadržava reklame, na neprimjereno velikom prostoru, koji je krajnje neinventivno iskorišten.
- U gornjem horizontalnom izborniku sadržani su podizbornici i linkovi: *FTV*, *TV vodič*, *Emisije*, *Teletekst*, *Radio FBiH*, *Radio 202*, *Opće informacije*, *Marketing*, i nepotrebno duplirani linkovi *FTV*, *RFBiH*, *Radio 202* i *Marketing*. Podizbornik *TV vodič* donosi sedmični i dnevni pregled programa, dok podizbornik *Emisije* nudi pregled informativnih i zabavnih emisija, na koje se klikanjem otvara pregledna arhiva u kojoj možemo birati određene emisije, ali ih ne možemo uvijek gledati u *real playeru* zbog preopterećenosti servera.
- U drugom gornjem horizontalnom izborniku ponuđene su mogućnosti konzumiranja *real video* i *real audio* sadržaja, često nedostupnih zbog problema sa serverom.
- Aktualnost stranice nije upitna, kao i njeno dnevno ažuriranje. Za pohvalu je i sistematičan pregled emisija u pojedinim podizbornicima, te linkovi prema BHRT i RTRS-u, a posebno mogućnost slušanja programa Radija FBiH uživo. No, njen grafički izgled u suprotnosti je sa kulturom web komuniciranja, a posebno tehnički problemi koji onemogućavaju gledanje i slušanje ponuđenih TV i radijskih emisija. Kao primjer grafički interesantne i pregledne stranice, odnosno kao model dizajnerima web stranice RTV-a FBiH mogao bi poslužiti web portal Nove TV.³²⁶

³²⁶ Izvor: Nova TV: (<http://www.novatv.hr>).

- **Web stranica Radio-televizije Republike Srpske**³²⁷ grafički je znatno interesantnija i preglednija u odnosu na analizirane stranice drugih TV kuća u BiH. Početna stranica je na ćirilici, no iako je predviđena mogućnost latiničnog konzumiranja sadržaja ta opcija nije funkcionirala u vremenu kada je vršeno istraživanje. U lijevoj sekciji stranice je vijest dana na koju nam skreće pažnju velika, dobro odabrana fotografija koja ilustrira novost. U centralnoj sekciji su ostale vijesti sa nešto manjim ali adekvatnim fotografijama kao ilustracijama vijesti i, konačno, u desnoj sekciji uz pregled programa je i ikonica koja nudi mogućnost gledanja TV programa uživo, no ta opcija nije funkcionirala u vrijeme istraživanja. U donjoj polovici web stranice u lijevoj sekciji su informacije o vremenu, u centralnoj o sportu, a u desnoj o radio programu.
- U gornjem horizontalnom izborniku su linkovi prema BHRT 1 i RTV-u FBiH te mapa stranice i kontakt. U drugom gornjem horizontalnom izborniku su: *Vijesti, Televizija, Radio, Sport, O RTRS, Projekti, Marketing*.
- Podizbornik *Vijesti* donosi niz aktualnih vijesti klasificiranih u *Vijesti iz RS-a i BiH* (kao da su to dvije neovisne države, i kao da RS nije dio BiH), *Region, Svijet, Privreda, Nauka, Kultura, Vrijeme, Zanimljivosti*. Svi linkovi dobro funkcioniraju, kao i Arhiva vijesti po datumima, ali ne i pretraživač koji bi trebalo da pomoću ključnih pojmova pronađe vijesti pohranjene u Arhivi.
- Podizbornici *Televizija i Radio* donose najave i opis izabranih programskih sadržaja, podizbornik *Sport* – vijesti o sportu, *O RTRS-u* – sadrži osnovne informacije o uređivačkim principima, zakonskom okviru za djelovanje RTRS-a, Organizaciji i strukturi, Informativno-tehničkim centrima, pokrivenosti i frekvencijama. Podizbornici *Projekti i Marketing* sadržavaju informacije o medijskim projektima, kao i mogućnosti marketinškog oglašavanja u programima RTRS-a.
- Vizualno, web stranica RTRS-a je najzanimljivija i najpreglednija od svih analiziranih stranica TV kuća u BiH. Nedostaci su nemogućnost korištenja latinične verzije i politička nekorektnost u nazivu pojedinih podizbornika.
- **Web portal Dnevnog avaza**³²⁸ je najbolje organiziran web portal u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja, sa najbržim protokom informacija i najvećom posjećenosti od strane korisnika.³²⁹ Prema neovisnim podacima najvećeg svjetskog analitičkog internetskog servisa *Google analytics*,

³²⁷ Izvor: Radio-televizija Republike Srpske: (<http://www.rtrs.tv>).

³²⁸ Izvor: Dnevni avaz: (www.avaz.ba).

³²⁹ "Iako sa zakašnjenjem, internet istraživanja koja se pod okriljem kompanije 'Valicon' i u partnerstvu s poljskim 'Gemiusom' provode u BiH, Sloveniji i Hrvatskoj ponovo donose top-listu najposjećenijih bh. web stranica. Podaci za juni generirani su iz mjerenja tridesetak bh. internet stranica, a obuhvaćeno je ukupno 224.786 stvarnih posjetilaca interneta ili 40 posto internet populacije Bosne i Hercegovine. Na vrhu poretka mjerenih internet stranica su stranice social-networking usmjerenja Dernek i Blogger, a zatim na trećem mjestu je www.dnevniavaz.ba, koji je ujedno i najposjećenija stranica iz grupe internet portala. Posjetioци web stranica, prema istraživanju 'Gemiusa', u junu su proveli u prosjeku šest sati, 17 minuta i 27 sekundi i zabilježili u prosjeku 567 prikaza stranica." (Izvor: Dnevni avaz, 4. 10. 2008).

portal dnevno bilježi oko 100.000 posjeta, a taj broj danima vikenda kreće se oko 80.000. Isti izvori navode da se svaki korisnik na portalu prosječno zadržava duže od šest minuta, a posjetitelji dolaze iz 143 države.³³⁰

- Vizualno uočljiv, pregledan i dinamičan, sa dominirajućom crvenom i sivom bojom na bijeloj podlozi, sa horizontalnim i vertikalnim izbornicima koji su u funkciji dinamične centralne sekcije na kojoj se vijesti smjenjuju u minutama.³³¹ Ispod gornjeg horizontalnog izbornika u vrhu portala dostupni su naslovi najaktualnijih, tek pristiglih vijesti, uz naznačeno vrijeme njihovog pristizanja, odnosno objavljivanja, što doprinosi aktualnosti i dinamičnosti Avazovog portala. Web stranica je vrlo pregledna jer su sve informacije sistematizirane u identičnim gornjim i donjim horizontalnim i vertikalnim izbornicima: *Događaji*, *Sport*, *Showbiz*, *Lifestyle*, *Tehnologija*, *Multimedija*, *Blog*, *Forum* i *Pretplatnici*. Jedina razlika je u tome što su u vertikalnom izborniku vidno istaknuti i podizbornici, što omogućava lakšu pretragu informacija. Svakako najposjećeniji izbornik je *Događaji*, u kome su najvažnije informacije o zbivanjima u našoj zemlji i svijetu klasificirane u podizbornicima, lociranim u lijevoj gornjoj sekciji stranice. To su: *Aktuelno*, *Teme*, *Crna hronika*, *Biznis*, *Sarajevo*, *Panorame*, *Komentar dana*, *Intervju*, *Kultura*, *Mozaik* i *Globus*. Informacijsko srce stranice sadrži hiljade informacija, vlastite ili agencijske produkcije, klasificirane ne samo tematski nego i hronološki. U donjem dijelu lijeve sekcije sadržani su još izbornici: *Sport*, *Showbiz*, *Lifestyle*, *Tehnologija* i *Multimedija* koja sadržava desetine videozapisa o aktualnim zbivanjima u zemlji i svijetu. Upravo su ovi multimedijски sadržaji specifična razlika Avazovog i web portala i stranica drugih novinskih kuća.
- Centralnom sekcijom portala dominira podizbornik *Aktuelno* koji sadržava nove i važne vijesti ilustrirane velikom, uglavnom dobro odabranom fotografijom, uz mogućnost pregleda svih vijesti u ovom podizborniku, što, osim aktualnosti, portalu osigurava i dinamičnost. Taj dio portala privlači najveću pozornost korisnika, i gotovo svi korisnici ovog portala konzumiraju ove sadržaje. Logičan nastavak aktualnosti, koji svojim sadržajima može utažiti komunikacijsku glad korisnika Avazovog web portala, svakako su i vijesti ispod podizbornika *Aktuelno*, odnosno ispod centralne fotografije portala, sa nešto manjim dimenzijama, ali ne i sadržajnošću, odnosno dinamikom i adekvatnošću ilustrirajućih fotografija.

³³⁰ "Više od 30 posto su korisnici iz BiH, a potom slijede SAD, Švedska, Njemačka, Austrija. Visokorangirane su i posjete iz regije, pa se tako Hrvatska nalazi na devetom, a Srbija na 13. mjestu. Obzirom da internetski priključak i u BiH postaje ekonomski sve pristupačniji, broj korisnika iz BiH je u stalnom porastu, što se ogleda u analitičkim podacima posjećenosti portala po gradovima. Ubjedljivo na prvom mjestu je Sarajevo, a slijede Beč, Zenica, Mostar, Tuzla, Zagreb..." (Izvor: Adi Hadžiarapović, urednik web portala Dnevnog avaza).

³³¹ Dnevni avaz na svom portalu www.avaz.ba u prosjeku dnevno objavi oko 200 različitih vijesti, izvještaja, komentara, osvrti, istraživačkih tema. Od toga 40 posto su informacije, teme i tekstovi iz štampanog izdanja Dnevnog avaza, 50 posto agencijske vijesti (Fena, Onasa, Srna, Tanjug, Reuters, AP itd.) a deset posto su sopstvene vijesti i informacije uglavnom ekskluzivnog karaktera i koje, u saradnji s redakcijom Dnevnog avaza, portal objavljuje odmah ne čekajući da se one sljedećeg dana pojave u novinama. Većina svake od objavljenih informacija praćena je desetinama korisničkih komentara, što znači da korisnici Avazovog portala objave oko 1.000 komentara, od toga čak 80 posto komentirajući objavljene vijesti i informacije, a ostalo su rasprave na Forumu, što dovoljno govori o komunikacijskom aktivizmu korisnika, ali i o dinamičnosti web portala Dnevnog avaza. Najviše se komentira unutarnja politika, potom sport, te dešavanja u svijetu (op. E. O).

- *Komentar dana i Izdvojeni blogovi* su u središnjem dijelu centralne sekcije i zapravo su autorski sadržaji koji ne izražavaju samo individualni stav (kao što je to slučaj sa blogovima), već objedinjuje autorski i redakcijski stav (što je osobitost komentara). Podizbornici: *Lifestyle, Showbiz, Tehnologija i Multimedija* u donjem su dijelu centralne sekcije portala i također su adekvatno ilustrirani fotografijama i sekvencama videozapisa koji se mogu konzumirati. Podizbornike reprezentira i ilustrira najaktualniji i najgledaniji sadržaj, dok su ispod ponuđeni i ostali sadržaji, rangirani po kriterijima aktualnosti i posjećenosti.
- Desna sekcija Avazovog portala započinje izbornikom *Najčitanije na portalu*, koji također privlači znatnu pažnju korisnika i brojem posjeta potvrđuje raniju tezu da korisnici web stranica ne čitaju sadržaje kao u papirnatim izdanjima novina, već "prelijeću očima" ponuđene sadržaje, birajući iz obilja ono što je za njih najinteresantnije, ako žele, komentiraju ponuđene sadržaje i druge komentare, i žure da posjete neki novi web portal ili stranicu, i pronađu nove sadržaje, ili ih uspoređuju sa već pročitanim, ili tragaju za nekom novom činjenicom, fotografijom, detaljem... *Anketa* i *Forum* podizbornici su koji zatvaraju Avazov portal, a ispod njih je samo donji horizontalni izbornik, sa *Impressumom* i konzumacijskim opcijama.
- "Pokretanjem portala www.avaz.ba, najtiražniji i najutjecajniji bh. dnevni list je, osim priključenja svjetskom trendu pružanja informacija posredstvom Interneta kao najbržeg i medija dostupnog faktički u cijelom svijetu, ostvario i prijeko potrebnu interaktivnu komunikaciju sa svojim čitateljima i korisnicima. Osim komentiranja tekstova i učešća u forumskim raspravama, čitatelji svoje mišljenje iskazuju i kroz odgovore na svakodnevna anketna pitanja. Integracija štampane novine i portala postignuta je uvođenjem nove rubrike – portal komentar dana, u kojoj se svaki dan čitateljima štampanog izdanja prezentira najzanimljiviji napisani komentar prethodnog dana, te objavljivanjem rezultata ankete svaki drugi dan, da su provedene ankete relevantne, dovoljno svjedoči podatak da svoj stav na taj način iskazuje prosječno oko 1.300 osoba. Osim navedenog, ostavljen je prostor za upite, ideje, pitanja i kritike direktno upućene redakciji na neku od objavljenih ili neobjavljenih informacija. Te povratne informacije urednik portala na Kolegiju urednika promptno razmatra, a sve s ciljem da čitaoci budu potpuno zadovoljni našim uslugama", informira urednik portala Dnevnog avaza Adi Hadžiarapović.³³²
- **Web stranica dnevnog lista Oslobođenje** jednostavno je grafički dizajnirana, ali je nezanimljiva, nedovoljno pregledna, statična i nedemokratska spram korisnika. Ima samo jedan – vertikalni izbornik, što otežava preglednost odnosno snalaženje na stranici. Ponuda vijesti je više nego skromna, i one se ažuriraju samo

³³² Urednik Avazovog portala Adi Hadžiarapović u kratkom vremenu je e-mailom odgovorio na upitnik o funkcioniranju web portala tradicionalnih novinskih izdanja u BiH i pružio informacije od iznimne važnosti za istraživanje utjecaja weba na demokratizaciju komunikacija (op. E. O.).

jednom dnevno, tačnije jutarnja postavka stranice ne mijenja se 24 sata, to jest do sljedećeg broja. Trenutno se objavljuje po jedna vijest za svaku rubriku u toku jednog dana, ali se planira brži protok informacija na web stranici Oslobođenja. Korisnici stranice, njih oko 12.000 dnevno, nemaju mogućnost komentiranja sadržaja, niti forumske diskusije, već samo pasivnog konzumiranja hijerarhijski i statično postavljenih sadržaja, čime je onemogućen *feedback*, polilog i diskusija, odnosno kreativno konzumiranje informacija. To upućuje na nedemokratičnost stranice, odnosno tradicionalnomedijski pristup komuniciranju na webu, što se, u konačnici, odražava na slabu posjećenost stranice. Menadžment i uredništvo Oslobođenja – dnevne novine s najdužom tradicijom u Bosni i Hercegovini, ne bi smjelo prednost pretvoriti u nedostatak i ostati zarobljenik tradicije. Novi oblik komuniciranja svakako je više nego izazov, a mogućnosti koje web nudi svakako vode razvoju, i to ne samo elektronske nego i printane verzije Oslobođenja.

- Za sada, ispod logotipa Oslobođenja nema horizontalnog izbornika, kao ni na dnu stranice. Nema ni mape stranice, zbog čega je snalaženje na stranici otežano, a pretraživanje svedeno samo na lijevi vertikalni izbornik, sa sljedećim podizbornicima: *BiH, Komentari, Ekonomija, Region, Svijet, Sarajevo, Kultura, Crna hronika, Sport, Scena, Smrtovnice, Mali oglasi, Impresum, Marketing, Istorija lista i Obavijesti*.
- Podizbornik *BiH* donosi aktualne vijesti iz naše zemlje, ali samo jednu-dvije, najviše nekoliko dnevno. Podizbornik *Komentari* donosi dva komentara dnevno: vodeći urednički komentar i blic-komentar koje ispisuju brojni komentatori Oslobođenja. *Komentari* su upravo forma na kojoj uredništvo gradi svoju prepoznatljivost i prava je šteta da ne dozvoljavaju čitateljima odnosno korisnicima web stranice Oslobođenja da i sami komentiraju događaje, ljude, stavove, izjave, ili novinarske tekstove.
- Podizbornik *Ekonomija* donosi jedan ili dva teksta dnevno o aktualnim ekonomskim temama, a isti broj tekstova u jednom danu o zbivanjima u zemljama bivše Jugoslavije moguće je pronaći u podizborniku *Region*.
- Izbornik *Svijet* također je oskudan jer nudi samo jedan ili najviše dva teksta dnevno o aktualnim događanjima u svijetu. U istom obimu uredništvo Oslobođenja popunjava i podizbornik *Sarajevo*, dakle s jednom ili dvije teme dnevno o životu u glavnom gradu Bosne i Hercegovine.
- *Kultura* je najoskudniji podizbornik web stranice Oslobođenja. Jedna tema u nekoliko dana, sasvim sigurno, nije dovoljna čitateljima najstarije dnevne novine u BiH. Zato je *Crna hronika* nešto sadržajnija, u prosjeku dva novinarska teksta dnevno, ali ni to ne korespondira dovoljno s hronikom crnih dana koje bosanskohercegovačko društvo živi posljednju dekadu dvadesetog i prvu dekadu dvadeset prvog stoljeća.
- *Sport* i *Scena* jednako su sadržajno siromašni kao i ostali podizbornici web stranice Oslobođenja.

- *Centralna sekcija* web stranice Oslobođenja sadrži vijesti koje je moguće pronaći u podizbornicima, uz ilustracije koje su sasvim neprikladne za slikovni izraz web komuniciranja. Činjenica da web stranica Oslobođenja nema nijedan multimedijalni sadržaj govori o anahronom konceptu komunikacije na webu, koju sebi dnevna novina tradicije i ugleda kakve Oslobođenje ima ne smije dozvoliti. Za očekivati je da će u skorom vremenu svi komunikacijski nedostaci web stranice Oslobođenja biti najprije uočeni od uredništva³³³, a onda i otklonjeni kreativnim angažmanom web dizajnera i urednika. To bi bilo višestruko korisno i za Oslobođenje i za čitatelje, odnosno korisnike web stranice, a svakako bi to bio dragocjen doprinos dinamiziranju komuniciranja u okviru "bosanskog weba", ali i demokratizaciji javne komunikacije u Bosni i Hercegovini.
- **Web stranica Nezavisnih novina** koncipirana je atipično za web komuniciranje, bez centralne sekcije, bez većih fotografija, bez hiperlinkova, i bez horizontalnih izbornika. Sadržaji web stranice razvrstani su u pet sekcija, nejednake širine, što stvara dodatnu konfuziju za posjetitelje stranice, pogotovo ako nemaju iskustva u web komunikaciji.
- Vertikalni izbornik, lociran u gornjem lijevom uglu web stranice, sadrži: *Dnevne, Forum, Gradovi, Magazin i Informacije*. U izborniku Dnevne sadržani su sljedeći podizbornici: *Događaji, Hronika, Region, Ekonomija, Svijet, Sport, Kultura*, u kojima je moguće pronaći dnevne aktualnosti iz naslovljenih oblasti, u obimu od po nekoliko informacija dnevno, što nije ni blizu Avazove ponude, ali je daleko više od web produkcije Oslobođenja.
- Podizbornik *Forum* sadrži novinarske komentare, naslovljene kao Nezavisni stav i Kolumne, koje osim novinara Nezavisnih novina ispisuju i univerzitetski profesori i javne ličnosti, što je za svaku pohvalu, i na neki način razbija stereotipije o entitetskoj i etničko-vjerskoj podijeljenosti među ljudima u Bosni i Hercegovini. No ima li se u vidu *zavisnost* Nezavisnih novina od vladajuće garniture SNSD-a u RS-u, onda ova otvorenost za suradnju može biti u funkciji stvaranja pozitivnog imidža vlasti, odnosno argument protiv opravdane kritike Dodikovog autoritativnog načina vladanja i politički nekorektne, netolerantne i diskreditirajuće komunikacije.
- U podizborniku *Forum* sadržana su i pisma čitatelja, što je za pohvalu, iako je to prevaziđen način prezentiranja *feedbacka* čitatelja, a posebno je anahron u kulturi web komuniciranja. No svakako izaziva čuđenje činjenica da je tokom cijele 2008. godine objavljeno samo pet pisama čitatelja. Da li ih je više stiglo na adresu Nezavisnih novina, to zna uredništvo, ali je više nego očito da sa Pismima čitatelja u Nezavisnim novinama nešto nije uredu. Ili ih stiže više, a uredništvo

³³³ Da su očekivanja o poboljšanju web stranice Oslobođenja realna, potvrdio je zamjenik glavnog i odgovornog urednika ove dnevne novine Fuad Kovačević: "U toku su intenzivni sastanci uredništva o novom dizajnu i novim sadržajima web stranice Oslobođenja, ali i tehničke pripreme za online izdanje naše novine", potvrdio je Kovačević (op. E. O.).

- pravi selekciju, pa objavljuje samo ona koja su im po volji, ili ih zaista stiže tako malo, što bi trebalo da zabrine vlasnika, urednike i novinare Nezavisnih novina?
- Podizbornik *Gradovi* donosi informacije samo iz Sarajeva i Banje Luke, ali ne i ostalih gradova. Time se, izgleda, želi stvoriti slika o entitetskoj podijeljenosti Bosne i Hercegovine, te o rivalstvu "dva glavna grada" u našoj zemlji, što korespondira sa odbijanjem premijera RS-a Milorada Dodika da prizna Sarajevo kao glavni grad Bosne i Hercegovine, odnosno državu BiH, i da atribute državnosti osigura za entitet u kojem je on predsjednik Vlade. To su, uostalom, ključni pravci njegove politike: negiranje, netolerancija, prijetnje, konflikt, secesija, nacionalizam, neciviliziranost.³³⁴
 - Podizbornik *Magazin* donosi zabavne priloge i korisne informacije o informacionim tehnologijama, automobilima, recenzije i vijesti o filmskoj umjetnosti i dr.
 - U podizborniku *Informacije* najvažniji sadržaji su: *Linkovi* medijskih kuća u regiji, ali i drugih web stranica, te *Arhiva*, koja dobro funkcioniše, ali samo na principu vremenskog pretraživanja, no ne i po drugim, tematskim ili autorskim principima.
 - U sekciji u gornjem dijelu stranice, koja zauzima nešto više prostora nego ostale sekcije, publicirane su najaktualnije vijesti, koje se mogu naći u podizbornicima. Vijesti su ilustrirane malim fotografijama, što je neadekvatno za web stranicu. U donjem dijelu stranice su ostali sadržaji, preneseni iz izbornika koji imaju sekundarnu važnost na stranici.
 - U krajnjoj desnoj sekciji su vremenska prognoza i link prema web stranici *Deutsche Welle*, sa naznačenim ključnim sadržajima.
 - Sadržaji objavljeni na web stanici Nezavisnih novina ne korespondiraju sa kulturom web komuniciranja, već su više slika tradicionalnog medija i tradicionalne masmedijske komunikacije prezentirane na webu. Nedostatak multimedije, forumskih diskusija i komentara, odnosno uskraćivanje *feedbacka* korisnicima stranice govori o nedemokratskoj web komuniciranju uredništva i novinara Nezavisnih novina. Za očekivati je da će nedostaci stranice biti uočeni, te da će Nezavisne novine biti prezentirane na web portalu, kao i slična izdanja u regiji.
 - **Web portal Svezijesti.ba**³³⁵ primjer je zanimljivog, aktualnog, preglednog, korisnički orijentiranog portala iza kojeg ne stoji tradicionalni medij, odnosno ekipa medijskih profesionalaca. Web portal *Svezijesti.ba* nema vlastitu produkciju vijesti, ali uspješno selektira, klasificira i publicira vijesti objavljene u drugim medijima i na drugim portalima.

³³⁴ Brojni su primjeri koji ilustriraju nacionalističko i necivilizirano ponašanje Milorada Dodika, od bacanja državne zastave na sastanku u Trebinju 2008. godine do vrijeđanja novinarki RTVFBiH Arijane Saračević-Helać, od Neuma do Pruda, te njegovog neciviliziranog, uvredljivog, pa čak i prijetećeg pisma upućenog članici Parlamenta Evrope Doris Pack, visokom predstavniku Miroslavu Lajčaku te brojnim međunarodnim i domaćim političarima i diplomatima (op. E. O.).

³³⁵ Izvor: Web portal Svezijesti.ba: (<http://www.svezijesti.ba>).

Pitanje koje se s tim u vezi postavlja je da li se menadžiranje tuđom produkcijom, makar ona bila i uspješna, može smatrati novinarskom djelatnošću, i da li je to online novinarstvo. Odgovor na ovo pitanje ponuđen je u krajnostima afirmacije i negacije – da i ne, ali se na njega, ipak, ne može tako rezolutno i tako jednostavno odgovoriti. Menadžiranje tuđim informacijama svakako nije novinarstvo kako ga poima tradicionalna komunikologija, no ima elemente publicistike, i u svakom slučaju je način javne komunikacije, odnosno još nedovoljno iskorištena mogućnost koju nudi World Wide Web.

Portali koji ne nude vlastitu produkciju vijesti, već samo menadžiranje tuđim informacijama, zapravo su još jedan od dokaza da novinarstvo, kao organizirana društvena djelatnost, kasni za razvojem novih informacionih tehnologija, te da je potrebno više znanja, usavršavanja, diskusije, samoregulacije i regulacije kako bi komunikacija na webu bila više uređena a manje prepuštena stihiji, koja, u konačnici, može demokratske potencijale online komunikacije pretvoriti u anarhičnost, manipulaciju, nadzor i *cyber*-totalitarizam.

Različitosti na webu

Web je medij koji počiva na različitostima, koji afirmira različitosti, i koji u uvažavanju i jednakopravnosti različitosti gradi budućnost demokratičnosti u komunikaciji. To je jedna od suštinskih razlika između World Wide Weba i tradicionalnih medija masovnih komunikacija. Dok svi tradicionalni mediji nastoje da nametnu jedan pogled na život i svijet, da afirmiraju jedan način života, jedan sistem vrijednosti, ili preferiraju jednu ideologiju, interese jedne političke opcije, jedne vrste kapitala, na webu nije moguće zastupati bilo koju vrstu unisonosti. Suština weba je u pružanju jednakih mogućnosti svima, u ostvarenju pluralnosti komunikacije, u participativnoj demokraciji *cyberspacea*, u demokratizaciji komunikacije. Zapravo, World Wide Web je globalna *virtualna agora* u kojoj svi koji imaju pristup Internetu mogu publicirati na webu, postavljati pitanja, iznositi stavove, komentirati, polemizirati, demantirati. Web je zapravo jedinstvo različitosti, jer gotovo svaki stav izrečen na webu ima neku svoju nadopunu, pitanje, ili osporavanje. Sve različitosti, neslaganja, kontroverze, isključivosti na webu se raspravljaju, nekada s više, a nekada s manje tolerancije. Nekada te rasprave vode u beskonačnost i u neraspravljivost. No u tome i jeste privlačnost komunikacije, u spoznaji da ne postoji ništa izvan komunikacije, i da se samo komunikacijom može raspravljati o idejama, ljudima, stvarima, odnosima, problemima, rješenjima, progresu, makar i unedogled. Ali zar postoji još neka takva mogućnost komunikacije, kako na lokalnom tako i na globalnom nivou? Zar postoje još negdje takve šanse za ravnopravnost u komunikaciji?

Svi koji su online imaju do sada neviđene mogućnosti komunikacije. No šta je sa onima koji nemaju pristup Internetu? Da li su oni *eo ipso* isključeni iz mogućnosti

komunikacije, kao što su to u atinskoj *agori* bili stranci, robovi i žene? Da li se ponovo, ovaj put u *cyberspaceu*, potvrđuje McBrideova teza o komunikacijskoj neravnopravnosti u svijetu? Kako se ova ograničenja mogu prevladati? U odgonetanju mogućih odgovora može nam poslužiti činjenica da sva ograničenja i neravnopravnost u korištenju novih informacionih tehnologija dolaze iz realnog života, i da je web učinio anahronim hijerarhijski jednolinijski model komuniciranja, da je, kao negacija totalitarnih političkih režima i monopolizma tradicionalnih mas-medija, stvorio mogućnosti za komunikacijsku jednakopravnost, odnosno demokratizaciju komunikacije i društva. Informacione tehnologije postaju sve dostupnije, konekcija sve jeftinija, i to su pretpostavke koje je stvorila tehnologija. Daljnje elektronsko opismenjavanje, sudjelovanje u komunikaciji i nastojanje da se upravo komunikacijom mijenjaju društveni odnosi zadatak je čovjeka. Različitosti na webu ispoljavaju se u sljedećim suprotnostima:

- *Zakonitost – nezakonitost*: Nasuprot zvaničnim web stranicama institucija i organizacija koje promoviraju civiliziranost i legalitet stoje brojne web stranice koje promoviraju zabranjene pokrete i ideologije, nezakonite aktivnosti, poput rasističkih, neonacističkih, pornografskih, ili stranica koje promoviraju narkotike, različite sekte, suicid i devijantna ponašanja. Različite organizacije za borbu protiv cyber-kriminala u saradnji sa policijom svakodnevno blokiraju brojne web stranice širom svijeta koje potiču mržnju, netrpeljivost, nasilje i kriminal.
- *Individualizam – kolektivizam*: U povijesti ljudske komunikacije web pruža najviše mogućnosti za izražavanje individualnih mišljenja, stavova i opredjeljenja, počevši od forumskih diskusija, komentara, pa do blogova. Iako je novinarska produkcija u znaku individualnih autora, komunikacija u tradicionalnim medijima ipak je dominantno određena kolektivnim: nacionalnim, etničkim, ideološkim, teritorijalnim, redakcijskim identitetima.
- *Lokalizam – globalizam*: Blizina, odnosno upućenost na lokalno ili nacionalno, jedna je od karakteristika aktualnosti vijesti, i ona se obilato koristi u tradicionalnim mas-medijima, dok su pitanja globalnih odnosa, uglavnom političkih, locirana u drugom dijelu novina ili emisija elektronskih medija. Web nudi mogućnost kreativnim komunikatorima da lokalnu vijest pozicioniraju u globalnosti komunikacije i izazovu pažnju korisnika iz različitih dijelova svijeta. Potreban i dovoljan uvjet za to je – zanimljivost događaja odnosno novosti.
- *Muško – žensko*: Rodna pitanja pozicionirana su u samom vrhu važnosti teme online komuniciranja, što je u isto vrijeme i uzrok i posljedica demokratičnosti weba. Svjesnost korisnika weba o važnosti rodnih pitanja dokaz je različitih senzibiliteta i komunikacijskih mogućnosti korisnika weba i publike tradicionalnih mas-medija.
- *Oficijelno – neoficijelno*: Za razliku od tradicionalnih medija, koji su oslonjeni na oficijelne izvore informacija, komunikacija na webu pruža jednake mogućnosti za publiciranje informacija kako sa oficijelne tako i neoficijelne razine. To je još

jedan dokaz demokratičnosti weba, ali istovremeno mogućnosti iskrivljavanja informacija, persuazije, manipulacije, koja je s druge strane onemogućena ili ograničena mnoštvom različitih izvora i brzinom komunikacije. Neistine na webu žive kratko.

- *Vladajuće – alternativno*: Niti u jednom tradicionalnom mediju, vladajućim elitama i ideologijama nisu suprotstavljeni alternativni pokreti i ideje kao što je to slučaj u online medijima.
- *Prihvatljivo – zabranjeno*: Konvencionalnost je jedna od karakteristika tradicionalnih medija koja podrazumijeva komunikacijsko djelovanje prihvatljivo u zajednici, dobre manire i ukus. Na webu, tik uz prihvatljivo stoji neprihvatljivo, najčešće kao pornografija, kič, senzacionalizam ili reklama sa pomanjkanjem ukusa. To je u isto vrijeme i nedostatak, nedefiniranost i neuređenost weba, ali i nepredvidivost, koja potiče nekonvencionalno ponašanje i privlači znatiželju, različite reakcije sudionika u komunikaciji. Različitost stavova o tome šta je u različitim kulturama prihvatljivo a šta zabranjeno najbolji je poticaj dinamizmu web komuniciranja.
- *Javno – privatno*: Odvojenost privatne i javne sfere, karakteristična za tradicionalne zajednice i tradicionalne medije, počevši od distinkcije starih Atinjana pojmova *oikos* i *politicos*³³⁶, pa sve do savremenih etičkih rasprava o zaštiti privatnosti i javnom interesu, stoje u odnosima suprotstavljenosti u tradicionalnim mas-medijima. Komunikacija na Internetu dolazi u isto vrijeme i kao privatna i javna, jer pojedinac ima višestruke mogućnosti za komunikaciju – potencijalno sa svim korisnicima Interneta. Također, zbog većih i bitno drugačijih komunikacijskih mogućnosti Interneta, posebno individualnog, pa čak i anonimnog publiciranja, pitanja privatnosti i javnosti na webu se znatno liberalnije tretiraju nego u tradicionalnim medijima.
- *Dobronamjernost – zlonamjernost*: Gotovo u istom omjeru na webu su publicirani sadržaji koji potiču razumijevanje, toleranciju, dijalog, pacifizam, solidarnost i druge civilizacijske vrijednosti, s jedne, i oni koji potiču na isključivost, mržnju, autoritativnost, nasilje, rasizam, ksenofobiju, s druge strane. Također, gotovo da nema osobe iz javnog života o kojoj na webu nisu podijeljena mišljenja, od glorificiranja do diskreditiranja, ovisno o kontekstu u kome se spominje javna osoba i interesima i uglu gledanja sudionika u forumskim raspravama.
- *Profesionalnost – amaterizam*: Na webu se mogu pronaći web stranice i portali vrhunskog dizajna, dostupnosti, jednostavnosti, korisnosti i sadržajnosti, ali i oni potpuno amaterski – kičastog dizajna, nesadržajni, komplicirani i beskorisni spram interesa korisnika. Komunikacijska uređenost i svrsishodnost web stranice i portala varira ovisno o vrsti stranice i intencijama komunikatora i komunicanata.
- *Značajnost – beznačajnost*: Uz vijesti, stavove i opredjeljenja spram značajnih društvenih pitanja, u jednakoj mjeri, a možda čak i više, mogu se naći informacije

³³⁶ *Oikos*, gr. – kuća, domaćinstvo (u smislu privatnosti); *Bios politicos* – javni život (u smislu javnosti) (op. E. O.).

o zabavi, igrama, ili jednostavno neočekivanom ponašanju i poznatih i nepoznatih. *Infotainment*³³⁷ je postala nova sadržajnost weba, a vijesti o skandalima iz života poznatih i nepoznatih dobijaju nezasluženu poziciju na naslovnim stranama web stranica i portala.

- *Korisnost – beskorisnost*: Uz korisne informacije o društvenim kretanjima, zdravlju, medicinskim dostignućima, tehnologiji, vremenskim prilikama, stanju na cestama i slično, na webu se svakodnevno publiciraju brojne beskorisne informacije o bizarnostima: najdebljim osobama na svijetu, kućnim ljubimcima, nezgodama, preljubima, seks skandalima, tučama, pijanstvima i drugim informacijama koje su sa stajališta javnog ili interesa pojedinca potpuno beskorisne.
- *Odrasli – djeca*: Za razliku od tradicionalnih medija, čija je glavnina sadržaja namijenjena odraslima, na webu su brojne stranice i portali namijenjeni djeci, sa zanimljivim edukativnim i zabavnim sadržajima, grafički vrlo zanimljivi i tehnološki vrlo sofisticirane interaktivnosti. Osim što potiču učenje o različitim aspektima znanosti i života, interaktivni sadržaji na webu namijenjeni djeci razvijaju elektroničku pismenost, neophodnu za korištenje informacionih tehnologija.
- *Aktualnost – neaktualnost*: Zbog linearnosti komunikacije kao suštinskog obilježja tradicionalnih mas-medija svi sadržaji su aktualni i poredani prema kriterijima važnosti, aktera, blizine, mogućih posljedica, interesa ciljnih skupina publike, i kao takvi se isporučuju u logičnom slijedu koji određuje uređivačka politika i principi, uloga medija, intencije uredništva i očekivanja konzumenata. Neaktualni sadržaji u izdanjima i programima tradicionalnih medija su rijetki. Na webu također dominiraju aktualni sadržaji, ali je zbog nelinearnosti komunikacije moguće konzumirati sadržaje koji nisu trenutačno aktualni, ali čija se aktualnost, ovisno o trenutačnim zbivanjima, može reaktualizirati. To omogućavaju hiperlinkovi odnosno arhiva sadržaja koje je moguće jednostavno pretraživati po različitim kriterijima: pojmova, autora, ključnih riječi, vremena i sl. Neaktualne sadržaje na webu u djeliću sekunde moguće je reaktualizirati samo jednim klikom.
- *Originalnost – plagijat*: Većina sadržaja na webu su originalne tvorevine, koje se prenose na različitim web stranicama i portalima sa ili bez navođenja izvora. Mnogi web portali koji imaju za cilj informiranje o lokalnim zbivanjima preuzimaju sadržaje o nacionalnim ili globalnim zbivanjima, u kojima je, uglavnom, naveden izvor. Ipak, uočena je praksa nekih urednika web portala da preuzete sadržaje objavljuju bez navođenja izvora, što se smatra plagijatom. Nažalost, u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja nije primijećena adekvatna reakcija u cilju osude plagijata ili utjecaja na urednike web stranica i portala da navode izvore informacija.

³³⁷ **Infotainment** – kovanica nastala spajanjem riječi Information (informiranje) i Entertainment (zabava), označava novi pristup u informiranju o zabavi, zabavljačima, ili informiranje na drugačiji – zabavan način. To je nova sadržajnost Interneta, kao što je definira David Demers: "Infotainment je na informacijama zasnovan medijski sadržaj ili programiranje koje uključuje i zabavne sadržaja u nastojanju da poveća popularnost među publikom i korisnicima." *David Demers, Dictionary of Mass Communication and Media Research: a guide for students, scholars and professionals*, Marquette, 2005, str. 143.

- *Identificiranost – anonimnost*: Za razliku od tradicionalnih medija, gdje su izvori informacija poznati, i gdje je neidentificiranost izvora sporadična i sasvim rijetka pojava, na webu su česte pojave publiciranja informacija bez navođenja izvora. S tim u vezi, za razliku od identificiranosti svih sudionika u komunikaciji koju posreduju tradicionalni mas-mediji, web omogućava anonimnost komunikacije kako u forumskim diskusijama, komentarima, chatu tako i u blogerskoj komunikaciji.
- *Nadnacionalno – nacionalno*: Globalnost komunikacije omogućila je pozicioniranje globalnih, nadnacionalnih tema, u okviru web komuniciranja, kao važnih za opstanak čovječanstva, i podigla svijest o upućenosti jednih na druge i međuovisnosti nacija, grupa, pojedinaca. No te teme su još uvijek u manjem obimu prisutne na webu, za razliku od nacionalnih ili lokalnih tema, koje privlače više pažnje, u skladu s pravilom da je vijest aktualnija ako se odnosi na događaje i ljude koji su prostorno bliži. U *cyberspaceu* otvara se, međutim, set pitanja koja nadilaze nacionalno i koja se tiču globalnih kretanja. Primjer za to su prosvjedi ekološkog pokreta Zelenih, pa čak i antiglobalističkih pokreta koji svoje aktivnosti najavljuju i koordiniraju upravo posredstvom medija koji karakterizira globalnost komunikacije, i koji s porastom broja korisnika, koji je u 2008. premašio jednu milijardu, tendira ka globalnom mediju komunikacije.
- *Provladino – protuvladino*: Nijedan medij prije, u povijesti ljudske komunikacije, nije pružao toliko mogućnosti za protuvladino djelovanje kao što to nudi web. Omogućila je to jednaka dostupnost Interneta pojedincima kao i grupama, odnosno političkim partijama, vladama i međunarodnim organizacijama. Jednake mogućnosti pristupa, i ravnopravnost u komunikaciji, u kojoj nijedna informacija nema a priori veću vrijednost i vjerodostojnost od druge, odnosno u kojoj nijedan komunikator nema unaprijed osiguran monopol nad istinom i informacijom, potakla je korisnike Interneta, bilo da su pojedinci, članovi formalnih ili neformalnih grupa, alternativnih pokreta ili opozicionih partija, da koriste komunikacijske mogućnosti weba i Interneta i bore se za svoje interese u globalnoj komunikacijskoj areni – webu.
- *Sloboda – nesloboda*: Web se doima kao medij neograničene komunikacijske slobode, koju dodatno karakterizira mogućnost anonimnosti u komunikacijskom procesu. Pravila komuniciranja nisu dokraja uređena, i postavlja se pitanje različitosti nacionalnih propisa u globalnosti web komuniciranja. Komunikacijska sloboda na webu ograničena je jedino istom takvom slobodom drugih sudionika u komunikaciji. Sloboda bez odgovornosti pretvara slobodu drugih u neslobodu. Tu se prije svega misli na netačne, tendenciozne komentare anonimnih sudionika o tekstovima, stavovima i komentarima poznatih autora. Anonimnost u komunikacijskim mogućnostima Interneta može slobodu poznatog komunikatora pretvoriti u neslobodu, sa klevetom, poticanjem na harangu, prijetnjama, vrijeđanjem, sve do markiranja pojedinca kao mete za napad neistomišljenika. Ova pitanja tek traže raspravu i rješenja koja će očuvati slobodu i onemogućiti njeno pretvaranje u neslobodu.

- *Odgovornost – neodgovornost*: Odgovornost za javno izrečeno različita je u različitoj vrsti web stranica. Web stranice i portali sa domenama: gov. (government), edu. (education) publiciraju informacija iza kojih stoje profesionalci i organizacije, i imaju visok stupanj vjerodostojnosti sadržaja koje objavljuju. Nešto manji stupanj odgovornosti mogu posjedovati stranice sa domenom org. (organisation), dok je mogućnost neodgovornog plasiranja sadržaja veća na web stranicama koje imaju domene com. (commercial) i net. (network).
- *Provjerljivost – neprovjerljivost*: Provjerljivost informacija na webu varira od stranice do stranice. Kriteriji provjerljivosti informacija na web stranicama i portalima sadržani su u odgovorima na 5W, odnosno klasičnih pet novinarskih pitanja: Ko je postavio stranicu? Šta sadrži web stranica ili portal? Kada je stranica posljednji put ažurirana? Zašto neka stranica postoji kao takva, odnosno šta joj je cilj? Konačno, gdje i kako tražiti informacije na nekoj stranici ili portalu?
- *Zanimljivost – nezanimljivost*: Web stranice i portali su različitog stupnja zanimljivosti. Za korisnike najzanimljivije su multimedijalne stranice, pogotovo ako su pregledne i jednostavne za korištenje. Uz njih su stranice koje sadržavaju mnogo fotografija i hiperlinkove, pogotovo ako su dobro dizajnirane, sa dobro osmišljenim naslovima i međunaslovima. Manje zanimljive su stranice koje su uglavnom tekstualne, ne sadrže brojne hiperlinkove, ili su grafički nezanimljive, ili nepregledne i komplicirane za korištenje, odnosno ako se sporo učitavaju.
- *Privlačnost – neprivlačnost*: Različitost u privlačnosti odnosno neprivlačnosti web stranica i portala, odnosno sadržaja koji su publicirani na njima, ovisi o intenciji vlasnika stranice i profesionalnosti i entuzijazmu urednika odnosno web dizajnera. Grafički izgled, pristupačnost, zanimljivost i sadržajnost stranice igraju presudnu ulogu u privlačnosti stranice.
- *Marketinški – nemarketinški*: Većina web stranica i portala ima marketinške sadržaje, poput *bannera*, koji variraju od stranice do stranice, ovisno o vlasniku odnosno domeni koju imaju u web adresi. Najviše marketinških sadržaja imaju web stranice sa domenom com. ili net., a najmanje oni sa oznakom edu. ili gov.
- *Vjera – ateizam*: Web je, zbog svojih komunikacijskih mogućnosti, postao i neka vrsta virtualne bogomolje i molitvenika. Naime, sve vjerske organizacije imaju svoje web stranice različitih stupnjeva interaktivnosti. Na webu su, osim velikih svjetskih religija i religijskih zajednica, prezentirane i različite religijske sekte. Nasuprot njima su i stranice neokomunističkih udruženja i organizacija koje latentno propagiraju ateizam.
- *Etički – neetički*: Pitanje novinarske deontologije u uvjetima slobode publiciranja i korištenja informativnih sadržaja na webu dobija novo značenje. Dok je novinarska djelatnost u tradicionalnim medijima definirana univerzalnim principima slobode misli i izražavanja, nacionalnim zakonodavstvima, te međunarodnim i nacionalnim kodeksima, komunikacija na webu nije dovoljno uređena, i pitanje je hoće li to ikada u potrebnoj mjeri i biti. Nedefiniranost etičkih principa komuniciranja na webu s

jedne strane je uzrok njegove privlačnosti i popularnosti, a s druge mogućnost zloupotrebe i neetičkog djelovanja.

- *Altruizam – egoizam*: Razlika između altruizma i egoizma na webu najuočljivija je uspoređujući li se sadržaji različitih humanitarnih organizacija i udruženja građana oboljelih od istih bolesti, s jedne, i web stranica muzičkih i filmskih zvijezda, popularnih ličnosti, ili egocentričnih blogera, s druge strane, koji bez imalo stida svakodnevno publiciraju svoju narcisoidnost, egocentrizam, pohlepu i pomanjkanje dobrog ukusa.
- *Demokratičnost – nedemokratičnost*: Web je općenito medij višeg stupnja demokratičnosti u odnosu na tradicionalne mas-medije. Nostupanj demokratičnosti pojedinih web stranica i portala varira, ovisno o stupnju provjerljivosti informacija koje publiciraju, interakciji, odnosno mogućnosti feedbacka, kao i stupnju moderiranosti komentara i forumskih diskusija. Nedemokratične stranice, u pravilu, brzo prestaju biti zanimljive za korisnike.

Ljudska prava na webu

Tri su osnovna parametra za utvrđivanje demokratičnosti savremenih društava: medijske slobode, neovisnost pravosuđa i poštovanje ljudskih prava. Kada je riječ o slobodama, možemo konstatirati da u savremenom bosanskohercegovačkom društvu ne nedostaje medijskih sloboda – one su proklamirane međunarodnim pravnim aktima, temeljnim zakonima države, medijskim zakonima i specifičnim kodeksima profesije. Ono što nedostaje jest odgovornost za javno izrečeno. Zbog toga medijsku djelatnost možemo promatrati kroz prizmu svojevrsnog paradoksa: dobrog medijskog zakonodavstva i loše medijske prakse. Reforma pravosuđa, očigledno, nije dala očekivane rezultate: još uvijek je pravosuđe pretrpano predmetima o sitnim kriminalnim radnjama, tužbama za neplaćene račune, ali je, nažalost, malo predmeta koji procesiraju velike pronevjere, kriminalnu privatizaciju i privredni kriminal. Ipak, čini se, stvari najgore stoje u oblasti ljudskih prava. Ljudska prava u Bosni i Hercegovini krše se temeljito, sistematično i istrajno u svim aspektima života.³³⁸ Iako se bosanskohercegovačko društvo nalazi u tranziciji od totalitarnog ka demokratskom i od ratnog ka mirnodopskom, iako su nacionalne etno-oligarhije u sukobu sa demokratskim konceptima, čini se da zapažanje Oscara Ariasa Sancheza, koje se odnosi na zemlje Latinske Amerike, vrijedi i za Bosnu i Hercegovinu: "U totalitarnim režimima korupcija je često direktno povezana sa kršenjem ljudskih prava. U Latinskoj Americi mnogi diktatori su godinama opravdavali svoju vladavinu upirući prstom na korumpirane režime iz bliske prošlosti. Te iste diktature često su bile samo paravan za lopove i prevarante. Građani i novinari su u takvim prilikama bili lišeni pravnih mogućnosti neophodnih da, u okviru kompetentnog i kredibilnog

³³⁸ O kršenju ljudskih prava u BiH vidjeti više u: Abazović Dino, Todorović Branko, *Balkan Yearbook of Human Rights – Confronting from the Past, Consequences for the Future*, Balkan Human Rights Network, 2005, i Grupa autora, *Studija sistema nacionalnog integriteta, Bosna i Hercegovina, 2004*, Transparency International, Banja Luka, Sarajevo, 2004.

pravosudnog sistema, razotkriju drskost i podmitljivost svojih vlada. Istovremeno, korupcija se najbolje razotkriva i najbolje napada u demokratiji. Ona se jedino može istražiti i iskoreniti u sredini u kojoj postoje pluralizam, tolerancija, sloboda izražavanja i lična bezbednost pojedinca – dakle u sredini koju samo demokratija može da obezbedi" (Sanchez, 2004: 15).

Neefikasnost u provođenju reformi i zaoštavanje političkih odnosa na međunacionalnoj osnovi, koji se manifestiraju kroz činjenice da je od predviđenih 127 zakona u Bosni i Hercegovini usvojeno svega 27, gomilanje neispunjenih uvjeta za pristupanje Evropskom partnerstvu, neprivođenje pravdi glavnih aktera počinjenih ratnih zločina u BiH u posljednjem ratu, te rast političkih i međunacionalnih tenzija, osnovne su karakteristike stanja ljudskih prava koje su konstatirane u Izvještaju Helsinškog komiteta za 2007. godinu.³³⁹ "U protekloj godini su učestali napadi premijera Republike Srpske Milorada Dodika i drugih čelnika njegove stranke na predstavnike civilnog društva i jedan broj novinara i nezavisnih medija. Posebno je na udaru bio Transparency International i njegov izvršni direktor Boris Divjak. Ove pojave zaslužuju najoštriju osudu demokratske javnosti jer predstavljaju opasnu i ozbiljnu prijetnju temeljnim vrijednostima demokratije i otvorenog društva. Autoritarni odnos i pritisak na nezavisne organizacije i medije ozbiljno ugrožavaju ne samo slobodu izražavanja nego i prijete temeljnim vrijednostima društva" (Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, 2008).

- Na svojoj oficijelnoj web stranici **Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini**³⁴⁰ nudi mogućnost preuzimanja sadržaja izvještaja i publikacija koje se bave pitanjem ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Među njima svakako su najznačajniji godišnji izvještaji o stanju ljudskih prava koji se mogu pronaći u centralnom, središnjem izborniku. *Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini* nije dovoljno grafički naglašen u odnosu na ostale sadržaje izbornika, saopćenja za javnost, proglase i vijesti, koje ne odlikuje aktualnost i ažuriranost. U desnom izborniku nalazi se link za preuzimanje *Glasnika Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini*, časopisa Helsinškog komiteta koji tretira pitanja ljudskih prava u različitim oblastima života.
- U lijevom izborniku su: *Saopćenja, Izvještaji, Publikacije, Projekti, Fotogalerija, Dokumenti, Linkovi, O nama, Podržite nas* i *Kontakt*, koji nije bio u funkciji u vrijeme kada je rađena ova analiza. *Saopćenja* su vrlo pregledno pozicionirana, hronološki od novijih prema starijima. Osim saopćenja za javnost, izbornik sadrži i otvorena pisma političkim liderima u Bosni i Hercegovini u kojima ih se upozorava na kršenje ljudskih prava. Izvještaji nude pristup izvještajima i analizama stanja ljudskih prava, aktivnostima Helsinškog komiteta, medijskih

³³⁹ Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, *Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini* u 2007. godini, broj: 02-02. 2008. Izvor: Helsinški komitet za ljudska prava:

(<http://www.bh-hchr.org/Izvjestaji/Izvjestaj%20o%20stanju%20ljudskih%20prava%20za%202007.doc>).

³⁴⁰ Izvor: Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini: (www.bh-hchr.org).

sloboda, aktivnosti na pružanju besplatne pravne pomoći građanima, ali ne sadrži upute kako se obratiti Helsinškom komitetu na najefikasniji način u cilju zaštite prava i sloboda pojedinaca. Nedostatak mogućnosti standardizirane i efikasne interakcije sa posjetiteljima web stranice, odnosno kontakta pojedinca sa institucijom za zaštitu ljudskih prava, može se smatrati najvećim nedostatkom stranice. Posebno ako se ima u vidu potreba kontinuirane komunikacije pojedinaca, organizacija i udruga sa Helsinškim komitetom za ljudska prava, jer ova oblast je kompleksna i zahtijeva stalnu brigu i komunikaciju u cilju unaprjeđenja ne samo zakona i propisa nego i svakodnevne životne prakse u cilju podizanja standarda u poimanju važnosti poštivanja ljudskih prava u tranzicijskom društvu kakvo je bosanskohercegovačko.

- *Publikacije* sadrže naslovnice i kratke informacije o publikacijama Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini. Među brojnim publikacijama svakako su najzanimljivije *Bosna i Hercegovina: od ovisnosti do samoodrživosti*, *Priručnik za novinare*, *Uvod u ljudska prava*, *Album ljudskih prava – šta ti država ne smije ili smije učiniti* i *Rječnik pojmova iz oblasti ljudskih prava*. Nesumnjiva je edukacijska vrijednost ovih publikacija u promociji i primjeni ljudskih prava i zbog toga je prava šteta što se sadržaji ovih publikacija ne mogu preuzeti sa web stranice Helsinškog komiteta. To je drugi ozbiljan nedostatak stranice, koji se jednostavno može otkloniti postavljanjem sadržaja publikacija na web stranicu Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini.
- *Projekti* sadrže pregled istraživačkih projekata, osnovne informacije o ciljevima i rezultatima projekata: *Moja lokalna sredina i moja prava*, *Šta je urađeno na polju ljudskih prava deset godina poslije Dayton* i *Šta Bosna i Hercegovina treba da uradi na polju ljudskih prava kako bi zadovoljila kriterije EU?* Nažalost, o samo dva posljednja projekta dostupni su izvještaji o rezultatima istraživanja odnosno zaključcima Međunarodne konferencije o problemu poštivanja ljudskih prava u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.
- *Dokumenti* su vrlo sadržajni i oni nude pristup temeljnim dokumentima o ljudskim pravima, među kojima su: Povelja Ujedinjenih naroda, Opća deklaracija o pravima čovjeka, Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, Konvencija Ujedinjenih naroda protiv korupcije, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i drugi međunarodni akti važni za razumijevanje, promociju i primjenu ljudskih prava. Izbornik Dokumenti svakako je od iznimne važnosti za informiranje i edukaciju građana o osnovnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i predstavlja dobar primjer kako se sistematično i pregledno mogu učiniti dostupnim sve relevantne informacije o jednom kompleksnom pitanju i nesumnjivo važnom aspektu života kakav je poštivanje i podizanje standarda u oblasti ljudskih prava.
- *Linkovi* u centralnom dijelu sadrže kratke informacije o temeljnim dokumentima ljudskih prava u savremenom svijetu i linkove koji omogućavaju uvid u njihov

sadržaj: *Povelju UN-a, Opću deklaraciju o ljudskim pravima, Deklaraciju o pravima djeteta, Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodne paktove o ljudskim pravima, Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Konvenciju protiv mučenja i drugih okrutnih, nečovječnih i ponižavajućih postupaka ili kazni, Konvenciju o pravima djeteta, Standardna minimalna pravila UN-a za maloljetničko pravosuđe, Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delikvencije, UNESCO konvenciju protiv diskriminacije u obrazovanju, Konvencije Međunarodne organizacije rada, Konvencije Vijeća Evrope i Konvencije haške konferencije o međunarodnom privatnom pravu.* Mogućnost uvida u integralne tekstove međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima od iznimne je važnosti za informiranje građana i edukaciju o osnovnim slobodama i pravima pojedinaca i grupa. Nažalost, svi sadržaji su na engleskom jeziku, što, imajući u vidu slabo znanje engleskog i drugih svjetskih jezika među našim stanovništvom, navodi na zaključak da sadržaji u izborniku *Linkovi* mogu biti od koristi samo malobrojnima.

- U desnom podizborniku nalaze se linkovi prema institucijama za ljudska prava, nevladinim organizacijama u BiH, državnim institucijama Bosne i Hercegovine, stalnim međunarodnim organizacijama u BiH i dodatnim informacijskim resursima o oblasti ljudskih prava. Ovaj podizbornik je vrlo dobro osmišljen i sadržajan. Zapravo je dobar primjer kako se na web stranici može organizirati uspješno linkovsko povezivanje svih relevantnih izvora i informacija.

U skladu sa odredbama Aneksa 6 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, poznatijem kao Dejtonski mirovni sporazum, kao slijednik Doma za ljudska prava³⁴¹ nakon prestanka njegovog mandata 31. decembra 2003. godine, formirana je Komisija za ljudska prava pri Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine.

- **Dom za ljudska prava i Komisija za ljudska prava**³⁴², iako su okončali svoj mandat, na web stranici nude, osim pregleda temeljnih međunarodnih konvencija i propisa koji reguliraju oblast ljudskih prava, i integralan tekst Aneksa 6 Dejtonskog mirovnog sporazuma. Međutim, pregled međunarodnih akata iz oblasti ljudskih prava nije linkovski povezan sa integralnim tekstom tih propisa, što znatno umanjuje edukacijsku i informativnu funkciju stranice. Objavljivanje

³⁴¹ "Dom za ljudska prava je imao mandat da razmatra navodna i očigledna kršenja ljudskih prava kako je to predviđeno Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenim protokolima, i navodnu i očiglednu diskriminaciju u uživanju prava i sloboda predviđenih u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i 15 drugih međunarodnih sporazuma navedenih u Dodatku uz Aneks 6. Dom je primao prijave koje se tiču povreda ljudskih prava direktno od svake strane potpisnice Aneksa 6 ili od svake osobe, nevladine organizacije ili grupe osoba koje tvrde da su žrtve povrede koju je počinila neka od strana ili koji nastupaju u ime navodnih žrtava koje su preminule ili nestale. Mandat Doma je prestao 31. decembra 2003. godine. U skladu sa sporazumom između strana u skladu sa članom XIV Aneksa 6, potpisanog 22. i 25. septembra 2003. godine i u januaru 2005. godine, Komisija za ljudska prava pri Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine je formirana sa mandatom da odluči po prijavama koje je primio Dom do 31. decembra 2003. godine." Izvor: Komisija za ljudska prava: (<http://www.hrc.ba/commission/bos/default.htm>).

³⁴² Izvor: Komisija za ljudska prava: (<http://www.hrc.ba>).

integralnog teksta Aneksa 6 Dejtonskog mirovnog sporazuma svakako je u funkciji promoviranja ljudskih prava u tranzicijskoj Bosni i Hercegovini.

- Web stranica *Doma za ljudska prava*, osim osnovnih informacija o Domu – *Članovima doma, Datumima zasjedanja, Pravilima i procedurama, sadrži i Saopćenja za javnost, Statističke grafikone, Godišnje izvještaje* i, što je posebno značajno, *Pretraživanje* svih Odluka Doma prema više kriterija: broju slučaja, imenu i prezimenu aplikanta, prema ključnim riječima u tekstu odluke, oblasti kršenja ljudskih prava, datumima, vrstama odluke i tuženim stranama. Pretraživanje je vrlo efikasno i ovaj model pretraživanja može se smatrati dobrim modelom koji bi mogao biti korišten i u drugim tematskim oblastima i na drugim web stranicama.
- Web stranica nudi i procedure i način prijave u slučaju kršenja ljudskih prava, te mogućnost komunikacije sa administratorom i članovima Doma za ljudska prava. Svi sadržaji na web stranici Doma za ljudska prava dati su na bosankom i engleskom jeziku.
- *Komisija za ljudska prava* u centralnoj sekciji nudi sadržaje: *Šta je komisija, Ko može podnijeti prijavu komisiji, Ko su članovi komisije, Koji su kriteriji za usvajanje ili odbijanje prijave, Koja su pravila i procedure komisije, Kako se provode odluke komisije i Kontakt informacije.*
- U lijevom izborniku ponuđeni su sadržaji: *Ko su članovi komisije, Datumi zasjedanja, Pravila procedure, mjesečni statistički pregled, Saopćenja za štampu i Pretraživanje odluka Doma za ljudska prava i Komisije za ljudska prava.* Pretraživanje po više kriterija daje mogućnost lakog pronalaženja svih odluka Doma i Komisije za ljudska prava, jednostavno i efikasno.

Gotovo je nevjerovatno da institucije ombudsmana za ljudska prava u našoj zemlji, formirane u skladu sa Aneksom 6 Dejtonskog mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu, sa ciljem postupanja po žalbama o povredama ljudskih prava, nemaju svoje web stranice, osim ombudsmana Republike Srpske.³⁴³ Web stranica ombudsmana BiH³⁴⁴, kao i ombudsmana Federacije BiH³⁴⁵ nisu aktivne iako su navedene u web adresarima domaćih i međunarodnih pravosudnih institucija i organizacija za zaštitu ljudskih prava.³⁴⁶

³⁴³ "Ombudsman Republike Srpske - Zaštitnik ljudskih prava je nezavisna institucija koja pomaže građanima i pravnim licima da ostvare ili zaštite svoja prava, slobode i zakonite interese u slučajevima kada ih krše organi vlasti RS ili organizacije koje vrše javne poslove. Institucija ombudsmana Republike Srpske ustanovljena je Zakonom o Ombudsmanu RS, koji je donijela Narodna skupština RS 8. 2. 2000. Prvi ombudsmani su imenovani 28. 4. 2000. od strane tadašnjeg ombudsmena BiH, a institucija je počela rad sa strankama 30. 11. 2000. godine". Izvor: Web stranica ombudsmana Republike Srpske: (<http://www.ombudsmen.rs.ba>).

³⁴⁴ (<http://www.ohro.ba>)

³⁴⁵ (<http://www.bihfedomb.org>)

³⁴⁶ Network of Ombudsman Institutions Addressing Minority Issues in Europe: (<http://www.ecmi.de/doc/ombudsman/members.html>), Ministarstvo pravde BiH: (<http://www.mpr.gov.ba/bs/str.asp?id=279>).

Socijalne teme na webu

Iako je web postao "oficijelni" medij alternativnih pokreta čija se globalnost komunikacije koristi i za antiglobalizacijske aktivnosti i prosvjede, u lokalnoj bosanskohercegovačkoj komunikacijskoj kulturi ove prednosti weba nisu dovoljno iskorištene za pozicioniranje socijalnih tema koje dominiraju našim javnim i privatnim komunikacijskim prostorom. Sivilo socijalne zbilje, letargičnost ljudi u stanju socijalne potrebe reflektira se i kao komunikacijsko sivilo bosanskohercegovačke web zajednice. No, nekoliko primjera budi nadu da će u skorom vremenu socijalne teme biti više zastupljene u komunikacijskom prostoru bosanskohercegovačkog weba.

- **One World Southeast Europe** je web stranica mreže koja okuplja ljude i grupe koje rade na ljudskim pravima i održivom razvoju širom svijeta.³⁴⁷ One World Southeast Europe pokrenuta je 2003. godine kao inicijativa portala sa tekstualnim i audio vijestima u cilju povezivanja ljudi u regiji. Samo dvije godine kasnije registrirana kao fondacija "Platforma za jugoistočnu Evropu (OWPSEE) zamišlja aktivnu i delotvornu online zajednicu u jugoistočnoj Evropi, ujedinjenoj u pokušajima postizanja bržeg demokratskog razvoja i pozitivnih društvenih promena unutar građanskih društva u regionu, koja sarađuje putem interaktivnih platformi na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou".³⁴⁸ Web stranica One World Southeast Europe je dobar primjer nastojanja ka uspostavi online zajednice povezane željom za demokratskim razvojem, kao zamjene za diktat kolektivnih identiteta zajednica zasnovanih na geografiji, to jest na teritorijalnom principu.

- Uspostava demokracije u komunikaciji kao osnove za formiranje i razvoj online zajednice, ta temeljna intencija mreže pojedinaca i grupa u regiji jugoistočne Evrope, vidljiva je i u visokoj kulturi online komunikacije na web stranici One World Southeast Europe. Web stranica je grafički precizno definirana, vizualno upečatljiva, privlačna i pregledna jer sadrži izbornike i linkove na sve četiri strane sitea, distingvirane ne samo linijama, rasterom i tekstem nego i bojama. U gornjem izborniku su: *Aktuelno*, sa vijestima o aktivnostima iz regije, *Opširnije*, sa analizama i komentarima, *Partneri*, sa vijestima o aktivnostima partnerskih organizacija, udruženja i zajednica, *Uključite se*, sa pozivima na aktivnosti, edukaciju, sudjelovanje u kampanjama i uvjetima za korištenje grantova, te pozivima na volontiranje i ponudama za poslove u oblasti promicanja ljudskih prava i razvoja demokracije, te *Izdanja*, koja sadrže online publikacije iz oblasti koje su u sferi interesa online zajednice i web stranice One World Southeast Europe. Ispod gornjeg izbornika nude se mogućnosti slanja linka portala na e-mail adrese, *Pretraživanje vijesti* prema više kriterija: temi, ključnoj riječi, regiji, jeziku, vremenu, kao i korištenje arhive po godinama i mjesecima. Osim toga, nudi se i mogućnost učlanjenja u One World Southeast Europe online zajednicu, što je

³⁴⁷ Izvor: One World Southeast Europe: (<http://ssla.oneworld.net>).

³⁴⁸ Izvor: One World Southeast Europe: (<http://ssla.oneworld.net/article/view/145129>).

posebno značajno sa stajališta informiranosti, ali i mogućnosti socijalnog aktiviteta građana.

- Centralni izbornik sadrži vijesti iz regije, komentare posjetitelja i aktiviste NVO-a, socijalnih pokreta i udruga za zaštitu ljudskih prava. Osim toga, na web stranici su publicirani događaji iz regije i mogućnosti apliciranja za grantove kojima se finansiraju određene aktivnosti.
- U lijevom izborniku nudi se mogućnost konzumiranja sadržaja, osim na južnoslavenskim, i na albanskom i engleskom jeziku. Aktualne vijesti moguće je selektirati i prema zemljama bivše Jugoslavije (osim Slovenije) i Albanije. U donjem lijevom izborniku ponavljaju se: Opširnije, Partneri i Uključi se. Redundantnost u sadržajima web stranica je logična i očekivana ne samo zbog lakšeg snalaženja korisnika stranice nego i sa stajališta komunikatora koji ponavljanjem određenih izbornika naglašava njihovu važnost i sugerira korisniku da ih posjeti, odnosno apelira na njegov komunikacijski aktivitet, kao preduvjet socijalnog aktiviteta, što je *conditio sine qua non* svakog pokušaja demokratizacije u zajednicama i društvu.
- U desnom izborniku su pozivi na uključivanje u debatu i socijalne proteste, dosjei i istraživanja o socijalnim temama, kao što su prava radnika, sindikalni aktivizam i multimedija o projektima *Social Watcha*. Svaki od ovih sadržaja prate linkovi ka srodnim pojmovima i temama, te regijama, što pruža osnovu za konzumiranje više informacija o istim i sličnim temama, dublji pojašnjavajući kontekst, problematiziranje važnih pitanja u diskusijama i debatama, što ide u prilog boljoj informiranosti i educiranosti pojedinca i njegovim mogućnostima djelovanja za dobrobit zajednice i društva. Osim poziva za sudjelovanje u nekoliko građanskih inicijativa, u donjem desnom izborniku je i poziv za pisanje i uređivanje web portala na volonterskoj osnovi. Promicanje ideje volontiranja, koja u našem kulturološkom miljeu nema jaka uporišta, višestruko je značajno za stvaranje osjećaja upućenosti na druge ljude, i jačanje individualne i kolektivne svijesti o mogućnostima pojedinca za doprinos zajednici i društvu.
- Na kraju donjeg izbornika je i mogućnost prijavljivanja na bilten *One World Southeast Europe* koji se dostavlja na mail adrese, kao i pozivi za volontiranje i ponude za posao.
- U donjem izborniku su linkovi prema web stranicama i portalima online zajednica: *Aids Channel*, *Digital Oportunity Channel*, *Open Knowledge Network* i *Itrainonline*, stranicama koje promoviraju solidarnost, stjecanje i razmjenu znanja i online edukaciju.
- Web stranica međunarodne organizacije za borbu protiv korupcije **Transparency International**³⁴⁹, ogranka za Bosnu i Hercegovinu, jednostavna je, pregledna i sadržajna. U svim aspektima publiciranja informacija i interaktivne komunikacije s korisnicima web stranica slijedi logiku World Wide Weba i online komuniciranja.

³⁴⁹ Izvor: Transparency International Bosnia and Herzegovina: (<http://www.ti-bih.org>).

Web stranica nudi mogućnost multilingvalne konzumacije sadržaja – na engleskom i lokalnim jezicima. Web stranica je vizualno definirana crvenom i nijansama plave boje, pregledna je i drži pažnju, čak i zvukovnim signalima u gornjem izborniku: *Home, O nama, Projekti, Arhiva, Mediji, Forum, Istraživanja, Galerija*.

- Izbornik *O nama* sadrži osnovne informacije o ulozi Transparency Internationala kao globalne organizacije za borbu protiv korupcije. Tekst je pisan razumljivo i koncizno, naglašavajući principe, svrhu, način djelovanja, različitost organizacije i sistem vrijednosti koje ova organizacija afirmira: transparentnost, odgovornost, integritet, solidarnost, hrabrost, pravdu i demokraciju.
- Izbornik *Projekti* publicira osnovne informacije o projektima koji su u toku, kao i onima koji su završeni. Nažalost, nema detaljnijih informacija o projektima koji su završeni iako bi bilo logično da su, pogotovo nakon okončanja istraživačkih projekata, javnosti predloženi rezultati istraživanja, zaključci i eventualne smjernice u borbi protiv korupcije. Nedostatak detaljnijih informacija o završenim istraživačkim projektima, odnosno uskraćivanje informacija koje bi omogućile uvid u dublji, pojašnjavajući kontekst istraživnog fenomena korupcije, može se smatrati nedostatkom oficijelne web stranice, tim više jer je Transparency International međunarodni naučni centar za borbu protiv korupcije.
- Izbornik *Arhiva* sadrži pozive za medije i vijesti iz svijeta koje tretiraju korupciju. Izbornik *Mediji* nudi uvid u press release Transparency Internationala u 2008. godini, dok izbornik *Forum* nudi mogućnost forumskih diskusija o različitim temama u vezi sa korupcijom. Nažalost, na četiri generalne teme o korupciji diskutirano je samo 11 puta, što dovoljno govori o nepostojanju svijesti o korupciji, nezainteresiranosti građana da govore o tome, bilo javno ili tajno, i, konačno, neiskorištenim mogućnostima web stranice da utječe na podizanje svijesti građana Bosne i Hercegovine o pogubnim posljedicama korupcije u našoj zemlji.
- Izbornik *Istraživanja* nudi uvid u globalni indeks percepcije korupcije (CPI) koji rangira više od 150 zemalja na osnovu percipiranog stupnja korupcije, utvrđenog na osnovu procjene eksperata i istraživanja javnosti. Globalni indeks percepcije korupcije najpoznatije je istraživanje Transparency Internationala provedeno prvi put 1995. godine. U izborniku je dat uvid u Indeks po godinama, grafički prikazan pregledno sa mapom svijeta i bojama koje označavaju različite indekse korupcije, sa mogućnošću preuzimanja detaljnije mape i preciznijeg uvida u podatke.
- U centralnom izborniku su aktualne vijesti, saopćenja, najave događaja i izbor iz novinskih članaka.
- U lijevom izborniku postoji mogućnost za prijavu korupcije online posredstvom *Obrasca za prijavu korupcije*, koji je jednostavan za popunjavanje i koji se šalje elektronski. Također postoji i mogućnost prijave kršenja Zakona o slobodi pristupa informacijama, posredstvom identičnog obrasca koji nudi mogućnost opisivanja slučaja. U svakom slučaju, mogućnosti elektronske prijave korupcije i kršenja Zakona o slobodi pristupa informacijama prednosti su web stranice, koje slijede

princip interaktivnosti na webu, i može poslužiti kao uzor kako se jednostavno može ostvariti viši stupanj interakcije u komunikaciji, odnosno kako elektronska komunikacija može biti u funkciji rješavanja problema u realnom životu.

- U desnom izborniku sadržani su linkovi prema projektima koji su u toku, prema publikacijama i pravnim aktima, te anketi o različitim pitanjima. Nedostatak ankete je što pored odgovora odmah nudi rezultat, što može djelovati sugestivno na anketirane da se u svojim odgovorima priklone stavovima većine. U principu, trebalo bi da anketa samo sadrži pitanje i alternativne odgovore, a da se rezultati mogu vidjeti tek nakon glasanja.

Edukacija na webu

Pitanje obrazovanja rijetko je prisutno u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini, dok je problem nepismenosti prava tabu-tema. Prema statističkim podacima, 1991. godine u Bosni i Hercegovini je 6,6 posto stanovništva imalo višu ili visoku stručnu spremu, dok je broj nepismenih iznosio 16,8 posto. Postotak visokoobrazovanih u evropskim zemljama u to vrijeme bio je oko 20 posto, dok je broj nepismenih u Evropi 2000. godine iznosio 1,8 posto. Diskrepancija u broju visokoobrazovanih i broju nepismenih u odnosu na Evropu još je izraženija nakon posljednjeg rata u našoj zemlji. Iako zvaničnih podataka o broju visokoobrazovanih i nepismenih još uvijek nema zbog izostanka popisa stanovništva.³⁵⁰

S obzirom na slabu prisutnost pitanja edukacije u javnoj komunikaciji, naročito ona koja posreduju tradicionalni mediji, to su očekivanja od web komunikacije veća. Međutim, dosadašnja web komunikacija, naročito ona akademskih zajednica, čiji su reprezentanti web stranice univerziteta u Bosni i Hercegovini, također je nedovoljno suštinski tretirala pitanje obrazovanja. Ipak, za očekivati je u skoroj budućnosti veću zastupljenost teme edukacija ne samo na nivou informativnosti nego i specijaliziranih web stranica i portala koji će posredovati u razmjeni znanja po oblastima, odnosno gdje će biti dostupne znanstveno provjerene spoznaje i saznanja, odnosno slobodan pristup i razmjena za članove akademskih i web zajednica.

U dva navrata, gotovo u isto vrijeme, različiti akteri pokušavali su uspostaviti akademske mreže u našoj zemlji. Jedan pokušaj učinjen je 1998. godine sredstvima Vlade Republike Slovenije, u okviru projekata COBISS³⁵¹ i BIHARNet³⁵², a drugi sredstvima Soros fondacije. Soros univerzitetska mreža³⁵³ osnovana je također 1998., ali je ovaj program odlukom Fondacije zatvoren. Jedina preživjela akademska mreža je UTIC-ova, no ni ona ne funkcioniše u punom kapacitetu akademske mreže.

³⁵⁰ Popis stanovništva u BiH planiran je za 2010. godinu, iako se spominje mogućnost da to bude učinjeno i kasnije, u 2011. godini (op. E. O.).

³⁵¹ COBISS – Kooperativni bibliotečki informacioni sistem.

³⁵² BIHARNet – Bosanskohercegovačka akademska i istraživačka mreža, koju su osnovali univerziteti u Banjoj Luci, Sarajevu, "Džemal Bijedić" u Mostaru, Sveučilište u Mostaru i Univerzitet u Tuzli.

³⁵³ Soros univerzitetska mreža obuhvaćala je univerzitete u Banjoj Luci, Mostaru, Sarajevu, Tuzli i Zenici.

- **NCPFP BiH** (*National Contact Point for EU Framework Programmes in Bosnia and Herzegovina*) je Sistem državnih kontakt tačaka za okvirne programe EU u BiH.³⁵⁴ Cilj ove web stranice je "pružiti informacije o evropskim okvirnim programima za istraživanje i tehnološki razvoj, te time doprinijeti učešću istraživača iz BiH u okvirnim programima EU".³⁵⁵ U gornjem horizontalnom izborniku sadržane su informacije o specifičnim programima *Saradnja, Ideje, Ljudi, Kapaciteti i Aktivnosti zajednice u BiH* o aktualnim informacijama o dosadašnjim i tekućim projektima bosanskohercegovačke naučnoistraživačke zajednice u programima FP-6 i FP-7.
- Posebno su interesantni sadržaji u izborniku FP 7 o Sedmom okvirnom programu FP 7 koji je glavni instrument EU za finansiranje naučnih istraživanja i razvoja. U izuzetno preglednom gornjem horizontalnom izborniku mogu se naći informacije o NCPFP BiH (Sistem državnih kontakt tačaka za okvirne programe EU u BiH), kao i arhiva projekata FP 5 i FP 6. Centralnim prostorom web stranice dominiraju vijesti i pozivi za saradnju i prijavu prijedloga projekata.
- U lijevom vertikalnom izborniku nalaze se *Mapa sitea, Kontakti, Linkovi* svih relevantnih evropskih i bosanskohercegovačkih institucija u vezi sa okvirnim programima EU u BiH. Link *Traženje partnera* nudi mogućnost razmjene informacija o potencijalnim partnerima u projektima sa mogućnošću registracije vlastitog profila i navođenja vrste partnera za kojim postoji potreba, kao i ažuriranje svih relevantnih informacija. Ovo je od presudne važnosti s obzirom na to da je izgradnja partnerstva na međunarodnoj osnovi jedan od principa istraživačkih i razvojnih programa EU. Klikom na link *Traženje partnera*, osim informacija o mogućnostima razmjene informacija, nudi se i pregledan niz partnera, kontakt osoba sa svim relevantnim kontaktima i osnovne informacije o projektu. Ovaj link jedan je od ključnih na stranici NCPFP BiH. Ostali sadržaji: *Info dani, Radionice, Fotogalerija, Pretraga i Newsletter*, manje su značajni, za razliku od linka *Downloads* na kome se mogu preuzeti NCP FP – BiH Folder, Glossary i Brošure o FP 7, temeljni informativni sadržaji o okvirnim programima EU u BiH.
- **Web portal Merlot.org**³⁵⁶ je multimedijalni edukacijski izvor informacija za učenje i online podučavanje, i jedna je od mnogih web stranica i portala koji su ne samo izvori nego i svojevrsna baza koja omogućava publiciranje, korištenje i razmjenu znanstvenih informacija, stvaranje znanstvenih zajednica grupiranih po oblastima, odnosno uspostavu i razvoj komunikacije koja je fokusirana na istraživanja i razmjenu znanja. Web portal Merlot.org je vrlo pregledan i jednostavan za korištenje. Horizontalni izbornik podijeljen je u sekcije: Home, Communities, Learning Materials, Member Directory, My Profile, About Us (Početna, Zajednice, Nastavni materijali, Direktorij članstva, Moj profil, O nama). Podizbornik Communities nudi

³⁵⁴ Izvor: NCP FP BiH: (www.ncp-fp.ba).

³⁵⁵ Cilj web komunikacije vidno je istaknut na početnoj web stranici na bosanskom i engleskom jeziku: (www.ncp-fp.ba).

³⁵⁶ MERLOT (Multimedia Educational Resource for Learning and Online Teaching) - izvor: Merlot.Org: (www.merlot.org).

olakšan pristup u komunikaciji i korištenju znanstvenih informacija. Radi lakšeg snalaženja u obilju znanstvenih informacija, ali i radi lakše komunikacije članova portala Merlot, znanje i komunikacija su klasificirani u 17 disciplina odnosno znanstvenih zajednica. Nastavni materijali sadržavaju 21.024 znanstvena rada i prezentacije iz različitih oblasti znanosti. Najviše radova je iz oblasti obrazovanja i *bussinesa*. Posebno je značajno da svaki korisnik portala Merlot.org ima mogućnost da publicira svoj rad, istraživanje ili nastavnu prezentaciju, ali i da, pod uvjetima autorstva i akademske korektnosti, koristi sve raspoložive materijale. Imajući u vidu da je korištenje portala Merlot.org besplatno, te izuzetno dinamičnu i korisnu znanstvenu razmjenu između 66.338 članova, onda je više nego impresivan protok informacija, svrhovita istraživačka diskusija, ali i nove ideje koje se rađaju u tom komunikacijskom toku koji u osnovi ima znanost. Radi ilustracije, postoji mogućnost da svaki od 66.338 članova čita i koristi u svojim daljnjim istraživanjima ako ne sve, a ono većinu od 21.024 znanstvena rada ili prezentacije. Broj mogućih kombinacija, odnosno razmijenjenih informacija o kojima se dalje diskutira, i koje postaju ideje za nova istraživanja i zaključke, više je nego impresivan. Sa svim ovim mogućnostima, uz olakšano pretraživanje radova po oblastima, ili autora po oblastima, ili imenima i prezimenima, web portal Merlot.org je primjer dobro organiziranog, svrsishodnog i korisnog web portala kao mjesta virtualnog susreta ljudi, znanja i ideja. U dinamizmu tematiziranog komunikacijskog toka rađa se novi vid kreativnog komuniciranja koji iz sfere virtualnosti prelazi u korisnost realnog života. Nažalost, u bosanskohercegovačkoj akademskoj zajednici i njenoj kulturi web komuniciranja ne samo da ne postoji sličan portal ili stranica nego još uvijek nema ni ideje, a kamoli kapaciteta i kvantuma znanja za njegovo pokretanje. Da ne govorimo o primjeru MIT-a (Massachusetts Institute of Technology), čija je akademska zajednica 2002. godine najavila³⁵⁷ postavljanje obrazovnih materijala, i to ne samo tekstualno i grafički nego i pomoću streaming videa, i već je u kratkom vremenu projekt postavljanja znanja na webu i realiziran. Uspješnost realizacije projekta u relativno kratkom vremenu otvorila je nove, neslućene mogućnosti publiciranja i korištenja znanja na webu, ali i prosvjetiteljske i demokratizacijske uloge znanosti u kombinaciji sa suvremenim informacionim tehnologijama.³⁵⁸

³⁵⁷ **MIT daje svoje znanje besplatno putem Interneta**

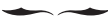
Jedna od najpoznatijih obrazovnih ustanova na svijetu, američki MIT (Massachusetts Institute of Technology) odlučio se na potez koji bi mogao promijeniti način na koji akademska zajednica gleda Internet. U sklopu projekta OpenCourseWare (OCW), MIT će objaviti na Internetu sve svoje obrazovne materijale, uključujući sate i sate predavanja, seminara i eksperimenata putem streaming videa, kao i svakodnevne bilješke predavača koje će oni sami uploadati putem za to posebno napravljenog softvera. Prva skupina kolegija bit će objavljena na Internetu 30. rujna, potpuno besplatno, a tako će biti zauvijek, kako obećava Anne Margulies, direktorica OCW-a. Tokom sljedećeg desetljeća MIT će prebaciti sav postojeći obrazovni materijal na Internet. Iscrpnije... Izvor: Monitor.hr (www.monitor.hr, 23. 9. 2002).

³⁵⁸ **Znanje koje možete dobiti na MIT-u - na webu**

Cijenjeni Massachusetts Institute of Technology na net je postavio velik dio materijala koje dobiju njihovi studenti, i to besplatno. OpenCourse Ware MIT-a objavljuje na webu materijale praktički svih predmeta, među njima su i oni materijali koji se daju studentima koji redovito prate nastavu: dakle, bilješke za predavanja, nastavni plan i raspored tema, ispitni uvjeti i materijali, zadaci za izradu kod kuće, razni vježbovni testovi i slično. Razlika od studiranja na MIT-u je taj što nema udžbenika, diskusija, niti se nastavnom osoblju mogu postavljati pitanja. Glas Amerike... Izvor: Monitor.hr. (www.monitor.hr, 20. 2. 2008).

Ovaj primjer daje nam za pravo da ustvrdimo da Internet nije omogućio samo globalnost komunikacije, već je stvorio i pretpostavke za njenu daljnju demokratizaciju, kao što je to 1998. godine proročanski nagovijestio Nicholas Negroponte: "Internet pruža novi medij za dolazak do novih znanja i značenja."

Članovi akademske zajednice u našoj zemlji, tačnije univerziteta u Tuzli, Zenici, Mostaru i Bihaću, zahvaljujući predstavnicima Narodne i univerzitetske biblioteke BiH i kompanije Thompson, a posredstvom linka <http://isiknowledge.com>, do nedavno su mogli pristupiti bazama podataka Web of Science i Current Contents Connect. Pristup se mogao ostvariti samo sa kompjutera instaliranih na fakultetima (opseg IP adresa koje su dostavljene sa univerziteta). Nažalost, opseg korištenja je limitiran na samo pet korisnika u istom vremenu.³⁵⁹

Online tretiranje odgovornosti za ratne zločine počinjene u BiH

Bosna i Hercegovina je pod teškim naslijedom destrukcije rata, stradanja i počinjenih zločina. Ni u drugom desetljeću od uspostave mira ni izbliza nisu procesuirani inspiratori i egzekutori ratnih zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini u ratu 1992-1995.,³⁶⁰ niti je započet proces suočavanja sa prošlošću bez kojeg nema uspostave povjerenja. Još se nije krenulo ka izazovima tranzicijske pravde³⁶¹ u bosanskohercegovačkom društvu koje je u dvostrukoj tranziciji: od bivše komunističke vlasti ka demokraciji, i od rata ka miru. "Mada je svaki kontekst jedinstven, svaku političku ili postkonfliktnu tranziciju obeležava bar jedna zajednička karakteristika, a to je upravo nasleđe masovnih kršenja ljudskih prava. Ovo važi za demokratske tranzicije u južnoj Evropi tokom 1970-ih, u Latinskoj Americi tokom 1980-ih, i u istočnoj Evropi tokom 1990-ih. Isto važi i u slučaju postkonfliktnih tranzicija u Gvatemali, Sjevernoj Leoneu i zemljama bivše Jugoslavije" (Freeman, 2007: 1).

Razlozi zbog kojih se u našoj zemlji još nije započelo sa suočavanjem sa prošlošću, a sve u cilju izricanja kazne odgovornima za zločine i osiguranja pravde žrtvama, jesu kako nepostojanje kapaciteta za utvrđivanje činjenica tako i pravosudnih institucija, ali najviše zbog nedostatka političke volje. Zapravo, na nerazjašnjenim okolnostima iz rata, na vlasti još uvijek opstaju etno-političke oligarhije koje, svaka svojoj etničkoj skupini, nude svoju iskrivljenu verziju ratnih zbivanja, održavajući mržnju prema drugom i drugačijem, ali istovremeno dajući lažni legitimitet svojim retrogradnim

³⁵⁹ Izvori: Obavijest Narodne i univerzitetske biblioteke članovima akademskih zajednica na univerzitetima u Tuzli, Zenici, Mostaru i Bihaću, distribuirana posredstvom e-maila Zdravke Karaica: zdravkak@nub.ba, i web stranici kompanije Thompson: (<http://scientific.thomson.com>) (op. E. O.).

³⁶⁰ Dva najodgovornija optuženika za ratne zločine, koji se smatraju inspiratorom i egzekutorom masovnih ubijanja Bošnjaka, jesu Radovan Karadžić i Ratko Mladić. Karadžić je uhapšen 21. jula, nakon 13 godina bjekstva, i nalazi se u Haškom sudu, a Mladić je još uvijek na slobodi (op. E. O.).

³⁶¹ "Tranzicijska pravda je nova disciplina unutar šireg domena ljudskih prava. Njeni istorijski koreni mogu se pratiti od suđenja u Nirnbergu, i ranije. Međutim, izraz tranziciona pravda nije ušao u savremeni politički leksikon sve do ranog posthladnoratovskog perioda" (Freeman Mark, *Šta je tranziciona pravda? u: Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim društvima*, izvještaj za 2006. godinu, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2007).

političkim konceptima, i tako održavaju sebe na vlasti.³⁶² Takvoj atmosferi pogoduje porast kriminala, uništavanja i nedostatak ključnih dokaza za počinjene zločine, korumpiranost djelatnika u pravosuđu, zastrašivanje svjedoka i siromaštvo, koje se manifestira kroz nedostatak sredstava za provođenje postupaka odgovornosti i suđenja za počinjeno. Neka od ograničenja u realnom prostoru moguće je prevladati u *cyberspaceu*, objavljivanjem sistematiziranih informacija o zločincima i žrtvama na web stranicama pojedinaca i grupa kao što je Genocid.org³⁶³, ali i nevladinih organizacija kao što je Istraživačko-dokumentacioni centar.³⁶⁴

O pitanjima počinjenog genocida i ratnih zločina na području Bosne i Hercegovine u periodu 1992-1995. godine informiraju vladine organizacije, poput Instituta za nestale osobe u BiH³⁶⁵, i međunarodne organizacije, kao što je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju³⁶⁶, o sudskim procesima koji su okončani ili su u toku.

- **Genocid.org**³⁶⁷ je web stranica fokusirana na ratne zločine i genocid počinjene u BiH u posljednjem ratu (1992-1995). Web stranica je dizajnirana u nijansama crne boje, sa slikom nišana³⁶⁸ u gornjem uglu, ispod koje je napisano kratko objašnjenje pojma genocid, te izjava tužitelja u Njernberškom procesu Telforda Taylora o važnosti ustanovljavanja događaja na osnovu činjenica kako bi se izbjegla svaka sumnja u vjerodostojnost onoga što se zbilo. Centralni i najveći prostor stranice zauzima sekcija *vijesti* o suđenjima osumnjičenim za ratne zločine, uredno ažuriranih i sa urednom statistikom o broju posjeta. U lijevom izborniku u gornjoj sekciji su *arhiva vijesti* i *tražilica*, koja sasvim solidno funkcioniše, i web linkovi prema stranicama *o genocidu* i *stranicama prijatelja sitea*. U lijevom srednjem izborniku su linkovi prema *kolumnama*, koje, nažalost, pišu samo dva

³⁶² U tom kontekstu treba promatrati i činjenicu da je nekoliko stotina bivših pripadnika Vojske RS koji su sudjelovali u vršenju genocida nad Bošnjacima u Srebrenici i dalje u aktivnom sastavu Policije RS (op. E. O.).

³⁶³ Jedna od takvih web stranica je i genocid.org ustanovljena 2004. godine, kako bi dokumentirala zločine počinjene u BiH u periodu od 1992-1995. godine. Koncem decembra 2007. zabilježila je trimilionitog posjetitelja. Riječ je o unikatnim posjetama, a ukupan broj posjeta je mnogo veći i za pretpostaviti je da prelazi broj deset miliona. Projekt podupire nevladina organizacija Istina za pravdu, kojoj je osnovni cilj dokumentiranje činjenica o genocidu i ratnim zločinima u BiH. Na web stranici genocid.org nalaze se i novinski članci, komentari, analize, knjige, filmovi, a neki sadržaji su dati bilingvalno. Izvor: Genocid.org: (www.genocid.org).

³⁶⁴ Istraživačko-dokumentacioni centar osnovan je 2004. godine u cilju produženja djelatnosti Komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima koja je djelovala od 1992. godine. Informaciono-dokumentacioni centar je nezavisna, neprofitna, nevladina i nepristrasna institucija koja ima zadatak da istražuje i sakuplja dokumente, činjenice i informacije o genocidu, ratnim zločinima i svim oblicima kršenja ljudskih prava, bez obzira kojoj etničkoj, socijalnoj, religijskoj, rasnoj skupini žrtve pripadaju. Izvor: Informaciono-dokumentacioni centar: (www.idc.org.ba).

³⁶⁵ Institut za nestale osobe u BiH osnovali su Vijeće ministara BiH i Međunarodna komisija za nestale osobe, 30. 08. 2005. godine, sa ciljem uspostave Instituta kao jedinstvene institucije odgovorne za rješavanje problema nestalih osoba u BiH u ratu 1992-1995. Izvor: Vijeće ministara BiH: (<http://64.233.183.104/search?q=cache:nv0zVpU17F4J:www.Vijeceministara.gov.ba/hrvatski/saopcenja/index.php%3Fclanak%3D281+Institut+za+nestale+osobe,+BiH&hl=en&ct=clnk&cd=6>).

³⁶⁶ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) osnovan je Rezolucijom 827 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih naroda. Rezolucija je donesena 25. maja 1993. godine u vrijeme teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjenih na području bivše Jugoslavije od 1991. godine, a na osnovu izvještaja generalnog sekretara UN-a. Ovo je takođe bila i reakcija na prijetnju međunarodnom miru i sigurnosti koju su izazvala ova teška kršenja humanitarnog prava. Izvor: ICTY: (<http://www.un.org/icty/bhs/frames/tribunal.htm>).

³⁶⁷ Izvor: (www.genocid.org).

³⁶⁸ **Nišan** (tur.) – kamen nad grobom muslimana (Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb, 1968).

autora, te *fotogalerija* sa slikama masovnih grobnica u Podrinju, ali i satelitskih snimaka masovnih grobnica, njihovog izmještanja, te sahrana žrtava ratnih zločina. Link *Genocid 1941-1945.* je prazan, dok link *Genocid 1992-1995.* sadrži samo nekoliko vijesti o suđenjima za počinjene ratne zločine. Link *Genocid kroz historiju* je vrlo zanimljivo koncipiran, sa historijskim pregledom počinjenih genocidnih radnji, međutim samo nad muslimanima odnosno Bošnjacima, a ne i generalno o genocidu počinjenom tokom historije nad ostalim narodima na svim krajevima svijeta. Kada je riječ o posljednjem genocidu u BiH, počinjenom u Srebrenici, u linku *Genocid u Srebrenici* sadržana je hronologija zbivanja u Srebrenici 10., 11. i 12. jula 1995. godine, članak iz Wikipedije o genocidu u Srebrenici, intervju sa profesorom Charlesom Ingraom, šefom međunarodne ekspertne grupe sa ciljem utvrđivanja činjenica o događanjima u zemljama zapadnog Balkana devedesetih godina dvadesetog stoljeća, te pismo udruženja Majke Srebrenice američkim kongresmenima, predsjedniku SAD-a i drugim svjetskim liderima. Link *Svjedočenja* sadrži samo tri svjedočenja o žrtvama etničkog čišćenja iako je mogao biti znatno sadržajnije, pogotovo što su brojne žrtve još uvijek žive i što su davale iskaze i svjedočile pred brojnim domaćim i međunarodnim komisijama, timovima i organizacijama. Link *Zločinci* sadrži popis osumnjičenih i suđenih za ratne zločine sa fotografijama, biografijama i dijelovima optužnica, najvećim dijelom preuzetih sa web stranice Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Na kraju lijevog izbornika Genocid.org team nam saopćava: "Iza ovoga projekta ne stoji niti jedna politička organizacija niti bilo koja zvanična institucija. Site je pokrenula grupa entuzijasta, volontera, koji baziraju svoj rad na časnim i poštenim osnovama, imajući cilj da se zločini nad Bošnjacima kazne, da se dokumentuju i istražuju, kako bi se sačuvala svijest o GENOCIDU koji je bio proveden nad jednim narodom, s ciljem njegovog uništenja. Pravimo platformu za borbu protiv genocida kako se sve ovo još jednom ne bi zaboravilo."³⁶⁹ U desnom izborniku ponovljeni su linkovi kolumni, fotogalerije, izbor vijesti i arhiva vijesti. Web stranica Genocid.org je hvale vrijedan pokušaj da se upozori na zločin genocida, ponude dokumenti o genocidnim radnjama i počiniteljima, ali nažalost nedovoljno sadržajan i sistematičan. Za tako odgovoran i obiman posao očigledno nije dovoljna samo dobra volja i trud nekolicine entuzijasta. Ovakav projekt trebalo bi da bude u ingerencijama države ili nekog njenog tijela, npr. Instituta za proučavanje genocida, ili Organizacije za sprječavanje zločina genocida, da ga vodi tim međunarodnih stručnjaka, i da vodi kontinuirane aktivnosti u cilju prikupljanja činjenica koje mogu poslužiti za suočavanje sa prošlošću, suđenje vinovnicima i zadovoljštinu žrtvama. Bez tako ozbiljnog pristupa, ovaj ozbiljan problem i dalje će biti smetnja suočavanju s prošlošću, uspostavi povjerenja i izgradnji trajnog mira i prosperiteta u Bosni i Hercegovini.

³⁶⁹ Izvor: Genocid.org: (<http://www.genocid.org/team>).

- **Istraživačko-dokumentacioni centar**³⁷⁰ na svojoj web stranici sadrži na vrhu stiliziranu kartu zapadnog Balkana sa naglašenim konturama Bosne i Hercegovine, ispod koje je horizontalni izbornik: *Projekti, Dokumenti, Vijesti, Arhiv, Biblioteka, Izdavaštvo, Kontakt*. Centralni dio početne strane zauzima obraćanje predsjednika Istraživačko-dokumentacionog centra u kome se naglašava obilje dokumenata koje Centar posjeduje: "Naša arhiva sadrži milione stranica različitih dokumenata, a pretežno izjave preživjelih svjedoka i očevidaca pojedinih događaja. Registrirali smo poimenično više od 350.000 imena ratnih žrtava, od čega su oko (do sada) 96.000 ubijena i nestala lica. U našem arhivu nalazi se blizu 50.000 fotografija i 3.500 sati videozapisa. Registrirali smo postojanje više od 440 lokacija zatvora i logora, 320 masovnih grobnica i 900 događaja masovnog ubistva u kojima su žrtve bili pretežno civili" (Izvor: Istraživačko-dokumentacioni centar: <http://www.idc.org.ba/o%20nama.html>). Bez namjere da sumnjamo u vjerodostojnost navedenih podataka, moramo konstatirati da je nepojmljivo mali dio prezentiran na oficijelnoj web stranici: od navedenih 50.000 fotografija sa koliko raspolaže arhiva, na stranici je u izborniku *Arhiv*, podizborniku *Foto*, postavljeno svega 16 crno-bijelih fotografija, koje čak nisu ni potpisane, niti sadržavaju imena osoba, podatke o mjestu, vremenu i situaciji u kojoj su fotografije nastale, tako da je njihov dokumentaristički efekt znatno umanjen. Osim toga, u podizborniku *Video* od navedenih 3.500 sati zapisa nije postavljen nijedan klip, nijedna sekunda videozapisa, što se može smatrati ozbiljnim nedostatkom stranice. U podizborniku *Izjave* ističe se: "prvi put na Internetu i vjerovatno na jedinstven način imate izjave svjedoka". Od, vjerujemo, brojnih izjava svjedoka, na oficijelnoj web stranici postavljeno je samo 46 izvoda iz izjava, koje su autentične, zastrašujuće i ilustriraju strahote rata, progone, mučenja i ubijanja, ali nedovoljne za ozbiljnije online istraživanje ratnih zločina. Bilo bi dobro da u budućnosti djelatnici Istraživačko-dokumentacionog centra postave više izjava koje bi mogli koristiti povjesničari, novinari, sociolozi i svi oni koji imaju interesa za istraživanje događaja u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995. godine. Izbornik *Dokumenti* sadrži dokumente Ujedinjenih naroda – izvještaje generalnog sekretara, rezolucije Generalne skupštine i Vijeća sigurnosti UN-a, ali je podizbornik dokumenata Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju potpuno prazan, pa čak ne sadrži ni link koji bi upućivao na web stranicu ICTY-a (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia).
- Izbornik *Projekti* sadrži rezultate istraživanja o *Gubicima stanovništva 1991-1995., Suočavanja s prošlošću, Podrške žrtvama i svjedocima, Javne debate o prevenciji konflikata, Život s posljedicama genocida* i, što je naročito značajno, projekte *Izgradnje informacionog sistema istraživačko-dokumentacionih centara u regiji* i *Digitalizacije i prezervacije IDC arhiva*. Cilj projekta izrade informacionog sistema ID centara u regiji, između ostalog, ima "efikasnu obradu i pohranjivanje prikupljenih podataka, efikasno upravljanje podacima, dokumentima i informacijama u svim fazama postupanja s njima – izrada izvještaja i analiza, kontakti s javnošću, pomoć

³⁷⁰ (www.idc.org.ba)

tužiocima, pomoć žrtvama, razmjenu podataka od zajedničkog interesa za sve centre, pravovremeno i djelotvorno korištenje i distribuciju podataka prema eksternim korisnicima, djelotvornu pripremu podataka za realizaciju zajedničkih regionalnih projekata, izbjegavanje dupliranja poslova i, u vezi s tim, reduciranje finansijskih troškova u svim fazama izgradnje IS".³⁷¹

- Projekt digitalizacije i prezervacije arhiva IDC ima za cilj digitalizaciju svih dokumenata, odnosno njihovo pohranjivanje iz papirnate u digitalizirani format – fotografija, novina i svih ostalih dokumenata, i njihovo postavljanje na web stranicu, kako bi se učinili dostupnim istraživačima, studentima, novinarima, odnosno najširoj javnosti. Za očekivati je da će nakon završetka projekta digitalizacije i publiciranja arhive na webu oficijelna web stranica Istraživačko-dokumentacionog centra biti informativnija, sadržajnija i više u funkciji suočavanja sa prošlošću, evidencije žrtava i prevencije konflikata.
- Kao model u web publishingu za stranice koje tretiraju odgovornost za počinjene ratne zločine u BiH i suočavanje sa prošlošću mogla bi poslužiti web stranica Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju – ICTY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia).
- **Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju**³⁷² na svojoj oficijelnoj web stranici donosi obilje dokumenata, koji su pristupačni, i zapravo je primjer funkcionalne i komunikabilne web stranice. Početna stranica se otvara na engleskom jeziku, ali nudi izbornik na bosanskom, francuskom, hrvatskom, srpskom, albanskom i makedonskom jeziku. Izbornik je jednostavno postavljen: *Predmeti, O Tribunalu, Vijesti, Outreach, U sudnicama* i *FAQ* (Frequently Asked Questions).³⁷³
- Izbornik *Predmeti* sadržava spisak predmeta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju koji nudi izbor predmeta po imenu i prezimenu optuženog, uz broj predmeta i oznaku lokaliteta na koji se optužnica odnosi, a sve u cilju lakšeg snalaženja u grupi od oko 150 predmeta.
- Izbornik *O Tribunalu* donosi osnovne informacije o osnivanju Tribunala, ciljevima, nadležnostima, sudskim vijećima, tužilaštvu, postupcima pred Tribunalom, pritvoru i kaznama, pravila o praćenju zbivanja u Tribunalu, u kojima se navodi da Služba za informiranje i *Outreach program* izdaju publikacije i čine javnosti dostupnim informacije na južnoslavenskim jezicima, engleskom i francuskom jeziku, te publiciranje *Weekly Updatea* na engleskom jeziku sa pregledom rada suda, objavljenih sudskih dokumenata, kao i rasporedom sudnica i suđenja za svaku novu sedmicu. Također, Služba za informiranje objavljuje i *Judicial Supplement*³⁷⁴ na engleskom i francuskom jeziku sa sažecima najznačajnijih naloga, odluka i presuda.

³⁷¹ Izvor: Istraživačko-dokumentacioni centar: (http://www.idc.org.ba/projekti/izrada_glavnog_projekta.html).

³⁷² Izvor: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju: (<http://www.un.org/icty>).

³⁷³ **Frequently Asked Questions** (Često postavljana pitanja): Zajednička forma svih web stranica koja osigurava odgovore na pitanja postavljene putem Interneta (op. E. O.).

³⁷⁴ Izvor: Judicial Supplement (<http://www.un.org/icty/Supplement/supp35-e/index.htm>).

Svi materijali se mogu dobiti besplatno posredstvom službe za informiranje, ali se mogu pronaći i na oficijelnoj web stranici i na južnoslavenskim jezicima.

- Izbornik *Vijesti* donosi, osim aktualnih *Vijesti o procesima pred Tribunalom*, *Saopćenja za javnost*, komentare *Pogled iz Haga*, sedmične *Preglede sudskih spisa i suđenja*, pres-konferencija i arhivu saopćenja za javnost. Obilje materijala ponuđeno je vrlo pregledno, jasno selektirano i lahko dostupno za pregled.
- Izbornik *Outreach*³⁷⁵ ima za cilj što dalji doseg informacija o radu Tribunala: "Outreach program je lice Tribunala na području bivše Jugoslavije. Pored one u Hagu, ima kancelarije i u Beogradu, Prištini, Sarajevu i Zagrebu, i u stalnom je kontaktu sa predstavnicima medija, pravne struke, vladinih i nevladinih organizacija, udruženjima žrtava, međunarodnih organizacija, kao i sa diplomatskim predstavnicima."³⁷⁶ *Outreach* čini dostupnim na južnoslavenskim jezicima sljedeće dokumente Tribunala: optužnice, odluke, naloge i presude, kao i sve osnovne pravne dokumente. Osim na oficijelnoj web stranici, materijali se mogu dobiti i u CD formatu u svim regionalnim uredima Outreacha, gdje se može dogovoriti individualna ili grupna posjeta Haagu. Osim komentara *Pogled iz Haga*, koji se objavljuju u beogradskom dnevnom listu *Balkan* i na oficijelnoj web stranici, moguće je pogledati i film sa osnovnim informacijama o radu Tribunala – *Pravda na djelu*.
- Ipak, izbornik *U sudnicama* je najimpresivniji: on nudi pregled svih suđenja u tri sudnice tokom sedmice, i to kao *audio i video prijenos*, ali i tekstualne *Podatke o predmetu*, koji, osim osnovnih informacija o tuženome, datumu, načinu i mjestu uhićenja, donosi i *Pregled suđenja* i *Pregled sudskih spisa*. Izbornik *U sudnicama* na oficijelnoj web stranici Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju predstavlja primjer efikasne web multimedije koja konvergira zvuk, video i tekst sa mnoštvom hiperlinkova koji omogućavaju korisnicima ne samo osnovne informacije već i uvid u dublji, pojašnjavajući kontekst događaja. Primjer je to svrsishodnog korištenja web medija, publiciranja informacija u skladu sa principima web komuniciranja i, konačno, pružanja mogućnosti korisnicima web stranice za pronalaženje mnoštva pojašnjavajućih informacija, potrebnih za provjeru i povezivanje činjenica, pravljenje analiza, odnosno stvaranje potpunije slike o ljudima i zbivanjima, što i jesu prednosti weba u odnosu na tradicionalne medije masovnih komunikacija.

Novija povijest Bosne i Hercegovine u online medijima

McLuhanov zaključak "Medij je poruka"³⁷⁷ na najbolji način ilustrira komunikacijsku situaciju u online medijima u vezi sa novijom poviješću Bosne i Hercegovine. Naime,

³⁷⁵ *Outreach* – dopirati dalje (od), nadvisiti, natkriliti, dalje segnuti (Rudolf Filipović, *Englesko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga i Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990).

³⁷⁶ (<http://www.un.org/icty/bhs/frames/outreach.htm>)

³⁷⁷ Marshal McLuhan, *Understanding Media: The Extendedsions of Man*, Ark, London, 1987, str. 7).

o novijoj povijesti naše zemlje, prije svega o posljednjem ratu koji je uslijedio nakon proglašenja nezavisnosti 1. marta 1992. godine, na webu je više video zapisa i klipova nego ozbiljnih pisanih tekstova. Pretraživanje po ključnim riječima "Bosna" i "rat" na tražilici Google rezultiralo je pronalaskom milion i dvije stotine deset hiljada čonkova od kojih je najviše videoklipova.³⁷⁸

- Na web stranici **YouTube**³⁷⁹ moguće je pronaći hiljade videoklipova o ljudima i događajima novije povijesti Bosne i Hercegovine. Pretraživanje videomaterijala po ključnim riječima "Bosna" i "rat" rezultiralo je pronalaskom 1.590 različitih sadržaja. Još više sadržaja moguće je pronaći pretraživanjem istih riječi na engleskom jeziku "Bosnia" i "war" – 1.970. Među njima su novinarski TV priloz i inserti iz dokumentarnih filmova, svjedočenja i izjave – poput izjave Jovana Dulovića, novinara beogradskog magazina Vreme, o zločinima srpskih dobrovoljačkih jedinica – četnika, u Zvorniku početkom rata u Bosni i Hercegovini³⁸⁰. Izuzetnu dokumentnu vrijednosti ima i TV prilog BBC-a iz 1992. godine koji pokazuje posjetu ruskog pisca Eduarda Limonova³⁸¹ Radovanu Karadžiću, i posebno pucanje Limonova iz oružja sa snajperskim nišanom po građanima opkoljenog Sarajeva³⁸². Videozapis je postavljen od pošiljaoca *Arhiva agresije na BiH*, što je *nickname* pojedinca ili grupe koji, osim ovog videozapisa, na *YouTubeu* ima još 249 različitih dokumentarnih videomaterijala.³⁸³
- Među zapaženijim sadržajima na *YouTubeu* u vezi sa ratom u Bosni i Hercegovini svakako su televizijski priloz britanskog novinara Roberta Fiska te dokumentarni film *Yellow Wasps – Anatomy of a War Crime, Genocide in Bosnia*³⁸⁴ autora Ilana Ziva i Roryja O'Connora, podijeljen u sedam videoklipova, postavljen od pošiljaoca *rbih4ever*, koji je, osim ovog, postavio još 18 videoklipova na jednoj od najposjećenijih web stranica i jednoj od najbrojnijih online zajednica – *YouTubeu*.
- Osim videoklipova o ratu u Bosni i Hercegovini, na *YouTubeu* se mogu pronaći brojne dokumentarne fotografije uz muzičku podlogu patriotskih pjesama, kao i muzički spotovi iz perioda 1992-1995.
- Zanimljiv primjer komunikacije pojedinca sa web zajednicom o temi povijesti Bosne i Hercegovine nalazimo na web stranici profesora Hamde Čame³⁸⁵. Ovaj

³⁷⁸ Izvor: Google: (<http://www.google.com/search?complete=1&hl=en&pwst=1&q=Bosna,+rat&start=10&sa=N>). Posjećeno, 30. 6. 2008.

³⁷⁹ Izvor: You Tube: (www.youtube.com). Posjećeno 30. 6. 2008.

³⁸⁰ Izvor: You Tube: (http://www.youtube.com/watch?v=1ZNq_tZPnwU).

³⁸¹ Izvor: Wikipedia: (http://209.85.135.104/search?q=cache:0ciNW0JjFFoJ:en.wikipedia.org/wiki/Eduard_Limonov+eduard+limonov&hl=en&ct=clnk&cd=1).

³⁸² Izvor: You Tube: (<http://www.youtube.com/watch?v=ttNsx2dYB6c>).

³⁸³ "Ovim i ovakvim dokumentarnim filmovima želimo sačuvati istinu od zaborava i laži za sadašnje i buduće generacije, a ne širiti mržnju ili slično", kaže se u informaciji pošiljaoca Arhiva agresije na BiH. Izvor: You Tube: (<http://www.youtube.com/watch?v=ttNsx2dYB6c>).

³⁸⁴ Izvor: You Tube: (<http://www.youtube.com/watch?v=NoBUnLpt1Qw&feature=related>).

³⁸⁵ Izvor: Web stranica Hamde Čame: (<http://www.camo.ch>).

komunikacijski entuzijast uređuje vlastitu web stranicu, ažurirajući je svakodnevno brojnim aktualnim informacijama, najčešće o Bosni i Hercegovini, ali i regiji i svijetu. U izborniku *Historija Bosne i Hercegovine* sadržani su brojni linkovi o povijesti naše zemlje, od srednjeg vijeka do danas.³⁸⁶ Svi članci su tematski distingvirani, uz dodatne linkove o sličnim temama, uz dodatke karata, grbova, pa čak i videoklipova.

- Izbornik *Agresija na BiH* sadrži 34 članka, od *Početak agresije na BiH* do *Tužbe BiH protiv Srbije i Crne Gore*, uz tok suđenja. Svaki od tekstova sadrži izbor dodatnih tekstova u vezi sa temom, a većina i videoklipove o temi, preuzete sa *YouTubea*, što ovu web stranicu čini multimedijalnom i iznimno zanimljivom, posebno ima li se u vidu činjenica o uloženom trudu, preciznosti i sistematičnosti pojedinca da publicira na webu tekstove o kompleksnim pitanjima iz novije povijesti Bosne i Hercegovine. Web stranica sadrži i 48 različitih karata, mapa i planova Bosne i Hercegovine i njenih dijelova, od vremena Ilira do danas, iznimne jasnoće i preglednosti, uz ponuđenu mogućnost štampanja. Uvažavajući potrebu autora web stranice da o različitim temama povijesti i kulture Bosne i Hercegovine komunicira sa svijetom, izniman trud uložen u pokretanje i ažuriranje web stranice, preciznost i korektnost u navođenju izvora, te tehnički kvalitet sadržaja, funkcionalnost linkova i interaktivnost, možemo konstatirati komunikacijsku uspješnost stranice. Manjkavost je svakako nepostojanje imena web stranice, informacije o cilju, misiji i pokretaču stranice. Za očekivati je da će ove manjkavosti u najskorije vrijeme biti otklonjene, tim prije što ta vrsta korekcije ne zahtijeva veliki trud.

Blog – pojedinac na webu

Razmatrajući različitost pozicija znanstvenika u društvenim znanostima u odnosu na predmete svoga istraživanja, dakle društvo, zajednicu, pojedince u tradicionalističkom i konstrukcionističkom pristupu, Mery i Kenneth Gergen (2006) zaključuju: "U tradicionalnom istraživanju, društveni naučnik vrši posmatranje i izvlači zaključke o drugim ljudima, njihovim motivima, problemima, navikama, odnosima i tako dalje. S druge strane, konstrukcionista postavlja pitanje: 'Zašto ljudima ne dajemo pravo da sami kažu šta misle? Da li su nas objekti naših istraživanja autorizovali da govorimo u njihovo ime? Da li mi uopšte znamo da li bi se oni složili sa našim zaključcima?' I umesto što mi pišemo o njima, zašto ih ne pustimo da sami portretišu svoje živote?" U ovom konstrukcionističkom problematiziranju subjekt-objekt relacije u komunikološkoj paradigmi sadržana je suština webloga, ili skraćeno bloga, kao specifičnog načina komunikacije pojedinca sa globalnom komunikacijskom web zajednicom.³⁸⁷

³⁸⁶ Izvor: Web stranica Hamde Čame: (<http://www.camo.ch/historija-bih.htm>).

³⁸⁷ **Hrvatska na karti europske blogosfere**

I dok Technorati tvrdi da u svijetu trenutno postoji više od 14,7 milijuna blogova (zbraja samo prijavljene i pronađene blogove), prema neovisnim izvorima (zbrajaju se korisnici svih europskih blog alata) samo je u Europi u srpnju zabilježeno više od 70 milijuna blogova! Hrvatska je nedavno ušla u popis europskih blogerskih zemalja, tako da je

"Na Mreži je svaka osoba potencijalna TV stanica, bez dozvole za emitovanje", gotovo proročanski metaforično je tvrdio Nicholas Negroponte³⁸⁸. Danas je taj potencijal postao realnost, a blog je postao ta dozvola. Naime, blog je ne samo programski alat nego i način komunikacije koji omogućava pojedincu ono što je prije pojave Mreže bilo dozvoljeno samo štampi, radiju i TV – da diseminiraju informacije.

U tom smislu za weblog se kaže da je to personalni online žurnal, kada se u najkraćem pokuša definirati ovaj noviji komunikacijski fenomen u okviru weba. Važno je napomenuti da ova usporedba sa žurnalom nije sasvim korektna, jer suština bloga je u needitiranom (*unedited*) stavu pojedinca, koji nije medijski profesionalac, i koji iznosi svoje, autentične i individualne stavove, bez propuštanja kroz filtere uređivačke izbalansiranosti, ili novinarske stiliziranosti.

Kada bi pisanje na blogu bilo podvrgnuto uređivačkim intervencijama, kao što je to slučaj u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija, to više ne bi bio blog. Blog, kao alternativni medij stoji u opozitnom odnosu prema *mainstream* medijima. To je i jedan od razloga popularnosti bloga: sloboda u odabiru tema, nekonvencionalnost, slobodnije izražavanje, individualizam...

Neki publicisti smatraju da je metamorfoza blogova iz elektronskog u papirnati medij (štampanje najzanimljivijih blogova u obliku knjige) zapravo pretvorila blog od alternativnog u *mainstream* medij³⁸⁹.

U prilog toj tvrdnji ide i činjenica da su neki listovi u našem okruženju počeli prenositi blogove u svojim dnevnim izdanjima novina.³⁹⁰

poznati Blog Herald više puta objavio vijest o hrvatskom bloggerskom tržištu s izričitim naglaskom na rapidan rast. Od ukupno 26 zemalja koje ulaze u statistiku, Hrvatska se sa više od 30.000 blogova smjestila na 13. mjesto u Europi. To je odličan rezultat obzirom na populaciju i broj ljudi s pristupom Internetu, tako da smo ispred Austrije (30.000), Češke (20.000), Irske (9.000), Slovačke (8.500), Mađarske (8.000), Litve (8.000), Danske (5.000), Grčke (5.000), Rumunjske (5.000), Švicarske (5.000), Letonije (4.000), Estonije (2.000) i Slovenije (500). Najviše blogova u Europi ima Francuska (3 milijuna). Blog.hr. Izvor: (www.monitor.hr).

³⁸⁸ Nicholas Negroponte, *Biti digitalan*, Clio, Beograd, 1998, str. 166.

³⁸⁹ "U ponedjeljak navečer, 27. studenog, dogodilo se nekoliko stvari na jednom mjestu koje su taj dan obilježile kao poseban u nekim budućim analima hrvatskog weba. Naime, u zagrebačkom šminkerskom lounge baru People's skupio se dobar dio domaće književno-kulturne elite. U gužvi oko preskupog šanka viđena su lica Jagne Pogačnik, Rujane Jeger, Andreje Zlata, Nevena Antičevića, Miše Nejašmića... I povod je bio poseban - četiri ugledna izdavača (Naklada Ljevak, Jesenski&Turk, Vuković&Runjić, Algoritam) zajednički su promovirali četiri knjige, čiji su autori četiri blogera. O značaju i utjecaju fenomena 'bloghaera', koji je bio mjestom etabliranja ponosnih novoukoričenih autora - Igora Kokoruša Lebowskog, Zrinke Pavlič (najhvaljenije na promociji!), Darija Rukavine Porta i Damira NoisyD Markulja, posvjedočila je u uvodnom obraćanju Silvana Mendišić, koja je kazala kako 'ne poznaje niti jednog urednika koji nove autore ne traži upravo po blogovima'. Iako su blogeri do sada već više puta nastupali javno, vrijedi zabilježiti ovaj njihov trenutak prelaska u - 'mainstream'." Izvor: (www.monitor.hr, 29. 11. 2006).

³⁹⁰ "Jutarnji list od danas na svojim stranicama počinje objavljivati i tekstove troje blogera sa Blog.hr servisa - Danijele Dvornik, T-zombixa i bloga Novac. Zanimljivo je da je u sve češćem medijskom miješanju bloga i mainstream medija Večernji list uzeo potpuno suprotan smjer od Jutarnjeg - da afirmirane novinare oslobodi redakcijske stege i podrži ih u mnogo slobodnijoj formi - blogu (Malenica i Mišak). Jutarnji, s druge strane, nastoji afirmirane blogere uključiti u svoju redakciju. Ostaje da se vidi kako će ležernost, sirovost i šarm slobodne bloggerske forme jednog T-zombixa opstati u okvirima formalne kolumne. U uvodnoj kolumni Zombix djeluje ukočenije nego na blogu, a osjeća se nedostatak komentara njegovih stalnih čitatelja, kao i njegovi odgovori. Najava Jutarnjeg..." (Izvor: www.monitor.hr, 15. 2. 2007).

Riječ "blog" datira iz 1997. godine, kada je John Barger nazvao svoju web stranicu – weblogom. Dvije godine kasnije Peter Merholtz razdvojio je ovu riječ na dvije: "weblog" i taj novi termin "blog" postao je i glagol i imenica. Tehničko značenje bloga je web stranica na kojoj vlasnik može dodavati nove sadržaje, odnosno otvarati nove teme, koji uglavnom pretendiraju da budu kratki, poput zabilježki iz vlastitih dnevnika, sa mogućnošću dodavanja hiperlinkova ka drugim blogovima ili web stranicama. Blogovi mogu biti isključivo tekstualni, kombinirati tekst i sliku, te tekst, muziku i videoklipove:

- Blogovi koji dominantno sadržavaju slike nazivaju se fotoblogovima (*photoblogs*),
- oni koji se zasnivaju na videosadržajima nazivaju se vlogovima (*vlogs*),
- blogovi sa audio zapisima nazivaju se audio blogovi (*podcasting*),
- blogovi sa muzičkim sadržajima nazivaju se muzičkim blogovima (*MP3 blogs*),
- oni koji preferiraju umjetnički sadržaj nazivaju se umjetničkim blogovima (*artlogs*),
- dok se blogovi sa seksualnim sadržajima nazivaju blogovima za odrasle (*adult blogs*).

Svaka tema koja je pohranjena u zasebnoj arhivi bloga naziva se *permalink*³⁹¹, i uvijek može biti lahko pronađena. Osim linkova prema arhivi, blogeri često postavljaju linkove prema ostalim blogovima i blogerima. Taj sadržaj na blogu se naziva *blogroll*³⁹², i jedan je od važnih socijalnih dimenzija bloga. Činjenica da jedan blogger preporučuje ostale blogove i blogere na najbolji način potvrđuje visoku razinu socijaliziranosti i komunikabilnosti blogera, odnosno visok stupanj demokracije blogerske komunikacije. Osim preporuka ka ostalim blogovima, blogeri ulažu dodatne napore kako bi označili novopristigle blogove i teme i taj se sadržaj bloga naziva *trackback*.

Brojni američki analitičari online komuniciranja suglasni su u tome da je teško dati preciznu definiciju bloga jer on odražava različite individualnosti, koncepte i u stalnom je mijenjanju. Ipak, jedna opća definicija bavi se formatom bloga: "Weblogovi su stranice sastavljene od nekoliko tema (*objava - op. E. O.*) ili različitih dijelova informacija po stranici, obično aranžiranih obrnutom kronologijom, od najnovijih tema na vrhu stranice, pa do najstarijih na njenom dnu" (Bausch, Haughey, Hourihan, 2002: 7). Blog definiraju i sami vlasnici specijaliziranih weblog (blog) portala, svako na svoj način. Tako je na portalu Blog.ba data sljedeća definicija bloga, uz naglašavanje njegovih mogućnosti, kao i reklamnu napomenu da je sve besplatno: "BLOG je web stranica na kojoj možete brzo i lagano objaviti svoju novost, razmišljanje, namjeru, sjećanje, članak, link, zanimljivost, ili nešto drugo po želji. Na BLOGU možete upoznati ljude i komunicirati s njima, od njih dobiti komentare i odgovore. BLOG pruža i mnogo drugih stvari, naravno, sve to je BESPLATNO!"³⁹³

³⁹¹ **Permalink** – link koji nam dozvoljava da posjetimo specifičnu temu na weblogu, čak i nakon što je ona (sklizana) sklonjena sa početne stranice bloga.

³⁹² **Blogrolling** – linkovsko povezivanje sa drugim weblogovima, koje često poprima formu liste linkova na početnoj strani webloga.

³⁹³ Izvor: Blog.ba: (www.blog.ba).

Na weblog portalu Blog.hr prenijeti su stavovi drugih medija upravo o tom weblogu, ali i blogu uopće: "Blog je skraćenica od engleske riječi weblog, što u doslovnom prijevodu znači mrežni dnevnik. Blog je web stranica na kojoj pojedinac kronološkim redom obično bilježi svoja razmišljanja i stavove. Na Internetu ih ima na milijune i njihovi vlasnici su ljudi iz svih mogućih slojeva društva i zanimanja. Danas je blog zajednica, primjerice u Sjedinjenim Državama, toliko snažna i brojna da ima utjecaj i na javnom mišljenje."³⁹⁴ "Blogovi, web stranice na kojima pojedinci kronološkim redom iznose svoja zapažanja, u svijetu su već uobičajeni godinama. Takav način izdavaštva koriste milijuni internetskih korisnika radi osobne promocije, zabave ili posla čineći zajednicu koja u nekim zemljama ima snažan utjecaj i na javno mišljenje. Već prije predstavljanja javnosti na Blog.hr-u bilo je registrirano stotinjak blogera koji najavljuju mini revoluciju hrvatskog weba."³⁹⁵

"Weblogovi su pisani od strane pojedinačnih autora uobičajeno uzevši sa personalnim tonom i ponudom voajerskog pogleda u nečiji život. Autori pišu o interesantnim stvarima koje su našli na webu, o naporima i uspjesima koje nalaze na poslu i kod kuće, kao i o tome koji događaji u svijetu ih fasciniraju. Weblogovi najčešće nude osvježavajući, osobni, nekomercijalni ton, koji je posve daleko od većine sadržaja pronađenih na webu" (Bausch, Haughey, 2002: 5).

Doista, blogovi sadrže mogućnost da čitatelji voajerski percipiraju fragmentirane sličice iz života autora bloga. Utaživanje te znatiželje svakako je jedan od razloga popularnosti bloga. Zapravo je riječ o jednoj suptilnoj igri u kojoj autor dozirano dozvoljava čitateljima da imaju uvid u njegov život, razmišljanja, intimu. Suptilnost ove igre, naravno, ovisi o komunikacijskoj kulturi zajednice u realnom, ali i virtualnom prostoru – dakle online zajednice. Sasvim je razumljivo da kultura komuniciranja varira od pojedinca do pojedinca, od zajednice do zajednice. U uvjetima naše komunikacijske situacije, nažalost, moramo konstatirati da je komunikacijska kultura kako u realnom tako i u virtualnom prostoru na dosta niskom nivou. Primjera je mnogo, a paradigmatičan je onaj u kojem je srednjoškolka iz Tuzle na svom blogu imala za temu intimu svoje kolegice i kolege. Povrjeđivanje tuđe intime i nekorektnost u komunikaciji iz virtualnog prostora je kulminirala u reakciju nasilja u realnom prostoru.³⁹⁶ Dakle, blog je paradigma individualne komunikacijske slobode pojedinca u okviru globalne virtualne agore – Interneta, i njegovog najdemokratičnijeg medija

³⁹⁴ Izvor: Dnevni internet magazin Corner www.corner.hr, prezentiran na www.blog.hr.

³⁹⁵ Robert Gabelić, *Jednostavno do vlastite web stranice*, Jutarnji list, Zagreb, (www.jutarnji.hr). Više mišljenja o blogu uopće, ali i o Weblog portalu Blog.hr moguće je pronaći na (www.blog.hr/html/press) (op. E. O.).

³⁹⁶ "Učenik Emir F. (17) prekjucher je u toaletu tuzlanske Gimnazije 'Meša Selimović' pretukao kolegicu iz razreda Azru Pašalić (18), koja je nakon ukazane medicinske pomoći u Hitnoj pomoći zadržana na liječenju u Univerzitetско-клиничком centru Tuzla. Sa Azrom, koja je zadobila potres mozga, povrede stomaka i modrice po tijelu, razgovarali smo jučer na Odjelu hirurgije UKC-a. Kazala nam je da je i ranije imala verbalne i fizičke sukobe s Emirom, te da ju je sada napao zbog toga što je na jednom internetskom blogu komentirala njegov odnos sa školskom kolegicom Teom B. - Čim sam postavila komentar na blog, nazvao me Emir i pitao šta stavljam na Internet. Odgovorila sam mu da je to javni prostor koji on ne može kontrolirati i spustila slušalicu - priča Azra sjedeći na bolesničkom krevetu i dodaje da ju je nedugo zatim pozvala i Tea, zamolivši je da skine komentar sa Interneta, što je ona i uradila. Prema Azrinim riječima, idućeg jutra ju je drugarica mobitelom obavijestila da ne dolazi u školu, jer je Emir traži, ali ona se ipak pojavila na nastavi...." (A. Arnautović, Dnevni avaz).

Izvor: (www.dnevniavaz.ba/dogadjaji/crna-hronika/siledzija-tesko-pretukao-kolegicu-iz-razreda, 15. 12. 2007).

weba, u kome nema ograničenja u odabiru tema, jeziku i stilu komunikacije, i u kome pojedinac vodi neku vrstu unutarnjeg pisanog dijaloga, s jedne strane sam sa sobom, a s druge potencijalno sa cijelim čovječanstvom, pitajući i sebe i druge bez unaprijed date izvjesnosti odgovora, ali dajući tako i sebi i drugima odgovore i na nepostavljena pitanja. Ta vrsta osobne naracije izražava individualnost pojedinca, njegove preferencije, svjetonazor, stil, strahove i nade, i upravo zbog toga izaziva veliku znatiželju čitatelja weblogova i postaje trend u web komunikaciji koji ne samo da prihvaćaju slobodni novinari, anonimni pojedinci nego sve više osobe iz javnog života, glumci, muzičari, čak i novinari. U posljednje vrijeme političari naročito blogove koriste u cilju vlastite promidžbe, čak i tradicionalisti koji ne prihvaćaju a priori liberalizam novih medija, poput iranskog predsjednika Mahmouda Ahmadinejada.³⁹⁷

U posljednjih nekoliko godina i političari u našem bližem okruženju prihvaćaju blog kao način ekspresije, ali ne iz istih razloga zbog kojih pojedinci uobičajeno pokreću blogove, već radi pridobijanja naklonosti glasača, naročito u predizbornim kampanjama.³⁹⁸

Osim što u svojim izbornicima nude linkove ka blogerskim stranicama i alate za pravljenje vlastitog bloga, web portali i stranice sve češće prenose najzanimljivije dijelove pojedinih blogova, ili nesvakidašnje stavove pojedinaca o pojedinim značajnim društvenim pitanjima, čak i na svojim naslovnica, ili u izbornicima najzanimljivijih blogerskih uradaka toga dana. Među regionalnim web portalima i stranicama koje su bile predmetom istraživanja, blogiranje kao način web komunikacije najviše populariziraju specijalizirani blogerski web portali, poput Blog.ba³⁹⁹, Blogger.ba⁴⁰⁰, Blog.hr⁴⁰¹, ili informativni web portali poput Monitor.hr⁴⁰², i Index.hr⁴⁰³.

³⁹⁷ "Iranski predsjednik Mahmoud Ahmadinejad otvorio je svoj blog, odnosno internetski dnevnik. U prvom je postu opisao svoje teško djetinjstvo, a čitateljima je postavio pitanje misle li kako Sjedinjene Države i Izrael žele započeti treći svjetski rat. Mahmoud Ahmadinejad, čiji govori vrve antiameričkom retorikom, također je opisao kako je ljut zbog američkog miješanja u unutarnju politiku Irana, koja je počela još dok je on sam bio u osnovnoj školi. 'U to vrijeme život u gradu bio je savršen, a ja sam rođen na selu u siromašnoj obitelji', napisao je na stranicama u petak. Ahmadinejad opisujući kako ga je unatoč odrastanju u siromašnoj obitelji iz takvog života izvukao uspjeh u školi. Adresa www.ahmadinejad.ir povremeno nije dostupna zbog velikog broja zainteresiranih posjetitelja. Postovi su dostupni na perzijskom, arapskom, francuskom i engleskom jeziku. Pojedini stručnjaci smatraju kako na ovaj način iranski predsjednik pokušava istražiti potporu za svoju politiku suprotstavljanja SAD-u. 'Mislite li da Sjedinjene Države i Izrael napadajući Libanon započinju treći svjetski rat?' pitanje je u anketi koju je predsjednik postavio na svojim stranicama, a čitateljima je ponudio jednostavne odgovore 'da' i 'ne'. Uz to, Ahmadinejad se osvrnuo i na krvavi rat Irana i Iraka koji je trajao osam godina, a on je sam bio u redovima revolucionarne vojske. Shvativši kako se za prvi put naširoko raspisao, post je završio riječima: 'Drugi put ću pokušati biti jednostavniji i kraći.' (Izvor: www.dnevnik.hr, 14. 8. 2006).

³⁹⁸ "KAKO SE bliži datum lokalnih izbora, vrlo nam političari pribjegavaju svim mogućim i nemogućim metodama ulizivanja građanima. Tako se predsjednica HNS-a Vesna Pusić uoči izbora u Zagrebu odlučila približiti "urbanoj" populaciji, za koju se valjda pretpostavlja da je informatički pismena, i to pokretanjem vlastitog bloga. Pusić, po vlastitom priznanju, nije pokrenula blog iz razloga iz kojeg ljudi obično pokreću blogove, a to je da imaju mjesto gdje će iznositi svoja više ili manje intimna razmišljanja u dnevničkim stilu, nego kako bi privukla što više birača iz Zagreba, grada u kojem živi četvrtina stanovništva Hrvatske, pa tako i registriranih birača. Na blogu predsjednice HNS-a tako možete čitati "zanimljive" osvrtne na predizborne presice Pusićine liste za Zagreb, a blog-dnevnik izborne kampanje za Zagreb nazvala je "Punch" - prema svojoj kujici, koju je, zamislite, i na sam dan predstavljanja kampanje izvela u šetnju. Pa ako to neće razgaliti srca birača, ne znamo što će..." Neven Barković, Index.hr (Izvor: www.index.hr, objavljeno: 29. 4. 2005).

³⁹⁹ (www.blog.ba)

⁴⁰⁰ (www.blogger.ba)

⁴⁰¹ (www.blog.hr)

⁴⁰² (www.monitor.hr)

⁴⁰³ (www.index.hr)

Blogeri su nerijetko u prilici da neku lokalnu temu ili događaj učine svima dostupnom i tako je pozicioniraju kao globalnu, brže nego što to učine profesionalni novinari, agencije i elektronski mediji:

"28. februara 2001. u 10.58 sati zemljotres jačine 6,2 stupnja po Richteru pogodio je Seattle, u državi Washington, SAD. Odmah nakon potresa, neko je iz Seattlea pisao o tome na lokalnom weblogu: MetaFilter.com. Kroz nekoliko minuta desetine drugih iz regije su također opisali što su osjetili, kao i koje su vrste štete u njihovom okruženju. Moglo je biti 30 minuta ili nekoliko sati prije nego što su novinske agencije mogle ponuditi vijest o tome na svojim stranicama, ali sa minutama tisuće čitatelja (posjetitelja) MetaFiltera su znali da je snažan zemljotres pogodio malu regiju i prouzročio vidljivu štetu u Seattleu" (Bausch, Haughey, Hourihan, 2002: 5).

Prije novinara i redakcija reagirali su blogeri i u slučaju terorističkog napada na londonsku podzemnu željeznicu 2005. godine⁴⁰⁴, kada su svojim mobilnim telefonima napravili fotografije koje su, koristeći bežičnu konekciju na Internet, postavili na web stranicu u vlasništvu Yahooa specijaliziranu za razmjenu fotografija. Ostali posjetitelji te web stranice povezali su fotografije sa pojmovima "Londonska podzemna željeznica", "Teroristički napadi", "Bombaški napadi" kako bi bili lakše dostupni posjetiteljima weba koji su tragali za informacijama i slikama u vezi sa tim tragičnim događajima. Sav posao od fotografiranja do postavljanja fotografija na web stranicu završen je u samo nekoliko minuta, a postavljene fotografije bile su, od posjetitelja te web stranice, prepoznate kao autentične, informativne, sadržajne, pa čak i profesionalne. Imajući u vidu činjenicu da fotografija govori više od hiljadu riječi, sasvim je razumljiva sve veća popularnost fotobloga. Sve više blogera fotografijom izražava svoje svjedočenje nekom događaju, ali i svoj stav i komentar u vezi sa aktualnim pitanjima od značaja od lokalne, pa do globalne važnosti.

Koristeći prednosti digitalizacije i informacionih tehnologija, konvergenciju teksta, zvuka, slike i žive slike, sve veći broj blogera pokreće svoje videoblogove (*vlogovi*). Najpopularnija virtualna mjesta za postavljanje i razmjenu videoklipova su *YouTube*⁴⁰⁵ i *MySpace*⁴⁰⁶. To nisu samo web stranice, već su i online zajednice za postavljanje i razmjenu miliona videouradaka, njihovo rangiranje prema žanrovima i gledanosti, razmjenu, stvaranje veza sa drugima koji imaju slične interese i, konačno – postavljanje vlastitih videozapisa. No, ova vrsta slobode u pristupu, odabiru i postavljanju videouradaka ne odgovara baš svima. Zapravo, najviše smeta snažno strukturiranim militarističkim organizacijama.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ "Bijah na busu za posao, kad odjednom: 'Svi van iz autobusa!!! Svi van!!!', zaderala se kondukterka. Nitko nije znao što se desava ni kud sad. Malo smo milili naokolo, pokušavali zivkat na mobitele, ali isti nisu radili. 'A nis...odo kuci onda', pomislih ja. Malo kasnije u kucu je uletio Cimer skupa s Gruzijcem i dreknuo: 'WAAARGH, Marisi, pali TV, brže, brže...teroristicki napad.' Koljena su doslovno otisla ispod mene. Svi smo u shocku stajali i gledali TV u nevjerici. Telefoni nisu radili, nismo znali gdje je Brus ni gdje je Gruzijceva tetka." Ovo je citat sa bloga marisi.blog.hr blogerice koja iz prve ruke javlja o događajima u Londonu. Iscrpnije... (Izvor: www.monitor.hr, 2005.).

⁴⁰⁵ (<http://www.youtube.com>)

⁴⁰⁶ (<http://www.myspace.com>)

⁴⁰⁷ "Američka vojska odlučila je zabraniti svojim trupama korištenje YouTubea, MySpacea i 11 sličnih, popularnih web stranica za dijeljenje i pregledavanje audio-video sadržaja i osobnih poruka. Inače, vojnici tim putem komuniciraju sa svojim obiteljima, a Pentagon je ovaj način komunikacije odlučio ukinuti zbog sigurnosno-tehničkih razloga.

Web stranicu YouTube osnovali su Chad Hurley, Steve Chen i Jawed Karim u februaru 2005. godine. U kratkom vremenu, za nešto više od godinu dana, YouTube je pozicionirana kao stranica najbržeg rasta na webu, sa postavljenih 65.000 novih videouradaka svaka 24 sata, odnosno 100 miliona videoklipova spremnih za dnevni pregled. Prema rezultatima istraživanja Nielsen/NetRatingsa iz 2006. godine, *YouTube* bilježi 20 miliona posjetitelja mjesečno.⁴⁰⁸ Sve više je videosadržaja o ljudima i događajima iz naše zemlje na *YouTubeu* koji se na ovu stranicu postavljaju sve češće u rekordnoj brzini. Nisu prošla ni 24 sata otkako je premijer RS-a Milorad Dodik u TV emisiji HRT-a Nedjeljom u 2 vrijeđao urednika FTV Bakira Hadžiomerovića, i otvoreno mu prijetio, a na *YouTubeu* je već postavljen videozapis emisije s dokumentiranim primjerima neodgovornog i bahatog ponašanja političara.⁴⁰⁹

MySpace je interaktivna web stranica društvene mreže za postavljanje personalnih profila u cilju ostvarenja kontakata, razmjenu muzike, fotografija i videa, te servis blogerske zajednice. Osnivači *MySpacea*, Brad Greenspan, Chris DeWolfe, Josh Berman i Tom Anderson, uspjeli su, u kratkom vremenu nakon osnutka 2003. godine, pozicionirati vlastitu web stranicu među šest najpopularnijih stranica na engleskom jeziku i šest najpopularnijih stranica na webu, u konkurenciji svih jezika. To je bio razlog poslovne odluke Ruperta Murdocha, vlasnika *News Corporationa* i *Fox TV*, da kupi *MySpace* u julu 2005. godine. *MySpace* je mjesto virtualnih susretanja miliona ljudi. U 2007. godini registrirano je 80 miliona korisnika. Činjenicu da je tako veliki broj ljudi okupljen na jednom (virtualnom) mjestu vješto koriste političke organizacije i njihovi lideri za uspostavu komunikacije sa glasačima, kao što je većina kandidata za predsjedničke izbore u SAD-u postavila svoje profile koji sadržavaju fotografije, blogove, pa i videoklipove. Neki od njih, poput profila Rona Paula, automatski su izbrisani zbog optužbi za pokušaj manipuliranja javnim mnijenjem.⁴¹⁰

Osim video bilježenja zanimljivosti, blogeri sve češće videoklipovima, reportažnim zapisima, dokumentarističkim videosvjedočenjem ili efektnim videomontažama ismijavaju političare demagoge, ili podsjećaju na njihove nedosljednosti, isprazna obećanja, manipulaciju. Uočavajući ovu komunikacijsku potrebu, potaknutu tehnologijom, bivši američki potpredsjednik Al Gore, koji je vodio projekt informatizacije SAD-a, pokrenuo je, zajedno sa svojim prijateljem Joelom Hyattom, kablovski televizijski kanal nazvan *Current TV*⁴¹¹ sa ciljem ohrabriranja gledatelja da prezentiraju i razmjenjuju svoje videosnimke i kreacije.⁴¹² "Current TV je globalna

Naime, pristup takvim stranicama i slanje video zapisa previše opterećuje internetsku vezu i na taj način usporava računalni sistem američke vojske." N.Y.Times... (Izvor: www.monitor.hr, 2007).

⁴⁰⁸ Izvor: Reuters, u USA Today 16. 7. 2007: "YouTube serves up 100 million videos a day online" (http://www.usatoday.com/tech/news/2006-07-16-youtube-views_x.htm).

⁴⁰⁹ Izvor: (<http://www.youtube.com/watch?v=kDvoJRgHrKM>).

⁴¹⁰ Različita su viđenja ovog slučaja, od odobravanja do osporavanja, pa čak i optužbi na račun MySpacea da je brisanjem profila Rona Paula uveo cenzuru (op. E. O.).

Izvor: Wikipedia: (http://en.wikipedia.org/wiki/My_space#Censorship).

⁴¹¹ (<http://www.current.tv>)

⁴¹² Na web stranici Current TV (www.current.tv) sadržane su brojne upute o tehnikama snimanja i pravljenja video sadržaja, zapravo čitav trening za gledatelje-novinare. Osim toga, sadržane su i upute kako dodati video ostalim TV sadržajima, upute kako glasati za pojedine videoklipove da budu u eteru i sl. Kritičari ovakvog načina komunikacije nazivaju ga **meritokracijom** (*meritocracy*).

televizijska mreža koja vam daje priliku da kreirate i utječete na ono što se emitira na TV", stoji u uvodnom dijelu informacija o Current TV, kao neka vrsta izjave o misiji na vlastitoj web stranici.⁴¹³ Gledateljski kreirani sadržaji (*viewer-created content* – VC2) u 2006. godini činili su 30 posto ukupnih sadržaja Current TV, sa tendencijom rasta. Joel Hyatt predviđa da će uskoro gledateljski kreirani sadržaji činiti polovicu, ili čak više od polovice ukupnih sadržaja njegove kablovske televizije. *Current TV je zapravo najbolji primjer multimedije, odnosno interaktivne televizije – hibrida bloga i TV.*

Američki *Pew Internet & American Life Project* nalazi da 57 posto američkih tinejdžera kreira sadržaje na Internetu od teksta do slike, od muzike do videa. "U ovoj novoj medijskoj kulturi ljudi više ne konzumiraju medije pasivno (i njihove reklame koje su njihov glavni izvor prihoda), već aktivno sudjeluju u njima, što obično znači kreiranje sadržaja u bilo kojoj formi i u bilo kakvom opsegu", zaključuje Paul Saffo⁴¹⁴ (2006: 4). Ovo je najbolja potvrda prednosti web komuniciranja kao kreativnog komuniciranja u odnosu na tradicionalne mas-medije u kojim je pozicija konzumenta uglavnom, u većoj ili manjoj mjeri, pasivna. Aktivitet i kreativnost blogera idu u prilog demokratizacije⁴¹⁵ javne komunikacije posredstvom weba. Tome u prilog ide i slučaj Fuada al Farhana, najpoznatijeg blogera u Saudijskoj Arabiji, koji je uhapšen nakon što je na svom blogu razotkrio političku korupciju u svojoj državi. Svjesno je izbjegao da na svom blogu koristi nickname, već se potpisivao punim imenom i prezimenom.⁴¹⁶ Konačno, sve navedeno su razlozi koji objašnjavaju popularnost bloga i geometrijski rast broja blogova, o čemu se vode iscrpne statistike od strane agencija. Komunikacijski aktivitet blogera ima za cilj demokratizirati odnose u zajednici, a blogiranje postaje sve više problematično za nedemokratske režime. Od 2003. do 2008. godine u svijetu su uhapšena 64 blogera zbog iznošenja svojih stavova koji nisu bili po volji autoritarnih režima. Broj uhapšenih blogera se u 2007. godini utrostručio u odnosu na 2006. godinu.⁴¹⁷

⁴¹³ (<http://www.current.tv/about>)

⁴¹⁴ Paul Saffo je direktor Institute for the Future in California, SAD.

⁴¹⁵ "Od pokretanja Blog.hr-a u svibnju prošle godine pa sve do danas, napisano je gotovo 250.000 tekstova na koje je ostavljeno čak 1.000.000 komentara! Kako na Blogu svoje sadržaje može sam obrisati bilo koji korisnik, čitateljima je sada na raspolaganju 175.000 tekstova i 820.000 komentara. Hrvatske blogove dnevno posjeti više od 50.000 ljudi koji otvore oko 250.000 stranica." Vijest: Milijun komentara na 250.000 tekstova Izvor: (www.monitor.hr, 2005).

⁴¹⁶ "Fouad al-Farhan, jedan od najpoznatijih blogera u Saudijskoj Arabiji uhićen je jer je javnosti objavio dokaze kojima je raskrinkao jedan dio političke korupcije u ovoj državi. Al-Farhan je sam rekao da je njegova misija 'potraga za slobodom, dostojanstvom, pravdom, jednakosti, učešću javnog mnijenja te drugih islamskih vrijednosti koje su se izgubile'. On je već postao poznat po tome što se odbio skrivati iza svog nicka te je blogove potpisivao svojim pravim imenom." Monsters & Critics, UPI... (Izvor: www.monitor.hr, 03. 01. 2008).

⁴¹⁷ Izvor: Catherine O'Donnell, International arrests of citizen bloggers more than triple, University of Washington News: (<http://uwnews.org/article.asp?articleID=42417>).

Uhapšeni blogeri u periodu 2003-2008. ⁴¹⁸

Blogerska aktivnost	Total	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008. 1st Q
Korištenje bloga za organiziranje ili pokrivanje socijalnih protesta	15	Kina (4)			Egipat, Iran	Burma (2), Kina, Egipat (4), Iran	Egipat
Kršenje kulturnih normi	14			Singapur (2)	Egipat, Grčka, SAD	Kina, Egipat (2), Hong Kong, Indija, Filipini	Egipat, UK
Postavljanje komentara u vezi sa javnim poslovima	12		Francuska	Iran (2), Tunis	Egipat, Iran	Fidži, Malezija, Pakistan, Saudijska Arabija, Sirija, Tajland	Sirija
Razotkrivanje korupcije ili kršenja ljudskih prava	9	Iran		Singapur		Kina (3), Tunis	Burma
Drugi razlozi, ili razlozi nisu dati	8				Kanada, Kina, Sirija	Kina, Egipat, Fidži, Hong Kong, Malezija, Tajland, SAD (2)	
Postavljanje komentara o političkim liderima	6		Iran	Egipat		Egipat, Iran, Kuvajt, Rusija	
Ukupan broj slučajeva	64	5	2	8	10	36	5

U blogerskoj komunikaciji posebnu važnost imaju osobna iskustvena polja, odnosno proživljeno i iskustveno, i na tome formiran vlastiti svjetonazor. Svaka priča na blogu je osobna, osobno proživljena, svaka imaginacija je karakteristična upravo za tu osobu, svaki blogger nastoji istaći vlastitu individualnost i potaći druge blogere na usporedbu iskustava. S tim u vezi je i fascinantno svjedočenje i objašnjenje Meg

⁴¹⁸ Izvor: World Information Access Project (www.wiareport.org, 2008).

Houriha⁴¹⁹ o tome kako je najprije bila iznenađena činjenicom da njena mama blogira, te da je tek čitanjem tog bloga spoznala dimenzije ličnosti svoje mame koje tokom života, u neposrednoj komunikaciji, nije mogla uočiti: "Mislim da sam naučila više o njoj (svojoj mami – op. E.O.) i vidjela više, i različite aspekte njene ličnosti u dva mjeseca njenog bloga nego u svim prethodnim godinama naše majka – kćerka relacije koju smo imali. Čitanje o njenim snovima, koje je otvoreno dijelila sa svijetom, ali ih nikada nije podijelila direktno sa mnom, bilo je fascinantno i neočekivano" (Bausch, Haughey, Hourihan, 2002: 29). Najčešći razlozi za čitanje blogova su:

- Znatiželja, odnosno radoznalost, poriv da se "proviri" u život drugoga,
- Priče koje se dijele sa drugima, odnosno mogućnost usporedbe iskustvenih polja,
- Mišljenja koja su profilirana u pričama i događajima,
- Viši stupanj slobode izražavanja u odnosu na druge medije komunikacije koji su kolektivno editirani,
- Nekonvencionalan, slobodniji jezik komunikacije, u odnosu na tradicionalne medije,
- Mogućnost izražavanja vlastite individualnosti,
- Jednostavnost pristupa i kreiranja bloga.

U blogerskoj komunikaciji dominira autoetnografski pristup, koji zapravo znači "otkrivanja nečijeg ličnog iskustva kako bi se otkrila data potkultura" (Gergen, 2006: 77). Potkultura bloga nazvana je *blogosferom* (*blogosphaera*). Moglo bi se reći da je *blogosfera* dio *cyberspacea*, tačnije najdinamičniji, najraznolikiji, najslobodniji i najindividualističiji njegov dio. Svake sekunde otvaraju se novi blogovi, ili ispisuju nove priče na već postojećim.⁴²⁰ Naravno da senzibilitet za ovu vrstu kreativnog konzumiranja informacija imaju blogeri, odnosno aktivniji korisnici Interneta, tačnije osobe sa izrazitom elektronskom pismenošću, za razliku od vladinih dužnosnika, koji još uvijek funkcioniraju po obrascu svemogućeg državno-partijskog činovnika koji, provodeći logiku državne prisile nad pojedincima, gaji osjećaj vlastite premoći, što ga u konačnici lišava obaveze da uči i usavršava se.⁴²¹

⁴¹⁹ Meg Hourihan je jedna od autora knjige *We Blogs – Publishing Online With Weblogs*, Wiley Publishing Inc., Indianapolis, 2002. Ona je vlasnica dobro znanog i nagrađivanog webloga – megnut: (www.megnut.com)

⁴²⁰ "U nepunih jedanaest mjeseci službenoga rada, Blog.hr je okupio više od 20.000 korisnika. Blogove pod Blog.hr domenom svakodnevno posjeti više od 40.000 ljudi koji otvore oko 250.000 stranica. Tako je, primjerice, u ožujku ove godine Blog.hr posjetilo više od milijun jedinstvenih posjetitelja koji su napravili promet od 7 milijuna učitavanja. Svaki dan kreira se oko 100 novih blogova, napiše oko 1.300 tekstova i preko 6.000 komentara. Najpopularnija internetska tražilica Google je primjerice indeksirala više od 600.000 stranica na kojima se spominje "Blog.hr", što znači da je najraspostranjenija i najviše linkana adresa na domaćem webu. Iscrpnije... Vijest: **Blogomobilom pešice kroz Hrvatsku**; Izvor: (www.monitor.hr, 2005).

⁴²¹ "Prema pisanju Jutarnjeg lista, mladić koji se skriva iza nadimka T-Zombix, pokretač Zatvorenih vrata, internetske stranice napravljene kao parodija na Vladin projekt Otvorena vrata, jučer je zbog prijave T-HT-a i policijskog ispitivanja zatvorio site posvećen najvećem hrvatskom telefonskom operateru. Policija ga je upozorila da je neovlašteno postavio logo T-HT-a na svoju stranicu i da veliča fašističke simbole jer je Mudriniću bio nacrtao Hitlerove brčice. T-Zombix istodobno vodi istoimeni Blog, koji je tijekom jučerašnjeg dana također učinio nedostupnim, no danas ga je vratio on-line uz osvrt na cijeli slučaj..." Članak: **Prijavljen webmaster koji parodira Vladu i T-HT, policija ga ispitala, zatvorio site**; Izvor: (www.monitor.hr, 2005).

Veličinu *blogosfere* teško je odrediti, jer je svakim danom čini sve veći broj blogera. Prema podacima internetske tražilice Technorati⁴²² svakoga dana se pokrene novih 175.000 blogova.⁴²³

Različite kulturološke navike, ali i različita dostupnost Interneta učinili su da broj blogera varira od zemlje do zemlje. U Njemačkoj, koja je relativno kasno usvojila blogiranje, procent blogera u ukupnoj internetskoj populaciji iznosio je donedavno samo 1 posto, što je izuzetno mali procent u odnosu na 14 posto blogera u Kini, 28 posto u Velikoj Britaniji, ili čak 41 posto u Japanu. Technorati su u 2007. godini indeksirali 93,7 miliona blogova u svijetu.⁴²⁴ Bloggerski servis i virtualna zajednica MySpace.com sadržava ukupno 159.196. 969 blogova, od toga se dnevno ispiše više od 500.000 blogova.⁴²⁵ U našoj regiji brojke nisu tako impresivne: Blog.ba sadržava 11.976 blogova⁴²⁶, Blogger.ba saopćava da su 76.633 blogera otvorila 81.916 blogova⁴²⁷, dok Blog.hr sadržava 340.790 blogova, sa aktivnih 399 blogera⁴²⁸. U toku devet mjeseci Blog.hr je narastao za oko 50 posto, što nam jasno ilustrira popularnost i sve veću prihvaćenost ovog načina komunikacije.⁴²⁹

Početak blogiranja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini veže se za 2004. godinu.⁴³⁰ Ima li se u vidu tako kratak vijek blogiranja kod nas, i u susjedstvu, onda ni prethodna statistika ne izgleda tako obeshrabrujuće. No, svakako hrabre optimistička predviđanja da će upravo kao što danas svako ima svoj e-mail account za pet godina imati svoj blog. Jedan od čelnih ljudi portala *BlogEverywhere.com* – Sabeer Bathia, ide i korak dalje u predviđanjima. U skladu sa misijom svog portala koji svakodnevno nudi izbor najvažnijih vijesti iz svijeta, preuzetih iz najvećih medijskih kuća, ali i mogućnost svojim posjetiteljima da vijesti komentiraju, čitaju komentare drugih, ali i sami vrše monitoring vijesti i komentara, Bathia zaključuje: "Novinarstvo više neće biti propovijed, već će biti konverzacija."⁴³¹ Blog je već učinio korak u tom smjeru, omogućavajući svakom pojedincu da izrazi svoj stav, da se povezuje sa drugim pojedincima u cilju potpunije konverzacije, zasnovane na argumentima. Tom

⁴²² Technorati – internetska tražilica za pretraživanje blogova. Sam naziv je kovanica od riječi *technological* i *literati*, što bi u našem prijevodu mogao biti sinonim za tehnološku pismenost, u smislu elektroničke pismenosti.

Izvor: (<http://en.wikipedia.org/wiki/Technorati>).

⁴²³ Izvor: (<http://technorati.com/about/>, podaci od 24. jula 2007).

⁴²⁴ Izvor: Technorati: (<http://technorati.com/about/>, podaci od 24. jula 2007).

⁴²⁵ Izvor: (www.myspace.com, podaci od 25. jula 2007).

⁴²⁶ Izvor: (<http://www.blog.ba/index.php?st=tour1>, podaci od 24. jula 2007)

⁴²⁷ Izvor: (<http://www.blogger.ba>, podaci decembar 2007).

⁴²⁸ Izvor: (<http://www.blog.hr/>, podaci od 24. jula 2007)

⁴²⁹ "Svega mjesec dana prije četvrtog rođendana Blog.hr-a, u nedjelju, 13. travnja u 14:18 sati, na najvećem hrvatskom bloggerskom servisu otvoren je jubilarni 500-tisućiti blog! Impresivan rast hrvatske blogosfere te omjer broja kreiranih blogova i stanovnika pokazao se internetskim fenomenom ne samo u Hrvatskoj već i u svijetu. Unatoč tome što je penetracija blogova u Hrvatskoj samo uz pomoć Blog.hr-a dosegla čak 35% na 1,7 milijuna korisnika Interneta u Hrvatskoj, broj dnevno kreiranih blogova na ovom servisu ne pokazuje još niti znakove stagnacije, dapače, u stalnom je porastu iako je penetracija veća nego u mnogim razvijenijim zemljama s dužim bloggerskim stažom. Više o svemu na Dnevnik.hr, a ako ste jedan od rijetkih bez bloga možete ga otvoriti na dobro poznatoj adresi www.blog.hr." Izvor: (www.dnevnik.hr).

⁴³⁰ Blogger.ba prvi je bh. blog servis i najposjećenija je bh. web stranica, koju mjesečno posjeti više od pola miliona korisnika Interneta iz Bosne i Hercegovine i svijeta. Svi blogeri su upisali 1.324.124 posta i 6.110.895 komentara. Izvor: (www.blogger.ba).

⁴³¹ Izvor: Blogeverywhere: (www.blogeverywhere.com, posjećeno 25. jula 2007).

konverzacijom u okviru weba postavljaju se novi standardi i demokratizira humana komunikacija, što potvrđuje i razmišljanje kreatora weba Tima Berners-Leeja o blogu kao kreativnom mediju koji slijedi osnovnu ideju World Wide Web.⁴³² Novi standardi podrazumijevaju bolju informiranost, više znanja, međusobno uvažavanje partnera u komunikaciji, raspravu zasnovanu na argumentima, što sve sudionike u blogiranju uzdiže na jedan viši civilizacijski nivo komunikabilnosti. Ovakva komunikacija u okviru weba, sasvim sigurno, svojim neminovnim prelaskom iz virtualnog u realni život, doprinosi i demokratizaciji ne samo komunikacije nego i različitih društvenih zajednica.

Web informiranje i demokratsko komuniciranje u BiH

U dosadašnjem razvoju civilizacije mediji masovnih komunikacija inicirali su dva suprotna procesa – "eksploziju" i "imploziju", koji su, iako sami po sebi kontradiktorni, u povijesti ljudske komunikacije proizveli isti efekt – razvoj demokracije komunikacije. "Eksplozija" misli, ideja, različitosti – omogućena Gutenbergovim izumom tiskarskog stroja, naročito masovnom produkcijom novina, dovela je do individualizacije i jačanja pozicije pojedinca u zajednici, s jedne strane, a s druge strane do standardizacije jezika i definiranja država-nacija. "Implozija", omogućena elektronskim medijima, a posebno Internetom, ponovo objedinjava svijet u *globalno selo*, u kome je komunikacija *spiritus movens* svakog socijalnog djelovanja, samorefleksije i civilizacijskog uzdizanja pojedinca i zajednice.

Iako web karakterizira publiciranje, pohranjivanje i razmjena ogromnog broja informacija, on nije dominantno medij diseminacije informacija, već je dominantno medij interakcije. Upravo ove dvije karakteristike weba: diseminacija i interakcija, uvjetuju ne samo dva oprečna poimanja trećeg medija nego i različite načine komunikacije:

- Prvi način poimanja weba i korištenja njegovih komunikacijskih mogućnosti u osnovi je diseminacijski i zasnovan je na mogućnosti publiciranja i primanja velikog broja informacija. U prvom planu je mogućnost jeftinog oglašavanja, objavljivanja informativnih, propagandnih, persuzivnih ili lažnih sadržaja, te mogućnost njihovog konzumiranja od velikog broja korisnika weba. Ovakvo poimanje i korištenje weba u osnovi je tradicionalnomedijsko, jer tradicionalni mediji masovnih komunikacija upravo funkcioniraju na principu diseminacije

⁴³² "Pokretanje blog servisa www.blog.hr isprovociralo je svojedobno neke domaće samozvane znalce i kvazipuriste iz jedne informatičke tiskovine da popljuju mogućnost demokratizacije web-medija u obliku bloga koji omogućava svima da se izražavaju na Internetu. Koliko su bili u krivu, nije potrebno objašnjavati tisućama blogera koji su se aktivno ili pasivno okušali u 'bloganju'. Dodatnu podršku našem uvjerenju da je bloganje 'zdravo' za web daje i slavni web-guru Tim Berners-Lee, koji je u aktualnom interviewu za BBC obrazložio zašto je bloganje bliže njegovoj prvobitnoj zamisli o pisanju i čitanju na webu. Podsjetimo, u kolovozu 1991. sir Tim Berners-Lee stvorio je prvi web-site. *Kada pišete blog, ne pišete komplicirani hypertext, već samo pišete tekst, i stoga sam zaista vrlo sretan što vidim da je to sada otišlo u smjeru da postane kreativniji medij*, izjavio je Berner-Lee u interviewu" (Izvor: Monitor. hr: www.monitor.hr, 2008).

informacija. Fokusiranost na mogućnosti publiciranja i diseminacije, u odnosu na mogućnosti interakcije, ne samo da reducira potencijale weba i dovodi u ravan tradicionalnih medija nego i zanemaruje njegove demokratske potencijale i stavlja ga u funkciju nedemokratske komunikacije, koju karakterizira jednostranost: "U komunikacijskom procesu nisu moguća nikakva jednostranska intencija, transmisija i recepcija" (Merten, 1977). Takvo poimanje i korištenje weba otkriva nam namjere i karakter komunikatora: onaj ko ne želi dijalog, polilog, raspravu, ko nije spreman na polemiku – koristi web kao medij diseminacije, jednako kao i plakat, proglas, reklamu, glasinu, unaprijed plasiranu obmanu, koju je čak lakše plasirati u *cyberspaceu* nego u novinama, na radiju ili TV sa uredničkim filterima i uglavnom snažnom hijerarhijskom organizacijom. Time se izvrće suština weba, pogrešno koriste njegove mogućnosti, ili se vrši zloupotreba s ciljem vlastite promocije na štetu drugog, prikazivanja sebe u boljem, a drugih u gorem svjetlu, nanošenje štete drugom kroz političke obračune, podvale i klevete. Kroz dominantno nedemokratski način komunikacije u mediju velikih demokratskih potencijala u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja nastupaju lideri i članstvo političkih partija, kako onih na vlasti tako i opozicionih, nositelji javnih funkcija, kako u instancama vlasti tako i u javnim ustanovama, organizacijama i poduzećima.

- Drugi način poimanja i korištenja weba zasnovan je na mogućnosti interakcije, i u osnovi je dijaloški, poliloški i polemički. Uz primanje i davanje informacija, fokusiran je na mogućnost uspostave komunikacije, traženja dodatnih informacija iz šireg pojašnjavajućeg konteksta, ali isto tako i dodatne argumentacije vlastitih stavova. Za uspostavu ovakvog komunikacijskog odnosa potrebna je volja dva ili više sudionika u komunikaciji, spremnost da se akceptira drugačije mišljenje, kultura dijaloga kroz argumentaciju, lišenu predrasuda, stereotipija, diskreditacije i mržnje: "Komunikativno djelovanje nije nikakav usamljeni 'čin', već je element konkretnih socijalnih odnosa u kojima se nalaze komunikacijski partneri (u vremenu i prostoru) komunikacijske akcije. Zato većina teoretičara upozorava na aspekt sadržaja i aspekt komunikacijskog odnosa. 'Sadržinski aspekt' posreduje 'podatke', a aspekt odnosa upozorava na to kako te podatke prihvatamo" (Watzlawick, 1969). U osnovi ovakvog odnosa je iskreniji i korektniji odnos prema sebi i prema drugima, spoznaja zasnovana na činjenicama i provjerljivosti, a ne na vjerovanju i isključivosti, sposobnost uvažavanja drugog i drugačijeg i svijest o važnosti slobode mišljenja i izražavanja koja seže do istih prava i slobode drugih. U ovom poimanju i načinu korištenja weba u prvom planu nije informiranje u smislu organizirane monopolske radnje diseminiranja informacija, već interakcija u smislu uspostave komunikacijskog odnosa kao pretpostavke boljeg razumijevanja i djelovanja. Time se pokazuje svijest i spremnost da je, umjesto uvjeravanja u ispravnost vlastitog pogleda na život i svijet, puno važnija uspostava komunikacijskog odnosa u kojem se do spoznaje dolazi u dijalogu, polilogu, kroz vrednovanje argumenata i uspostavu konsenzusa u stavovima i opredjeljenjima,

čime se stvaraju pretpostavke ne samo za demokraciju nego i za demokratizaciju društvenih odnosa. Interakciju u komunikaciji, kao pretpostavku demokratizacije u bosanskohercegovačkoj kulturi weba, prakticiraju predstavnici civilnog društva u nastajanju – nevladine organizacije, pojedinci i interesne grupe i mediji: "Na političkom nivou, mediji igraju centralnu ulogu u demokratizaciji. Istorijski posmatrano, ključna odlika pokreta demokratizacije jeste stvaranje javnog mnjenja, pri čemu se misli na sva mesta i forume na kojima se raspravljalo o pitanjima važnim za političku zajednicu i gde su plasirane informacije ključne za učešće građana u javnom životu. Ovakav koncept je važan jer demokratsko društvo zavisi od dobro informisane populacije sposobne da napravi politički izbor. U velikim i složenijim društvima učešće javnosti u političkim procesima ograničeno je i uglavnom se svodi na povremeno izražavanje stavova, protesta i periodične izbore. Da bi tako slaba participacija javnosti bila minimalno delotvorna, neophodno je da ona zna šta se dešava i da poznaje opcije koje može da razmatra i na osnovu kojih može da deluje" (Herman, McChesney, 2004: 7/8).

Očigledno je da etatistička propagandna medijska mašinerija nikako, ili posve loše funkcioniše na webu. Izvučena iz kolotečine etatističkog, hijerarhijskog, jednodimenzionalnog modela informiranja – odozgo prema dolje, praksa diseminacije informacija iz državnomedijskog centra, u kojem su koncentrirani ideologija, znanje, iskustvo i informacije, postaje anahrona u novim informacionim tehnologijama i trendovima. Svaki pokušaj pozicioniranja takvog, u biti nedemokratskog načina komunikacije, na *a priori* demokratskom mediju kakav je web, biva prepoznat kao manipulacija, i u relativno kratkom vremenu označen kao suprotan demokratskoj kulturi web komuniciranja. U našoj komunikacijskoj praksi, međutim, brojni su primjeri web stranica i portala koji su izrazito pristrasni, propagandno orijentirani spram ideologija, centara moći i pojedinaca. S druge strane, brojni su primjeri građanske inicijative u socijalnim mrežama, ali i individualne slobode i kreativnosti u promišljanju društvenih odnosa u blogerskoj komunikaciji, koje karakterizira stalna upitanost o nepoznatom, ali i kontinuirano propitivanje poznatog, što odražava visoku svjesnost o važnosti demokracije u komunikaciji, kao pretpostavke za socijalno djelovanje – demokratizaciju društva, kao što primjećuje Castells: "Da, vjerujem, bez obzira na staru tradiciju ponekad tragičnih intelektualnih pogrešaka, da su promatranje, analiziranje i teoretiziranje način na koji se može pomoći u izgradnji drukčijega, boljeg svijeta. To se ne postiže davanjem odgovora koji će biti specifični za svako društvo i koje će pronaći sami društveni sudionici, već postavljanjem nekih bitnih pitanja" (Castells, 2000: 40).

V. ZAKLJUČAK

Istraživanje komunikacije u okviru World Wide Weba neosizifovska je misija, jer to je posao koji nikada ne može biti završen, zapravo mogao bi trajati vječno, jer web je dinamičan i stalno promjenjiv, i svako novo istraživanje pokazalo bi drugačiju sliku. Na to upućuju ključna obilježja komunikacije, ali i weba: Komunikacija je neprekidna, nikada ne prestaje i ne može joj se odrediti ni početak ni kraj, a web je neograničen, uvijek promjenjiv izvor informacija i medij nesagledivih komunikacijskih mogućnosti. Ova dva fascinantna obilježja komunikacije i weba tvore nesvakidašnji paradoks koji stoji pred istraživačima ovih kompleksnih fenomena: stimulirajuća su jer je sve i u komunikaciji i na webu još uvijek nedovoljno istraženo, a istovremeno i destimulirajuća jer, ma koliko duga i brojna istraživanja bila, ovi složeni fenomeni nikada se ne mogu u potpunosti istražiti. Ključni problem u istraživanju bila je nepreglednost weba i brojnost izvora, što je u isto vrijeme i prednost i nedostatak: prednost sa stajališta mogućnosti traženja informacija, njihovog sagledavanja iz različitih uglova, odnosno mnoštvo izvora, tumačenja i mogućnosti uspoređivanja, a nedostatak jer postupci traganja za informacijama i njihovo uspoređivanje traju jako dugo i mogu odvući od teme istraživanja. Neprekidnost i složenost fenomena komunikacije i nepreglednost weba, s jedne, i ograničenost vremena individualnog istraživača, s druge strane, stoje u odnosu diskrepancije, čak i isključivosti. Suočavanje sa ovim problemima dovelo je do zaključka neminovnosti timskog rada u istraživanju komunikacije World Wide Weba, i to bi mogla biti preporuka svim budućim istraživačima.

Istraživanje za potrebe ovog rada započelo je konstatacijama komunikacijskih promjena uvjetovanih novim informacionim tehnologijama, te stalno rastućim brojem korisnika Interneta, koji je u vrijeme ovog istraživanja premašio broj od milijardu ljudi. Problemizirajući novu komunikacijsku situaciju, bitno određenu mogućnostima novih informacionih tehnologija, uvažavana je dvosmjernost komunikacijskog problema: odnos pojedinca spram novih komunikacijskih tehnologija, s jedne, i njihov utjecaj na društvo, odnosno komunikaciju kao centralni fenomen kulture, s druge strane. U istraživanju novih mogućnosti komparirane su najprije web stranice i online izdanja u Bosni i Hercegovini i svijetu, a zatim i izdanja i programi online i tradicionalnih medija u našoj zemlji, oslanjajući se pritom na nove teorijske postavke, jer tradicionalne nisu u stanju objasniti novu medijsku situaciju. Pritom je posebno vođeno računa da se ne glorificira, ali ni umanjuje utjecaj tehnologije na društvo, posebno razvoj demokratskog komuniciranja, što je civilizacijska zadaća ljudi. Zbog toga je intencija ovog istraživanja bila utvrditi da li je i u kojoj mjeri komunikacija u okviru weba demokratičnija u odnosu na tradicionalne medije masovnih komunikacija, te da li mogućnosti koje web pruža i standardi u komunikaciji koje postavlja mogu utjecati na demokratizaciju javne komunikacije u društvu, posebno u tranzicijskom, kakvo je bosanskohercegovačko društvo danas, i koje su to specifičnosti bosanskohercegovačke kulture web komuniciranja. Višegodišnje istraživanje stotina

web stranica i portala, kompariranja komunikacije online i tradicionalnih medija, te mogućnosti demokratizacije javne komunikacije u Bosni i Hercegovini rezultiralo je sljedećim zaključcima:

World Wide Web je komunikacijsko-publikacijski sistem najbržeg rasta u povijesti ljudske komunikacije, a web informiranje novi način globalne komunikacijske razmjene uvjetovan civilizacijskom potrebom za efikasnijim, demokratičnijim načinom primanja i davanja informacija. Za razliku od tradicionalnih mas-medija, koji svoje sadržaje emitiraju linearno (od početka prema kraju), informacije na webu postavljene su nelinearno, fragmentirano i povezane hiperlinkovima, što omogućava njihovo kreativno konzumiranje. Web je veći od svih drugih medija, ne samo po obimu sadržaja nego i po broju posjetitelja, fleksibilniji je jer objedinjuje mogućnosti svih tradicionalnih medija – novina, radija, TV-a, u sasvim novoj komunikacijskoj situaciji koju karakterizira visok stupanj interaktivnosti.

Ideju Wannevara Busha, prezentiranu u radu *As We May Think* 1945, zahvaljujući nizu tehničkih izuma, razvoju vještačke inteligencije, uspostavi komunikacijskog sistema Arpanet, a kasnije i Interneta, realizirao je osamdesetih godina prošlog stoljeća Tim Berners-Lee, koji se smatra izumiteljem weba. Kao što je tiskarski stroj Johana Gutenberga označio početak masovnog komuniciranja, tako je i World Wide Web označio početak globalnosti komunikacije.

Društvene refleksije weba primjetne su kroz promjene u našem ponašanju i djelovanju u sljedećem: web je povezao ljude i omogućio im da se iskažu, povećao njihovu potrebu za informacijama i unaprijedio senzibiliziranost za njihovom provjerom. Korisnicima weba pružena je mogućnost dobijanja drugih identiteta, izbrisana je oštra podijeljenost između globalnog i lokalnog, bitno je izmijenjena društvena uloga novinarstva i novinara, inicirano kretanje publike od tradicionalnih medija ka novim, stvorena je nova kultura web komuniciranja i nova vrsta network zajednica. Web je inicirao viši stupanj aktiviteta u realnom prostoru i promijenio društvenu strukturu zajednice i utjecao na promjene prakse nacionalnih politika i međunarodnih odnosa.

Sadržaji tradicionalnih medija: tekst, zvuk, slika, živa slika, u novoj tehnološkoj konfiguraciji postali su novi medij – World Wide Web. Za razliku od informacijsko-komunikacijski naprednijih sredina, gdje su komunikacijske prednosti svakog od medija integrirane u multimediju, u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja dominantna je tekstualna informacija, sa znatnim zaostatkom u prezentiranju slikovnih informacija, a živa slika i multimedija još uvijek su rijetkost. Objašnjivo je to još uvijek nedovoljno razvijenom informacionom infrastrukturom, nedostatkom hardvera i softvera, te nedovoljnom informatičkom pismenošću sudionika u procesu web komuniciranja.

U odnosu na tradicionalno, online novinarstvo karakteriziraju prednosti u slobodi izbora medija i sadržaja, višem stupnju otvorenosti, zbog čega je web postao novi javni prostor komunikacije, demokratičniji jer ga karakterizira decentralizirana struktura, polivalentnost tema, autora i načina pisanja, veća dostupnost informacija izražena

kroz brojne i raznolike izvore koji su uglavnom lako provjerljivi. Osim toga, web karakterizira veća brzina publiciranja i brzina pristupa, orijentiranost na korisnika, ravnopravnost komunikatora i komunikanta u višem stupnju interaktivnosti. Web je stvorio pretpostavke za aktivniju participaciju građana u javnoj komunikaciji kroz novu formu građanskog novinarstva. Online novinarstvo je relativiziralo pitanje kompetencije novinara, omogućilo konvergenciju tradicionalnih medija i, konačno, omogućilo viši stupanj demokratičnosti u komunikaciji.

Imajući u vidu definiciju Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU) prema kojoj je korisnik Interneta svaka osoba od 16 do 74 godina starosti koja koristi Internet tokom godine, Regulatorna agencija za komunikacije procijenila je da u Bosni i Hercegovini 27,25 posto stanovništva koristi Internet. Uzimajući u obzir prethodna istraživanja o broju korisnika u Bosni i Hercegovini, prema kojima je 2001. godine bilo samo 2 posto korisnika, 2002. godine već 4 posto, ili duplo više, možemo zaključiti da je trend rasta broja korisnika Interneta u našoj zemlji u periodu 2001-2007. uvećan 14 puta. Prvotno zaostajanje u broju korisnika Interneta, uzrokovano posljedicama rata 1992-1995., u posljednjim godinama nadoknađeno je povećanjem broja naših građana priključenih na Mrežu, što upućuje na zaključak da, sa malim zakašnjenjem, dinamika rasta ipak slijedi svjetske trendove.

Većina bosanskohercegovačkih web stranica i portala ne sadrži sve potrebne elemente online novinarstva: originalan sadržaj, fotožurnalizam, arhivu dostupnu za pretraživanje, participaciju publike, nivoe sadržaja, navigacione alate jednostavne za korištenje, elektronske poruke, konvergenciju medija i opcija za korištenje. To se može smatrati ozbiljnim nedostatkom. No, kako je broj korisnika Interneta u BiH u porastu, i kako je kultura web komuniciranja u razvoju, za očekivati je sadržajnije i potpunije web stranice i portale. To će sa jedne strane inicirati vlasnici i urednici web portala s ciljem privlačenja većeg broja korisnika, i s tim u vezi većih marketinških efekata, odnosno veće zarade. S druge strane, s razvojem kulture komuniciranja na webu, korisnici će imati sve više zahtjeva za konzumacijom ne samo različitih nego i količinski većeg broja informacija.

Konzumiranje informacija na webu vođeno je potrebama i komunikacijskim aktivizmom publike. Sva tri nivoa interakcijske razmjene u okviru weba (konzument – producer, korisnik – korisnik, korisnik kao producer) od iznimne su važnosti za demokratičnost javne komunikacije, isvetirazine prisutnesu u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja, iako ne u jednakoj mjeri. Interakcija korisnik – korisnik najprisutniji je oblik komunikacijske razmjene u online komunikaciji u Bosni i Hercegovini. To se može objasniti izostankom demokratske tradicije u našoj kulturi komuniciranja, koja još uvijek sprječava čitatelja da ravnopravno komunicira sa donedavnim društveno-političkim radnikom – novinarom. Komunikacija među korisnicima web informacija najprisutniji je oblik interakcije, koja je poticana teritorijalnim, ideološkim, etničkim, religijskim, zapravo kulturološkim razlikama u najširem smislu riječi. U bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja još uvijek ne postoji željena razina tolerancije i razumijevanja. Često nema spremnosti za

razmatranjem i prihvaćanjem drugačijih mišljenja, što omogućava da se podijeljenosti iz realnog prostora prenose u virtualni prostor web komunikacije. No, to samo potvrđuje početnu pretpostavku da web pruža puno veće mogućnosti za demokratsku komunikaciju nego što ih naše društvo na ovom stupnju razvoja može realizirati.

Jezik svakodnevne političke komunikacije u Bosni i Hercegovini se radikalizira, vulgarizira, kvari, i kao takav nalazi svoje mjesto u tradicionalnim medijima masovnih komunikacija, kako na radiju i televiziji, i još više u tabloidima, novinama i magazinima. Jezik web stranica i portala je neujednačen, nestandardiziran, ovisan je o pokretačima i moderatorima, ali i korisnicima stranica. Jezik oficijelnih web stranica i portala instanci vlasti i vladinih institucija u Bosni i Hercegovini je standardiziran, birokratiziran, stereotipan i nezanimljiv. Jezik online medija u našoj zemlji je književni jezik, medijski standardiziran, razumljiv, i ne razlikuje se od jezika u tradicionalnim medijima. No, jezik komentara i polemika korisnika web stranica i portala je nestandardiziran, narodni, dinamičan, često zapaljiv, ponekad i jezik mržnje, i varira ovisno o pravilima korištenja. Moguće je identificirati četiri vrste web portala i stranica: prva vrsta su osmišljeni i dobro moderirani portali na kojima su unaprijed definirani uvjeti korištenja, druga vrsta su portali koji imaju definirana pravila, ali nedosljednu i neprofesionalnu moderaciju i administriranje, na kojima su pravila postavljena *pro forme*. Treća vrsta web stranica i portala su oskudno ili posve neregulirani i nemoderirani portali, bez definiranih pravila korištenja, a četvrta vrsta su portali sa definiranim pravilima ponašanja na forumu, pa čak i forumskim bontonom, ali se tolerira, pa čak i podstiče necivilizirana komunikacija. Rezultati istraživanja jezika bosanskohercegovačkih web stranica i portala, te usporedba sa jezikom tradicionalnih medija masovnih komunikacija, dovela je do uočavanja bitnih razlika: jezik tradicionalnih medija masovnih komunikacija je standardiziran, književni jezik, dok je jezik web komuniciranja nestandardiziran, slobodniji, često neknjiževan, žargonski, a ponekad i netolerantan, vulgaran i uvrjedljiv. To je moguće objasniti niskim stupnjem kulture komuniciranja u realnom životu, koja se u mogućnostima anonimne komunikacije na webu višestruko negativno manifestira.

Pristrasnost u medijima u Bosni i Hercegovini izražena je u velikoj mjeri, sa neznatnim razlikama u printanim i elektronskim medijima. Za razliku od tradicionalnih, u online medijima korisnici informacija, koristeći interaktivnost medija, mogu biti korektiv pristrasnosti i neobjektivnosti novinara. Kultura kritičkog konzumiranja informacija u online medijima u BiH u fazi je uspostave. Ohrabruje veliki broj postova, komentara i diskusija na forumima velikog broja portala. Ono što zabrinjava jeste pristrasnost korisnika informacija, odnosno posjetitelja portala, koji se vrlo često nekritički svrstavaju *pro et contra* određene ideje, stava, informacije, institucija, ali i pojedinaca. Nerijetko pokušaj diskusije završi u nekritičkom, navijačkom i diskreditirajućem stavu za neku opciju, a protiv neke druge. Takvim ponašanjem i korisnici web portala pokazuju nezadovoljavajući stupanj kulture komuniciranja. Za promociju kritičkog rasuđivanja potrebno je što više javnog govorenja o različitim aktualnim pitanjima. Uloga medija upravo je podizanje komunikacijskih standarda, no s obzirom na

nedovoljnu demokratičnost tradicionalnih mas-medija web ima mogućnosti da učesnike u svom komunikacijskom toku učini boljima – prihvatanjem civilizacijskih vrijednosti, demokratskih mogućnosti i razvojem kulture komuniciranja.

Istraživanja publike u okviru web komuniciranja pokazala su da to nije publika u klasičnom smislu, odnosno da to nisu pasivni konzumenti sadržaja, već su to korisnici weba i svih njegovih resursa. Publika tradicionalnih i online medija suštinski se razlikuje. Ključna odrednica njihove *differentiae specificae* je interaktivnost.

Multimedijski informacioni tok, interaktivnost i demokratičnost ključne su karakteristike weba koje mu u odnosu na tradicionalne medije masovnih komunikacija osiguravaju prestiž. Imajući u vidu dosadašnje efekte digitalizacije i konvergencije online medija, a naročito dovodeći to u vezu sa impresivnim tehnološkim napretkom u oblasti informacionih tehnologija i telekomunikacija, za očekivati je da je budućnost web informiranja upravo u spajanju društvenih djelatnosti i tehnoloških dostignuća globalne komunikacijske mreže – Interneta, a posebno World Wide Web.

Civilizacijsko uzdizanje čovjeka direktno je ovisno o ključnim idejama i borbi za demokratičnost u komunikaciji. Povijesna nit ideje o važnosti čovjekovog života i njegove misaone dimenzije, njegove slobode, integriteta ličnosti, slobode mišljenja i izražavanja, važnosti komunikacije u kreiranju odnosa u zajednici, od mitotvoračke svijesti do današnje svjesnosti o važnosti demokratičnosti u komunikaciji, varirala je od čovjeka do čovjeka, od ideala do principa, od teorije do prakse, od pokreta do zakona, od društva do društva. U svom samorazvoju ideja slobode i demokratičnosti u komunikaciji uzdigla je pojedinca i kolektivitete ne samo do svijesti o važnosti slobode mišljenja nego i mogućnosti za njegovo izražavanje kakve nikada prije nisu postojale. Zasluge za taj civilizacijski napredak, između ostalog, pripadaju i demokratizaciji komunikacije koju je potakao web.

Nasuprot slobodi i demokratičnosti stoje brojni primjeri kršenja civilizacijskih i profesionalnih normi jezikom mržnje i huškanja na rat i zločine na području bivše Jugoslavije. Neki od njih zabilježeni su u izvještajima specijalnog izvijestitelja *Komisije UN-a za ljudska prava* Tadeusza Mazowieckog u periodu 1992-1995. godine, ali i izvještajima i analizama medijskih profesionalaca, ne samo iz regije nego i sa različitih strana svijeta, kojima je u ovom radu posvećena znatna, iako nedovoljna pažnja. Istraživanje jezika mržnje zahtijeva timove stručnjaka i velika finansijska sredstva kako bi se došlo do saznanja koja će biti trajna opomena o tragičnim posljedicama potčinjavanja medija nacionalističkim i velikodržavnim projektima i stavljanja novinarstva u funkciju rata i destrukcije.

Kao odgovor na komunikacijsku blokadu tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995) osnivaju se brojni lokalni mediji, čiji je broj nakon rata naglo povećan. Početkom 1997. u našoj zemlji je bilo ukupno 490 medija. No to nije dovelo do demokratizacije javnog komunikacijskog prostora. U 2008. godini bilježimo trend smanjenja broja medija – ukupno 391 medij: 47 TV i 151 radio stanica te 193 novine. Smanjenje broja medija može se objasniti najprije djelovanjem tržišta, odnosno ograničenošću

i smanjenjem prihoda, ali i diferencijacijom po osnovu kriterija profesionalnosti, uslijed koje su manje profesionalni mediji koji nisu napredovali za posljedicu imali gubitak publike.

Aktualna komunikacijska situacija u Bosni i Hercegovini obilježena je nizom kontradiktornosti: dobrom medijskom legislativom, ali lošom medijskom praksom, podijeljenošću medijskog prostora po etno-teritorijalnom principu, malobrojnim i relativno prepoznatljivim printanim medijima, s jedne, i brojnim, ali potpuno neprofiliranim elektronskim medijima, s druge strane, pasioniranim gledateljstvom TV programa, ali slabom medijskom pismenošću i kulturom, brojnošću medija sa tendencijom razvoja, nasuprot potpuno nerazvijenoj, latentnoj, etnički podijeljenoj, i u svakom slučaju atipičnoj javnosti u BiH, razvijenošću regulatornih i samoregulatornih tijela u elektronskim i printanim medijima, ali još uvijek nedovoljnom samostalnošću novinarske profesije u odnosu na utjecaj politike, i konačno, opredijeljenosti ka demokraciji političkih lidera i predstavnika vlasti na svim razinama i njihovom potpuno nedemokratskom komunikacijom spram građana.

Sudionici informacijsko-komunikacijskog toka weba u BiH su predstavnici međunarodnih organizacija, domaćih instanci vlasti, političkih partija, nevladinih organizacija, novinari u tradicionalnim i online medijima, te korisnici web stranica i portala. Analiza javne komunikacije u okviru više od stotinu oficijelnih web stranica i portala sudionika informacijsko-komunikacijskog toka weba u Bosni i Hercegovini dovela je do sljedećih zaključaka:

- Predstavnici međunarodnih organizacije u Bosni i Hercegovini nastoje svoju javnu komunikaciju prilagoditi savremenim trendovima u svijetu, odnosno koristiti prednosti weba, uz uvažavanje specifičnosti web komunikacije.
- Javno komuniciranje instanci vlasti u Bosni i Hercegovini još uvijek je zasnovano na tradicionalnom hijerarhijskom jednolinijskom modelu komuniciranja, komunikaciji s javnošću kroz saopćenja, brifinge, izjave, u nešto manjoj mjeri kroz pres- konferencije, i najmanje kroz nove načine komunikacije – interaktivno, posredstvom weba, e-maila, ili stalno otvorenim komunikacijskim kanalom za pitanja, sugestije i prijedloge građana. Rezultati analize javne komunikacije instanci vlasti u Bosni i Hercegovini, posebno njihove ne/komunikabilnosti na webu, upućuju nas na zaključak: instance vlasti u Bosni i Hercegovini, na svim razinama, komuniciraju na nedemokratski, hijerarhijski način, što u savremenim komunikacijskim trendovima zapravo znači – negaciju komunikacije.
- Javnu komunikaciju političkih partija u Bosni i Hercegovini karakterizira nedemokratskost, koja se manifestira kroz neobjektivnost, persuaziju, samoreklamerstvo, frazeologiju, primitivnu političku propagandu, te tendencije ka uspostavi i glorificiranju kulta vođe.
- Web stranice i portali tradicionalnih medija uglavnom su online verzije tradicionalnih izdanja i emisija, i velike diskrepancije u obimu publiciranja i aktualnosti vijesti, kao i stupnju interaktivnosti. Najposjećeniji su portali dnevnih

novina i portali koji publiciraju preuzete sadržaje, a nešto manje web stranice i portali elektronskih medija. Najposjećeniji su web portali Dnevnog avaza i Svevijesti.ba.

- Javna komunikacija bosanskohercegovačkih univerziteta u znaku je svojevrsnog paradoksa: institucije visokog obrazovanja, koje bi trebalo da educiraju i promoviraju slobodu mišljenja i govora, kritičko promišljanje i demokratičnost akademske zajednice, u znaku su dominacije nedemokratskih komunikacijskih odnosa. Javna komunikacija bosanskohercegovačkih univerziteta još uvijek se zasniva na modelu organizacijskog komuniciranja, karakterističnog za organizacije izražene hijerarhije, kao što su vojska, policija, ili organizacije zasnovane na ideološkim principima – političke partije, što je sasvim u suprotnosti sa ciljevima i misijom univerziteta. Organizacijsko komuniciranje karakteristično za etatičke – jednolinijske, hijerarhijske načine komunikacije – odozgo prema dolje, u suprotnosti je sa prosvjetiteljskom tradicijom univerziteta, i ta je suprotnost najvidljivija na webu. Nijedna od univerzitetskih web stranica nije na razini komunikacijskih potreba akademske zajednice.
- Evidentan je komunikacijski aktivizam, ali i visok stupanj komunikacijske pismenosti među liderima i članovima nevladinih organizacija u BiH. On je objašnjiv činjenicama da uposlenici i aktivisti u nevladinom sektoru imaju jak motiv za promjenama, da od uspješnosti njihovih projekata ovisi i finansiranje iz međunarodnih i domaćih izvora, te da su u komunikacijskim mogućnostima novih informacionih tehnologija prepoznali svoje polje djelovanja, odnosno mogućnost da se komunikacijom pokušaju napraviti promjene u društvenom životu.
- Medijsko zakonodavstvo, kodeksi i pravila profesionalizma u novinarstvu dobro su prezentirani na web stranicama regulatornih i samoregulatornih tijela, uz obilje dostupnih informacija o novinarskoj praksi i slučajevima kršenja kodeksa. Nasuprot komunikacijskom aktivizmu u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja, nerijetko izostaje aktivizam Regulatorne agencije za komunikacije u cilju poštivanja Kodeksa za emitiranje RTV programa i izricanja sankcija za njegovo kršenje.
- Svoju komunikacijsku potrebu da iskažu svoj stav, da komentiraju, argumentiraju, polemiziraju, korisnici weba iz Bosne i Hercegovine iskazuju u socijalnim mrežama, poput *Facebooka*, a sve više i na vlastitim blogovima – paradigmi individualne komunikacijske slobode. To je najbolja potvrda komunikacijskog čina kao socijalne aktivnosti kojom se poseže u društveni život s namjerom mijenjanja društvenih odnosa. Novi standardi koji se uspostavljaju u toj komunikaciji podrazumijevaju bolju informiranost, više znanja, međusobno uvažavanje partnera u komunikaciji, raspravu zasnovanu na argumentima, što sve sudionike uzdiže na jednu višu civilizacijsku razinu komunikabilnosti. Ovakva komunikacija u okviru weba, sasvim sigurno, svojim neminovnim prelaskom iz virtualnog u realni život, doprinosi i demokratizaciji, ne samo komunikacije nego i različitih društvenih zajednica.

Javna komunikacija u Bosni i Hercegovini, prije svega politička komunikacija, nedemokratska je. Bez obzira na to da li se radi o komunikaciji organa vlasti (izvršne, zakonodavne, sudske), političkih partija (pozicije i opozicije), političkih lidera, medija, pa čak i nevladinog sektora, sa građanima i međusobno, javna komunikacija aktera naše političke zbilje sa izrazitim je obilježjima netolerancije, isključivosti, predrasuda, stereotipija, nespremnosti da se uči, spoznaje drugo i drugačije, prihvata novo i progresivnije. Ovu vrstu komunikacije najdosljednije prakticiraju i promoviraju lideri političkih partija bez obzira na to što u njihovom nazivu imaju prefiks demokratski. Upravo su oni, neposredno pred rat, a posebice u ratu, započeli proces destrukcije vrijednosti u komunikaciji kada su bez dovoljno znanja i kulture, potpuno nepripremljeni za javnu komunikaciju, pozicionirali sebe kao lidere etničkih skupina, negirali vrijednosti koje su postojale prije njih i inaugurirali netoleranciju kao vrhovni princip egzistentnosti. Ovaj fenomen bi valjalo posebno istražiti, pogotovo što je nastavljen i intenziviran u godinama poslije rata, odnosno još uvijek traje, mijenjajući pojavnost, aktere i situacije, ali je princip već desetljećima uvijek isti.

Javna komunikacija i online mediji u Bosni i Hercegovini stoje u odnosu asimetrične međuovisnosti zbog toga što je javna komunikacija, prije svega politička, u svojoj osnovi offline, odnosno isključena sa Interneta, i odvija se u najvećoj mjeri posredstvom tradicionalnih mas-medija, dok su online mediji još uvijek sa obilježjima elitizma i većim utjecajem na virtualnu nego na tradicionalnu javnost.

Mogućnosti za demokratizaciju javne komunikacije u Bosni i Hercegovini ovisne su o jačanju civilne i građanske svijesti i izgradnji civilnog društva, što predstavlja proces koji može trajati desetljećima. Za demokratizaciju komunikacije u BiH veće potencijale ima web nego tradicionalni mediji, i taj će proces ići od virtualne javnosti weba, prema tradicionalnim medijima i tradicionalnoj javnosti, uz prethodne uvjete stvaranja kritične mase korisnika i frekventnijeg prelijevanja poliloga iz online u offline sferu života. Virtualna javnost u bosanskohercegovačkoj kulturi web komuniciranja do sada je pokazala viši stupanj aktiviteta i dinamičnog prelijevanja diskusija i poticanja na društvenu akciju i u realnom prostoru. Usporedo sa stalnim rastom broja korisnika Interneta u našoj zemlji, odnosno učesnika u informacijsko-komunikacijskom toku weba, sa pretvaranjem komunikacijskog aktivizma iz virtualnog u društveni aktivizam realnog prostora, moći ćemo očekivati još značajniji utjecaj web komuniciranja na demokratizaciju javne komunikacije u Bosni i Hercegovini. Do tada će svi demokratski potencijali weba u našoj komunikacijskoj kulturi i društvenoj stvarnosti biti tek djelomično iskorišteni.

Taj utjecaj će jačati sa porastom broja korisnika weba u našoj zemlji, sa razvijem elektronske pismenosti, medijske i kulture komuniciranja, sa rastom autonomnosti medija i javnosti, definiranjem komunikacijske politike i njenom javnom kontrolom, promocijom pluralnosti, federalizma i decentralizacije komunikacije, poticanjem odgovornog novinarstva, integracijom komunikacijskog prostora, provođenjem medijske regulacije i samoregulacije, te poticanjem slobodnog i kritičkog rezoniranja, što je osnova za stvaranje svjesne i aktivne političke javnosti. Međuovisnost ovih

faktora za sada je u sferi višestruko negativnih utjecaja, no s obzirom na proturječnosti bosanskohercegovačkog društva za očekivati je njihovo intenzivnije rješavanje. Postojeće etno-nacionalne oligarhije nemaju snage da ponude ništa novo, bolje, naprednije. To ostaje zadatak novih generacija, novih političkih opcija, novih medija, nevladinih inicijativa, građanstva i civiteta u sporom, teškom i bolnom nastajanju.

LITERATURA

Knjige

1. Abazović Dino, Todorović Branko, *Balkan Yearbook of Human Rights – Confronting from the Past, Consequences for the Future*, Balkan Human Rights Network, 2005.
2. Albarran B. Alan, Goff H. David, *Understanding the Web: Social, Political, and Economic dimensions of the Internet*, Iowa State University Press, Ames, 2000.
3. Allan Stuart, *News Culture*, Open University Press, Buckingham, 1999.
4. Alexander J. Cynthia, Pal A. Leslie, *Digitalna demokracija, Politike i politika u umreženom svijetu*, Pan Liber Osijek-Zagreb-Split, 2001.
5. Altheide David, *Qualitative Media Analysis*, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 1996.
6. Andrews R. James, *Public speaking, principles into practice*, Macmillan Publishing company, New York, 1987.
7. Andrić Ivo, *Sveske, Znakovi pored puta*, Rad, Beograd, 1983.
8. Arblaster Antony, *Democracy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1994.
9. Arendt Hannah, *Istina i laži u politici*, Filip Višnjić, Beograd, 1994.
10. Aumante Jeromme, *The State University of New Jersey, Rutgers, predavanja na FPN Sarajevo*, 1999.
11. Balle Fransis, *Moć medija*, CLIO, Beograd, 1997.
12. Balia B., Bortz J., Braune P., *Socialization durch Massenkommunikation, Der Mensch als soziales und personales Wesen*, Stuttgart, 1971.
13. Bard Alexander & Söderqvist Jan, *Netokracija, nova elita moći i život poslije kapitalizma*, Differo, Zagreb, 2003.
14. Barrett Boyd Olivier and Thussu Kishan Daya, *Contra-Flow in Global News: International and Regional News Exchange Mechanisms*, John Libbey & Company Ltd, London, 1992.
15. Barrett-Boyd Olivier and Rantanen Terhi, *The globalization of News*, SAGE Publications, London, 1998.
16. Basch Reva and Hane J. Paula, *Super Searches in the News: The Online secrets of Journalists and News Researchers*, Cyber Age Books, Medford, 2000.
17. Bausch Paul, Haughey Matthew, Hourihan Meg, *We Blog: Publishing Online with Weblogs*, Wiley Publishing, Inc. Indianapolis, 2002.
18. Baudrillard Jean, *Simulacija i zbilja*, Jesenski i Turk, Zagreb 2001.

19. Berelson B., Janowitz M., Public Opinion and Communication, The Free press of Glencoe, New York, 1953.
20. Berelson, Lazarsfeld & Mc Phe, Voting: A study of Opinion Formation in a Presidential Campaign, Chicago, 1954.
21. Bjelica Mihailo, Velike bitke za slobodu štampe, Narodna knjiga Beograd, Univerzitetska riječ – Titograd, 1985.
22. Black Jay, Bob Steele and Ralph Barney, Doing Ethics in Journalism, Allyn and Bacon, Boston, 1999.
23. Bloch Ernst, Marksove teze o Fojerbahu, Bigz, Beograd, 1976.
24. Boardman Mark, The Language of Websites, Routledge, London, New York, 2005.
25. Boczkowski J. Pablo, Digitizing the news – Inovation in Online Newspapers, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2004.
26. Bogdanić Biljana, Traktat o političkoj viziji, Litera, Banja Luka, 2007.
27. Bolter J. David, Grusin Richard, Remediation – Understanding New Media, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2000.
28. Bond Endrju, Novinarstvo u elektronskim medijima, CLIO, Beograd, 2002.
29. Borden L. Diane and Harvey Kerric, The electronic grapevine, Lawrence Erlbaum Associates publishers, Mahwah, 1998.
30. Borden L. Diane, Harvey Kerric, The Electronic grapevine: Rumor, Reputation, and Rreporting in the new on-line enviroment, L. Erlbaum Associates, Mahwah, 1998.
31. Branscomb H. Eric, Casting Your Net, Allyn and Bacon, Boston, 1998.
32. Breton Filip, Izmanipulisana reč, Clio, Beograd, 2000.
33. Brigs Adam i Kobli Pol, Uvod u izučavanje medija, Clio, Beograd, 2005.
34. Brook James, Boal Lain, Resisting the Virtual Life, The Culture and Politics of Information, City Light Books, San Francisco, 1995.
35. Brooks S. Brian, Journalism in the Information Age: A guide to Computers for Reporters and Editors, Allyn and Bacon, Boston, 1997.
36. Bucy E.P, Living in the Information Age, Wadsworth, Belmont, 2002.
37. Callahan Cristopher, A Journalist Guide to the Internet: The Net as a Reporting Tool, Allyn and Bacon, Boston, 2003.
38. Campbell Shireen, Munger David, Researching Online, Pearson Education, Inc. New York, 2002.
39. Campbell Richard, Media and Culture, Bedford / St. Martin, Boston, New York, 2000.

40. Camus Albert, *Resistance, Rebellion and Death*, VintageBooks, New York, 1995.
41. Canetti Elias, *Masa i moć*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1984.
42. Cantril Albert Hadley, *The Opinion Connection: Poling, politics, and the Press*, Washington division of Congressional Quaterly, Washington D. C., 1991.
43. Cassirer Ernst – *Myth of the State*, New Haven, Yale University Press, 1946.
44. Castelss Manuel, *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura:Uspon umreženog društva, Moć identiteta, Kraj tisućljeća*, Golden marketing, Zagreb, 2000.
45. Chomsky Noam, *Politika bez moći*, DAF, Zagreb, 2004.
46. Christenson Reo Millard and McWilliams Robert Owen, *Voice of the People*, 1967.
47. Cooper D. Martha & Nothstine L. William, *Power Persuasion, Moving and Ancient Art Into the Media Age*, The educational video Group, Indiana, 1992.
48. Cornu Daniel, *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999.
49. Courtois Stéphane i dr. *Crna knjiga komunizma – Zločin, teror, represija*, Bosančica – print, Sarajevo, 1999.
50. Craig Richard, *Online Journalism, Reporting, Writing, Editing for New Media*, Thomson, Wadsworth, Belmont, CA, USA, 2005.
51. Curran James, Gurevitch Michael, *Mass Media and Society*, Edward Arnold, London, 1991.
52. Ćurak Nerzuk, *Obnova bosanskih utopija*, Synopsis, Sarajevo, Zagreb, 2006.
53. Daglas Meri, *Prirodni simboli, Svetovi*, Novi Sad,Oktoih, Podgorica, 1994.
54. Dahl A Robert, *Democracy and It's Critics*, Yale University Press, New Haven, 1989.
55. Dahrendorf Ralf, *Razmatranja o revoluciji u Evropi*, Antibarbarus, Zagreb, 1996.
56. Debray Regis, *Uvod u mediologiju*, Clio, Beograd, 2002.
57. Delić Edin, Osmančević Enes, *Interno osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju*, Univerzitet u Tuzli, Tuzla, 2008.
58. Detweiler R.A. – *Democracy and Decency on the Internet – The Cronicle of Higher Education*, 28.06. 1996.
59. Dewey John, *Reconstruction in Philosophy*, Henry Holt, New York, 1920.
60. Dijk van Jan, *The Network Society*, Sage Publications, Ltd, London, 1999.
61. Dolo Luj, *Individualna i masovna kultura*, Clio, Beograd, 2000.
62. Doob W. Leonard, *Public Opinion and Propaganda*, 1996.

-
63. Džouns Stiven, *Virtuelna kultura*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001.
 64. Đordano Kristijan, *Ogledi o intelektualnoj komunikaciji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001.
 65. Đorđević Toma, *Komunikacija i vlast*, Mladost, Beograd, 1988.
 66. Đorđević Toma, *Teorija masovnih komunikacija*, Savez inženjera i tehničara, Beograd, 1989.
 67. Ehninger Douglas, Monroe H. Alan, Gronbeck E. Bruce, *Principles and types of speech communication*, Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois, 1978.
 68. Eko Umberto, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973.
 69. Eko Umberto, *Simbol*, Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 1995.
 70. Eko Umberto, *Granice tumačenja*, Paideia, Beograd, 2001.
 71. Eksterowicz J. Antony and Roberts N. Robert, *Public Journalism and Political Knowledge*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham, 2000.
 72. Eriksen Hylland Thomas, *Tiranija trenutka*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2003.
 73. Fallows James, *Breaking the News, How the Media Undermine American Democracy*, Vintage Books, New York, 1997.
 74. Fast Julius, *Body Language*, M. Evans and Company, Inc. New York, 1970.
 75. Ferrel Lowe Gregory, Bardoel Jo, *From Public Service Broadcasting to Public Service Media*, Nordicom, Göteborg University, Göteborg, 2008.
 76. Fidler Roger, *Mediamorphosis*, Clio, Beograd, 2004.
 77. Filandra Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998.
 78. Filipović Muhamed, *Filozofija jezika*, Svjetlost, Sarajevo, 1987.
 79. Filipović Rudolf, *Englesko hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga i Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990.
 80. Fischer Martina (editor), *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia and Herzegovina, Ten Years after Dayton*, Lit verlag, Berlin, 2006.
 81. Fischler A. Martin and Firschein Oscar, *Intelligence: The Eye, the Brain, and the Computer*, Addison-Wesley Publishing Company, Reading, Massachusettes, 1987.
 82. Follow James, *Breaking the News – How the Media Undermine American Democracy*, Vintage Books, New York, 1997.
 83. Fraser N. – *Rethinking the Public Sphere*, Social Text 25/26.
 84. Freud Sigmund, *Nelagodnost u kulturi*, Rad, Beograd, 1988.
 85. Friedrich J. Carl - *The Philosophy of Kant*, Modern Library, New York 1949.

86. Garrison Bruce, Computer Assisted Reporting, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, 1998.
87. Gates Bill, Poslovanje brzinom misli, Izvori, Zagreb, 1999.
88. Gauntlett David & Horsley Ross, Web Studies, Edward Arnold Publishers Limited, London, 2004.
89. Gergen Kenet i Meri, Socijalna konstrukcija – Ulazak u dijalog, Zepter Book World, Beograd, 2006.
90. Gibson L. Martin, Editing in the Electronic Era, Iowa State University Press, Ames, 1991.
91. Gillmor Dan, We the Media, O Reilly, Cambridge, 2006.
92. Gocini Đovani, Istorija novinarstva, Clio, Beograd, 2001.
93. Godwin Mike, Cyber Rights – Defending Free Speech in the Digital Age, Times Books, New York, 1998.
94. Gofman Erving, Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu, Geopoetika, Beograd, 2002.
95. Goleman Daniel, Emotional Intelligence, Bantam books, New York, 1995.
96. Goody Jack, Literacy in Tradicional Societes, Cambridge university press, Cambridge, 1972.
97. Grossman K. Lawrence, The Electronic Republic: Resharping Democracy in the Information Age, Viking, New York, 1995.
98. Grupa autora, Bosna i Hercegovina 2008: Uloga i stanje medija, Transparency International, Friedrich Ebert Stigtung, Banja Luka, 2008.
99. Grupa autora, The Digital Dilemma – Intelctual Property in The Information Age, National Academy Press, Washington D.C., 2000.
100. Grupa autora, Infrastruktura za informaciono društvo, UNDP BiH, ICT Forum, Sarajevo, 2003.
101. Grupa autora, Leksikon filmskih i televizijskih pojmova, Naučna knjiga, Beograd, 1993.
102. Grupa autora, Media & War, Centre for Transition and Civil Society Research Zagreb, Agency Argument Belgrade, 2000.
103. Grupa autora, Mediji i religija, Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2007.
104. Grupa autora, Milenijski razvojni ciljevi i informaciono društvo, UNDP BiH, ICT Forum, Sarajevo, 2003.
105. Grupa autora, Procjena razvoja demokratije u Bosni i Hercegovini, Fond Otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2006.
106. Grupa autora, Rat je počeo na Maksimiru, Medija centar, Beograd, 1997.

107. Grupa autora, Razgovor o govoru mržnje, Centar za istraživanje tranzicije i civilnog društva, Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Zagreb, 2001.
108. Grupa autora, Razjedinjeni propadaju, Javni radio-televizijski servisi u multietničkim državama, Mediacentar, Sarajevo, 2008.
109. Grupa autora, Savladavanje prošlosti i uloga medija, tematiziranje ratnih zločina u bosanskohercegovačkim medijima, Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2006.
110. Grupa autora, Smjernice ka informacionom društvu, UNDP BiH, ICT Forum, Sarajevo, 2003.
111. Grupa autora, Studija sistema nacionalnog integriteta, Bosna i Hercegovina, 2004. Transparency International, Banja Luka, Sarajevo, 2004.
112. Grupa autora, Temelji slobodnih društava, Center for Civil Society in Southeastern Europe, Zagreb, 1997.
113. Grupa autora, Wired Journalist: Newsroom Guide to the Internet, Radio and Television News Directors Foundation, USA, 1996.
114. Gržinić Marina, U redu za virtualni kruh, Meandar, Zagreb, 1998.
115. Gunter Barrie, News and the Net, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Mahwah, New Jersey, 2003.
116. Habermas Jürgen, Javno mnijenje, Kultura, Beograd, 1969.
117. Habermas Jürgen – The Structural Transformation of the Public Sphere, Cambridge 1962/1989.
118. Hackett Robert & Carroll William, Remaking Media, Routledge, London, New York, 2006.
119. Hagemann Valter, Grundzuge der Publizistik, Munster, 1966.
120. Halilović Enver, Horizonti historije filozofije, od Talesa do Hegela, BKC Sarajevo, 2004.
121. Hall Jim, Online Journalism A critical Primer, Pluto Press, London, 2001.
122. Hammerich Irene, Harrison Claire, Developing Online Content, Wiley Computer Publishing, New York, 2002.
123. Hanne J. Paula, Super Searchers In The News, Cyber Age Books, Information Today, Inc., New Jersey, 2000.
124. Harris Lipschultz Jeremy, Free expression in the age of the Internet – Social and Legal Boundries, University of Nebraska at Omaha, Westview Press, 2000.
125. Harris R. Christopher and Lester Martin Paul, Visual Journalism: A Guide for new Media professionals, Allyn and Bacon, Boston, 2002.
126. Hartley John, Popular Reality: Journalism, Modernity, Popular Culture, Arnold a member od the Hodder Headline Group, London, 1996.

127. Hartz Jim, Chappell Rick, *Worlds Apart, How The Distance Between Science and Journalism Threatens America's Future*, First Amendmednt Center, Nashville, 1997.
128. Hennessy C. B., *Public Opinion*, Wadsworth Publishing Company inc., Belmont, 1965.
129. Herbert George Mead, *Um, osoba i društvo*, Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003.
130. Herbert John, *Journalism in the Digital Age: Theory and Practice for Broadcast, Print and Online Media*, Focal Press, Oxford, 2000.
131. Herbert John, *Practicing Global Journalism: Exploring Reporting Issues Worldwide*, Focal press, Woburn, 2001.
132. Herman Edward, McChesney Robert, *Globalni mediji*, Clio, Beograd, 2004.
133. Holmes David, *Communication Theory, Media, Technology, Society*, Sage Publications, London, 2005.
134. Horrocks Christopher, Marshall Mc Luhan i virtualnost, *Naklada Jesenski i Turk*, Zagreb, 2001.
135. Houston Brant, *Computer Assisted Reporting – A Practical Guide*, Bedford, St. Martin, Boston, New York, 1999.
136. Hurliman Lesha and Kunakemakorn C. Numsiri, *Without Covers: Literary magazines at the Digital Edge*, Purdue University Press, West Lafayette, 2002.
137. Ilardo A. Joseph, *Speaking Persuasively*, Macmillan Publishing Co, Inc, New York, 1981.
138. Inglis Fred, *Teorija medija*, AGM Barbat, Zagreb, 1997.
139. Innis Harold, *Empire and Communications*, University of Toronto press, 1950.
140. Innis Harold, *The Bias of Communications*, University of Toronto press, 1951.
141. Iris Antoan, *Informacione magistrale*, CLIO, Beograd, 1999.
142. Jaksa A. James, Pritchard S. Michael, *Communication Ethics, Method of Analysis*, Wadsworth Publishing Company, ITP, Belmont California, 1994.
143. Jakubowicz K., *The New Information and Communication Tehnologies and Democratization of Communication*, IAMCR, Barcelona, 1988.
144. Janda Kenneth, Berry M. Jefrey and Goldman Jerry, *The Challenge of Democracy*, Houghton Mifflin Company, Boston, 2000.
145. Janda Kenneth, Berry M. Jefrey and Goldman Jerry, *The Callenge of Democracy*, Houghton Mifflin Company, Boston, 2002.
146. Jandt Fred, *An Introduction to Intercultural Communication*, Sage Publications, Thousand Oaks, 2007.

147. Janowitz Morris and Hirsch Paul M., Reader in Public Opinion and Mass Communication, 1981.
148. Jaspers Karl, Man in the Modern Age, Doubleday Anchor Books, New York, 1951.
149. Jevtović Zoran, Dijalog na radiju, Prosveta, Beograd, 1998.
150. Johnson Steven, Interface Culture, Basic Books, New York, 1997.
151. Jones G. Steven – Cyber Society: Computer-Mediated Communication and Community, Sage, Thousand Oaks, 1995.
152. Jones G. Steven – Virtual Culture, Identity and Communication in Cybersociety, Sage Publications, 1997.
153. Kahan Michael, Media As Politics, Prentice Hall, New Jersey, 1999.
154. Katritzky Linde, Johnson and The Letters of Junius - New Perspectives on an Old Enigma, Peter Lang Publishing, New York, 1996.
155. Kealey Caroline, Hannah Arendt in the Cyberspace, predavanja na Carleton University, 1994.
156. Keane John, Mediji i demokratija, Filip Višnjić, Beograd, 1995.
157. Kečo Emina, Komuniciranje i ideologija, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.
158. Klapper T. Joseph, The Effects of Mass Communication, The Free Press of Glencoe, New York, 1960.
159. Kloskowska Antonjina, Sociologija kulture, Čigoja štampa, Beograd, 2001.
160. Koch Tom, Journalism for the 21st century: Online information, electronic databases, and the news, Greenwood Press, New York, 1991.
161. Kon Žan, Estetika komunikacije, Clio, Beograd, 2001.
162. Konstantinović Radomir, Filozofija palanke, Otkrovenje, Beograd, 2004.
163. Krasner Leonard & Ullmann P. Leonard, Behavior Influence and Personality, the social matrix of Human Action, Hold, Rinehard and Winston, 1973.
164. Krleža Miroslav – Banket u Blitvi, NIŠRO Oslobođenje, Sarajevo, 1989.
165. Krleža Miroslav, Deset krvavih godina, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990.
166. Krleža Miroslav, Krokodilina ili razgovor o istini, Oslobođenje, Sarajevo, 1989.
167. Kunczik Michael & Zipfel Astrid, Uvod u publicističku znanost i komunikologiju, Frederic Ebert Stiftung, Zagreb, 1998.
168. Laertije Diogen, Životi i mišljenja istaknutih filozofa, BIGZ, Beograd, 1979.
169. Lakroa Mišel, New Age – Ideologija novog doba, Clio, Beograd, 2001.
170. Lasswel H. D., Lerner D., Speier H., Propaganda and Communication in World History, Honolulu, 1979.

171. Lenjin Iljič Vladimir, Izabrana djela, Kultura, Beograd, 1960.
172. Lič Edmund, Kultura i komunikacija, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
173. Lijphard Arend, Demokracija u pluralnim društvima, Globus nakladni zavod, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
174. Lippmann Walter, Javno mnijenje, Naprijed, Zagreb, 1995.
175. Lippmann Walter, Two Revolution in the American Press, Yale Review XX, 1931.
176. Lorimer Rolend, Masovne komunikacije, CLIO, Beograd, 1998.
177. Lyon Jeff & Peter Gerner – Altered Fates, Gene Therapy and the Retooling of Human Life, W.W. Norton, New York, 1995.
178. Lule Jack, Daily News, Eternal Stories – The Mythological Role of Journalism, The Guilford Press, New York, 2001.
179. Macionis J. John, Sociology, Prentice-Hall Inc. Simon & Schuster / A Viacom Company, 1999.
180. Macovei Monica, Sloboda izražavanja, vodič za implementaciju člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima, Vijeće Evrope, Sarajevo, 2002.
181. Manning Paul, News and News sources: A critical Introduction, SAGE Publications, London, 2001.
182. Manović Lav, Metamediji, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 2001.
183. Marković M., Dijalektička teorija značenja, Beograd, 1961.
184. Marx K., Birokratija i javnost, Vuk Karadžić, Beograd, 1965.
185. Marx K. & Engels F., Njemačka ideologija, Kultura, Beograd, 1964.
186. Marx K. & Engels F., Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1985.
187. Mazowiecki Tadeusz, Izvještaji 1992-1995., Univerzitet u Tuzli i Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, Tuzla, 2007.
188. McBride S., Many Voices One World, Report by the International Commission for the study of Communication Problems, Paris, 1980.
189. McChesney W. Robert, Rich Media Poor Democracy, University of Illinois Press, Chicago, 1999.
190. McLuhan Marshal, Understanding Media: The Extension of Man, Ark, London, 1987.
191. McLuhan Marshal, Gutenbergova galaksija, Nolit, Beograd, 1973.
192. McNair Brian, Journalism and Democracy, Routledge, London and New York, 2000.
193. Meadow T. Charles, Ink into Bits: A Web of Converging Media, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, 1998.

-
194. Mek Kvejl Denis, Stari kontinent – novi mediji, Nova Holanding, Beograd, 1994.
 195. Mek Kvin Dejvid, Televizija, CLIO, Beograd, 2000.
 196. Merrill C. John and Odell S. Jack, Philosophy and Journalism, Longman, New York & London, 1983.
 197. Merrill C. John, Global Journalism, Survey of International Communication, Longman Publishers, New York, 1995.
 198. Merritt "Buzz" Davis, Public Journalism and Public Life: Why Telling the News is Not Enough, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, 1998.
 199. Merten K. – Kommunikation. Eine Begriffs – und Prozessanalyse, Opladen, 1977.
 200. Meyrowitz Joshua, No Sense of Place, Oxford University press, New York, 1985.
 201. Miljković Branko, Dok budeš pevao, Rad, Beograd, 1984.
 202. Mill Stuart John, On Liberty, Library of Liberal Arts, Indianapolis, 1956.
 203. Miller C. Lisa, Power Journalism: Computer Assisted Reporting, Hartcourt Brace and College Publishers, Orlando, 1998.
 204. Miller E. Stiven, Civilizing Cyberspace, Policy, Power and Information Superhighway, ACM Press, New York, 1996.
 205. Mills C. Wright, Elita vlasti, Plato, Beograd, 1998.
 206. Milton John, Areopagitica, New York, 1955.
 207. Musabegović Nijaz, Voćkić-Avdagić Jelenka i Nuhanović Asad, Izbori 97., Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 1998.
 208. Myers G. David, Social Psychology, McGraw Hill College, Boston, 1999.
 209. Negropont Nikolas, Biti digitalan, Clio, Beograd, 1998.
 210. Newman Michael, News & magazines on the Internet, Internet Handbooks Ltd., 2001.
 211. Noelle-Neumann Elisabeth, Schulz Winfred, Wilke Jurgen, Publizistik, Massenkommunikation, Frankfurt am Main, 1989.
 212. Noelle-Neumann Elisabeth, The spiral of silence, University of Chicago press, Chicago, 1986.
 213. Nuhanović Asad, Demokratija, mediji, javnost – Ogled o slobodi i jednakosti, Promocult, Sarajevo, 2005.
 214. Nuhić Muhamed, Javna riječ i odgovornost, Filozofski fakultet Tuzla, Tuzla, 1999.
 215. Nuhić Muhamed, Komuniciranje od pećinskog crteža do Interneta, FPN, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000.

216. Osmančević Enes, Internet, tradicionalna i virtualna javnost, Magistrat, Sarajevo, 2003.
217. Osten Manfred, Pokradeno pamćenje, digitalni sistemi i razaranje kulture – sećanja, mala istorija zaboravljanja, Svetovi, Novi Sad, 2005.
218. Pavlik John, New media technology, Allyn & Bacon A Viacom Company, Boston, 1998.
219. Pavlik John, Journalism and new media, Columbia University Press, New York, 2001.
220. Pavlović M. Dragiša, Pitanjem na odgovore, BIGZ, Beograd, 1986.
221. Pavlović M. Dragiša, Olako obećana brzina, Globus, Zagreb, 1988.
222. Perry Marvin, Sources of The Western Tradition, Houghton Mifflin, Boston 1991.
223. Perry Marvin, Intelktualna istorija Evrope, Clio, Beograd, 2000.
224. Plenković Mario, Komunikologija masovnih medija, Barbat, Zagreb, 1993.
225. Popović Miodrag, Vidovdani časni krst, ogledi iz književne arheologije, XX vek, Beograd, 2007.
226. Posavec Lamza Vesna, Javno mnijenje: teorije i istraživanje, Alineja, Zagreb, 1995.
227. Pope Jeremy, Antikorupcijski priručnik: suprotstavljanje korupciji kroz sistem društvenog integriteta, Transparency International, Beograd, 2004.
228. Popović Srđa, Nenasilna borba, Samizdat B 92, Beograd, 2007.
229. Price Vincent, Public Opinion, Sage Publications, Newbury Park, 1992.
230. Pupovac Milorad, Politička komunikacija, August Cesarec, Zagreb, 1990.
231. Quaterman John, Matrix, 1990.
232. Quinn Stephen, Digital Sub-editing & Design, Focal Press, Woburn, 2001.
233. Radojković Miroljub, Medium Sindrom, Protocol, Novi Sad, 2006.
234. Ramonet Ignacio, La tyrannie de la communication (The Tyranny of Communication), Gallimard, Paris, 2001.
235. Ratner Joseph, Intelligence in the Modern World: John Dewey's Philosophy, Modern Library, New York, 1939.
236. Reddick Randy, King Elliot, The Online Journalist: using the Internet and other electronic resources, Hartcourt College Publishers, Fort Worth, 2001.
237. Reich Wilhelm, Masovna psihologija fašizma, Jesenski i turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.
238. Rodzvilla John, We've got blog: How Weblogs are Changing our Culture / from te editors of Presues Publishing, Presues Pub., Cambridge, 2002.

-
239. Rosenau Marie Pauline, *Post-Modernism and teh Social Sciences*, Princeton University Press, Princeton, 1992
 240. Rubenstein M. Sandra, *Surveying Public Opinion*, Wadsworth Publishing Company, ITP, Belmont, California, London, England, 1995.
 241. Sabato J. L., *The Rise of Political Consultants*, Basic Books, New York, 1981.
 242. Seib Philip, *Going live: Getting the News right in a real-time, Online world*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2001.
 243. Selimović Meša, *Derviš i smrt*, Rad, Beograd, 1985.
 244. Sells A. Michael, *Iznevjereni most*, Religijai genocid u Bosni, ITD "Sedam", Sarajevo, 2002.
 245. Shavitt Sharon & Brock C. Timothy, *Presuasion, psihological Insights and Perspectives*, Allyn and Bacon, boston, Massachusetts, USA, 1994.
 246. Shepherd J. Gregory, Rothenbuhler W. Eric, *Communication and community*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, 2001.
 247. Shiel James, *Greek Thought and the Rise of Cristianity*, New York, Barnes and Noble, 1968.
 248. Showalter Elaine, *Hystories – Hysterical Epidemics and Modern Media*, Columbia University Press, New York, 1997.
 249. Slapšak Svetlana – *Ogledi o bezbrižnosti*, Radio B 92, Beograd, 1994.
 250. Spassov Orlin, *New Media in Southeast Europe*, Southeast European Media Centre, Sofia, 2003.
 251. Splichal S., *Istraživanje javnog mnijenja u svijetlu kontroverzi između kritike i administrativne paradigme komunikologije*, Naše Teme, Zagreb, 1986.
 252. Stewart M. Hoover and Lynn Schofield Clark, *Practicing Religion in the Age of the Media*, Columbia University Press, New York, 2002.
 253. Swisher Kara, *AOL.COM, Times Busines*, New York, 1998.
 254. Šalaj Berto, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stigtung, Sarajevo, 2009.
 255. Šijaković Ivan, Topić Tanja, Puhalo Srđan, *Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*, Art Print, Banja Luka, 2007.
 256. Šingler Martin, Viringa Sindi, *Radio, Clio*, Beograd, 2000.
 257. Šojalić Mihailo (priređivač), *Džepni rečnik novih tehnologija*, Kompjuter biblioteka, Čačak, 2000.
 258. Štambuk Vladimir, *Internet i politika*, Verzal pres, Beograd, 1999.
 259. Šušnjić Đuro, *Ribari ljudskih duša*, Mladost, Beograd, 1976.

260. Tapavički-Duronjić Tatjana. Internet i komunikacija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo, Sarajevo, 2006.
261. Thiry Henry Paul, Baron d'Holbach Good Sence of Natural ideas Opposed to ideas that are Suppernatural, u Marvin Perry, Sources of The Western Tradition, Houghton Mifflin, Boston 1991.
262. Thompson Mark, Kovanje rata, Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, HHO, Zagreb 1995.
263. Tomić Zoran, Osnove političkog komuniciranja, Poslovne komunikacije, Mostar, 2005.
264. Tomić Zorica, Komunikologija, Čigoja štampa, Beograd, 2003.
265. Topić Tanja, Elektronski mediji u BiH: Regulisanje u uslovima nezvaničnog međunarodnog protektorata, Magistarski rad, Sofija, 2004.
266. Trager Robert and Dickerston L. Donna, Freedom of expression in the 21 st. Century, Pine Forge Press Inc., Thousand Oaks, California, 1999.
267. Tucaković Šemso, Propagandno komuniciranje, Sarajevo, 2000.
268. Turčilo Lejla, On-line komunikacija i off-line politika u Bosni i Hercegovini, Internews BiH, Sarajevo, 2006.
269. Ugrešić Dubravka, Kultura laži, Arkzin, Zagreb, 1996.
270. Ullmann John, Investigative Reporting: Advanced methods and Tehniques, St. Martin Press, New York, 1995.
271. Van Dijk A. Teun, News as Discourse, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, 1998.
272. Van Dijk Jan, Network Society, Sage publication, London, Thousand Oaks, New Delhi, 1999.
273. Vassos Tom, Strateški marketing na Internetu, CET Computer Equipment and Trade, Beograd, 2000.
274. Vasterman Peter and Verwey Peter, Computer assisted research and reporting, Phaeton, Culemborg, 1994.
275. Vhorf Lee Benjamin, Jezik, misao i stvarnost, BIGZ, Beograd, 1979.
276. Vincent C. Richard, Nordenstreng Karle and Traber Michael, Towards Eatuique in Global Communication, Hampton press inc., New Jersey, 1999.
277. Virilio Pol, Informatička bomba, Svetovi, Novi Sad, 2000..
278. Virilio Pol, Mašine vizije, Svetovi, Novi Sad, Oktioh, Podgorica, 1993.
279. Vitanza J. Victor, Writing for the World Wide Web, Allyn and Bacon, Boston, 1998.
280. Vivian John, The Media of Mass Communication, Allyn and Bacon, Boston, 2000.

281. Voćkić Avdagić Jlenka, Suvremene komunikacije – Nesigurna igra svijeta, Sarajevo, 2002.
282. Voćkić Avdagić Jlenka, Razvoj savremenih komunikacijskih procesa i sistema i bosanskohercegovačko društvo i država, Sarajevo, 1997.
283. Vreg France, Demokratsko komuniciranje, NUB i FPN Sarajevo, 1991.
284. Vreg France, Humana komunikologija, HKD i Nonacom, Zagreb, 1998.
285. Watzlawick P., Beavin J.H., Jackson D.D., Menschliche Kommunikation, Bern-Stuttgart, 1969.
286. Ward Mike, Journalism Online, Focal Press, Woburn, MA, USA, 2002.
287. Weber E. Luc, Duderstadt J. James, The Globalization of Higher Education, Economica, London, 2008.
288. Wickham Kathleen, Perspectives: Online Journalism, Course Wise, Boulder, USA, 1998.
289. Williams Frederick, The Communications Revolution, 1982.
290. Wiliams Frederic, The Internet: The Next Great Medium?, Center Internet Report, Austin, TX, 1996.
291. Weber Bodo, Kriza univerziteta i perspektive mladih naučnika u Bosni i Hercegovini, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2007.
292. Wellman Barry, Networks in the Global Village, Westview Press, Boulder, USA, 1999.
293. Wolf J. Donald, Schall V. James, American Society and Politics, Allyn and Bacon, Boston, 1964.
294. Wolk de Ronald, Introduction to Online Journalism: Publishing News and Information, Allyn and Bacon, Boston, 2001.
295. Wood Julia, Communication Mosaics, Wadsworth, Belmont, Ca, USA, 2001.
296. Wright C. R., Mass Communication: A sociological Perspective, New York, 1975.
297. Yankelovich Daniel, Coming to Public Judgment, 1991.
298. Zelizer Barbie and Stuart Allan, Journalism after September 11, Routledge, London, New York, 2002.

Enciklopedije:

299. Encyclopaedia Britannica: <http://www.britanica.com>
300. Classic Encyclopedia: <http://www.1911encyclopedia.org>
301. Encyclopaedia Encarta: <http://encarta.msn.com>

Članci:

302. Cheung Charles, Identity Construction and Self Presentation on Personal Homepages: Emancipatory Potentials and Reality Constraints u Web Studies, ur. David Gauntlett i Ross Horsley, Edward Arnold Publishers Limited, London, 2004.
303. Cvetičanin Radivoj, Srpski mediji u antibirokratskoj revoluciji, u Grupa autora, Rat je počeo na Maksimiru, Medija Centar, Beograd, 1997
304. Ćurak Nerzuk, Postdejtonska Distopija i Nova Bosanska Utopija, Status, br. 5, Dijalog, Mostar, 2004.
305. Ćurgus Velimir Kazimir, Buka i muk, u Grupa autora, Rat je počeo na Maksimiru, Media centar, Beograd, 1997.
306. Damjanović R., Intervju dat Stjepanu Gredelju za potrebe realizacije istraživačkog projekta "Potčinjavanje i oslobađanje medija u Srbiji 1989-1993. (autorizirani rukopis), Beograd 1993.
307. Deuze Mark, The Webcommunicators: Issues in Research into Online Journalism and Journalists, First Monday, 1998.
308. Deuze Mark, Online Journalism: Modelling the First Generation of News Media on the World Wide Web, First Monday, 2001.
309. Deuze Mark, Towards Professional Participatory Storytelling in Journalism and Advertising, First Monday, 2005.
310. Drakulić Slavenka, How We Survived Communism and Even Laughed, W. W. Norton, New York-London 1992., "Most" Mostar, 1998.
311. Dube Jonathan, Online Storytellings Forms, Cyber Journalist, 2000.
312. Flanagin Andrew & Metzger Miriam, Perceptions of Internet Information Credibility, u Journalism & Mass Communications Quaterly, Vol.77, No.3. Association for Education in Journalism and Mass Communication, Columbia, SC, 2000.
313. Freedom House - Freedom of the Press 2008: A Global Survey of Media Independence. Washington D.C. USA, 2008.
314. Freeman Mark, Šta je tranziciona pravda? u Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim društvima, izvještaj za 2006.godinu, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2007.
315. Gauntlett David, Web Studies: What's New, u Web Studies, ur. Gauntlett David & Horsley Ross, Edward Arnold Publishers Limited, London, 2004.
316. Gjurak J. Laura, Internet Studies in the Twenty-First Century u u Web Studies, ur. Gauntlett David & Horsley Ross, Web Studies, Edward Arnold Publishers Limited, London, 2004.

317. Gredelj Stjepan, Događanje naroda u medijima – medijska produkcija konflikta, u Grupa autora, Rat je počeo na Maksimiru, Media centar, Beograd, 1997.
318. Guérin, Daniel, Spontanost, organizacija i Anarhizam, Praxis 1-2., Zagreb, 1972.
319. Havel Vaclav – Anatomija mržnje, govor na konferenciji u Oslu 1990.god.
320. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini u 2007.godini, broj: 02-02. 2008.
321. Ivanković Željko, Rat i njegova medijska slika u Bosni i Hercegovini, Status br. 3, Dijalog, Mostar, 2004.
322. Izvještaj Helsinškog komiteta za ljudska prava BiH, Broj 35-12/99.
323. Jokić Maja, Online baze podataka kao relevantni izvori informacija za novinare, Medijska istraživanja I, Zagreb, 1999.
324. Johnson V. Owen– East Central and Southeastern Europe, Russia, and the Newly Independent States u John C. Merrill, Global Journalism, Survey of International Communication, Longman Publishers, New York, 1995.
325. Kant Immanuel, What is Enlightenment, u Carl J. Friedrich - The Philosophy of Kant, New York, Modern Library, 1949.
326. Klarin Mira, Empatija i vještine komuniciranja kao temelj stereotipiziranja i odnosa prema međukulturalnoj komunikaciji, izlaganje na konferenciji Globalizacija, kulture i mediji, Dubrovnik, 2001.
327. Kranzberg Melvin "The Information Age: Evolution or Revolution?" u Bruce r. Guile "Information Technologies and Social Transformation", National Academy of Engineering, Washington D.C. 1985.
328. Kurspahić Kemal, Zločin u devetnaest i trideset, Đogine satanske šale, Dnevnik, Novi Sad, 08.03.2004.godine.
329. Landsbergis Vytautas - Odbacivanje mržnje, govor na konferenciji u Oslu, 1990.godine.
330. Larnier Jaron, Comunicazione senca simboli, u Piu Cyber Che Punk, Bologna, 1990.
331. Lin Carolyn & Jeffres Leo, Comparing Distinctions and Similarities across Websities of Newspapers, Radio Stations, and Television Stations u Journalism & Mass Communications Quaterly, Vol.78, No.3. Association for Education in Journalism and Mass Communication, Columbia, SC, 2001.
332. Marx Karl, Prilog kritici Hegelove filozofije prava, u Markx K. & Engels F., Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1985.
333. McClure Charles, Networking literacy in an Electronic Society: An Educational Disconnect? The Knowledge Economy: The Nature of Information in the 21st Century, 1994.
(<http://www.aspeninst.org/dir/polpro/CSP/IIS/93-94/93-94.html>).

334. Mučalo Marina, Sviličić Nikša, Virtualni rat, Politička misao, br.1, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 2000.
335. Osmančević Enes, Sloboda i samoregulacija štampe, Socijaldemokrat Br. 5, Sarajevo, 2001.
336. Osmančević Enes, Bosanskohercegovačko društvo u informatičkom izazovu, Stav, Tuzla, 2002.
337. Osmančević Enes, Značaj informiranja u provođenju Bolonjskog procesa na univerzitetima u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova br. 8 (svezak 1.), Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2007.
338. Outing Steve, The 11 Layers of Citizen Journalism, The Poynter Institute, St. Petersburg, FL, USA, 2005.
339. Puhovski Žarko – Posttotalitarni Reich, predgovor hrvatskom izdanju knjige Masovna psihologija fašizma, Naklada jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.
340. Saffo Paul, Among the Audience, The Economist, 22.04.2006. str. 4.
341. Sanchez Arias Oscar, Predgovor knizi Antikorupcijski priručnik, Jeremy Pope-a, Transparency International, Beograd, 2004.
342. Slapšak Svetlana, Rat savešću u Rat je počeo na Maksimiru Grupa autora, Medija centar, Beograd, 1997.
343. Stoll Clifford, Silicon Snake Oil: Second Thoughts on the Information Highway, Doble-day, Toronto, 1995.
344. Titta Catherine, Writting Well for the Web, University of Chicago Press, Chicago, 1993.
345. Turčilo Lejla, Internet i političko komuniciranje u državama u tranziciji: Slučaj Bosna i Hercegovina, Medijska istraživanja br. 1, Zagreb, 2004.
346. Udovičić Zoran, Analiza medijske situacije u Bosni i Hercegovini tokom 1997. godine, Media Plan Institut, Sarajevo. Izvor: (http://www.mediaonline.ba/ba/arhiva/arhiva_izvjestaja/izvjestaji/medijskaslika_98.pdf).
347. Veljanovski Rade, Radio Beograd – Informativno-politička redakcija I programa, studija slučaja napisana na projektu "Potčinjavanje i oslobođanje medija u Srbiji 1989-1993. (rukopis).
348. Verkaik Robert, Wikipedia and the Art of Censorship, Independent, 18.08.2007.
349. Vidanović Ivan, Rečnik socijalnog rada, Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije, Društvo socijalnih radnika Srbije, Beograd, 2006.

Novinski članci:

350. Alispahić Fatmir, Sve je puno drogiranih pedera, Walter, broj 116, 14. 9. 2004.
351. Duraković Jasmin, Neće mi reis držati lekcije o bošnjaštvu, BH Dani, broj 572, 30. 5. 2008.
352. Robert Gabelić, Jednostavno do vlastite web stranice, Jutarnji list, Zagreb
353. Halilović Ibrahim, Novinarstvo po uzoru na Hadžifejzovića, BH Dani, broj 552. 11. 1. 2008.
354. Filipović Nenad, Ivana Lovrenovića gad(d)dar-ija, Slobodna Bosna, broj 551, 7. 6. 2007.
355. Karahasan Dževad, Bogati danas ubijaju zbog energije i vode, intervju, Dnevni Avaz, br. 4212, Politički prilog Sedmica, 16. 6. 2007.
356. Komšić Željko, Normalizacija stanja u BiH mora početi smjenom Milorada Dodika; Miroslav Lajčak nema snage ni moći da to uradi – intervju Slobodnoj Bosni, broj 590, 6. 2. 2008.
357. Lajčak Miroslav, Neću nikoga smijeniti, jer bi to ohrabrilo ekstremiste na "drugoj strani" – intervju Slobodnoj Bosni, broj 590, 6. 2. 2008.
358. Lovrenović Ivan, Krokodilske suze za Hrvatima, magazin BH Dani, broj 520, 1. 6. 2007.
359. M.M., Kabinet premijera Dodika sačinio listu osoba koje mediji RS-a trebaju zaobilaziti u širokom luku, Slobodna Bosna, broj 581, 3. 1. 2008.
360. Mijović Vlastimir, Građanski sabur, Oslobođenje, 22. 12. 2007.
361. Nikolaidis Andrej, Oči u oči sa dželatovim šegrtom Kusturicom, Slobodna Bosna, broj 540, 22. 3. 2007.
362. Pećanin Senad, "61 minuta", BH Dani, broj 563/564, 28. 3. 2008.
363. Pećanin Senad, Milan Trivić, više kao pojava (II), BH Dani, broj 461. 14. 4. 2006.
364. Sidran Abdulah, Mi smo na ubrzanom putu nestanka Bošnjaka, intervju Dnevni Avaz, br. 4191, Politički prilog Sedmica, 26. 5. 2007.
365. Spahić Vedad, Nejma više nina nana, Zmaj od Bosne, broj 23, 4. 2. 1993.
366. Tanasić N., Otkazan Severinin koncert, Nezavisne novine, 10. 2. 2009.
367. Tihić Sulejman, Hasan Čengić bezočno izmišlja da mu je Alija Izetbegović bilo šta, a kamoli SDA, ostavio u Amanet, intervju Slobodnoj Bosni, broj 579, 20. 12. 2007.
368. Topić Tanja, U Srpskoj je uvijek "gužva u šesnaestercu", intervju Oslobođenje, 16. 2. 2009.
369. Vajzović Hanka, Blago nacijama i teško narodu, BH Dani, br. 607. 30. 1. 2009.
370. Vešović Marko, Nina nana svoga pehlivana, BH Dani, broj 577, 4. 7. 2008.

Web izvori:

371. <http://www.aboutus.org>
372. <http://www.aspeninst.org>
373. <http://www.avaz.ba>
374. <http://www.bhdani.com>
375. <http://www.bhlink.com>
376. <http://www.biznis.ba>
377. <http://www.bljesak.info>
378. www.6yka.com
379. <http://www.consumerwebwatch.org>
380. <http://www.danas.org>
381. <http://www.firstmonday.org>
382. <http://www.freedomhouse.org>
383. <http://www.mediaonline.ba>
384. <http://www.nezavisne.com>
385. <http://www.ngo.ba>
386. <http://www.ntvhayat.com>
387. <http://www.nytimes.com>
388. <http://www.oslobodjenje.com>
389. <http://www.pbsbih.ba>
390. <http://www.poynter.org>
391. <http://www.sarajevo-x.com>
392. <http://www.slobodna-bosna.ba>
393. <http://www.svevijesti.ba>
394. <http://www.rak.ba>
395. <http://www.rtrs.tv>
396. <http://www.rtv-brcko.com>
397. <http://www.sense-agency.com>
398. <http://www.srna.co.yu>
399. <http://www.unibl.org/>
400. <http://www.sve-mo.ba/>
401. <http://www.unsa.ba/>

- 402. <http://www.untz.ba/>
- 403. <http://www.vzs.ba/ba>
- 404. <http://www.washingtonpost.com>
- 405. <http://www.webopedia.com>
- 406. <http://www.w3.org>
- 407. <http://www.24sata.info>

O autoru

Enes Osmančević je angažirani intelektualac i publicista, predavač na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, kolumnista političkog dodatka Sedmica - Dnevnog Avaza, te član Žalbene komisije Vijeća za štampu i Transparency Internacional BiH. Magistrirao je i doktorirao žurnalističke nauke na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

U okviru međunarodne edukacije, Osmančević je boravio u SAD na studijskom usavršavanju "Odnosi između vlade i medija", na Univerzitetu ULB u Briselu na edukaciji "Ljudska prava, demokratske institucije i Federalizam", te koristio stipendiju Vlade SAD u okviru Junior Faculty Development Program, na University of Tennessee u Knoxville-u(TN).

Osmančević je do sada objavio tri knjige: *Internet, tradicionalna i virtualna javnost*, 2002., *Interno osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju*, 2006. i *Demokratičnost www komuniciranja* 2009. godine koji su citirani u nekoliko knjiga inostranih autora. Sudjelovao je u radu brojnih regionalnih i međunarodnih konferencija o medijima i javnosti, te objavio više radova o utjecaju novih informacionih tehnologija na društvene fenomene i bio predavač na više regionalnih škola i akademija.

U toku novinarske karijere Enes Osmančević radio je kao novinar i urednik u omladinskom listu Valter, te listovima *Bosanski pogledi* i *Nedjelja* u Sarajevu, te *Studentskom listu* iz Zagreba. Radio je i kao dopisnik lista *Dnevnik* iz Ljubljane, te *Radija Slobodna Evropa*. Na RTV BiH radio je kao novinar, reporter, i urednik centralne emisije vijesti – Dnevnik. Istovremeno je radio i na Radiju BiH, kao komentator i urednik nedjeljne političke emisije "Dežurni mikrofon". Dobitnik je dvije novinarske nagrade Saveza novinara BiH za najbolje radio emisije u 1996. i 1997.god. Biran je za predsjednika Skupštine Saveza novinara Bosne i Hercegovine, a kasnije i predsjednika Suda časti Društva novinara Bosne i Hercegovine.